

# **GOSPODAROWANIE PRZESTRZENNYMI ZASOBAMI MIASTA W ŚWIECIE PONOWOCZESNYM**



**Pod redakcją  
Małgorzaty Czornik**

**Gospodarowanie przestrzennymi  
zasobami miasta  
w świecie ponowoczesnym**

**PRACE NAUKOWE**  
**UNIWERSYTETU EKONOMICZNEGO**



**Gospodarowanie przestrzennymi  
zasobami miasta  
w świecie ponowoczesnym**

**Pod redakcją  
Małgorzaty Czornik**

**Katowice 2012**



### **Komitet Redakcyjny**

Krystyna Lisiecka (przewodnicząca), Anna Lebda-Wyborna (sekretarz),  
Halina Henzel, Anna Kostur, Maria Michałowska, Grażyna Musiał, Irena Pyka,  
Stanisław Stanek, Stanisław Swadźba, Janusz Wywiół, Teresa Żabińska

### **Autorzy**

Agnieszka Bugno-Janik  
Małgorzata Czornik  
Marek Janik  
Piotr Gibas  
Adam Polko  
Małgorzata Twardzik

### **Recenzent**

Anna Karwińska

### **Redaktor**

Elżbieta Spadzińska-Żak

### **Projekt okładki**

Krzysztof Słaboń  
Marcin Strzelczyk

© Copyright by Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego  
w Katowicach 2012

Ilustracje na okładce    © Shiny Designer – Fotolia.com

© Pascal Kryl – Fotolia.com

**ISBN 978-83-7875-046-8**

Wszelkie prawa zastrzeżone. Każda reprodukcja lub adaptacja całości  
bądź części niniejszej publikacji, niezależnie od zastosowanej  
techniki reprodukcji, wymaga pisemnej zgody Wydawcy

### **WYDAWNICTWO UNIwersYTETU EKONOMICZNEGO**

ul. 1 Maja 50, 40-287 Katowice, tel. (32) 257-76-30, fax (32) 257-76-43  
www.wydawnictwo.ue.katowice.pl, e-mail: wydawnictwo@ue.katowice.pl

# Spis treści

|                                                                                                                              |           |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------|
| <b>Wprowadzenie .....</b>                                                                                                    | <b>7</b>  |
| <b>I Świat ponowoczesny a przestrzeń miast .....</b>                                                                         | <b>11</b> |
| 1. Istota i cechy ponowoczesności (Agnieszka Bugno-Janik) .....                                                              | 11        |
| 2. Teoretyczna koncepcja przenikania idei świata ponowoczesnego<br>(Piotr Gibas) .....                                       | 17        |
| 3. Ponowoczesność jako impuls dla gospodarowania przestrzenią<br>(Małgorzata Twardzik) .....                                 | 24        |
| 4. Wybrane trendy zagospodarowywania przestrzeni europejskich miast<br>(Adam Polko) .....                                    | 32        |
| <b>II Użyteczność zasobów przestrzennych miast .....</b>                                                                     | <b>41</b> |
| 1. Identyfikacja zasobów przestrzennych miast (Piotr Gibas) .....                                                            | 41        |
| 2. Kryteria alokacji zasobów przestrzennych (Małgorzata Twardzik) .....                                                      | 50        |
| 3. Zasady wykorzystania miejskich zasobów przestrzennych<br>(Adam Polko) .....                                               | 57        |
| <b>III Dysponowanie miejskimi zasobami przestrzennymi<br/>a idee ponowoczesności .....</b>                                   | <b>65</b> |
| 1. Cele gospodarowania przestrzenią i zasobami przestrzennymi miasta<br>(Agnieszka Bugno-Janik) .....                        | 65        |
| 2. Planowanie przestrzenne jako element skutecznego dystrybuowania<br>ograniczonej przestrzeni miejskiej (Piotr Gibas) ..... | 73        |
| 3. Instrumenty ochrony i kształtowania miejskich zasobów przestrzennych<br>(Marek Janik) .....                               | 81        |
| 4. Rynkowe i nierynkowe gospodarowanie miejskimi zasobami<br>przestrzennymi (Małgorzata Czornik) .....                       | 88        |

|                                                                                                                                                                                                             |            |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| <b>IV Miasto powiatowe wobec wyzwań ponowoczesności .....</b>                                                                                                                                               | <b>95</b>  |
| 1. Miasto powiatowe jako miejsce życia (Marek Janik) .....                                                                                                                                                  | 95         |
| 2. Rola miasta powiatowego w przenikaniu idei społeczno-kulturowych<br>(Małgorzata Czornik).....                                                                                                            | 100        |
| <b>V Miasta powiatowe województwa śląskiego jako miejsca<br/>absorbowania idei świata ponowoczesnego .....</b>                                                                                              | <b>108</b> |
| 1. Czynniki sukcesu zastosowania postulatów ponowoczesności<br>(Małgorzata Czornik, Piotr Gibas, Adam Polko) .....                                                                                          | 109        |
| 2. Obrona przed promowanymi a nieakceptowanymi postulatami<br>ponowoczesności (Małgorzata Twardzik) .....                                                                                                   | 138        |
| 3. Krytyka użyteczności idei ponowoczesności w procesie gospodarowania<br>zasobami przestrzennymi miast powiatowych województwa śląskiego<br>– studia przypadków (Agnieszka Bugno-Janik, Marek Janik) ..... | 150        |
| <b>VI Rekomendacje dla gospodarowania zasobami przestrzennymi<br/>miasta w świecie ponowoczesnym .....</b>                                                                                                  | <b>175</b> |
| 1. Budowanie współczesnej atrakcyjności miasta powiatowego<br>(Małgorzata Czornik) .....                                                                                                                    | 175        |
| 2. Ocena gospodarowania zasobami przestrzennymi miast<br>(Małgorzata Czornik, Małgorzata Twardzik, Piotr Gibas, Adam Polko).....                                                                            | 179        |
| 2.1. Propozycje metod oceny gospodarowania zasobami<br>przestrzennymi miast .....                                                                                                                           | 180        |
| 2.2. Propozycje mierników oceny gospodarowania zasobami<br>przestrzennymi miast .....                                                                                                                       | 192        |
| 2.3. Przykłady zastosowania metod i mierników oceny gospodarowania<br>zasobami przestrzennymi miast .....                                                                                                   | 209        |
| 3. Postulaty dla planowania rozwoju miast (Małgorzata Czornik) .....                                                                                                                                        | 213        |
| <b>Załączniki .....</b>                                                                                                                                                                                     | <b>219</b> |
| <b>Literatura .....</b>                                                                                                                                                                                     | <b>229</b> |
| <b>Spis tabel .....</b>                                                                                                                                                                                     | <b>239</b> |
| <b>Spis rysunków .....</b>                                                                                                                                                                                  | <b>240</b> |

# Wprowadzenie

Francuski antropolog Marc Augé pisze, iż żyjemy w czasach istnienia hipernowoczesności, cechującej się dużą liczbą wydarzeń, indywidualizmem odniesień i nadmiarem przestrzeni<sup>1</sup>. Wielu ludzi organizuje swoje aktywności jednocześnie w dwóch kontekstach: na całej planecie skomunikowanej błyskawicznymi mediami i w zaciszu własnych domów, stanowiących lokalne środowiska rozpoznawalnych realiów społeczno-kulturowych. Złożoność relacji składających się na współczesne aktywności wymusza nieustanne kontakty i integrację starań warunkujących racjonalność podejmowania wielu przedsięwzięć. Ciągłe poszukiwanie zadowolenia konsumenci tracą terytorialne podstawy swojego funkcjonowania na rzecz poszerzania obszarów lokalizacji potencjalnych korzyści. Tak charakteryzowany świat niektórzy badacze aktualnych zjawisk społeczno-gospodarczych nazywają ponowoczesnym. Idee, jakie go wyznaczyły, jednocześnie zdefiniowały granice przestrzeni ogarnianej przez jego mieszkańców, w ostatnich dziesięcioleciach znacznie rozszerzonej. Złożyły się na to nie tylko wynalazki techniczne, umożliwiające szybkie przemieszczanie się, czy wszechobecne kamery telewizyjne, ale również dla wielu osób na nowo pozyskana świadomość wolności.

W świecie ponowoczesnym miasta powinny odnaleźć się jako atrakcyjne miejsca życia i lokalizacji działalności gospodarczej. Tworzenie pożądanego wizerunku bywa jednak trudne. Obserwowany pluralizm stylów i ideologii nie skłania do wspólnego określania lokalnie obowiązujących celów, norm czy wartości, a tendencje integracyjne walczą o zaistnienie z egoizmem hedonistycznych postaw użytkowników zasobów miejskich. Jednocześnie jednak rośnie świadomość konieczności angażowania się w tworzenie zasad ekologicznego współistnienia na konkretnym obszarze. W polskich miastach, gdzie ciągle jeszcze posocjalistyczna rzeczywistość miesza się z wymaganiami współczesnej gospodarki i propagowanymi stylami życia, tylko nielicznym liderom rozwoju udaje się porządkować funkcje zagospodarowania przestrzennego. Dotyczy to zarówno zabudowy, przestrzeni publicznych czy przeznaczenia wolnych terenów, jak i inicjatyw władz, aby miejski obszar objąć studiami nad ładem przestrzennym.

Specyficzna atrakcyjność miast powiatowych, wynikająca z ich pozycji wobec innych jednostek osadniczych, predestynuje je do roli szczególnego podmiotu w przenikaniu nowych idei, w tym podejmowania prób adaptowania ich do

---

<sup>1</sup> M. Augé: *Nie-miejsca. Wprowadzenie do antropologii hipernowoczesności*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010, s. 8-25.

polskiej rzeczywistości. Duże miasta o metropolitalnych ambicjach starają się konkurować w międzynarodowej skali, zaś najmniejsze jednostki osadnicze najczęściej koncentrują swe wysiłki na likwidowaniu rezultatów wieloletnich zaniedbań cywilizacyjnych. Pośredniczące zwykle pomiędzy nimi miasta powiatowe są w swoim rozwoju na etapie podejmowania rozważań dotyczących wyznaczania takich zasad gospodarowania ich zasobami przestrzennymi, aby nie zmarnować czasami bardzo cennych zalet środowiska geograficznego, ale i nie utracić możliwości wykorzystania szans, pojawiających się na ich obszarze wraz z uczestnikami procesów zachodzących w globalnej gospodarce. Dobra alokacja zasobów powinna umożliwiać podejmowanie ambitnych przedsięwzięć rozwojowych, zmierzających do tworzenia atrakcyjnych produktów miejskich. Ich korzystne udostępnianie uznawane jest za szczególnie miernik sukcesu zamierzeń miejskiego rozwoju.

Niniejsza praca jest rezultatem projektu badawczego pt. *Gospodarowanie przestrzennymi zasobami miasta w świecie ponowoczesnym na przykładzie miast siedzib władz powiatowych województwa śląskiego*, który został podjęty w 2010 roku przez pracowników Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach oraz Politechniki Śląskiej. Jego głównym celem była ocena procesu gospodarowania miastem, uwzględniającego oddziaływanie współczesnych trendów społeczno-kulturowych, w tym dokonanie krytyki ich użyteczności w rozwoju ośrodków będących siedzibami władz powiatów ziemskich województwa śląskiego. Idei ponowoczesnych nie uznano za jedyne wpływy kulturowe, jakie przenikają z zachodnich krajów, ale wiele z nich wyjątkowo skutecznie i szybko dotarło do polskich miast powiatowych razem z centrami handlowymi, segregacją śmieci i unijnymi dotacjami. Władze miejskie, zmuszone uwzględniać pojawianie się nowych oddziaływań, część z nich uznają za rodzaj wyzwań na drodze do doskonalenia cech swojego funkcjonowania, inne zaś postrzegają jako zagrożenia, przede wszystkim tożsamości lokalnej i dotychczasowego porządku społecznego.

Do celów szczegółowych pracy należały również próby ustalenia, czy zjawiska, które obserwujemy jako nowe w przestrzeni polskich miast, są nośnikami aktualnych na świecie treści ideowych, czy raczej przykładami kopiowania pewnych form działań, mającymi charakter jedynie powierzchowny i niewnoszącymi wiele do rozwoju lokalnego. Ważne było również zidentyfikowanie działań podejmowanych na rzecz poprawy użyteczności przestrzeni miast, w tym określenie, czy są adekwatne do wiedzy o świecie i procesach w nim zachodzących i opierają się na doświadczeniach rozwojowych cywilizacji zachodniej. Wykorzystanie wpływów trendów społeczno-kulturowych, będących zbiorem szczególnych impulsów wynikających z istnienia potrzeb wyższego rzędu, jest zawsze wyrazem rozmachu działań podmiotów lokalnych, ale w różnym stopniu może przełożyć się na zmiany w przestrzeni miasta. Ambicją auto-

rów było również przybliżenie podejść i zintegrowanie aktualnych osiągnięć kilku dziedzin naukowych: ekonomii (gospodarka przestrzenna, ekonomika miasta), zarządzania (planowanie przestrzenne) oraz architektury i urbanistyki. Reprezentujący je wykonawcy projektu starali się wykazać korzyści wynikające z interdyscyplinarnych badań oraz konieczność współpracy, która w praktyce zarządzania rozwojem lokalnym ciągle należy do rzadkości. Zestawienie różnych metod i technik zdaniem autorów może być użyteczne nie tylko naukowo czy dydaktycznie, ale i w pracy wielu samorządów.

Wyrażając przekonanie, że dyskurs ponowoczesny jest pluralistyczny i w wielu punktach niespójny oraz uwzględniając fakt, iż zarówno w literaturze przedmiotu, jak i w praktyce demonstrowanych jest wiele możliwych kierunków działań na rzecz rozwoju miast, autorzy prezentują refleksje przygotowane wieloaspektowo. Różnice w analizowaniu specyfiki lokalnych kontekstów wynikają z przyjęcia indywidualnych perspektyw oceny sytuacji i możliwości dokonywania zmian. W pracy widoczne są także odmienne podejścia autorów do badanych zagadnień, będące rezultatem przyjmowania innych sposobów wartościowania, specyficznych ze względu na reprezentowane dziedziny nauki. Takie szczególnego rodzaju bogactwo interpretacji uznano za dodatkowy rezultat projektu, w nadziei autorów podnoszący atrakcyjność i użyteczność pracy.





# I Świat ponowoczesny a przestrzeń miast

## 1. Istota i cechy ponowoczesności (Agnieszka Bugno-Janik)

Według socjologa Barry'ego Smarta<sup>2</sup> – ponowoczesność to „(...) okres rozciągający się od połowy lat siedemdziesiątych, aż do końca lat osiemdziesiątych, kiedy to rozczarowanie perspektywami radykalnej strategii politycznej okazało się zbyt wielkie, a neokonserwatywna opozycja i neoliberalna polityka ekonomiczna zaczęły odgrywać znaczącą rolę. Natomiast obecność w kulturze tak zwanej postponowoczesności sugeruje, iż okres ten mamy już za sobą. Ponowoczesność nie jest więc nowością, nie jest już nawet w modzie i wydaje się nudzić tych, którzy ją uprawiają”. W naszych polskich realiach jednak wiele wskazuje na to, iż tej fazy rozwoju nie mamy jeszcze za sobą. Podążamy ścieżką wytyczoną przez państwa bogatsze, kultury bardziej rozwinięte, społeczności dojrzałej zorganizowane. Staramy się nadrobić stracony w historycznych zawirowaniach czas, jednak wiele z praktycznych osiągnięć modernizmu, którego krytykę, a zarazem kontynuację stanowił postmodernizm, ciągle jeszcze jest raczej celem działań niż przedmiotem refleksji, bazującej na bezpośrednim doświadczeniu ich skutków. Dalej jednak Barry Smart zauważa: „Bardziej interesujący z mojego punktu widzenia jest wkład ponowoczesności, jako obiektu współczesnych badań, w zrozumienie warunków naszych obecnych doświadczeń i działań. Ponowoczesność stanowi bowiem aktualny społeczny, polityczny i ekonomiczny kontekst, jest formą życia oraz formą refleksji nad ograniczeniami nowoczesności i symptomami tych ograniczeń”. To również nasz punkt widzenia: postmodernizm<sup>3</sup> – jak wszystkie dokonania kultury zachodniej – dociera do nas z opóźnieniem. Nasza zbiorowa świadomość próbuje przyjąć i zaadaptować to, co świat zachodni wypracował i przekazuje w ciągu ostatnich 40-50 lat

---

<sup>2</sup> B. Smart: *Postmodernizm*. Zysk i S-ka Wydawnictwo, Poznań 1998, s. 12.

<sup>3</sup> W polskiej literaturze funkcjonują równoległe określenia „postmodernizm” i „ponowoczesność”, w niektórych sytuacjach (głównie w ogólnych rozważaniach) używane jako synonimy (pierwszy jest spolszczeniem angielskiego terminu, drugi jego tłumaczeniem). Jednak wielu autorów używa tych terminów w różnych znaczeniach. Ponadto definicja ponowoczesności (postmodernizmu) opiera się na konstatacji o niejednoznaczności i nieostrości samego zjawiska. Na potrzeby niniejszego tekstu przyjmijmy, że terminem postmodernizm określać będziemy raczej prąd myślowy w humanistyce, będący ideową antytezą modernizmu, a ponowoczesność to epoka, powstała jako konsekwencja aplikowania w różnych sferach życia postmodernistycznej ideologii.

w różnych formach. Jednym z celów szczegółowych niniejszej pracy jest przyjrzenie się, czy zjawiska, które obserwujemy jako nowe w przestrzeni naszych miast, są nośnikami aktualnych na świecie treści ideowych, czy też może kopiowanie pewnych form działania ma charakter jedynie powierzchowny, nie wnosi wiele z aktualnych na świecie wartości do naszego rozwoju. Czy działania, które podejmujemy na rzecz poprawy przestrzeni naszych miast, są adekwatne do wiedzy o świecie i procesach w nim zachodzących, czy opierają się na aktualnych doświadczeniach rozwojowych cywilizacji zachodniej.

Przyjmijmy więc do rozważań niniejszej pracy, iż postmodernizm, jako prąd myślowy, powstał w reakcji na kryzys ideologii modernistycznej. Od lat siedemdziesiątych XX wieku rozwija się jako coraz bardziej rozbudowana ideologia, a obecnie przyjmuje swoją dojrzałą formę, przez wielu określaną jako postpostmodernizm. Z tej perspektywy widać już nie tylko błędy modernizmu i ich skutki, widać również negatywne aspekty samego postmodernizmu. Większość z nich obserwujemy na przykładzie świata zachodniego, wiele z nich jeszcze nas bezpośrednio nie dotyka. Wydaje się więc, iż sytuacja, w której możemy spojrzeć krytycznie na drogę, którą dopiero będziemy podążać, jest dla nas korzystna: możemy uniknąć wielu ślepych zaułków i dzięki temu uzyskać to, co wydaje się obecnie nadrzędnym celem działania w naszym państwie – nadrobić stracony czas.

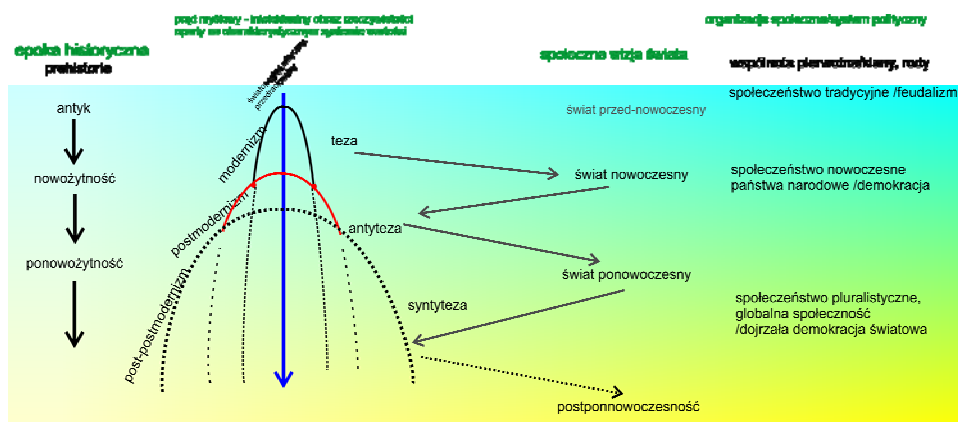
Zastanawiając się nad historią ideologii, warto zwrócić uwagę na istotne zjawisko obserwowane w rozwoju społeczno-kulturowym: kolejne epoki (czy też prądy myślowe) powstają jako krytyka poprzednich, jednak poprzednie osiągnięcia nie zostają zupełnie odrzucone, pozostają jako baza i punkt wyjścia dla nowych trendów. Dlatego też nadejście ponowoczesności nie usunęło z kultury nurtu modernistycznego, jednak istotnie go zweryfikowało. Tak też nadejście postpostmodernizmu nie wykreśla istotnych założeń postmodernizmu.

Rozwój idei jest ciągłym, dialektycznym procesem, a jego odbicie w praktycznej sferze ludzkich działań pokazuje również, iż nie można zupełnie zrezygnować z osiągnięć poprzednich epok, trzeba je przeformułować, zrewidować i dostosować do zmieniającego się rozumienia świata. Rzeczywistość społeczna charakteryzuje się tym, iż poprzednie nurty myślowe nie znikają z niej, są w niej obecne i oddziałują równolegle z nowszymi, bardziej aktualnymi. Tak więc nie można powiedzieć, że w świecie ponowoczesnym nie mogą pojawić się działania o modernistycznym charakterze! Działania praktyczne w środowisku życia człowieka, wynikające z modernistycznego punktu widzenia, stanowią nieodzowną bazę dla aktywności wynikających z bardziej aktualnego podejścia do rzeczywistości.

Na potrzeby niniejszej pracy przyjmujemy, iż modernizm, postmodernizm i postpostmodernizm to kolejno powstające na przestrzeni ostatnich 100 lat spo-

soby rozumienia rzeczywistości, wyrażane jako nurty myślowe, prądy ideowe, systemy wartości, wizje rozwoju. Działania, jakie pod ich wpływem podejmują lokalne społeczności w odniesieniu do swojej przestrzeni, bazują na charakterystycznych, wypracowanych w obrębie danego nurtu sposobach radzenia sobie z problemami.

Postponowoczesność wyrasta z obserwacji zjawisk, które współlistnieją w sposób paradoksalny. Globalizacja, która z pozoru jest tendencją unifikującą, przy – jak pisze Z. Bauman<sup>4</sup> – bliższym spojrzeniu okazuje się uruchamiać procesy „lokalizacji”. Postmodernizm wniósł jako kontrę dla unifikujących dążeń modernizmu pluralizm jako istotną wartość. Postponowoczesność rozwija wątek różnorodności w kierunku dostrzegania prawideł ewolucyjnej istoty nierówności między różnymi obszarami, kulturami, systemami. Z tej perspektywy widać, iż, paradoksalnie, pewne epoki, które dla bardziej rozwiniętych kulturowo społeczności wydają się minione, dla innych stanowią najbardziej rozwiniętą formę ich istnienia. Rys. 1 pokazuje postponowoczesne rozumienie współwystępowania w jednym czasie formacji należących do różnych epok.



Rys. 1. Postponowoczesna wizja współwystępowania różnych formacji myślowych w obecnych czasach

Świat ponowoczesny w pewnym sensie „składa się” z miejsc o różnym stopniu rozwoju. Współlistnieją w nim społeczności, które opierają swoje działania na modernistycznym lub nawet jeszcze przedmodernistycznym (tradycyjnym) sposobie myślenia (wizji świata). Dlatego też analiza sposobów działania w świecie ponowoczesnym musi to podstawowe rozróżnienie brać pod uwagę. Dla postponowoczesnej perspektywy ważne jest, aby dostrzec różnicę między patrzeniem z zewnątrz, okiem obserwatora-naukowca katalogującego zjawiska

<sup>4</sup> Z. Bauman: *Globalizacja*. PIW, Warszawa 2000.

wedle ich przynależności do danej epoki, a wizją z pozycji „od wnętrza”, kiedy to sposób widzenia świata działa jak filtr, który przepuszcza do umysłu tylko to, co pasuje do konkretnej wizji.

Modernistyczna wizja rzeczywistości bazuje na przekonaniu, że świat jest spójnym mechanizmem, który możemy zrozumieć. Jego elementy i działanie można zmierzyć za pomocą metod naukowych i dzięki temu objąć naszym rozumem. Nie ma w nim sprzeczności wewnętrznych, elementów niepotrzebnych. Świat rozwija się w liniowym czasie, można ten rozwój planować, a plany rozkładać na etapy. Natura jest uporządkowana według logicznych zasad, które możemy odkryć. Ludzkość jest tworem natury, który ponad nią wyrasta, dlatego ją sobie podporządkowuje i bierze we władanie. Misją człowieka nowoczesnego jest swój świat uporządkować w sposób jak najbliższy doskonałości. Świat społeczny należy również uporządkować w oparciu o sprawiedliwe prawa oraz zarządzać nim racjonalnymi metodami opartymi na logicznej argumentacji. Ludzkie działania powinny być efektywne, celowe i zorientowane na ciągłą poprawę jakości życia. Aby uzyskać takie dalekosiężne cele, specjaliści tworzą plany, strategie i projekty. Miarą rozwoju jest wzrost gospodarczy. Miarą człowieka jest jego indywidualność, jego własne osiągnięcia. Odpowiedzialność, ambicja i dążenie do coraz lepszych wyników oraz udział we współzawodnictwie cechują ludzi, którzy działają w zgodzie z duchem modernizmu.

Działania w duchu modernizmu charakteryzuje bezpośrednie odwoływanie się do racjonalności, oparcie na badaniach naukowych i zdobyczach techniki, które stanowią narzędzia służące uporządkowaniu świata, tak by stał się funkcjonalnym, efektywnie wykorzystanym, logicznie i systemowo zorganizowanym „miejscem do życia” dla wszystkich ludzi, postrzeganych jako równi sobie. W takim ujęciu ideologia modernizmu jest ciągle ważna, tak określone jej etyczne założenia nie budzą wątpliwości wielu ludzi. Jednak jej praktyczne odbicie w procesach cywilizacyjnych dało wiele negatywnych efektów: rozwój nauki był impulsem do powstania obozów koncentracyjnych i bomby atomowej<sup>5</sup>, osiągnięcia techniki po wdrożeniu do produkcji przemysłowej przyczyniły się do nieodwracalnego zniszczenia naturalnego środowiska, w przestrzeni miast blokowiska wprawdzie rozwiązały część problemów związanych z brakiem dobrych warunków życia dla dużej liczby ludzi, jednak wygenerowały inne, równie znaczące, problemy. Obserwacja procesów społecznych pokazała, iż mimo starań, by traktować wszystkich jak równych, ludzie pochodzący z różnych warstw społecznych w sensie praktycznym nie są wcale sobie równi, bo nie mają równego dostępu do różnego typu zasobów. Pomimo różnych prób pokonanie

<sup>5</sup> Z. Bauman: *Ciało i przemoc w obliczu ponowoczesności*. Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń 1995, rozdz. 1: *Spór o ponowoczesność*, s. 11-31.

ograniczeń w dostępie do dóbr najprawdopodobniej nie jest możliwe. Również różnice kulturowe i indywidualne nie pozwalają traktować wszystkich ludzi tak, jakby byli jednakowi, mieli te same potrzeby i ten sam sposób ich realizowania.

Modernizacja, która staje się w praktyce unifikacją, często doprowadza do utraty istotnych wartości indywidualnych czy lokalnych kultur, co z kolei prowadzi do zaburzenia poczucia tożsamości, związku ludzi z miejscem, rozpadu społeczności lokalnych i wielu innych zjawisk ze sfery psychospołecznej. Postmodernizm weryfikuje więc praktykę modernizmu w tych zakresach, gdzie modernistyczne podejście nie wystarcza, okazuje się zbyt ograniczone i prowadzi do negatywnych skutków.

Z postmodernistycznej perspektywy świat jest wielowymiarowy, wielowartościowy, zmienny, niedoskonały. Nie da się go jednoznacznie opisać – każdy opis jest zależny od kontekstu i tym samym niecałościowy i niejednoznaczny. Zjawisk obserwowanych w naszym świecie nie da się jednoznacznie zmierzyć, zinterpretować, ocenić. Wszystkie wysiłki skupione na realizacji wizji idealnego świata mają swoją ciemną stronę, którą jest wykluczenie, zniszczenie, zmarginalizowanie, strata czegoś cennego. Wielość i różnorodność są bogactwem świata, należy je chronić, nadmierne ujednolicanie niszczy to bogactwo. Nie ma jednej hierarchii wartości, dobro i zło nie są jednoznacznie określone, jednak kierowanie się współczuciem jest miarą człowieczeństwa.

Rozwój to coraz większa świadomość siebie i rozwijanie współczucia dla innych, działanie na rzecz słabszych lub ginących wartości. Zdrowa społeczność jest wsparciem dla jednostki, indywidualność to samotność. Ciężar jednostkowej odpowiedzialności za to, co nas dotyczy, a czego w całości nie możemy kontrolować, jest nie do uniesienia bez wsparcia innych. Kultura zawiera w sobie skumulowane doświadczenia indywidualne i zbiorowe, jest więc nie tylko drogowskazem i przestrogą, ale przede wszystkim mentalnym i emocjonalnym kontekstem naszych działań, naszym światem.

Rozum i myślenie nie może być ograniczone do tego, co już wiemy i czego jesteśmy pewni. Niepewność, zmienność i nieprzewidywalność są cechami rzeczywistości, aby psychicznie znieść niepewność musimy znaleźć w sobie spokój i akceptację dla nieprzewidywalności.

Z postmodernistycznego punktu widzenia równość ludzi to nie to samo co jednakowość, unifikacja staje się synonimem zaprzeczenia kulturowej różnorodności. Niepodważalne jest, że ludzie mają równe prawo do uwzględniania swojej różnorodności. Bieda oraz nierówny dostęp do dóbr materialnych i kulturowych powoduje u wrażliwych jednostek potrzebę kierowania się współczuciem wobec tych, którzy mają trudniejszą sytuację. Nie można w nieskończoność wykorzystywać i zanieczyszczać środowiska naturalnego, ponieważ jest to nasze środowisko życia – natura to nie tylko zasoby do przemysłowego przetworzenia!

Postawę wynikającą z przyjęcia idei postmodernizmu charakteryzuje większa wrażliwość, zwrócenie uwagi na te elementy rzeczywistości, które w procesach modernizacji zostają pominięte, co prowadzi do ich zniszczenia, zaprzeczenia, zniesienia. Wiele z subtelnych, niematerialnych, niewyraźalnych w liczbach dóbr, bazujących na emocjach, kulturowych symbolach, indywidualnych przeżyciach musi podlegać ochronie, bo stanowią nasze bogactwo. Postmodernizm zwraca uwagę na niepowtarzalność, uczucia i emocje, na symbolikę i metaforę, na różnorodność i niejednoznaczność twórców kultury. Z takiej ideologii rodzą się społeczne ruchy nastawione na ochronę dóbr lokalnych, środowiska naturalnego, ginących gatunków i wymierających kultur.

Osiągnięcia modernizmu stały się podstawą globalnej gospodarki, rozwoju wielkich koncernów, światowego przemysłu. Organizacja życia społecznego poprzez systemy polityczne, nowoczesne państwo narodowe to również efekt wdrażania idei modernizmu. Na bazie modernistycznej ideologii instytucje funkcjonują w wielkiej skali, świat postrzegany jest z dalekiej perspektywy, z której lokalne czy statystycznie nieliczne zjawiska są niedostrzegalne, marginalizowane, mieszczą się bowiem w granicach statystycznego błędu. Z perspektywy postmodernistycznej rodzą się ruchy oddolne, grupy zorganizowane obok dominującego systemu po to, żeby przeciwdziałać unifikacji, krzywdzie, niszczeniu tego, co nie może się zmieścić w modernistycznej wizji świata, która staje się za ciasna. Z tych oddolnych ruchów z czasem powstaje tzw. trzeci sektor, uznany już obecnie za znaczącą siłę na politycznej (modernistycznej) mapie świata. Ruchy powstające na bazie ideologii postmodernistycznej w praktyce mogą czasem przybierać formy również skrajne, w działaniu dalekie od swoich pokojowych ideałów (np. tzw. ekoterroryzm) – obrona praw poszkodowanych, mniejszości, odrzuconych lub niszczonej przez globalne siły często powoduje frustrację i agresję. Postmodernizm nie jest więc również wolny od wad.

To, co jest charakterystyczne dla modernizmu i postmodernizmu, traktowanych jako pewne ideologie, to konflikt wartości. Zarówno bowiem modernistyczne w swym duchu przedsięwzięcia rozwojowe, jak i postmodernistyczne przeciwdziałania ich negatywnym skutkom są najczęściej jednostronne. W Polsce niezwykle wyrazisty jest przykład konfliktu między zwolennikami modernizacji kraju poprzez budowę dróg szybkiego ruchu i autostrad a ekologami – obrońcami naturalnego środowiska. Brak poszanowania wartości przyrodniczych cechujący modernistycznych projektantów dróg i decydentów na wysokich stanowiskach, a po drugiej stronie oddolny ruch ekologów – obrońców Doliny Rospudy<sup>6</sup>. Co ciekawe, interes lokalnej społeczności jest w tym konflik-

<sup>6</sup> A. Bugno-Janik, M. Janik: *Wojna światów. Fenomenologia konfliktów wokół budowy autostrad (i nie tylko) w Polsce*. W: *Fenomenologia autostrady. Aspekt socjologiczny*. Red. J.A. Mikołajec, I. Sobieraj. Oficyna Wydawnicza Stowarzyszenia na rzecz Rozwoju Nauki Polskiej, Zabrze-Kraków 2008.

cie wykorzystywany jako argument przez obie strony (różnie rozumiany), jednak najslabiej przez samych członków tejże społeczności, która prezentuje tu raczej przedmodernistyczną postawę wobec rzeczywistości.

Z postpostmodernistycznej perspektywy widać jednak, iż konieczna jest synteza wartości modernizmu i postmodernizmu. Postpostmodernistyczna odpowiedź na problem budowy dróg i niszczenia naturalnego środowiska znajduje się – nieoczekiwanie – w zupełnie innej akcji rozwijanej przez organizacje trzeciego sektora. W nienowym pomysle „Tiry na tory” działacze organizacji pozarządowych pokazują, że rozwiązanie może być zarazem w swoim wyrazie modernistyczne (systemowe, wielkoskalowe, ekonomicznie uzasadnione), a jednocześnie uwzględniające ochronę dóbr, na które uwagę zwracają postmoderniści (ochrona środowiska naturalnego i kulturowego). Jedną z najbardziej znanych, niezaprzeczalnie aktualnych syntez dotychczasowych dokonań jest filozofia zrównoważonego rozwoju, która opiera się na założeniu, iż działanie na rzecz poprawy jakości życia (modernizm) nie może prowadzić do konsumpcji, która wykorzystuje środowisko w stopniu niepozwalającym na jego dalsze funkcjonowanie (postmodernizm).

Postpostmodernistyczna wizja świata bazuje na syntezie wizji modernistycznej i postmodernistycznej, jest w swej istocie pewnym dojrzalszym sposobem rozumienia rzeczywistości, opierającym się na szacunku dla rozwojowej konieczności przejścia przez kolejne etapy. Jednocześnie charakteryzuje ją wysoka „świadomość ryzyka” i poczucie odpowiedzialności, które każe podejmować decyzje wyważone, oparte na wieloaspektowych analizach sytuacji obecnej i przewidywanych skutków, decyzje adekwatne do jak najszerzej rozumianego kontekstu społeczno-kulturowego, czasowego i przestrzennego, w odniesieniu do wszystkich poziomów dóbr (zarówno materialnych, jak i kulturowych oraz indywidualnych). Postpostmodernistyczna wizja świata nie jest jeszcze udziałem zbyt wielu jednostek ani społeczności, świat postponowoczesny jeszcze w szerokiej świadomości nie zaistniał.

## 2. Teoretyczna koncepcja przenikania idei świata ponowoczesnego (Piotr Gibas)

Rozważania poprzedniego punktu prezentują rozwój ideologii jako ciągły i dialektyczny proces, który polega na przeformułowywaniu, rewidowaniu oraz dostosowywaniu do zmieniającego się świata osiągnięć poprzednich epok. Kolejne epoki (prądy myślowe) powstają jako krytyka poprzednich, stanowiąc bazę i punkt wyjścia do nowych. Jednocześnie funkcjonujące i nowo powstałe w rzeczywistości społecznej idee i ideologie oddziałują na jednostki, zmieniając ich sposób myślenia i działania. Tym zmianom podlegają także grupy społeczne.



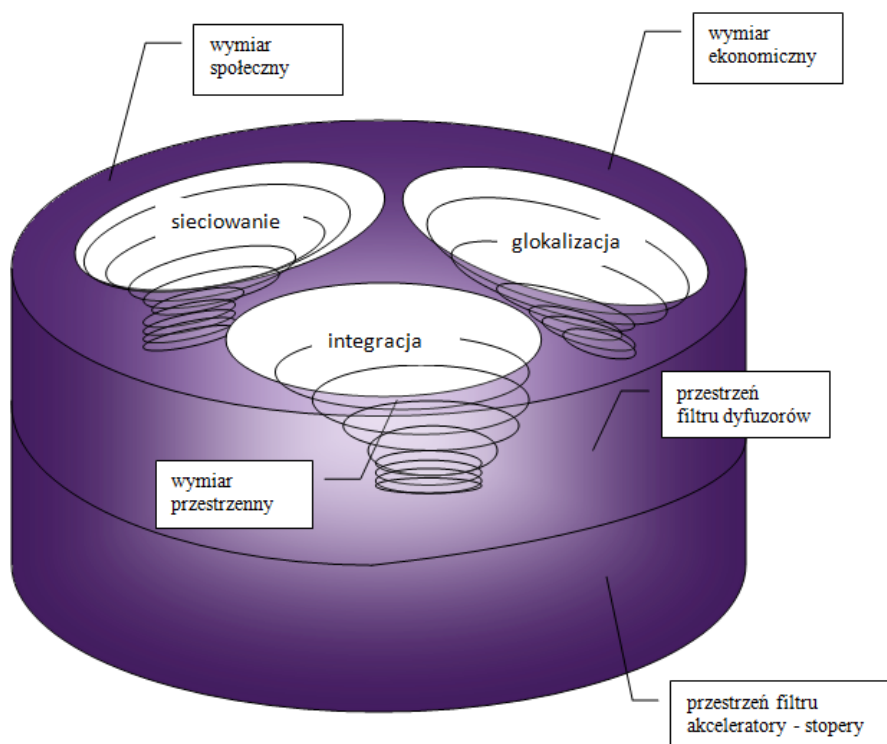
To co w danym społeczeństwie, społeczności i dla pojedynczego człowieka jest zauważalne, akceptowalne lub niedopuszczalne, uzależnione jest od stopnia rozwoju, na jakim funkcjonują, oraz od cech procesów przyjmowania i udostępniania informacji. Sposób, w jaki następuje jej rozpowszechnianie, przeformułowywanie i w efekcie wytworzenie nowej wiedzy i wynikających z niej zachowań, warunkowany jest mechanizmem, który może przybierać formę filtrów.

Filtr postrzegania świata ponowoczesnego składa się z trzech poziomów, które hierarchicznie zachodzą na siebie, powodują odseparowanie idei niespełniających aktualnych oczekiwań społecznych oraz przekształcają pozostałe w projekty zmieniające globalne oraz lokalne uwarunkowania bytowania człowieka. Całość mechanizmu wiruje, a poszczególne warstwy zmieniają swoje położenie względem innych warstw pod wpływem różnego rodzaju oddziaływań. Sukces przenikania jest skutkiem takiego ich wzajemnego dopasowania, że idea, przechodząc przez nie, zostanie przekształcona w projekty i programy.

Pierwszy najbardziej ogólny filtr postrzegania świata ponowoczesnego można nazwać filtrem dyfuzorów. Składa się on z akceptowanych wyzwań stojących obecnie przed człowiekiem ponowoczesnym, którymi są:

- w wymiarze społecznym – proces sieciowania, czyli łączenia i tworzenia relacji,
- w wymiarze ekonomicznym – koegzystencja tego, co lokalne i globalne, czyli proces globalizacji,
- w wymiarze przestrzennym – proces integracji, zorientowany na wspieranie spójności.

Kształt lejków, ich liczba, jak i treść poszczególnych wyzwań jest uwarunkowana stopniem rozwoju cywilizacyjnego danego społeczeństwa oraz podstawami aksjologicznymi przyjmowanymi przez jego członków.



Rys. 2. Filtr dyfuzorów (uwarunkowany cywilizacyjnie)

Ten najbardziej ogólny filtr można sobie wyobrazić jako lejki posiadające otwory znacznych rozmiarów, umieszczone na tarczy symbolizującej podstawowe wymiary rozwoju cywilizacyjnego. Lejki te, nazywane dyfuzorami, warunkują przechodzenie tylko tych idei, które nawiązują do przyjętych wyzwań. Dodatkowo powodują występowanie pewnego rodzaju siły odśrodkowej, przekuwającej część pomysłów i koncepcji myślowych składających się na te idee w dojrzałe ideologie. Siła ta separuje je względem ich akceptowalności społecznej, spowalniając przenikanie tych, które są nazbyt radykalne lub utopijne.

Drugi filtr postrzegania świata ponowoczesnego ma bardziej skomplikowaną strukturę. Można go sobie wyobrazić jako, charakterystyczny dla danego społeczeństwa, trójwymiarowy układ podwójny. Pierwsza jego część składa się z elementów odpowiadających za przyspieszenie przenikania idei i ideologii, na przykład postulatów świata ponowoczesnego. Są to akceleratory ogólne. Druga składa się z elementów odpowiadających za opóźnianie przenikania różnych idei i ideologii, czyli stoperów ogólnych. Każdy otwór tego filtra posiada strukturę „poziomą” oraz „pionową”, przy czym struktura pionowa to w pewnym sensie odrębny filtr. Strukturę „poziomą” można sobie wyobrazić jako dwie obracające

się warstwy: zewnętrzną, będącą akceleratorem szczegółowym, potęgującym siłę przenikania ideologii, oraz wewnętrzną, będącą stoperem szczegółowym, zmniejszającym tę siłę. Odległość między częściami decyduje o zakresie wyborów akceptowanych poglądów, na które może pozwolić sobie społeczeństwo. Przesądza się tym samym również o decyzjach jednostek.

W współczesnych polskich realiach cywilizacyjnych do akceleratorów szczegółowych możemy zaliczyć pasmowy układ zjawisk i procesów<sup>7</sup>, przyspieszających przenikanie ideologii, przechodzących przez wymiar społeczny, ekonomiczny oraz przestrzenny. Do najistotniejszych należą m.in.:

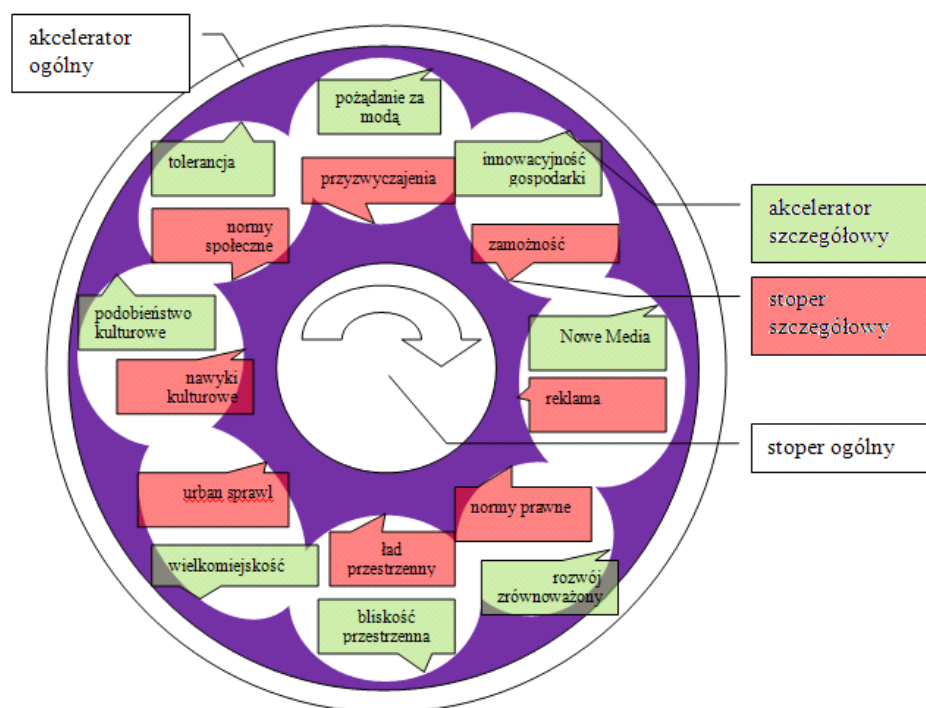
- podobieństwo kulturowe,
- tolerancja,
- podążanie za modą,
- innowacyjność gospodarki,
- zjawisko tzw. nowych mediów,
- rozwój zrównoważony,
- bliskość przestrzenna,
- wielkomiejskość.

Analogicznie do stoperów szczegółowych możemy zaliczyć pasmowy układ zjawisk i procesów opóźniających przenikanie ideologii, przechodzących przez wymiar społeczny, ekonomiczny oraz przestrzenny. Do najistotniejszych należą m.in.:

- nawyki kulturowe,
- normy społeczne,
- przyzwyczajenia,
- poziom zamożności,
- uwarunkowania techniczne,
- wzrost gospodarczy,
- normy prawne,
- koszty zewnętrzne,
- zaściankowość.

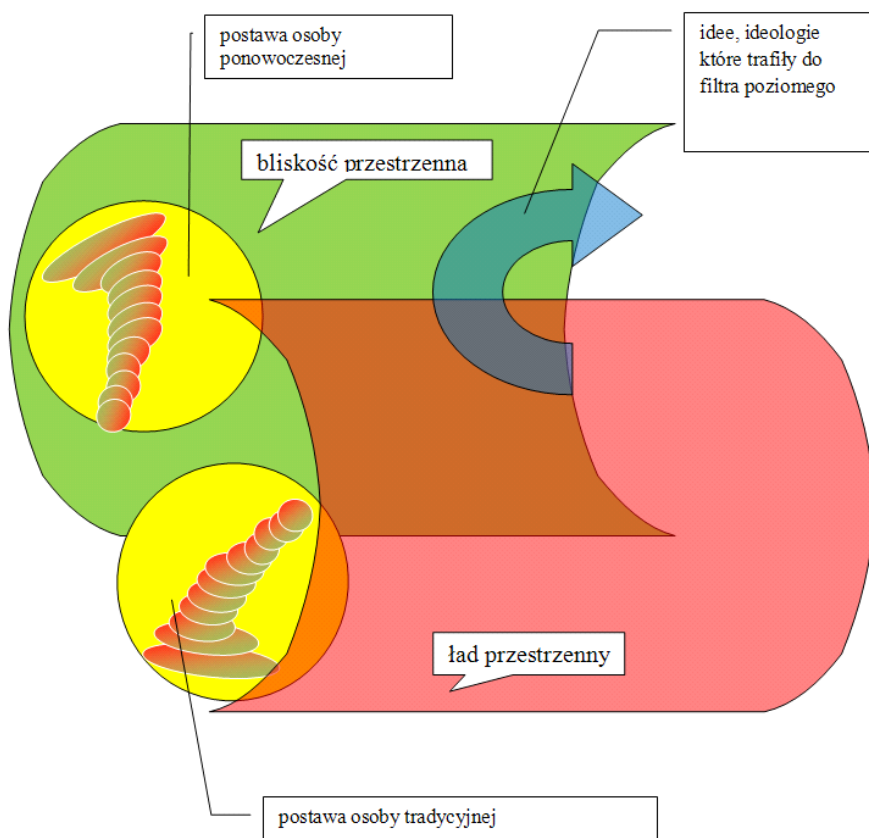
---

<sup>7</sup> Pasmowy układ oznacza „rozciąganie się” wyróżnionych akceleratorów i stoperów szczegółowych na wymiar społeczny, przestrzenny oraz gospodarczy rozwoju cywilizacyjnego.



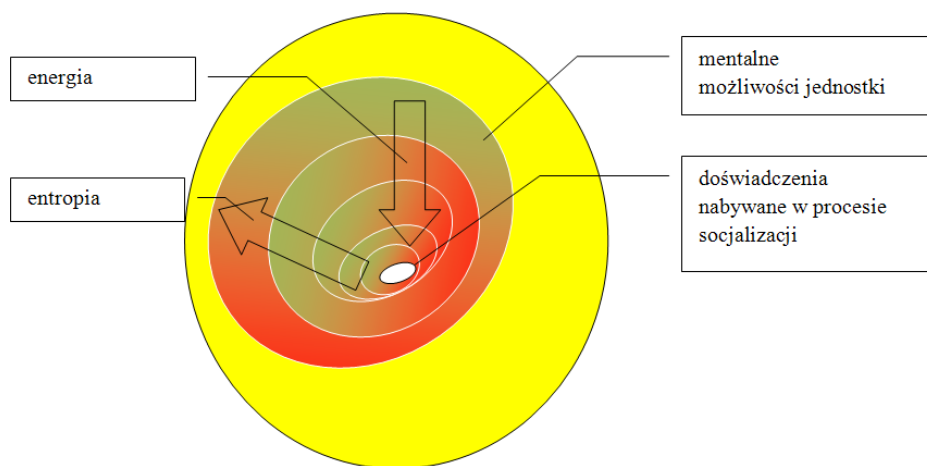
Rys. 3. Układ podwójny akceleratoru stopery – warstwa pozioma (uwarunkowana społecznie)

Filtry struktury „pionowej” w swej istocie mentalnie warunkują przenikanie idei i ideologii, których części przekuwane są w programy i projekty. Składają się z postaw jednostek, bardziej lub mniej podatnych na akceptowanie bądź odrzucanie określonych idei. Położenie zbioru subiektywnych opinii w obrębie dwuwymiarowego rzutu warstwy poziomej jest unikatowe dla każdej społeczności, bo tworzące ją wyznaczniki mają indywidualny charakter. Nie jest to jednak stały układ, dynamika zmian postaw jednostek może być znaczna i wynikać z różnych uwarunkowań.



Rys. 4. Układ podwójny akceleratorów stopery – warstwa pionowa (uwarunkowana indywidualnie)

Oddziaływanie akceleratorów oraz stoperów szczegółowych rośnie w miarę przybliżania się postaw jednostek do najczęściej uznawanych poglądów grup społecznych, do których przynależą. Akceleratorzy szczegółowe przyśpieszają przechodzenie przez nie idei i ideologii, równocześnie dostarczając do całego mechanizmu przenikania potrzebnej energii. Stopery – wprost przeciwnie, hamują przenikanie, jednocześnie wspomagając proces entropii odpowiadający za bezwład ewoluowania poglądów.



Rys. 5. Postawy jednostek w układzie podwójnym (konceptja ogólna)

Tempo przenikania idei i ideologii ma również charakter indywidualny. Decydują o tym mentalne możliwości jednostki oraz szybkość, z jaką są dostrzegane. Ważny jest również czas potrzebny do akceptacji trendów myślowych, które już wcześniej rozpoznała jednostka. Składają się na nie doświadczenia nabywane w procesie socjalizacji. To ten element decyduje o kolejności przyjmowania idei i ideologii oraz przekuwania ich w projekty i programy. Należy zaznaczyć, że ostatni, najbardziej szczegółowy filtr, przesądza na przykład zarówno o stopniu akceptowalności idei świata ponowoczesnego w wymiarze jednostkowym, jak i o potencjale kreatywnym całego społeczeństwa. Można również stwierdzić, że takich indywidualnych postaw jest tyle, ile poszczególnych ludzi, zaś społeczny obraz świata ponowoczesnego jest wypadkową skonfigurowania ich opinii oraz wdrożenia akceptowanych jednostkowo programów i projektów.

Zaprezentowany powyżej model filtra postrzegania idei świata nie ma jednoznacznie przesądzonej szybkości działania. Zależy ona od stopnia dopasowania poszczególnych warstw filtra. Im bardziej postawy jednostek pasują do poglądów lokalnych społeczności, a te do opinii większych grup społecznych, których są częścią, tym szybkość obrotowa całego mechanizmu jest większa. W ponowoczesnym świecie, cechującym się dynamicznymi zmianami, szybkość obrotowa poszczególnych warstw filtra decyduje o tempie przenikania idei i ideologii oraz przetwarzania ich w nową generację pomysłów zasilającą początkową bazę, na jakiej powstały. Z punktu widzenia świata ponowoczesnego najważniejszym filtrem są postawy jednostek. To bowiem od stopnia mentalnego rozwoju oraz doświadczenia nabywanego w procesie socjalizacji pojedynczych jednostek zależy m.in. potencjał kreatywny całego społeczeństwa. O tym, jaki jest i jaki będzie ponowoczesny świat, decydują jednostki uzgadniające na grun-

cie wspólnoty swoje plany i zamierzenia. Z ponowoczesnej perspektywy mogą one tak czynić w sposób świadomy i odpowiedzialny. Powinny brać bowiem na siebie nie tylko obecne skutki podejmowanych decyzji, ale i skutki przyszłe, we wszystkich z istniejących wymiarów rozwoju, w tym przestrzennym.

### 3. Ponowoczesność jako impuls dla gospodarowania przestrzenią (Małgorzata Twardzik)

Ponowoczesność – jako nurt społeczno-kulturowy stojący w pewnym stopniu w opozycji do modernizmu oraz ideałów postępu kultywowanych przez poprzednie dwa stulecia – zmienia rozumienie racjonalności działania, obiektywizm nauki, podważa sens uniwersalnych etyk, doktryn filozoficznych i politycznych. Począwszy od lat 80. XX wieku zaznacza się we wszystkich sferach życia człowieka: konsumpcji, produkcji, gospodarce przestrzennej, architekturze, moralności, religii, filozofii oraz nauce. Stała się również impulsem do gospodarowania przestrzenią na nowo, w sposób zgodny z jej ideologią. Dotychczasowe zasady tworzenia ładu przestrzennego, modele organizacji przestrzennej miast, kompleksowe planowanie przestrzenne, ustąpiły miejsca koncepcji, której wyrazem jest ciągła zmiana, odpowiedź na potrzeby zbiorowości indywidualnych jednostek (konsumentów), „refleksyjne niszczenie”, zmiany struktury funkcjonalno-przestrzennej, swoboda formy, różnorodność, wernakularyzm. Przestrzeń stała się wartościowym dobrem na rynku, gdzie popyt, podaż oraz cena wyznaczają hierarchię celów działania. Konsumpcja przestrzeni przez człowieka odbywa się coraz szybciej. Zawrotne tempo przemian, chęć ciągłej „modernizacji”, przeobrażania środowiska fizycznego oraz społecznego w bardziej doskonałe, nowoczesne i lepsze, powoduje konieczność postnowoczesnego gospodarowania przestrzenią.

Przestrzeń społeczno-ekonomiczna rozumiana jest jako ta część przestrzeni geograficznej, w której człowiek żyje i prowadzi swoją działalność<sup>8</sup>. Obejmuje ona: wszystkie obszary, na których występują stałe i sezonowe osiedla ludzkie, infrastruktura techniczna, obszary rolne, leśne, obszary eksploatowanych wód śródlądowych, miejsca rekreacji i turystyki. Jest ona ograniczona w stosunku do potrzeb i znacznie mniejsza od przestrzeni geograficznej, gdyż nawet na łąkach pozostają obszary niedostępne. Cechą przestrzeni jest zróżnicowanie jakościowe, czego wyrazem staje się sposób użytkowania ziemi. Zasadnicze znaczenie mają różnice funkcji, jakie pełnią poszczególne obszary w życiu społecznym

---

<sup>8</sup> J. Słodczyk: *Przestrzeń miasta i jej przeobrażenia*. Studia i Monografie nr 298. Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2001, s. 11.

i gospodarczym danego miasta, regionu czy państwa. Lokalizacje działalności ludzkiej tworzą pewne układy przestrzenne, czyli strukturę przestrzenną.

Miasto stanowi obszar, na którym działalność człowieka charakteryzuje się szczególną intensywnością. Tereny miejskie wyróżniają się największą koncentracją ludzi, budynków i urządzeń infrastruktury. Stąd też ponowoczesne gospodarowanie przestrzenią w największym stopniu przejawia się na obszarach miejskich, szczególnie w metropoliach, które można dziś nazwać ikonami ponowoczesności. Niemniej jednak do miast średnich i małych również przenikają jej idee. Stopień ich absorpcji zależy w głównej mierze od poziomu akceptowalności i świadomości społecznej. Gospodarowanie przestrzenią na obszarach wiejskich w najmniejszym stopniu adaptuje nowe idee, pozostając w tradycyjnej formie organizacji funkcjonalno-przestrzennej. Wyjątek stanowią tereny wiejskie położone w bliskiej odległości od dużych miast lub w strefie podmiejskiej, które stają się atrakcyjnym miejscem ekspansji deweloperów i indywidualnych projektów budownictwa mieszkaniowego.

W gospodarowaniu przestrzenią, a co za tym idzie w planowaniu przestrzennym nastąpiło odejście od próby projektowania miast jako całości. Władze miast oraz planiści koncentrują się raczej na projektowaniu określonych fragmentów miast, najczęściej na potrzeby chwili (np. projekt rewitalizacji danego obiektu lub obszaru) lub konkretnej inwestycji, starając się osiągać częściej cele estetyczne i ekonomiczne niż społeczne. Z punktu widzenia przestrzennego tworzenie się nowej struktury miasta wiąże się z takimi zjawiskami jak<sup>9</sup>:

- odchodzenie od jednorodnych stref funkcjonalnych,
- odchodzenie od struktury miasta charakteryzującej się jednym całkowicie dominującym centrum,
- zmiana przestrzennego modelu wartości terenów miejskich, którego podstawową cechą jest zmniejszająca się wartość terenu wraz z oddalaniem się od głównego centrum miasta.

Do charakterystycznych cech miasta ponowoczesnego należą<sup>10</sup>:

- wielośrodkowa, często dość chaotyczna struktura przestrzenna,
- rozwój centrów podmiejskich z pełnym zestawem funkcji typowych dla centrum ogólnomiejskiego,
- tworzenie się „korytarzy” zaawansowanej technologii (np. strefy produkcji zaawansowanej technologii, inkubatory i centra innowacyjności wzdłuż określonych ciągów komunikacyjnych),
- przyrost miejsc pracy na obszarach peryferyjnych,

<sup>9</sup> T. Hall: *Urban geography*. London-New York 2001, s. 86.

<sup>10</sup> W. Węclawowicz: *Geografia społeczna miast. Uwarunkowania społeczno-przestrzenne*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 74.



- rozległe obszary biedy (dzielnice zdegradowane, o zabudowie substandardowej) jako rezultat napływu imigrantów z uboższych krajów i regionów do bogatych metropolii.

Rezultatem przemian w sferze społecznej, ekonomicznej, technologicznej oraz przestrzennej jest miasto, które pod wieloma względami różni się od miast ukształtowanych w okresie dynamicznego rozwoju przemysłu. Różnice te obejmują strukturę bazy ekonomicznej, system zarządzania, strukturę społeczną, kierunki planowania, a także krajobraz i rozmieszczanie poszczególnych funkcji. Rynkowy kontekst przestrzeni zaznacza się głównie w sferze ekonomicznej, za sprawą rosnącego znaczenia sektora usług, przy jednoczesnym ograniczaniu znaczenia sektora produkcyjnego. Ponowoczesne gospodarowanie przestrzenią uprzywilejowało usługi jako ten rodzaj działalności, który dostarcza miastu więcej korzyści ekonomiczno-społecznych i estetycznych niż produkcja. Proces ten wywołuje postępującą degradację tych ośrodków, których rozwój opierał się na tradycyjnych rodzajach produkcji przemysłowej<sup>11</sup>. W części z nich dokonana się restrukturyzacja bazy ekonomicznej, w innych nie udało się zastąpić upadającej produkcji nowymi rodzajami działalności. Sytuacja ta dotyczy głównie miast mniejszych, tzw. monofunkcyjnych, opartych na tradycyjnych przemysłach, zwykle o dość niskim poziomie kapitału społecznego i małej elastyczności działania władz lokalnych. Można też wskazać przypadki dużych miast, które straciły lub też znacząco osłabiły swoje znaczenie gospodarcze w wyniku tych przekształceń.

System masowej produkcji dominujący w miastach industrialnych zastąpiła większa elastyczność działalności produkcyjnej, nastawionej na szybkie wykorzystywanie pojawiających się okazji i nisz rynkowych. Wszechogarniająca potrzeba posiadania czegoś nowego: produktu, usług, miejsc, doznań, idei, wartości, powoduje dziś konieczność absolutnej elastyczności i natychmiastowego dostosowania się. Dotyczy to również gospodarowania przestrzenią i planowania. Coś, co dziś jest właściwe w danym miejscu, jutro może stać się zbędne, a nawet przeszkadzać w realizacji czegoś nowego, zatem „refleksyjne niszczenie” i powstawanie lepszego w miejsce tego co było często powoduje chaos formy i dezorganizację funkcjonalno-przestrzenną.

Nowe uwarunkowania gospodarcze oraz rosnące na całym świecie znaczenie usług i produkcji wykorzystującej zaawansowane technologie zdynamizowały rozwój nowych metropolii zlokalizowanych poza tradycyjnymi rejonami koncentracji przemysłu. Różnice pomiędzy miastami, które wykorzystały szanse, elastycznie projektowały swój rozwój społeczno-gospodarczy i osiągnęły sukces

---

<sup>11</sup> J. Słodczyk: *Przestrzeń...*, op. cit., s. 293.

a tymi w kryzysie stają się coraz większe. Idea zrównoważonego rozwoju w wielu miejscach pozostaje w sferze formalnych działań administracyjnych.

Miasto ponowoczesne jest zorientowane na zaspokajanie potrzeb konsumpcyjnych swoich mieszkańców oraz przyjezdnych i turystów. Rosnący popyt na dobra i usługi stanowi czynnik napędzający ich gospodarkę. Przestrzeń należy więc wykorzystywać w taki sposób, aby miejsc konsumpcji było jak najwięcej i jak najbardziej dostępnych, a także aby stawały się estetyczne, zachęcające do korzystania, na przykład wielofunkcyjne obiekty, tzw. *shopping center*<sup>12</sup>, zaspokajające wszelkie potrzeby handlowo-usługowo-rekreacyjne. Rynek, będący niegdyś symbolem miasta, przestrzenią otwartą, miejscem spotkań i wymiany handlowej, dziś zastępują quasi-rynki, czyli współczesne centra handlowe, które stają się coraz częściej produktami samymi w sobie, wymagającymi budowania osobnej marki. Nowa filozofia funkcjonowania centrów handlowych wpisuje się w koncepcję oryginalnego marketingu miejsc, stanowiąc doskonały przykład ponowoczesnego gospodarowania przestrzenią. Specyfika obiektów nowej generacji polega na stworzeniu zróżnicowanej handlowo-usługowej oferty w coraz doskonalszej przestrzeni architektoniczno-urbanistycznej. Atrakcyjna przestrzeń ma odegrać ważną rolę zarówno w zatrzymaniu klienta, jak i w przedłużeniu czasu jego pobytu na terenie danego obiektu. W terminologii ekonomicznej ta przestrzeń przedstawia dla klienta znacznie większą użyteczność, niż to miało miejsce w tradycyjnych domach handlowych z lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych. Jest bardziej przyjazna, otwarta i zachęcająca klienta do pozostania w niej. Rozwiązaniem wykorzystywanym w obiektach nowej generacji jest „teatralizacja przestrzeni miejskiej”. Jest to zabieg charakterystyczny dla nowych miast, które próbują tą drogą stworzyć „wspomnienie przeszłości”. Zjawisko to można porównać jedynie do hollywoodzkiej produkcji dekoracji filmowych. Działanie to jest przejawem określonej mody i służy budowaniu klimatu otoczenia. Wypływa ono z modnej dzisiaj koncepcji „marketingu nostalgicznego”, czyli odwołującego się wyraźnie do przeszłości. Wpisując się w koncepcję architektury nostalgicznej, tworzą one nowy świat, z wszelkimi wygodami dla klientów. Przy budowaniu koncepcji centrum handlowego architekt pracuje w ścisłej symbiozie z interdyscyplinarnym zespołem menedżerów: specjalistów od marketingu, psychologów i socjologów, myśląc o takiej wizji nowego projektu, która gwarantowałaby klientowi najlepsze warunki do dokonywania zakupów. Ta pozornie oczywista ewolucja jest stopniowym rozwinięciem koncepcji,

<sup>12</sup> B. Jałowiecki i M.S. Szczepański piszą, iż: „galerie typu *mall* stały się swoistym substytutem centrum, a właściwie antycentrum, są bowiem pozbawione treści kulturowej i symbolicznej nawarstwiającej się przez pokolenia w tradycyjnym mieście. B. Jałowiecki, M.S. Szczepański: *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2002, s. 385.

która kiedyś nadmiernie premiowała formę architektoniczną obiektu kosztem jego funkcji.

Centra handlowe lokowane są w najbardziej dostępnych komunikacyjnie miejscach, gdyż mają charakter komercyjny. Pełnią coraz więcej funkcji usługowych, rozrywkowych, rekreacyjnych, kulturalnych, integracyjnych, socjalizacyjnych, mieszkaniowych, administracyjnych, edukacyjnych, a także religijnych<sup>13</sup>. W nowych centrach handlowych znajdują się restauracje, kawiarnie i bary, salony fryzjerskie, banki, punkty świadczące usługi fotograficzne, biura podróży, pralnie, punkty dorabiania kluczy, kwaciarnie, szpitale, uczelnie, szkoły i przedszkola<sup>14</sup>. W ich skład wchodzi zminiaturyzowane wesołe miasteczka, multiplexy i dyskoteki. Klienci mogą korzystać z boisk, lodowisk, skateparków, klubów fitness i kręgielni, a nawet wystaw, spektakli, koncertów i spotkań z artystami. Są to złożone przestrzenie, mające za zadanie realizację wielu różnorodnych funkcji. Widoczna jest dbałość o postrzeganie ich jako przestrzeni publicznych. Jest to związane z kryzysem, jaki przeżywają centra miejskie (ryniki), często zdegradowane, niebezpieczne, niebędące w stanie zaspokoić wielu potrzeb mieszkańców. „Dlatego też centra handlowe konkurują z przestrzeniami publicznymi przede wszystkim pełnionymi funkcjami, ale także architekturą, wystrojem oraz panującą w nich atmosferą. Nowoczesne obiekty stają się miniaturami miast, dlatego też alejki nawiązują do miejskich pasaży, w centralnych punktach znajdują się placówki pełniące funkcje zbliżone do funkcji miejskich rynków. Podobnie jak w mieście rozmieszczone są w nich elementy małej architektury: ławeczki, stragany czy fontanny, a także elementy szaty informacyjnej: tabliczki z nazwami alejek, drogowskazy. Coraz częściej spotyka się narastające wokół centrum kolejne funkcje uznawane przez urbanistów za centrotwórcze”<sup>15</sup>. Centra handlowe wygrywają rywalizację z tradycyjnie głównymi miejscami miast dzięki: bogatej ofercie, lepszej obsłudze komunikacyjnej (w tym głównie rozwiązując problem parkowania), uniezależnieniu od warunków pogodowych, wysokiemu poziomowi technologicznemu w zakresie organizacji handlu i usług, nowoczesnemu wystrojowi i sposobie funkcjonowania oraz organizacji usług dla klienta i ochronie budynku<sup>16</sup>. Centra handlowe lokowane są także w starych kamienicach, nieczynnych fabrykach, budynkach kopalnianych, jak również

<sup>13</sup> S. Mańkowska-Dudek: *Funkcje wybranych centrów handlowych w Warszawie*. W: *Nowe przestrzenie w mieście, ich organizacja i funkcje*. Red. I. Jażdżewska. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2006, s. 247.

<sup>14</sup> Np. Enel Med w Blue City i Arkadii w Warszawie.

<sup>15</sup> S. Mańkowska-Dudek: *Op. cit.*, s. 251.

<sup>16</sup> M. Gachowski: *Kwestia celowości i istnienia centrum miasta w warunkach transformacji społeczno-urbanistycznej*. W: *Przemiany struktury przestrzennej miast w sferze funkcjonalnej i społecznej*. Red. J. Ślodziak. WUO, Opole 2004, s. 87-93.

budynkach PKP, które w wyniku kompleksowych działań ulegają rewitalizacji, pożądanej przez społeczność miast.

Przestronne, ciepłe, suche i mocno oświetlone centrum stanowi dla klienta szczególnie doskonałą ofertę, przyjemną oazę w chłodnej czy deszczowej przestrzeni miejskiej. Ciepło i światło podświadomie kojarzą się klientom ze spokojem i bezpieczeństwem. Odizolowanie od otoczenia, możliwość koncentracji na robieniu zakupów czynią równocześnie tę przestrzeń bardziej oswojoną i przyjazną, dodatkowym elementem jest czystość i porządek. Paradoksalnie tego rodzaju przestrzeń może być również oazą spokoju, zwłaszcza w godzinach przedpołudniowych, w ciągu tygodnia. W krajach o zimnym i deszczowym klimacie oraz o słabo oświetlonych ulicach nowoczesne centrum handlowe niczym „latarnia morska” przyciąga rzesze „podróżnych”, a szeroka, komplementarna oferta powoduje, że w okresie jesienno-zimowym staje się ono najbardziej preferowanym miejscem zakupów. Równocześnie o atrakcyjności tego miejsca decyduje zarówno jakość, jak i poziom inwestycji oraz innowacyjność przyjętych rozwiązań.

Szeroko rozumiana potrzeba bezpieczeństwa klientów przenosi się również na sferę dokonywania zakupów. Klient chętnie powraca do centrum, w którym dobrze się czuje, a bezpieczeństwo to przede wszystkim wrażenie płynące z otoczenia. Składa się na nie głównie mniejsze zatłoczenie, dobre oświetlenie, wyciszenie, widoczna obecność służb ochrony. W zachodnioeuropejskich nowoczesnych centrach handlowych obecność służb ochrony – choć dyskretna – jest jednocześnie na tyle widoczna, że stwarza klientom dodatkowe poczucie bezpieczeństwa. Koncepcja nowoczesnego centrum jest często „iluzją szczęśliwego świata wolnego od biedy”. Ochrona centrum oznacza w praktyce niepisany zakaz wstępu dla osób pozbawionych środków do życia (żebraków, bezdomnych itd.). Osoby te czują doskonale, że „mocne światło centrum je oślepia” i rzadko pojawiają się w tych obiektach. Pozycjonowanie centrum przyciąga klientów z tzw. segmentu środka oraz zamożniejszych. Dla tych ostatnich jest ono jednocześnie gwarancją robienia zakupów w „swoim towarzystwie”. Ponowoczesne gospodarowanie przestrzenią preferuje tego typu inwestycje w miastach, mając na uwadze określone korzyści ekonomiczne (dochody), społeczne i przestrzenne (uporządkowanie miejsca).

Dodatkowym elementem przestrzeni ponowoczesnej jest światło oraz coraz częściej pojawiające się nowe media. Światło przestaje służyć do oświetlania przestrzeni publicznej, a przyczynia się do jej wytwarzania, podważa ontologię architektury opartą na pojęciu stabilności i trwałości<sup>17</sup>. W mieście ponowoczesnym budynki zaczynają pełnić funkcję billboardów, zmieniających się w świe-

<sup>17</sup> E. Rewers: *Post-polis. Wstęp do filozofii ponowoczesnego miasta*. Universitas, Kraków 2005, s. 96.

tłe tablic, które wyświetlają reklamy, czas (godzinę), najnowsze wiadomości, fragmenty filmów. Tym samym fasada staje się ekranem, który ukrywa powierzchnię i głębię budynku, a w konsekwencji upodabnia się do telewizji. Architektura zmienia się w ekran, lecz nie po to, by odbijać realną przestrzeń miejską, a po to, by ją imitować. Proces ten jest uwarunkowany odejściem od wytwarzania (budowania) przestrzeni i zwróceniem się w kierunku jej namnażania. Wytwarzanie przestrzeni to proces realizacji społecznych pragnień i przekształcanie ich w konkretne przestrzenie wypełnione przedmiotami<sup>18</sup>. Takie działanie było charakterystyczne dla modernizmu. Ponowoczesne namnażanie przestrzeni dotyczy społeczeństwa konsumentów obrazów, zwraca się w kierunku wymyślonej, niekonkretnej, nieograniczonej przestrzeni opartej na przepływie obrazów świetlnych, wypierając tym samym przestrzenie – towary<sup>19</sup>. Przestrzeń ponowoczesnego miasta zbudowana jest z tak dużej liczby różnorodnych środków, że można tylko bezrefleksyjnie na nią spoglądać, ale nie można jej odczytać, rozpada się na szereg ekranów, fragmentaryzuje się, to co było na zewnątrz, wchodzi do wewnątrz, ulica wraz z jej typowymi komponentami zagarniana jest przez domy towarowe i centra handlowe. Społeczeństwo znajduje się pod wpływem lokalnych iluzji, produkowanych dla niego w eksponowanej przestrzeni miejskiej (imitacja rynku, parki rozrywki jako imitacja parku, pola golfowego, basenu, boiska piłki nożnej, lodowiska).

W sferze ponowoczesnego gospodarowania przestrzenią obserwowane jest odchodzenie od administrowania redystrybucji zasobów, w tym zasobów przestrzennych, na rzecz rosnącego znaczenia zasad przedsiębiorczości oraz dążenia do wykorzystania zasobów dla pozyskania międzynarodowego kapitału (w tym finansowania ze środków UE) oraz inwestorów. Znacznie większą rolę odgrywa partnerska współpraca między sektorem publicznym i prywatnym, a większość podstawowych usług społecznych funkcjonuje na zasadach rynkowych. Z punktu widzenia społecznego postępuje fragmentacja społeczności mieszkańców i jej różnicowanie ze względu na styl życia i modele konsumpcji. Ma to swoje odzwierciedlenie w aspekcie wykorzystywania przestrzeni miejskiej, która również podlega fragmentacji i różnicowaniu, na obszary zamkniętych enklaw ekskluzywnych osiedli mieszkaniowych zamieszkiwanych przez ludzi zamożnych i wielotysięcznych blokowisk o bardzo zróżnicowanej strukturze społecznej. Ponowoczesna świadomość współzależności przestrzeni tworzy w ten sposób chaos urbanistyczno-architektoniczny oraz pogłębiające się dysproporcje społeczne. Zamknięte osiedla, odgródzone od reszty, postrzegane są jako chęć zawładnięcia przestrzeni publicznej. Wzrasta przy tym poczucie zagrożenia, oba-

<sup>18</sup> A. Ciastoń: *Miejskie przestrzenie – modernizm i postmodernizm*. „Kultura Miasta” 2009, nr 2/3 (5), s. 5.

<sup>19</sup> Ibid., s. 7.

wy przed innością, pojawiają się wszechobecne kamery, służby porządkowe. Miasto staje się fortecą, gdzie wszystko jest na pozór dla wszystkich, w rzeczywistości nie ma miejsca dla marginesu społecznego. Ponowoczesna przestrzeń miejska jest więc podzielona, ale w bardziej wyrafinowany sposób niż miało to miejsce wcześniej.

Istotną rolę w ponowoczesnym gospodarowaniu przestrzenią odgrywa proces globalizacji. Wraz z rozwojem nowych technologii w zakresie komunikacji i łączności na odległość w coraz mniejszym stopniu ogranicza się przestrzenny zasięg przemieszczania ludzi, towarów, kapitałów oraz informacji. W rezultacie następuje intensyfikacja kontaktów i przepływów międzynarodowych, prowadząc do coraz większej integracji i współzależności w ramach światowego systemu ośrodków miejskich. Jej efektem jest utworzenie wieloośrodkowego światowego systemu miast, przesuwanie się części funkcji gospodarczych z mniejszych miast do wielkich ośrodków o znaczeniu międzynarodowym, przy jednoczesnym przemieszczaniu się innych funkcji z miast dużych do mniejszych ośrodków i z centrum na obszary peryferyjne<sup>20</sup>. Równocześnie obserwowane jest intensywne tworzenie się zintegrowanych regionalnych systemów miast, przy czym w sferze ekonomicznej następuje integracja na poziomie międzynarodowym, natomiast w sferze polityczno-społecznej mają miejsce procesy dezintegracji i polaryzacji prowadzące do wzrostu znaczenia lokalności<sup>21</sup>.

Procesy związane z ponowoczesnym gospodarowaniem przestrzenią, widoczne szczególnie w największych światowych metropoliach, zorientowanych na rozwój zaawansowanych technologii, coraz częściej obserwowane są również w miastach małych i średniej wielkości. Zróżnicowanie miast pod względem sytuacji gospodarczej, struktury społecznej, aktywności lokalnych liderów życia politycznego i gospodarczego powodują, iż ponowoczesne przeobrażenia ekonomiczno-społeczne oraz przestrzenne w jednych miastach charakteryzują się bardzo intensywnym przebiegiem, podczas gdy w innych są znikome lub nie występują wcale. W większości przypadków przemiany nie dotyczą całej przestrzeni miasta, lecz jedynie jej fragmentów, co prowadzi do pogłębiania się dysproporcji i różnic zarówno między miastami, jak i wewnątrz obszaru miasta.

Reasumując, można przyjąć, iż ponowoczesna przestrzeń charakteryzuje się: porzuceniem imperatywu terytorialnego na rzecz utrzymania zdolności do dynamiki, innowacyjności oraz kreatywności, ideą przemiany zhierarchizowanego ładu światowego w megasystem oparty na współlistnieniu i podzielonej suwerenności, poszukiwaniem innego wymiaru przestrzennego, co jest związane z reinterpretacją (relatywizacją) pojęcia granicy.

<sup>20</sup> R. Domański: *Przestrzenna transformacja gospodarki*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997, s. 24.

<sup>21</sup> Ibid., s. 25.



## 4. Wybrane trendy zagospodarowywania przestrzeni europejskich miast (Adam Polko)

Współcześnie przestrzeń miast europejskich podlega transformacji wywoływanej wieloma czynnikami natury gospodarczej, społeczno-kulturowej i politycznej. Kontekst gospodarczy związany jest przede wszystkim z procesami deindustrializacji, globalizacji rynków i rozwoju nowoczesnych technologii. Czynniki społeczno-kulturowe dotyczą w głównej mierze zmian demograficznych, w tym ruchów migracyjnych, coraz większej polaryzacji społecznej na tle ekonomicznym i kulturowym oraz zmian zachowań konsumpcyjnych. W sprawach polityki możemy mówić po pierwsze – o decyzjach na poziomie ogólnoeuropejskim, których wyrazem jest polityka regionalna oraz elementy polityki miejskiej realizowane w ramach Unii Europejskiej, a po drugie – o zmianach zachodzących również na poziomie lokalnym, gdzie wdrażane są nowoczesne modele zarządzania rozwojem miast. W związku z tym warto zwrócić uwagę na inicjatywy europejskie w zakresie badań przestrzennych (np. program ESPON), a także polityki w rozwoju miast (np. program URBACT II i Karta Lipska).

Można zidentyfikować kilka kluczowych procesów wywołujących współczesne zmiany przestrzenne. Najważniejsze z nich to:

- „rozlewanie się” miast (*urban sprawl*) przy równoczesnej polaryzacji społecznej, której efektami przestrzennymi są z jednej strony osiedla zamknięte (*gated communities*) na przedmieściach oraz gentryfikacja na obszarach dzielnic śródmiejskich, a z drugiej strony gettoizacja, której przejawem są zdegradowane osiedla robotnicze i slumsy miejskie,
- rozwój przemysłów kreatywnych (*creative industries*) i gospodarki opartej na kulturze (*cultural economy*) w ośrodkach stających się tzw. miastami kreatywnymi (*creative cities*),
- rozwój tzw. gospodarki nocnej (*night-time economy*) oraz nowych form spędzania czasu wolnego (*leisure time economy*) z wykorzystaniem w tym celu zarówno reprezentacyjnych przestrzeni publicznych, jak i obiektów pełniących rolę magnesów przyciągających mieszkańców i turystów,
- rewitalizacja obszarów miejskich oparta najczęściej na rozwoju funkcji handlowych i usługowych (*retail-led regeneration*) bądź funkcji kulturalnej (*cultural-led regeneration*),
- wdrażanie koncepcji zrównoważonego rozwoju, w której na pierwszy plan wysuwa się inicjatywy związane z poprawą jakości życia na obszarach zurbanizowanych.

Wymienione procesy skutkują zaistnieniem zjawisk przestrzennych, które jeśli stają się w miarę powszechne na danym obszarze, mogą być uznane za trend. Możliwe jest również przenikanie wykształconych trendów z jednych obszarów do innych.

W tabeli 1 dokonano próby zestawienia kluczowych procesów zachodzących w miastach europejskich wraz z trendami w zagospodarowywaniu przestrzeni miast.

Tabela 1

Procesy, trendy i zjawiska w zagospodarowywaniu przestrzeni miast europejskich

| Procesy                                                                  | Trendy, zjawiska                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       |
|--------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Suburbanizacja                                                           | <ul style="list-style-type: none"> <li>– „rozlewanie się” miast</li> <li>– tworzenie osiedli zamkniętych na przedmieściach</li> <li>– powstawanie <i>beltway cities</i>, <i>edge cities</i></li> </ul>                                                                                                                                                                                                                 |
| Rozwój przemysłów kreatywnych i gospodarki opartej na kulturze           | <ul style="list-style-type: none"> <li>– kwartały kultury (<i>cultural districts</i>)</li> <li>– klastry przemysłów kreatywnych (<i>creative clusters</i>)</li> </ul>                                                                                                                                                                                                                                                  |
| Rozwój tzw. gospodarki nocnej i nowych form spędzania czasu wolnego      | <ul style="list-style-type: none"> <li>– festiwale miejskie w scenerii przestrzeni publicznych</li> <li>– czasowe wykorzystanie przestrzeni miejskich (<i>temporary uses</i>)</li> <li>– parki rozrywki i parki tematyczne</li> <li>– miejsca pełniące rolę magnesów (ikon) – turystyka miejska</li> <li>– dzielnice, ulice rozrywki tworzone według koncepcji „miasta 24-godzinnego” (<i>24-hour city</i>)</li> </ul> |
| Regeneracja dzielnic śródmiejskich w oparciu o rozwój funkcji handlowych | <ul style="list-style-type: none"> <li>– centra, galerie handlowe</li> <li>– nowe funkcje tradycyjnych ulic handlowych (<i>main street</i>)</li> </ul>                                                                                                                                                                                                                                                                 |
| Wdrażanie koncepcji zrównoważonego rozwoju                               | <ul style="list-style-type: none"> <li>– projektowanie według zasad <i>new urbanism</i> i <i>smart growth</i></li> <li>– wprowadzanie zasad <i>eco-towns</i></li> <li>– przekształcanie miast w „miasta kompaktowe”</li> <li>– „kopenhagizacja”</li> <li>– <i>urban resilience</i></li> </ul>                                                                                                                          |

Zaistnienie na danym obszarze wskazanych w tabeli trendów jest najczęściej wynikiem polityki prowadzonej przez władze lokalne oraz działań podejmowanych przez właścicieli nieruchomości. Trendy mogą mieć względem siebie komplementarny charakter, tak jak w przypadku rozwoju kwartałów kultury i dzielnic rozrywki. Mogą jednak również pozostawać w sprzeczności, wywołując konflikty, tak jak ma to miejsce w przypadku zderzenia idei miasta kompaktowego ze zjawiskiem „rozlewania się” miast.

Współcześnie najbardziej widocznym procesem jest suburbanizacja, której przestrzennym przejawem jest „rozlewanie się” miast. Na obszarach podmiejskich rozwijają się tereny mieszkaniowe, które tworzą bardzo często tzw. *gated communities*, czyli osiedla zamknięte i strzeżone przez prywatną ochronę. Tere-



ny rezydencjonalne tego typu rozwijają się w miejscach o wysokich wartościach środowiska przyrodniczego i dobrej dostępności komunikacji samochodowej. Jednocześnie w pobliżu autostrad, miejskich obwodnic lub portów lotniczych powstaje zagospodarowanie znane w literaturze pod nazwą *beltway cities* lub *edge cities*<sup>22</sup>. Pierwsze z nich określają osiedla zaplanowane i stworzone w pobliżu obwodnic miejskich, które były dla nich istotnym czynnikiem miastotwórczym. *Edge cities* różnią się od „starych”, historycznie ukształtowanych miast trzema elementami. Po pierwsze, są zorientowane na indywidualny transport samochodowy. Po drugie, ze względu na ich dobre skomunikowanie, jest w nich przeważnie więcej miejsc pracy, niż potrzebują stali mieszkańcy. Po trzecie, w *edge cities* więcej jest przestrzeni prywatnej niż publicznej, dlatego że centra handlowe lub biznesowe są pod prywatną kontrolą<sup>23</sup>.

Jednym z bardziej widocznych przejawów przejścia od miasta modernistycznego do ponowoczesnego jest wspieranie aktywności lokalnych społeczności przez zarządzających miastami. Związane jest to z tworzeniem warunków rozwoju sektorów kultury oraz tzw. ekonomii czasu wolnego (*leisure economy*). Przestrzennym wymiarem tego jest świadome kreowanie kwartałów kultury (*cultural quarters*), tj. obszarów miejskich, w których rozwijają się przemysły kreatywne, tworząc równocześnie bardzo często skupienia funkcji i instytucji (*clusters*). Tworzenie kwartałów kultury w miastach bywa częścią ich strategii rewitalizacji, opartej na wykorzystaniu dziedzictwa kulturowego. W przypadku miast poprzemysłowych odbywa się to poprzez adaptację obiektów postindustrialnych do funkcji kultury, rekreacji lub sportu. Kwartały kultury są miejscem współpracy instytucji kultury, prywatnego biznesu oraz sektora obywatelskiego. Tworzenie tego typu miejsc sprzyja kreowaniu reprezentacyjnych miejskich przestrzeni publicznych, będących scenerią dla festiwali i innych wydarzeń kulturalnych integrujących lokalną społeczność. Jedne z najbardziej znanych europejskich przykładów kwartałów kultury to Temple Bar w Dublinie<sup>24</sup> czy Merchant City w Glasgow<sup>25</sup>.

<sup>22</sup> Twórcą pojęcia *edge city* jest Joel Garreau, który opisał ten typ miasta w książce: *Edge Cities: Life on the New Frontier*. Random House, New York 1991.

<sup>23</sup> R. Voith: *Has Suburbanization Diminished the Importance of Access to Center City*. „Business Review”, May/June 2000, s. 19.

<sup>24</sup> *Temple Bar* w Dublinie, mimo centralnej lokalizacji, do lat 90. XX w. stanowił opuszczone miejsce z historyczną XVII- i XVIII-wieczną zabudową. Strategia miasta skoncentrowana na marketingu miejsca oraz środki finansowe UE pozwoliły na stworzenie centrum kulturalnego stolicy Irlandii. Studium przypadku przedstawiono w: A. Tallon: *Urban Regeneration in UK*. Routledge, London and New York 2010, s. 228-229.

<sup>25</sup> Merchant City jest obszarem położonym w historycznym centrum Glasgow. W XIX w. zdominowany był przez sklepy, magazyny i targowiska, zlokalizowane pośród wiktoriańskiej zabudowy. Pod koniec XX w. w rezultacie rewitalizacji wykreowano wielofunkcyjny kwartał miejski, w którym miejsce znalazły teatry, galerie sztuki, restauracje i sklepy. Jest to skupisko

Inną koncepcją mającą widoczne konsekwencje dla zagospodarowania obszarów miast, a w szczególności śródmieść, jest idea „miasta 24-godzinnego” (*24-hour city*) jako jedno z podejść do rewitalizacji centrów miast, zakładające wspieranie i rozwój oferty spędzania czasu wolnego również w porze wieczorowej i nocnej (tzw. *night-time economy*)<sup>26</sup>. Należy przy tym pamiętać, że strategia wspierania atrakcji nocnych rozrywek ma też swoje negatywne konsekwencje, m.in. w postaci: monofunkcyjności, przestrzennej fragmentaryzacji i zwiększonego zagrożenia aktami wandalizmu (np. powstaje dzielnica barów i pubów, w której trudno jest spokojnie mieszkać).

Miasta borykające się z procesem deindustrializacji wykorzystują czasami tzw. rewitalizację poprzez projekty flagowe, związane z kompleksowym zagospodarowaniem terenów poprzemysłowych, cechujących się strategicznymi lokalizacjami. Najbardziej znanym przykładem miasta, które z sukcesem zrealizowało tego typu projekty, jest baskijskie Bilbao. Strategia rewitalizacji centrum tego miasta zakładała realizację kilku projektów infrastrukturalnych zlokalizowanych względem siebie w bezpośrednim sąsiedztwie<sup>27</sup>. Najbardziej wyrazistym przedsięwzięciem było wybudowanie nad rzeką Nervion gmachu Muzeum Guggenheima<sup>28</sup>. Obiekt, w którym ulokowano to muzeum sztuki współczesnej, został zaprojektowany przez znanego architekta Franka Gehry’ego i stał się ikoną Bilbao.

Funkcja kultury, a w szczególności aktywności związane ze spędzaniem wolnego czasu, coraz częściej realizowana jest w obiektach handlowych. Przestrzennym wyrazem współczesnej komplementarności tych dotychczas odrębnie rozmieszczonych funkcji są centra handlowe, w tym przede wszystkim tzw. galerie handlowe. Poszczególne generacje tego typu obiektów wraz z konsekwencjami, jakie wywołują one w przestrzeni miasta, zostały opisane m.in. przez K. Heffnera i M. Twardzik<sup>29</sup>.

Przejawiający się kryzys użytkowania oraz zamierania życia społecznego w przestrzeni publicznej jest m.in. spowodowany postępującymi procesami jej

---

przedsiębiorców działających w sektorze kultury. Corocznie we wrześniu odbywa się tam Merchant City Festival, przyciągający tłumy.

<sup>26</sup> A. Lovatt, J. O’Connor: *Cities and the night time economy*. „Planning, Practice and Research” 1995, No. 10, s. 127-134.

<sup>27</sup> L. Vicario, P.M. Martinez Monje: *Another ‘Guggenheim Effect’? The Generation of Potentially Gentrifiable Neighbourhood in Bilbao*. „Urban Studies” 2003, Vol. 40, No. 12, s. 2386.

<sup>28</sup> Na temat tzw. efektu Muzeum Guggenheima pisano m.in. w pracach: D. Sudjic: *Can Liverpool be Bilbao of the North?* „The Observer”, December 15, 2008, a także L. Crawford: *Guggenheim, Bilbao and the ‘hot banana’*. „Financial Times”, Septemeber 4, 2008, oraz D. McNeill: *McGuggenisation? National identity and the globalisation in the Basque country*. „Political Geography” 2000, Vol. 19.

<sup>29</sup> K. Heffner, M. Twardzik: *Centra handlowe w projektach rewitalizacji małych miast w województwie śląskim*. W: *Rewitalizacja, gentryfikacja i problemy rozwoju małych miast*. Red. K. Heffner, T. Marszał. Studia KPZK PAN, tom CXXXVI, Warszawa 2011, s. 58-60.

degradacji. Należy dbać o atrakcyjność przestrzeni publicznych, w tym jakość ich wyposażenia, dostępność oraz bogactwo oferty handlowej i usługowej. *New urbanism* charakteryzuje się powrotem do tradycyjnej, historycznej kompozycji miast. W ramach tego nurtu propaguje się kompleksową rewitalizację centrów miast i zwiększanie ich atrakcyjności (wielofunkcyjności), odwrót od zasiedlania obszarów podmiejskich oraz wprowadzanie stref pieszych w miejsce rozcinających miasta dróg szybkiego ruchu. Zasady *new urbanism* mogą dotyczyć zarówno małych projektów czy pojedynczych obiektów, jak i przedsięwzięć obejmujących swoimi skutkami całą społeczność lokalną. Wśród nich wymienia się:

- ruch pieszy – większość spraw możliwych do załatwienia w odległości 10 minut spacerem od domu i pracy,
- łączalność – łatwość przemieszczania się, brak barier,
- różnorodność funkcji i różnorodność grup społecznych,
- różnorodność zasobów mieszkaniowych,
- wysoką jakość architektury oraz estetykę przestrzeni,
- tradycyjną strukturę sąsiedztwa,
- zwiększoną gęstość zaludnienia,
- przyjazny transport,
- zrównoważony rozwój – ekologiczne technologie, lokalna produkcja,
- dbałość o wysoką jakość życia<sup>30</sup>.

Bardziej idealistyczną formą *new urbanism* jest nurt określany jako *new pedestrianism*, w którym wysiłki skoncentrowane są na redukowaniu do minimum roli transportu samochodowego w mieście. W miejscach, w których próbuje się wdrażać tę koncepcję, powstają aleje obsadzone drzewami, połączone systemami zieleni parkowej. Preferowanym środkiem transportu jest w nich m.in. rower. Takie koncepcje, oparte na wprowadzaniu udogodnień dla pieszych i rowerzystów, były wdrażane m.in. przez Jana Gehla w Kopenhadze. Zaczęło funkcjonować nawet określenie „kopenhagizacja” (*copenhagenization*).

Koncepcja „miasta kompaktowego” stoi w opozycji do zjawiska „rozlewania się” miast. Charakteryzuje się ona następującymi cechami:

- efektywnym systemem transportu publicznego,
- formą zachęcającą do ruchu pieszego i rowerowego,
- redukcją zużycia energii oraz redukcją zanieczyszczeń,
- większymi szansami na interakcje społeczne oraz większym poczuciem miejsca,
- niższymi kosztami utrzymywania infrastruktury komunalnej (dróg, sieci wodno-kanalizacyjnej itp.),

<sup>30</sup> <http://www.newurbanism.org/newurbanism/principles.html>

- relatywnie większym udziałem terenów otwartych i pasów zieleni (*green belts*) o funkcjach rekreacyjnych oraz obszarów o walorach dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego.

*Eco-town* jest rządowym programem realizowanym w Wielkiej Brytanii, którego celem jest osiągnięcie w wybranych ośrodkach lokalnych standardów zrównoważonego rozwoju. Wytyczne planistyczne oraz standardy, które powinny spełniać *eco-towns*, zostały zawarte w suplemencie do deklaracji Planning Policy Statement-1 (PPS-1)<sup>31</sup>. Wymienia się m.in.:

- całkowity brak emisji dwutlenku węgla przez eksploatację budynków („zero CO<sub>2</sub> w budynkach”),
- przynajmniej 30% mieszkań na wynajem o średnim standardzie (*affordable houses*),
- ograniczenie do minimum kosztów dojazdu do pracy,
- ekologiczny transport miejski, maksimum 50% powinien stanowić transport samochodowy,
- przynajmniej 40% obszaru powinny stanowić tereny zielone,
- zróżnicowanie bioróżnorodności,
- przyjazne środowisku naturalnemu metody konsumpcji wody w celach użytkowych (gospodarstwa domowe, przemysł, usługi itp.),
- recykling odpadów komunalnych,
- wprowadzanie zasad współzarządzania rozwojem lokalnym (*local governance*).

*Urban resilience*, czyli „odporność miasta”, jest pojęciem wykorzystującym terminologię medyczną. *Resilience* oznacza zdolność do przygotowania się oraz ewentualnie do odzyskania sprawności po zajściu istotnych negatywnych zdarzeń, mających często charakter losowy. Współcześnie wśród najbardziej ryzykownych zjawisk mogących zagrozić miastom wymienia się: zmiany klimatyczne, katastrofy naturalne, konsekwencje wyczerpania tradycyjnych źródeł energii czy niebezpieczeństwo związane z atakami terrorystycznymi<sup>32</sup>. Jest to koncepcja strategicznego zarządzania obszarami miejskimi, w której naczelną sprawą jest większa świadomość prawdopodobieństwa wystąpienia oraz skutków różnego rodzaju zagrożeń, tak aby zawczasu zaplanować i wdrożyć działania zapewniające równowagę pomiędzy bezpieczeństwem i trwałym rozwojem miast. O ile rewitalizacja obszarów miejskich jest reakcją na negatywne zmiany występujące na obszarach problemowych w miastach, o tyle *urban resilience* jest działaniem

<sup>31</sup> *Planning Policy Statement: eco-towns. A Supplement to Planning Policy Statement-1*. Communities and Local Government, London 2009.

<sup>32</sup> J. Coaffee: *Risk, resilience, and environmentally sustainable cities*. „Energy Policy” 2008, Vol. 36, Iss. 12.

mającym „uodpornić” miasto na wystąpienie negatywnych zjawisk i tym samym nie doprowadzać do powstawania obszarów problemowych.

W okresie programowania Unii Europejskiej 2007-2013 problematyka rozwoju miast została uwzględniona w poszczególnych programach operacyjnych. Na potrzeby tworzenia programów Komisja opublikowała wytyczne dla władz krajowych, regionalnych i lokalnych pt. *Polityka spójności i miasta: rola miast i aglomeracji w odniesieniu do wzrostu i zatrudnienia w regionach*<sup>33</sup>. Po raz pierwszy w historii polityki spójności miasta są potencjalnymi beneficjentami Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego. Odzwierciedleniem tego jest fakt, że 3% alokacji Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (ok. 10 mld euro) na poziomie osi priorytetowych zostało przeznaczonych bezpośrednio na rozwój miast<sup>34</sup>.

Ponieważ Komisja Europejska nie posiada formalnych kompetencji w obszarze polityki miejskiej i rozwoju miast, dlatego też zagadnienia związane z tą tematyką są przedmiotem współpracy międzyrządowej. Kolejne prezydencje w Radzie UE przejmują przewodnictwo w tym zakresie. Prace toczą się głównie w ramach Grupy Roboczej ds. Rozwoju Miast (*Urban Development Group*), w skład której wchodzi przedstawiciele ministerstw odpowiedzialnych za rozwój miast w poszczególnych krajach członkowskich. Najważniejsze rezultaty współpracy międzyrządowej w tym zakresie to przyjęcie:

- Dokumentu *Acquis Urban* (2004),
- Porozumienia z Bristolu na temat zrównoważonych wspólnot (*Bristol Accord*) 2005,
- *Karty Lipskiej* na temat zrównoważonych miast europejskich (2007),
- Deklaracji z Marsylii (2008),
- Deklaracji z Toledo dotyczącej zintegrowanej rewitalizacji obszarów miejskich (2010).

W trakcie Nieformalnego Spotkania Ministrów UE ds. polityki miejskiej, które odbyło się w listopadzie 2004 roku w Rotterdamie, podpisano dokument *Acquis Urban*, zawierający zestaw wspólnych zasad, decydujących o powodzeniu polityk skierowanych do obszarów miejskich. W trakcie kolejnego spotkania, które miało miejsce w Bristolu w grudniu 2005 roku, przyjęte zostało tzw. Porozumienie z Bristolu na temat „zrównoważonych wspólnot” (*British Accord on „Sustainable Communities”*). Identyfikuje ono zasady i cechy zrównoważo-

<sup>33</sup> Komunikat Komisji do Rady i Parlamentu Europejskiego *Polityka spójności i miasta: rola miast i aglomeracji w odniesieniu do wzrostu i zatrudnienia w regionach*. Komisja Wspólnot Europejskich, Bruksela, 13 lipca 2006 r.

<sup>34</sup> Na podstawie informacji Ministerstwa Rozwoju Regionalnego: [www.mrr.gov.pl/rozwoj\\_regionalny/Polityka\\_regionalna/rozwoj\\_miast/rozwoj\\_miast\\_w\\_UE/Strony/rozwoj\\_miast\\_w\\_UE.aspx](http://www.mrr.gov.pl/rozwoj_regionalny/Polityka_regionalna/rozwoj_miast/rozwoj_miast_w_UE/Strony/rozwoj_miast_w_UE.aspx)

nych wspólnot dla całej Unii Europejskiej<sup>35</sup>. Porozumienie zawiera zestawienie właściwości charakteryzujących miejsca dobre do życia i pracy, zarówno na obszarach miejskich, jak i wiejskich.

W *Karcie Lipskiej* uznano miasta za cenne i niezastąpione dobra gospodarcze, społeczne i kulturowe. Podstawowym celem rozwoju jest utrzymanie równowagi społecznej w miastach i między nimi. Zalecenia *Karty Lipskiej* są następujące:

1. Wykorzystanie na większą skalę zintegrowanego podejścia do polityki rozwoju miejskiego, w tym:
  - a) tworzenie i zapewnienie przestrzeni publicznych wysokiej jakości,
  - b) modernizacja sieci infrastruktury i poprawa wydajności energetycznej,
  - c) aktywna polityka innowacyjna i edukacyjna.
2. Zwrócenie szczególnej uwagi na najuboższe dzielnice w kontekście miasta jako całości, w tym:
  - a) realizacja strategii podnoszenia jakości środowiska fizycznego,
  - b) wzmocnienie gospodarki lokalnej i lokalnej polityki rynku pracy,
  - c) aktywna polityka edukacji i szkoleń dla dzieci i młodzieży,
  - d) promowanie sprawnego i korzystnego cenowo transportu miejskiego<sup>36</sup>.

W trakcie Nieformalnego Spotkania Ministrów ds. rozwoju miast w Marsylii w listopadzie 2008 roku przyjęte zostało wspólne stanowisko na temat miasta zrównoważonego i spójnego, zawarte w tzw. Deklaracji z Marsylii. W dokumencie tym ministrowie zobowiązali się przede wszystkim do stworzenia Ram Referencyjnych Miasta Zrównoważonego, które mają być narzędziem umożliwiającym operacyjne wdrożenie założeń *Karty Lipskiej*. Uzgodniono, że Ramy Referencyjne muszą uwzględniać specyfikę poszczególnych krajów UE i nie powinny mieć charakteru wiążącego. W trakcie kolejnego spotkania, w Toledo w czerwcu 2010 roku, przyjęta została Deklaracja z Toledo. Podkreślono w niej znaczenie zintegrowanej rewitalizacji miast dla rozwoju inteligentnego, zrównoważonego i sprzyjającego włączeniu społecznemu.

Jako uzupełnienie powyższych dokumentów można traktować *Kartę Miast i Gmin Europy na rzecz Zrównoważonego Rozwoju*, tzw. *Kartę Aalborską*, podpisaną w 1994 roku podczas konferencji w Danii przez przedstawicieli 80 miast europejskich<sup>37</sup>. Uczestnicy Konferencji przyjęli zobowiązanie do realizacji zadań określonych w Agendzie 21 przez władze i społeczność lokalną. Zobowiąza-

<sup>35</sup> *Bristol Accord*. Conclusions of Ministerial Informal on Sustainable Communities in Europe in Bristol, 6-7 December 2005.

<sup>36</sup> *Karta Lipska na rzecz zrównoważonego rozwoju miast europejskich* przyjęta z okazji nieformalnego spotkania ministrów w sprawie rozwoju miast i spójności terytorialnej w Lipsku, w dniach 24-25 maja 2007 r.

<sup>37</sup> *Charter of European Cities & Towns Towards Sustainability* as approved by the participants at the European Conference on Sustainable Cities & Towns in Aalborg, Denmark on 27 May 1994.

li się także do opracowania lokalnych Agend 21, które byłyby rezultatem dialogów i współpracy ze społecznością lokalną<sup>38</sup>.

Podsumowując, główne trendy zagospodarowania przestrzeni europejskich miast dotyczą poprawy jakości życia. Zawarte w nich wytyczne koncentrują się przede wszystkim na aspektach ekologicznych oraz poszukiwaniu i wprowadzaniu nowych funkcji, często w oparciu o zasoby terenów przemysłowych i kapitały kulturowe. Można uznać, iż w wielu przypadkach ich praktyczne zastosowanie jest elementem wdrażania wybranych postulatów ponowoczesności, na przykład poprzez tworzenie miejsc-symboli miasta mających na celu zmianą jego wizerunku, aktywizację wykorzystania przestrzeni miejskiej oraz pobudzanie konsumpcji miejskiej. Odbywa się to z wykorzystaniem rosnącej świadomości społecznej zarówno wśród polityków, jak i instytucji sektora obywatelskiego, dotyczącej wykorzystania zasobów przestrzennych.

---

<sup>38</sup> M. Głogowska: *Audyt, ślady, modele i gry – teraźniejszość i przyszłość narzędzi zarządzania zrównoważonym rozwojem*. „Śląskie Studia Regionalne” 2000, nr 1, s. 58.



## II Użyteczność zasobów przestrzennych miast

### 1. Identyfikacja zasobów przestrzennych miast (Piotr Gibas)

Miasta możemy rozpatrywać jako systemy, w których gospodaruje się różnego rodzaju dobrami. Dobra w nomenklaturze nauk ekonomicznych oznaczają środki, które mogą być wykorzystywane do zaspokajania potrzeb ludzkich<sup>39</sup>. W organizmie miejskim przynależą one najczęściej do dwóch kategorii: dóbr ekonomicznych, uzyskanych podczas procesu produkcji lub dóbr wolnych, które nie są wytwarzane. Dobra ekonomiczne można podzielić na konsumpcyjne oraz produkcyjne. Pierwsze służą zaspokajaniu potrzeb w sposób bezpośredni, dlatego też określa się je również mianem dóbr pierwszego rzędu. Drugie, nazywane także czynnikami produkcji lub dobrami dalszego (wyższego) rzędu, współuczestniczą na zasadzie komplementarności (dobra komplementarne) lub substytucji (dobra substytucyjne) w wytworzeniu kolejnego produktu (dobra materialnego) lub usługi (dobra niematerialnego)<sup>40</sup>.

Tradycyjnie czynniki produkcji dzieli się na pracę, ziemię i kapitał. W ekonomii klasycznej na znaczenie pracy zwrócił uwagę już Adam Smith<sup>41</sup>, koncepcje renty gruntowej szczególnie rozwinął David Ricardo<sup>42</sup>, zaś o znaczeniu produkcyjnego kapitału rzeczowego i finansowego w funkcjonowaniu gospodarki pisali niemal wszyscy ekonomiści. Obecnie dobro, jakim jest praca, coraz częściej oznacza wykorzystywanie w procesie produkcyjnym kapitału ludzkiego oraz kapitału społecznego<sup>43</sup>. Kapitał ziemi utożsamiany jest głównie z terenem

---

<sup>39</sup> Jak zauważa R. Milewski oraz E. Kwiatkowski: „termin „dobro” pochodzi zapewne stąd, że odnoszony jest zazwyczaj do czegoś, co jest dla kogoś cenne, przedstawia dla niego jakąś wartość”. Zob. R. Milewski, E. Kwiatkowski: *Podstawy ekonomii*. Wyd. III zmienione. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 6 (w przypisach).

<sup>40</sup> Szerzej zob. L. Von Mises: *Ludzkie działanie. Traktat o ekonomii*. Instytut Ludwiga von Misesa, Warszawa 2007, s. 79-80.

<sup>41</sup> Szerzej zob. m.in. M. Blaug: *Teoria ekonomii. Ujęcie retrospektywne*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994, s. 60 i nast.

<sup>42</sup> Szerzej zob. m.in. H. Landreth, D.C. Colander: *Historia myśli ekonomicznej*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005, s. 131 i nast.

<sup>43</sup> Kapitał ludzki to wiedza, umiejętności, kompetencje oraz zdolności innowacyjne jednostek, zaś na kapitał społeczny składają się normy, wartości i zrozumienie umożliwiające współpracę wewnątrz grupy oraz między nimi. Za: Z. Chojnicki, T. Czyż: *Rozwój społeczno-gospodarczy w ujęciu regionalnym*. W: *Współczesne problemy i koncepcje teoretyczne badań przestrzenno-ekonomicznych*. Red. T. Czyż, H. Rogacki. Warszawa 2005, s. 15.



prowadzenia działalności (w ścisłym tego słowa znaczeniu) oraz ze wszystkimi bogactwami naturalnymi na nim zawartymi<sup>44</sup>. Początkowo część z nich, mająca charakter dóbr wolnych, w kategoriach ekonomicznych nie była rozpatrywana<sup>45</sup>. Współcześnie również produkcyjny kapitał rzeczowy i finansowy dalece wykracza poza ramy funkcjonowania pojedynczego przedsiębiorcy i rozpatrywany jest głównie w ujęciu sieci<sup>46</sup> lub klastrów, zwanych także gronami<sup>47</sup>.

Od kategorii dobra należy odróżnić kategorię zasobu, mimo że w ekonomii czynniki produkcji oznaczają zarówno dobra produkcyjne, jak i zasoby produkcyjne, co sugerowałoby ich tożsamość znaczeniową. Zasoby reprezentują poziom bądź ilość danego dobra w określonej jednostce czasu<sup>48</sup>, kategoria dobra ma zaś wydźwięk ponadczasowy, uniwersalny. W niniejszej pracy przyjmujemy, że zasoby to istniejące oraz potencjalnie dostępne dobra, które poprzez swobodne wykorzystanie, bądź w wyniku procesu produkcyjnego, mogą być użyte do osiągnięcia zamierzonych celów.

<sup>44</sup> Zob. R. Milewski, E. Kwiatkowski: Op. cit., s. 6.

<sup>45</sup> Por. L. Von Mises: Op. cit., s. 79.

<sup>46</sup> Wokół analizy powiązań sieciowych narosła bogata literatura przedmiotu. Zob. m.in.: R.J. Bennett, P.J.A. Robson, W.J.A. Bratton: *The Influence of Location on the Use by SMEs of External Advice and Collaboration*. „Urban Studies” 2001, Vol. 38, No. 9, s. 1531-1557; A.R. Anderson, S.L. Jack: *The articulation of social capital in entrepreneurial networks: a glue or a lubricant?* „Entrepreneurship & Regional Development” 2002, No. 14, s. 193-210; J.M. Giner, M.J. Santa Maria: *Territorial systems of small firms in Spain: an analysis of productive and organizational characteristics in industrial districts*. „Entrepreneurship & Regional Development” 2002, No. 14, s. 211-228; N. Carbonara: *New model of inter-firm networks within industrial districts*. „Entrepreneurship & Regional Development” 2002, No. 14, s. 229-246; D. Requier-Desjardis, F. Boucher, C. Cerdan: *Globalization, competitive advantages and the evolution of production systems: rural food processing and localized agri-food systems in Latin-American countries*. „Entrepreneurship & Regional Development” 2003, No. 15, s. 49-67; J.T. Murphy: *Building trust in economy space*. „Progress in Human Geography” 2006, No. 4 (30), s. 427-450.

<sup>47</sup> Zawierają one, oprócz powiązań sieciowych między przedsiębiorstwami, kontakty z otoczką instytucjonalną sieci, tj. z lokalnymi i regionalnymi władzami, szkołami i instytucjami naukowo-badawczymi, jednostkami otoczenia biznesu oraz powiązania z sektorami komplementarnymi. Przy czym układ i powiązania instytucji stanowią wartość dodaną, są specyficznym zasobem niemożliwym do odtworzenia w innym miejscu. Koncepcja grona zyskała rozgłos dzięki uzasadnieniu konieczności stosowania polityki lokalnej i regionalnej oraz stosunkowej łatwości pobudzania innowacji w sieci przedsiębiorstw. Szerzej zob. M.E. Porter: *Strategia konkurencji. Metody analizy sektorów i konkurentów*. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1996, s. 191-357; *Innovative Regions. The Importance of Place and Networks in the Innovative Economy*. Collaborative Economy, Pittsburgh, październik 1999; M. Fritsh: *Co-operation in Regional Innovation Systems*. „Regional Studies” 2001, Vol. 35, No. 4, s. 297-307; S.A. Rosenfield: *Creating Smart Systems. A guide to cluster strategies in less favored regions*. European Union-Regional Innovation Strategies, Regional Technology Strategies, Carribo, North Carolina, April 2002.

<sup>48</sup> Por. A. Samuelson: *Ekonomia I*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, s. 213 oraz D. Begg: *Mikroekonomia*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003, s. 366.

Przedmiotem pracy są dobra specyficzne, ograniczone przez czas i miejsce. Miejsce dookreśla zasób poprzez zdefiniowanie<sup>49</sup>:

- jego fizycznych i materialnych charakterystyk i w konsekwencji możliwych form jego wykorzystania,
- kulturowej symboliki kreującej tożsamość lokalną oraz warunkującej formy wykorzystania zasobów,
- istnienie obiektów infrastrukturalnych warunkujących możliwość podpięcia miejscowych zasobów do szerszej struktury przestrzennej, społecznej, gospodarczej.

Zasobami miasta będziemy zatem nazywać pewne ilości dóbr, które istnieją w jego granicach administracyjnych. Możemy je podzielić na przestrzenne i aprzestrzenne. Zasobami przestrzennymi miasta są zaś naturalne i antropogeniczne elementy przestrzeni miasta (traktując przestrzeń jako jeden z możliwych wymiarów jego rozwoju). Zasoby przestrzenne miasta to zarówno określone ilościowo, jak i jakościowo wydzielienia ziemi (w tym działki), mineralne oraz biologiczne zasoby naturalne, budynki i budowle będące zlokalizowanym kapitałem rzeczowym, jak i niektóre wyjątkowe dobra kultury, w utworzeniu których przestrzeń odegrała istotną rolę. Zasoby przestrzenne miasta przynależą zarówno do świata materialnego (antropogenicznego, przyrodniczego), jak i świata niematerialnego (intelektualnego). Przykładem pierwszych może być działka budowlana bądź działka leśna, przykładem drugich może być sentymentalna wartość miejsca (stanowiąca specyficzny potencjał miejsca). Zasobami aprzestrzennymi miasta są określone ilościowo, jak i jakościowo m.in.: zasoby ludzkie (m.in. poprzez charakterystyki ich kondycji zdrowotnej, wykształcenia, umiejętności i wiedzy, a także kultury osobistej), zasoby społeczne (m.in. podstawy aksjologiczne – w tym szczególnie uwarunkowania współpracy i konkurencji, stan systemu edukacji, bezpieczeństwa i jurysdykcji, instytucje i produkty kultury popularnej i wyższej), zasoby finansowe (m.in. gotówka w obiegu oraz na kontach bankowych, bony i papiery wartościowe).

Zasoby przestrzenne miast możemy podzielić według następujących uniwersalnych kryteriów<sup>50</sup>:

- kryterium trwałości:
  - odnawialne – mogą być wykorzystane ponownie, bez istotnych zmian w ich strukturze w krótkim bądź średnim okresie, bądź wprowadzone do użytkowania w zmienionej formie, np. działki budowlane, działki rolne, działki leśne; zasoby te dominują w strukturze przestrzennej miasta,

<sup>49</sup> Por. O. Frey: *Creativity of places as a resource for cultural tourism*. W: *Enhancing the city. Urban and landscape perspectives* 6. Springer Science + Business Media B.V. 2009, s. 142.

<sup>50</sup> Zaliczenie zasobu do poszczególnych podgrup kategorii nie jest zmienne geograficznie i kulturowo, choć jest zmienne historycznie.

- nieodnawialne – nie mogą być wykorzystane ponownie, gdyż ich użytkowanie bezpowrotnie zmienia ich strukturę, przesądzając jednocześnie o spadku możliwości ich wykorzystania w terminie późniejszym, np. złoża węgla, rudy żelaza,
- kryterium genezy:
  - antropogeniczne – zasoby, które w toku rozwoju techniki i technologii wytworzył człowiek, są to dominujące elementy przestrzeni miejskiej, można wśród nich wymienić elementy przestrzeni materialnej, np. budynki i budowle, infrastrukturę sieciową czy punktową oraz elementy przestrzeni kulturowej, np. znaki informacyjne, miejsca kultu, miejsca pamiątkowe,
  - nieantropogeniczne – zasoby mające swoją genezę w ruchach górotworu i procesach erozji, np. szczyty i panorama górską, urwiska, pojezierza, doliny rzeczne lub w życiu biologicznym naszej planety, np. rezerваты przyrodnicze, miejscowa roślinność bagienna, miejscowa roślinność leśna,
- kryterium biologiczne:
  - świata nieożywionego – zasoby, których dominującą częścią składową jest materia nieorganiczna; zasoby te mogą mieć pochodzenie antropogeniczne (dominujące na terenie miasta), np. budynki, infrastruktura transportowa: kołowa, kolejowa, wodna i powietrzna lub pochodzenie nieantropogeniczne, np. występujące pod powierzchnią ziemi złoża naturalne, łachy piachu lub żwiru,
  - świata ożywionego – zasoby, których dominującą częścią składową jest materia organiczna; również te zasoby mogą mieć pochodzenie antropogeniczne lub nieantropogeniczne, jako przykład pierwszych można podać: parki miejskie, zieleńce, ogrody zoologiczne i botaniczne, pola uprawne i zagospodarowane działki leśne, jako przykład drugich: dziko występujące w mieście gatunki roślin i zwierząt, naturalne i dzikie siedliska roślinności: łąki, lasy, bagna i mokradła,
- kryterium odległości:
  - na terenie miasta – zasoby, które leżą w granicach administracyjnych miasta (dominująca większość), warunkując fizjograficzne i społeczne podstawy jego istnienia; z zasobów tych użytkownicy miasta korzystają najczęściej, przekształcając je zgodnie ze swoim uznaniem, możliwościami technicznymi i technologicznymi oraz przyjętymi stosunkami organizacyjnymi i uwarunkowaniami prawnymi, np. działki budowlane, działki rolne, naziemne i podziemne pasma przesyłu energii elektrycznej,
  - na terenach graniczących z miastem – zasoby, które choć nie leżą w bezpośrednich granicach administracyjnych miasta, determinują przestrzenne zachowania jego użytkowników (oddziałują pośrednio na kierunki

rozwoju przestrzennego); jako przykład tego typu zasobów można podać: sąsiedztwo jeziora bądź linii brzegowej morza, pasma autostrad i dróg szybkiego ruchu,

- na terenach niegraniczących bezpośrednio z miastem – zasoby będące poza wszelką kontrolą użytkowników miasta, od których może być uzależnione wykorzystanie zasobów będących na jego terenie, położone na horyzoncie pasmo górskie bądź zatoka morska przesądzające o atrakcyjności krajobrazu,
- kryterium złożoności:
  - systemowe – zasoby przestrzenne, które pozyskiwane są i wykorzystywane w powiązaniu z innymi (znamienita większość); użytkownik miasta, pozyskując lub wykorzystując jeden zasób, korzysta jednocześnie na zasadzie efektów zewnętrznych z pozostałych zasobów miasta; jako przykład można podać zakup działki mieszkaniowej uprawniający do: korzystania z infrastruktury technicznej ją obsługującej, niepowtarzalnej lokalizacji przestrzennej, jednostkowego korzystania z niepowtarzalnego widoku na krajobraz miasta itd.,
  - samoistne – zasoby, których pozyskiwanie i wykorzystywanie jest jednostkowo ograniczone, to jest możliwe w oderwaniu od korzystania z innych zasobów występujących w przestrzeni miasta; jako przykład można podać: historyczny ubiór żywcanki, który, będąc specyficznym wytworem kultury lokalnej, może być wykorzystywany jako symbol bądź rzecz materialna na całym świecie.

Zasoby przestrzenne miasta możemy także podzielić według kryteriów, w których zaliczenie zasobu do poszczególnych kategorii jest zmienne historycznie, geograficznie i kulturowo:

- kryterium własności:
  - zasób wspólny – zasób, do korzystania z którego uprawnionych jest wiele osób bez ograniczeń co do jego wyłączności, mający tę cechę, że korzystanie jednej osoby nie uniemożliwia korzystania z niego przez inną osobę (oczywiście w granicach jego fizycznej pojemności); przykładem może być miejsce publiczne, którym jest ulica lub plac miejski,
  - zasób klubowy – zasób, do korzystania z którego uprawnionych jest wiele osób z ograniczeniami co do jego wyłączności, mający tę cechę, że korzystanie z niego możliwe jest tylko przez osoby, które zapisały się do odpowiedniego „klubu”, posiadają więc potwierdzone prawo czasowego korzystania z niego; przykładem może być tutaj płatne miejsce parkingowe lub miejsce w restauracji,

- zasób indywidualny – zasób, do korzystania z którego uprawnione są tylko nieliczne osoby posiadające do tego określone stałe prawo, przykładem może być prywatna działka zabudowana budynkiem mieszkalnym – takich zasobów przestrzennych w mieście jest najwięcej,
- kryterium powszechności:
  - powszechne – zasoby występujące na terenie miasta w znacznej liczebności, co przesądza o ich ekonomicznej dostępności dla typowego użytkownika miasta, w ich skład wchodzi zasoby, których cena pozyskania i wykorzystania jest stosunkowo niska bądź równa zero; jako przykład można podać: park miejski, las na terenie miasta, krajobraz kulturowy poszczególnych części miasta,
  - rzadkie – zasoby występujące na terenie miasta w ograniczonej liczebności, co przesądza o ich ekonomicznej dostępności dla wybranych użytkowników miasta, cena ich jest na tyle wysoka, że następuje ich segregacja; jako przykład można podać działkę budowlaną inwestycyjną bądź mieszkaniową,
  - unikalne – zasoby, na których pozyskanie i wykorzystanie może sobie pozwolić niewielka grupa użytkowników miasta, wynikają one ze znacznej ograniczonej występowania zasobu bądź znacznej trudności jego pozyskania; jako przykład można podać: działkę inwestycyjną bądź mieszkaniową w centrum megalopolis (np. Tokio), licencje na gaz ziemny wydobywany z pokładów łupkowych (w warunkach polskich),
- kryterium dostępności:
  - łatwo dostępne – zasoby przestrzenne miasta, które można pozyskać i wykorzystać stosunkowo łatwo, bez dodatkowych nakładów, bądź ponosząc stosunkowo niskie nakłady (w tym finansowe), w strukturze zasobów przestrzennych miasta są one dominujące; jako przykłady można podać: symbolikę miejsca, działki rolne, działki budowlane, typową infrastrukturę techniczną,
  - trudno dostępne – zasoby, których pozyskanie i wykorzystanie wiąże się z poniesieniem znacznych nakładów, ale ich poniesienie jest ekonomicznie uzasadnione; jako przykład można podać zasoby naturalne występujące pod powierzchnią ziemi,
  - niedostępne – zasoby, których pozyskanie bądź wykorzystanie jest niemożliwe (ze względu na: brak odpowiedniej techniki bądź technologii, brak ekonomicznej racjonalności ich wydobycia bądź przetworzenia), bądź których użytkowania i wykorzystania z powodów ekologicznych lub prawnych zakazano; jako przykłady można tu podać: zbyt głęboko położone złoża zasobów naturalnych, rudy izotopów promieniotwórczych, miejsca lęgowe chronionych prawem ptaków,

- kryterium użyteczności:
  - historyczne – zasoby przestrzenne, których pozyskiwanie i wykorzystanie przez użytkowników miasta w określonym charakterze ma znamiona historycznej lub folklorystycznej ciekawostki; jako przykład można wskazać: wykorzystywanie działek rolnych do wypasu owiec i kóz, wykorzystywanie złóż krzemienia do wyrobu broni i narzędzi,
  - używane – zasoby przestrzenne aktualnie pozyskiwane i wykorzystywane przez użytkowników miasta w określonym charakterze i sposób przyjęty w danej społeczności, stanowią one zdecydowaną większość puli zasobów danego miejsca; jako przykłady można podać: wykorzystywanie działek inwestycyjnych pod działalność przemysłową, handlową,
  - potencjalne – zasoby, których pozyskiwanie i wykorzystywanie przez użytkowników jest na chwilę obecną niemożliwe bądź nieracjonalne pod względem ekonomicznym, istnieje jednak prawdopodobieństwo, że nowe techniki i technologie zmienią ten stan rzeczy; przykładami takich zasobów mogą być: działki pod wodami otwartymi, mieszkania zlokalizowane na platformach powietrznych.

Klasyfikując poszczególne kategorie zasobów przestrzennych miasta, należy zwrócić uwagę na ich różnorodność, wewnętrzną złożoność oraz powiązanie omawianych dóbr z danym miejscem. Część z nich dodatkowo cechuje możliwość różnego wykorzystania przez wielu użytkowników równocześnie. Należy zaznaczyć, że proponowane uporządkowanie ma charakter typologiczny, co oznacza, że określony zasób może przynależeć jednocześnie do kilku typów bądź rodzajów zasobów.

Tabela 2

## Typologia zasobów przestrzennych miasta – przykłady

| Typ zasobu                                       | Rodzaj zasobu                 | Przykład                                                                          | Cechy charakterystyczne                                                                                               | Główny dysponent zasobu na terenie miasta                                                                |
|--------------------------------------------------|-------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| wydzielenia terenu<br>(według różnych kryteriów) | użytki                        | grunty rolne, leśne, pod usługi, pod przemysł, pod wodami otwartymi               | przeznaczenie, klasa typologiczna, powierzchnia, kształt                                                              | osoby fizyczne, osoby prawne, podmioty nieposiadające osobowości prawnej, samorząd terytorialny, państwo |
|                                                  | obszary funkcjonalne          | baseny wód głębinowych, parki narodowe, pola złóż kopalnianych                    | granice występowania bądź ochrony, wielkość zasobu i jego charakter, warunki użytkowania                              | państwo, samorząd terytorialny                                                                           |
|                                                  | działki                       | zabudowane, niezabudowane, rolne, leśne                                           | struktura własności, przeznaczenie, powierzchnia, kształt                                                             | osoby fizyczne, osoby prawne, podmioty nieposiadające osobowości prawnej, samorząd terytorialny, państwo |
| krajobraz                                        | przyroda                      | obszary łęgowe ptaków, korytarze migracyjne zwierząt, pomniki przyrody            | bioróżnorodność, stan środowiska, granice występowania bądź ochrony                                                   | państwo, samorząd terytorialny                                                                           |
|                                                  | potencjał miejsca             | historyczny układ zabudowy, obiekty zabytkowe, symbole lokalne, tożsamość miejsca | unikalności, walory estetyczne, walory historyczne, normy i zasady postępowania, rozpoznawalność, otwartość na zmiany | samorząd terytorialny, państwo, społeczności lokalne, rodzina                                            |
| struktura przestrzenna                           | infrastruktura punktowa       | przystanki komunikacji publicznej, hydranty, ujęcia wody pitnej                   | lokalizacja, normy techniczne, przepustowość                                                                          | samorząd terytorialny                                                                                    |
|                                                  | infrastruktura liniowa        | deptyki miejskie, światłowody, drogi kołowe, wodociągi                            | lokalizacja, normy techniczne, gęstość, długość, przepustowość                                                        | samorząd terytorialny, osoby prawne, osoby fizyczne, podmioty nieposiadające osobowości prawnej          |
|                                                  | infrastruktura powierzchniowa | szkoły, domy mieszkalne, magazyny, oczyszczalnie ścieków, lotniska                | powierzchnia, kubatura, przeznaczenie, sąsiedztwo                                                                     | samorząd terytorialny, osoby prawne, podmioty nieposiadające osobowości prawnej, osoby fizyczne          |



W prezentowanej typologii zasobów przestrzennych miasta uwagę zwraca pozycja samorządu terytorialnego<sup>51</sup>. Jego decydującą rolę wykazano we wszystkich ośmiu przypadkach. Piąty przypadek jest w swej istocie szczególny, dotyczy bowiem potencjału miejsca, a więc czegoś nieuchwytnego, co jest wypadkową m.in. norm i zasad funkcjonujących w danej społeczności lokalnej i jej częściach składowych, jakimi są rodziny (głównie w jego wymiarze niematerialnym).

Władze miasta mogą oddziaływać bezpośrednio na następujące zasoby przestrzeni:

- obszary funkcjonalne – stosując wszelkiego rodzaju nakazy i zakazy ujęte w ramy prawa miejscowego (szczególna funkcja w tym względzie przypada planom zagospodarowania przestrzennego oraz decyzjom lokalizacyjnym), bezpośrednie oddziaływanie na zasób jest możliwe tylko w przypadku posiadania i w granicach praw własności do zasobu,
- działki – decydując o ich przeznaczeniu na podstawie instrumentów wynikających z przepisów prawa (szczególna funkcja w tym względzie przypada studiom uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, planom zagospodarowania przestrzennego oraz decyzjom lokalizacyjnym), bezpośrednie korzystanie z zasobu jest możliwe poprzez czerpanie korzyści wynikających z posiadanych praw własności,
- infrastruktura punktowa oraz infrastruktura liniowa – poprzez realizację zadań z zakresu gospodarki komunalnej oraz podejmowanie inwestycji w tym względzie, oddziaływanie pośrednie jest możliwe w przypadku stosowania instrumentów prawnych (np. decyzje o warunkach technicznych przyłącza).

Miasto rozumiane jako jednostka samorządu terytorialnego może oddziaływać pośrednio na wykorzystywanie takich zasobów przestrzennych jak:

- użytki – poprzez kształtowanie wysokości podatków lokalnych (rolnego, od nieruchomości), bezpośrednie oddziaływanie jest możliwe tylko w przypadku posiadania i w granicach praw własności do zasobu,
- krajobraz przyrodniczy – poprzez kształtowanie warunków ochrony środowiska przyrodniczego, w tym podejmowanie decyzji o jednostkowej ochronie cennych przyrodniczo i krajobrazowo obiektów świata ożywionego i nieożywionego, oddziaływanie bezpośrednie jest możliwe na przykład w przypadku podjęcia inwestycji niszczącej ten krajobraz,
- potencjał miejsca – poprzez odpowiednie kształtowanie warunków wzmacniających bądź zmieniających normy i więzi lokalne (ulgi prorodzinne, poli-

<sup>51</sup> W dalszej części skupiono się na opisie możliwości oddziaływania władz miasta na wykorzystanie zasobów przestrzennych, zdając sobie sprawę z tego, że „gra o przestrzeń” jest skomplikowaną wypadkową sił i pozycji przetargowych poszczególnych dysponentów, a także efektem ich wcześniejszych działań. Identyfikacja i opis tych skomplikowanych zależności wykraczają poza ramy tej pracy.



- tyka prospołeczna), oddziaływanie bezpośrednie jest bardzo trudne i sprowadza się do wykorzystywania metod i technik marketingu terytorialnego,
- infrastruktura powierzchniowa – poprzez wyznaczenie odpowiednich obiektów (budynków i budowli) przystosowanych do pełnienia funkcji społecznych lub technicznych, wykorzystanie bezpośrednie jest możliwe w przypadku posiadania i w granicach praw własności do zasobu.

Tabela 3

Macierz zasobów przestrzennych miasta

|                   |              | Częstotliwość oddziaływania                        |                                              |
|-------------------|--------------|----------------------------------------------------|----------------------------------------------|
|                   |              | często                                             | sporadycznie                                 |
| Typ oddziaływania | Bezpośrednie | infrastruktura punktowa,<br>infrastruktura liniowa | obszary funkcjonalne,<br>działki             |
|                   | Pośrednie    | użytki,<br>infrastruktura powierzchniowa           | krajobraz przyrodniczy,<br>potencjał miejsca |

Jako główne instrumenty kształtowania warunków użytkowania zasobów przestrzennych miasta należy wymienić instrumenty prawne z zakresu planowania przestrzennego oraz ochrony środowiska, instrumenty finansowe (w tym podatki lokalne) oraz marketingowe.

## 2. Kryteria alokacji zasobów przestrzennych (Małgorzata Twardzik)

Przestrzeń miejska to jednoznacznie wyróżniający się fragment przestrzeni geograficznej (podprzestrzeń), który odznacza się specyficzną organizacją i fizjonomią oraz określonym statusem prawnym<sup>52</sup>. Rozumiana w sposób formalnoprawny, dotyczy obszaru objętego granicami administracyjnymi miasta. Przestrzeń miejska analizowana z punktu widzenia funkcjonalno-przestrzennego ma inny zasięg i prawie nigdy nie pokrywa się z nimi. W literaturze przedmiotu pojawia się również pojęcie przestrzeni społeczno-ekonomicznej miasta, oparte na definicji przestrzeni ekonomicznej sformułowanej przez R. Domańskiego, które oznacza formę istnienia procesów urbanizacji, industrializacji, przemian społecznych, demograficznych i innych. Jest zbiorem elementów liniowych,

<sup>52</sup> S. Liszewski: *Przestrzeń miejska i jej organizacja*. W: *Geografia, człowiek, gospodarka*. Red. A. Jackowski. Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1997, s. 60.

punktowych i powierzchniowych, jest częścią przestrzeni geograficznej, wydzieloną granicami miasta, aglomeracji lub regionu miejskiego<sup>53</sup>. Czynnikiem wyróżniającym tę podprzestrzeń są przede wszystkim granice geograficzne oraz specyficzne procesy i elementy. W badaniach przestrzenno-społecznych miast, rozwijanych na gruncie ekologii społecznej, w przestrzeni miasta wyróżniono dwie główne składowe: przestrzeń społeczną<sup>54</sup> oraz przestrzeń fizyczną<sup>55</sup>. Pierwszą z nich tworzą jednostki, grupy społeczne, instytucje, systemy działań itp. Na drugą składają się terytorium, budynki, urządzenia infrastruktury i tym podobne elementy służące zaspokajaniu potrzeb mieszkańców i podmiotów działalności gospodarczej.

Wskazane koncepcje przestrzeni miejskiej zostały zaproponowane głównie przez geografów oraz socjologów. Nieco inne podejście prezentują w tym względzie urbaniści oraz architekci. W rozważaniach na temat przestrzeni miasta T. Sumień<sup>56</sup> wyraża pogląd, iż w ujęciu fizycznym czy biologicznym stanowi ona rodzaj „pojemnika” przestrzennego, w którym mieści się miasto. O jej kształcie stanowi układ urbanistyczny, architektura miasta i przyroda.

Zdaniem A. Wallisa<sup>57</sup> przestrzeń miasta dzieli się na:

- otwartą i zamkniętą,
- publiczną i instytucjonalną (w tym prywatną),
- według pełnionych dominujących funkcji,
- według znaczenia lub zasięgu spełnianych funkcji, mówi się na przykład o znaczeniu (randze) określonego placu, rynku lub o zasięgu oddziaływania określonej instytucji (szkoły, centrum handlowego, placówki kulturalnej), który może być lokalny, dzielnicowy, miejski, regionalny, a nawet krajowy czy międzynarodowy.

Przestrzeń miasta jest zasobem ograniczonym, którego sposób wykorzystania, czyli alokacja, ma bezpośredni wpływ na organizację struktury miasta, a co za tym idzie – jakość życia mieszkańców oraz warunki prowadzenia wszelkich działalności gospodarczych.

<sup>53</sup> J. Słodczyk: *Przestrzeń...*, op. cit., s. 15.

<sup>54</sup> Klasyk socjologii H. Lefebvre pisze o niej, iż jest „wytworem społecznym”, „rezultatem przeobrażeń świata fizycznego (przestrzeni fizycznej) w świat społeczny (przestrzeń społeczną)”. Za B. Jałowiecki, M.S. Szczepański: *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2002, s. 169, 301.

<sup>55</sup> A. Jagielski: *Społeczna i przestrzenna struktura miast w świetle geograficznych badań miast polskich*. W: *Przestrzeń i społeczeństwo w świetle badań ekologii społecznej*. Red. Z. Pióro. Warszawa 1982, s. 167.

<sup>56</sup> T. Sumień: *Forma miasta – kontekst i anatomia*. Wydawnictwo IGPiK, Warszawa 1992, s. 31.

<sup>57</sup> A. Wallis: *Miasto i przestrzeń*. PWN, Warszawa 1977, s. 80-81.

S. Liszewski w rozważaniach nad pojęciem i organizacją miasta wyróżnił podstawowe grupy czynników decydujących o urządzeniu przestrzeni miejskiej, wskazując na<sup>58</sup>:

- czynnik prawno-własnościowy, którego wyrazem jest geodezyjny podział przestrzeni. Własność ziemi w mieście i korzyści związane z jej posiadaniem w zasadniczy sposób wpłynęły na funkcjonalny podział obszaru miasta,
- morfologia miasta, na którą składają się wewnętrzna budowa miasta, czyli jego układ (rozplanowanie) oraz zewnętrzna budowa miasta (określana jako fizjonomia),
- organizacja funkcjonalna, która wyraża się w zróżnicowanych formach użytkowania terenów miejskich,
- czynnik administracyjno-instytucjonalny, którego wyrazem są administracyjne podziały przestrzeni miejskiej. Zarządzanie obszarem, na którym skoncentrowana jest znaczna liczba ludzi, wymaga odpowiedniej organizacji przestrzennej (dzielnice, gminy miejskie). Liczba podziałów jest różna i zależy od skali miasta,
- organizacyjne formy życia społecznego. Działalność różnego rodzaju organizacji społecznych czy wyznaniowych w istotny sposób wpływa na organizowanie przestrzeni miejskiej. Przykładem takich form są organizacje osiedlowe, parafie, gminy wyznaniowe. Czynnik społeczny stał się podstawą tworzenia ekologicznej koncepcji rozwoju miasta. Właściwie skomponowane czynniki organizacji przestrzeni miejskiej tworzą odpowiednią dla potrzeb użytkowników strukturę przestrzenną miasta. Rozumiana jest jako istniejące rozmieszczenie elementów społecznych i gospodarczych w przestrzeni miasta oraz zachodzących między nimi relacji i współzależności. Na podstawie analizy modeli, przestrzennych układów funkcjonalnych P. Korcelli stwierdził, że przestrzenna struktura miasta tworzy zespół nałożonych na siebie układów (w tym miejsc pracy, zamieszkania, zakupów, wypoczynku, kontaktów społecznych i innych), odpowiadających podstawowym sferom życia i działalności człowieka. Wzajemne oddziaływanie tych układów, zwłaszcza układów miejsc zamieszkania i miejsc zatrudnienia, kształtuje ją<sup>59</sup>. Aby właściwie kształtować strukturę przestrzenną jednostek osadniczych, należy dokonać odpowiedniej alokacji zasobów przestrzennych.

Kryteria alokacji zasobów przestrzeni miejskiej można podzielić na trzy główne grupy, tj.:

- lokalizację ogólną oraz szczegółową danej przestrzeni miejskiej,
- rozmieszczenie istniejących funkcji na obszarze miasta,
- wartość ekonomiczną.

<sup>58</sup> S. Liszewski: Op. cit., s. 60.

<sup>59</sup> J. Słodczyk: *Przestrzeń...*, op. cit., s. 18.

Lokalizacja ogólna (na obszarze) oraz szczegółowa (położenie topograficzne) są wyjściowymi kryteriami alokacji zasobów przestrzennych miasta. Lokalizacja ogólna to usytuowanie fragmentu miasta w stosunku do innych jego obszarów. Atrakcyjność lokalizacji ogólnej może wynikać z dostępności komunikacyjnej (drogowej, kolejowej, lotniczej, na ważnym szlaku komunikacyjnym), czy też bezpośrednio z warunków usytuowania wobec innych miejsc (położenie w aglomeracji miejskiej, w zasięgu oddziaływania metropolii, czy też odległości od miast lub sąsiedztwa obszarów wiejskich). Lokalizacja szczegółowa (położenie topograficzne) odnosi się do fizyczno-geograficznych cech terenu, na którym znajduje się zasób. Do istotnych aspektów lokalizacji szczegółowej należą: ukształtowanie powierzchni, cechy klimatu, cechy hydrologiczne, występowanie zasobów mineralnych, aktywność sejsmiczna terenu, występowanie materiałów budowlanych oraz wartość gleb. Cechy te wpływają na rozwój miasta i życie jego mieszkańców<sup>60</sup>.

Analizy położenia geograficznego zasobów w różnych częściach świata pozwalają na zaobserwowanie pewnej prawidłowości. Z punktu widzenia ich lokalizacji, w stosunku do otaczających je obszarów, jako typowe można wyróżnić<sup>61</sup>:

- położenie centralne i peryferyjne,
- położenie stykowe (na pograniczu różnych środowisk) i w otoczeniu jednorodnym,
- położenie przy szlakach komunikacyjnych i z dala od nich.

Położenie w centrum określonego terytorium często determinuje funkcje danego zasobu. O korzyściach takiego położenia decydują względy:

- administracyjne, związane z zarządzaniem,
- polityczne, związane z decyzjami podejmowanymi w dokumentach strategicznych,
- ekonomiczne, związane m.in. z możliwościami budowy sieci komunikacyjnej, rozwijania powiązań gospodarczych.

Położenie stykowe oznacza lokalizację na granicy różnych środowisk, gdzie granice fizjograficzne są czynnikiem rozwoju. Strefami zetknięcia się dwóch środowisk są na przykład wybrzeża morskie, tereny u podnóża łańcuchów górskich lub obrzeża pustyń. W odniesieniu do polskich miast M. Janiszewski proponował wydzielenie dziewięciu rodzajów miast położonych na granicach fizyczno-geograficznych<sup>62</sup>:

- porty, miasta na granicy lądu i morza (np. Gdynia, Hel),

<sup>60</sup> Ibid., s. 20.

<sup>61</sup> Z wykorzystaniem: J. Pelletier, Ch. Delfante: *Villes et urbanisme dans le monde*. Masson 1989, za: J. Słodczyk: *Przestrzeń...*, op. cit., s. 21.

<sup>62</sup> M. Janiszewski: *Geograficzne warunki powstawania miast polskich*. UMCS, Lublin 1991, s. 18.

- miasta na granicach gór i przedgórzy ( np. Bielsko-Biała, Głuchołazy),
- miasta na granicach przedgórzy i nizin ( np. Cieszyń, Nysa),
- miasta na granicach wyżyn i nizin (np. Chełm, Puławy),
- miasta na granicach wyższych części wyżyn i nizin (np. Busko-Zdrój, Chęciny),
- na granicach wyniosłości i obniżeń na nizinie (np. Głogów, Biała Podlaska),
- na granicach krajobrazów polodowcowych (np. Starogard Gdański, Sztum),
- na granicach odmiennych gleb (np. Kąty Wrocławskie),
- na granicach kompleksów leśnych oraz na polanach leśnych ( np. Augustów, Biłgoraj).

Lokalizacja ogólna zasobów przestrzennych miast związana jest również z krzyżowaniem się szlaków komunikacyjnych i oznacza położenie miasta w stosunku do istniejącej sieci dróg. Wraz ze zmianami przestrzennej struktury gospodarki oraz zmianami układu sieci komunikacyjnej wartość położenia komunikacyjnego miasta wzrasta.

Lokalizacja szczegółowa określa konkretne fizyczno-geograficzne cechy miejsca (istnienie zasobów mineralnych, wytrzymałość gruntu, aktywność sejsmiczna terenu, klimat, warunki hydrologiczne), które bezpośrednio wpływają na możliwości i warunki rozwoju miasta. Podstawą gospodarczą miast są zróżnicowane działalności, wynikające z roli, jaką dane miasto odgrywa w społecznej i gospodarczej strukturze kraju. W tym sensie mówi się, iż pełnią one określone funkcje. Poza tym istnieją w mieście działalności, które zorientowane są na zaspokojenie potrzeb jego mieszkańców. Zależy od nich poziom życia i warunki rozwoju<sup>63</sup>. Jak twierdzi R. Broszkiewicz<sup>64</sup>, z ekonomicznego punktu widzenia miasto tworzy warunki wywołujące efekty popytowe na określony typ działalności, czyli pewien zestaw funkcji. Wywołuje to powstanie efektów podażowych i prowadzi do ukształtowania się struktury funkcjonalnej miasta. W takim ujęciu popyt jest czynnikiem pierwotnym względem podaży określonej funkcji. Wraz ze zmieniającymi się uwarunkowaniami społecznymi, gospodarczymi, przestrzennymi oraz politycznymi struktura funkcjonalna miasta ulega przemianom. Do czynników powodujących zmiany funkcji miejskich należą<sup>65</sup>:

<sup>63</sup> Funkcja miasta – to każda działalność społeczno-gospodarcza wykonywana w mieście, niezależnie od jej rangi ekonomicznej i przestrzennej, rozpatrywana z punktu widzenia miasta oraz systemu osadniczego, w skład którego wchodzi to miasto. Za: A. Suliborski: *Niektóre problemy badań funkcji miast w świetle podstawowych założeń koncepcji systemowej*. Acta Lodziensis Folia Geographica 1983, nr 2.

<sup>64</sup> R. Broszkiewicz: *Podstawy gospodarki miejskiej*. Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu, Wrocław 1997, s. 19.

<sup>65</sup> Ibid., s. 20.

- koniunktura lub dekoniunktura w gospodarce krajowej, regionalnej oraz lokalnej,
- wzmożone procesy migracji ludności,
- przyrost naturalny i zmiany w strukturze wieku i zatrudnienia,
- uaktywnienie lokalnych czynników rozwoju miasta lub miast sąsiednich,
- działalność władz miejskich zachęcająca inwestorów do lokaty kapitałów, polegająca na oferowaniu korzystnych cen działek/gruntów, nieruchomości komunalnych, ulg i zwolnień od opłat i podatków, preferencyjnych warunków prowadzenia działalności gospodarczej,
- czynniki losowe, powodujące zmianę dotychczasowych funkcji.

Funkcje miasta można klasyfikować na różne sposoby, m.in. na podstawie miejsca zamieszkania i miejsca pracy, relacji między tymi podstawowymi funkcjami, struktury zatrudnienia według poszczególnych dziedzin. W ramach teorii bazy ekonomicznej podstawowe znaczenie ma rodzaj działalności prowadzonej w mieście, która służy zaspokojeniu potrzeb podmiotów znajdujących się poza miastem oraz obsłudze i zaspokojeniu potrzeb miasta i jego mieszkańców. Każdy typ działalności społeczno-gospodarczej wymaga zróżnicowanych warunków lokalizacji pod względem wielkości działki, położenia w centrum miasta lub na jego obrzeżach, warunków komunikacyjnych, środowiskowo-przyrodniczych i innych. Dlatego też rozmieszczenie poszczególnych funkcji w mieście pozostaje w ścisłym związku z planowaniem przestrzennym, które wstępnie wytycza kierunki możliwego zagospodarowania miejsca na określone funkcje (np. studium uwarunkowań i kierunków przestrzennego zagospodarowania miasta). Niemniej jednak o lokalizacji poszczególnych funkcji miejskich często decydują warunki rynkowe. W analizach dotyczących struktury sieci osadniczej występuje pojęcie funkcji centralnych, skoncentrowanych w określonych miejscach<sup>66</sup>.

Kryteriami alokacji zasobów przestrzennych miasta mogą być rodzaje funkcji, na przykład produkcyjne – przemysł i rzemiosło, usługowe – funkcja administracyjno-polityczna, handlowa, kulturalno-oświatowa, usługi miejskie i inne. Znaczenie określonej funkcji w mieście można oceniać na podstawie wielkości zatrudnienia. Można więc wskazać funkcje dominujące w mieście, które są podstawą jego rozwoju, oraz funkcje uzupełniające. W wielu miastach obserwowany jest proces sukcesji funkcji, czyli zastępowania się kolejnych funkcji na pozycji dominującej. Obecnie dotyczy to głównie funkcji przemysłowej zastępowanej funkcją usługową. Jednym z ważniejszych procesów współcześnie kształtujących strukturę przestrzenną miast (w tym rozmieszczenie poszczególnych funkcji) i ich rozwój jest postęp naukowo-techniczny oraz globalizacja.

<sup>66</sup> Funkcje centralne pełnią ośrodki centralne według teorii ośrodków centralnych W. Christallera.

Rozwój nowoczesnych technologii wpływa na przekształcanie miast i aglomeracji miejskich, tworzenie nowych form przestrzennych i organizacyjnych miast oraz obszarów zurbanizowanych w skali regionalnej, jak i krajowej.

Postęp naukowo-techniczny kształtuje nowe formy miejskie poprzez tworzenie nowych gałęzi przemysłu oraz innowacje w systemach komunikacyjnych i transportowych<sup>67</sup>. Kreuje nowe zawody, nowe kategorie społeczne, zmienia hierarchię społeczną, nadaje nowe systemy wartości, tworzy nowe formy stosunków społecznych oraz nowe wymiary jakości życia. Zmiana zasad lokalizacji przestrzennej nowych gałęzi przemysłu pociąga za sobą zmiany rozmieszczenia funkcji miejskich związanych z tymi działaniami. Nowe gałęzie przemysłu koncentrują się w innych miejscach niż gałęzie tradycyjne, mają inne podejście do przedsiębiorczości, możliwość szybkiego przemieszczania kapitału, lokalizacja uzależniona jest od bliskości wyższych uczelni oraz od polityki rządów.

Podstawowym zjawiskiem decydującym o nowym sposobie alokacji przestrzeni w miastach jest „przemieszczanie” działalności gospodarczej, zwłaszcza produkcyjnej. Postęp naukowo-techniczny w połączeniu z globalizacją, wsparty informatyzacją gospodarki powoduje, że wytwarzanie usług jest coraz bardziej oddzielane od produkcji. W skali świata produkcja ulega rozproszeniu, usługi natomiast ulegają koncentracji w relatywnie mniejszej liczbie miast<sup>68</sup>.

Kryterium ekonomiczne alokacji zasobów przestrzennych miasta odnosi się do renty gruntowej danej działki. Renta oznacza cenę czynnika produkcji, którego podaż jest z definicji niezmienna. Takim czynnikiem jest ziemia, a jej podaż nie zwiększa się nawet w przypadku wzrostu ceny. Oznacza to, że podaż obszaru miasta jest stała, a podaż gruntów pod określone funkcje/działalności zależy od warunków rynkowych. Renta gruntowa jest formą renty ekonomicznej uzyskiwanej przez właściciela ziemi (osoby prywatne, przedsiębiorstwa, miasto). Jej wysokość zależy od wielkości popytu. Wewnątrz obszaru miasta ceny gruntów wykazują duże zróżnicowanie. Do czynników kształtujących przestrzenne zróżnicowanie renty gruntowej na obszarze miasta należą<sup>69</sup>:

- układ przestrzennej dostępności,
- wielkość obszaru zajmowanego przez poszczególnych użytkowników,
- warunki fizjograficzne terenu,
- odległość od dzielnicowych centrów usługowych,
- status społeczno-ekonomiczny mieszkańców,
- czynniki historyczne,
- jakość istniejącego zagospodarowania,

<sup>67</sup> G. Węclawowicz: *Geografia społeczna miast. Uwarunkowania społeczno-przestrzenne*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 87.

<sup>68</sup> Ibid., s. 89.

<sup>69</sup> J. Słodczyk: *Przestrzeń...*, op. cit., s. 96-97.



- planowane kierunki rozwoju przestrzennego miasta,
- zasady strefowania.

Znaczenie poszczególnych czynników i ich wpływ na rentę gruntową zmieniają się w czasie. Na początku XX wieku centrum zdecydowanie dominowało jako obszar dostępności przestrzennej, co bardzo ograniczało zakres lokalizacji poszczególnych działalności gospodarczych. Postępujący proces dekoncentracji, suburbanizacja, a następnie dezurbanizacja prowadzą do ukształtowania się nowego modelu wartości terenów miejskich. Jego cechą jest stosunkowo wysoka wartość terenów w centrum miasta, spadek wartości w pierścieniu otaczającym centrum, wzrost wartości w pierścieniu podmiejskim (związanym z obwodnicą) i powstawanie na obrzeżach nowych centrów charakteryzujących się wysokimi wartościami terenu. Ceny terenów w mieście nie wynikają wyłącznie z praw rynku, ale są również konsekwencją polityki przestrzennej władz miasta i planowania przestrzennego.

Nowe warunki przestrzennego rozwoju miast XXI wieku wymagają coraz większej uwagi w zakresie alokacji funkcji miejskich, ochrony środowiska naturalnego, ale przede wszystkim racjonalności działania w zakresie ich przestrzennego planowania. Aktywność społeczną czy też gospodarczą należy rozstrzygnąć przy uwzględnieniu podstawowych kryteriów alokacji zasobów przestrzennych, tzn. lokalizacji ogólnej i szczegółowej, rodzaju funkcji oraz renty ekonomicznej. Wskazane kryteria należy stosować synergicznie, jako komplementarne względem siebie.

### 3. Zasady wykorzystania miejskich zasobów przestrzennych (Adam Polko)

Miejskie zasoby przestrzenne charakteryzują się użytecznością, czyli zdolnością do zaspokajania potrzeb. Ich specyfika polega na ich zlokalizowaniu, czyli przypisaniu do konkretnego miejsca, co należy równocześnie utożsamiać z niemożliwością, czyli trwałą niemożnością zmiany położenia. Wymienić można: łatwość obciążania części miejskich zasobów przestrzennych podatkiem od nieruchomości oraz podatkiem rolnym i podatkiem leśnym, a także opłatami takimi jak: opłata adiacencka i opłata planistyczna. Miejskie zasoby przestrzenne w postaci nieruchomości stanowią dobre zabezpieczenie kredytów w postaci ustanowienia hipoteki lub cesji wierzytelności związanych z najmem i dzierżawą. Uwzględniając z kolei ich rynkowy charakter należy przyjąć, że większość z nich funkcjonuje na rynkach o zasięgu lokalnym. Popyt na określone zasoby przestrzenne zgłaszany w jednym mieście nie może być zaspokojony przez zasoby zlokalizowane w innym ośrodku<sup>70</sup>.

<sup>70</sup> E. Kucharska-Stasiak: *Nieruchomość w gospodarce rynkowej*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 20.



Z punktu widzenia użytkowników, a w szczególności właścicieli zasobów przestrzennych ostatnią, niemniej istotną, konsekwencją niemobilności tych zasobów jest konieczność podziału atrybutów cenotwórczych na dwie zasadnicze grupy: wewnętrzne i zewnętrzne. W skład pierwszej grupy wchodzi cechy fizyczne zasobów przestrzennych. Zasoby charakteryzują się bowiem m.in. różną powierzchnią, ukształtowaniem terenu, formą zabudowy, wiekiem, stanem technicznym, funkcjonalnością. Podstawową cechą wymienionych atrybutów wewnętrznych jest możliwość kontrolowania ich stanu bezpośrednio przez właściciela bądź użytkownika. Prawo własności daje bowiem triadę uprawnień, tj. możliwość posiadania, korzystania i dysponowania rzeczą<sup>71</sup>. W obrębie obowiązujących uwarunkowań prawnych jako właściciele możemy na przykład przenieść prawo własności lub obciążyć dany zasób prawem (np. hipoteka, służebność, umowa dożywocia, trwałe zarząd), zmienić funkcję, rozbudować, przebudować bądź zlikwidować dane obiekty, wreszcie mamy prawo korzystać z danego zasobu zgodnie z jego społeczno-gospodarczym przeznaczeniem.

Drugą grupę atrybutów tworzą cechy lokalizacyjne zasobów przestrzennych. Niemobilność miejskich zasobów przestrzennych oznacza bowiem z punktu widzenia właściciela bądź użytkownika, że bliskość elementów otoczenia (bezpośrednie sąsiedztwo), dostępność do pożądaných miejsc, na przykład obiektów handlowo-usługowych, węzłów komunikacyjnych, miejsc pracy, szkół, terenów rekreacyjnych oraz efekty prowadzonej polityki na szczeblu lokalnym są integralną częścią określonego zasobu i podobnie jak wspomniane wcześniej atrybuty wewnętrzne mają wpływ na kreowanie wartości zasobów. Jednakże w przeciwieństwie do cech fizycznych, na poziom konsumpcji elementów lokalizacyjnych właściciele bądź użytkownicy nie mają bezpośredniego wpływu, gdyż to, co dzieje się w otoczeniu, pozostaje poza ich bezpośrednią kontrolą. Cechy lokalizacyjne określonych miejskich zasobów przestrzennych przybierają formę korzyści bądź kosztów zwanych efektami zewnętrznymi.

Efekty zewnętrzne (*externalities*) to pozytywne bądź negatywne efekty generowane jako uboczny rezultat działalności, pozostające poza wpływem podmiotów, na które oddziałują i niepodlegające mechanizmom rynkowym (efekty zewnętrzne nie są rekompensowane odpowiednimi płatnościami). Typowym przykładem negatywnych efektów zewnętrznych są: hałas, zatłoczenie czy zanieczyszczenie środowiska. Wśród pozytywnych efektów zewnętrznych wymienić można: sąsiedztwo terenów zielonych, miejskie przestrzenie publiczne poddane rewitalizacji, czy też po prostu ładny widok z okna<sup>72</sup>.

<sup>71</sup> E. Gniewek: *Prawo rzeczowe*. Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2003, s. 54-66.

<sup>72</sup> Więcej na temat efektów zewnętrznych w m.in. pracach: A. Polko: *Miejski rynek mieszkaniowy i efekty sąsiedztwa*. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2005 oraz A. Polko: *Publiczny charakter nieruchomości*. „Nieruchomość” 2006, nr 2.

Mówiąc o efektywnej alokacji miejskich zasobów przestrzennych, należy dokonać rozróżnienia pomiędzy efektywnością prywatną a efektywnością społeczną. Biorąc pod uwagę istnienie efektów zewnętrznych, w rachunku ekonomicznym należałoby operować pojęciami korzyści społecznych (*social benefits*), będących sumą korzyści prywatnych i korzyści zewnętrznych, oraz kosztów społecznych (*social costs*), będących sumą kosztów prywatnych i kosztów zewnętrznych.

Istnienie efektów zewnętrznych uzasadnia interwencjonizm publiczny w sektory gospodarki bezpośrednio związane z miejskimi zasobami przestrzennymi. W szczególności należy wymienić następujące polityki: ochrona zabytków, ochrona gruntów rolnych i leśnych, dostarczanie lokali socjalnych i lokali zamiennych, transport i komunikacja publiczna.

Miejskie zasoby przestrzenne można wykorzystywać w rozumieniu konsumpcji dobra prywatnego, dobra publicznego lub dobra klubowego. W przypadku dobra prywatnego dany podmiot korzysta z zasobów na podstawie praw własności, innych praw rzeczowych lub praw zobowiązaniowych (np. najem, dzierżawa). Wiązka praw, które posiada, wytycza zasięg korzystania i rozporządzania zasobem<sup>73</sup>.

Miejskie zasoby przestrzenne jako dobra publiczne spełniają dwa kryteria przeciwstawne dobrom prywatnym. Dobra publiczne to produkty bądź usługi, które charakteryzują się brakiem konkurencji wśród konsumentów oraz niemożnością wykluczenia kogokolwiek z konsumpcji<sup>74</sup>. Brak konkurencji wśród konsumentów wynika z faktu, że konsumpcja realizowana przez jedną osobę nie ogranicza konsumpcji innych osób. Przekładając to na język ekonomii można powiedzieć, że marginalne koszty związane z dodatkowym uczestnikiem konsumpcji wynoszą zero, więc każdy kolejny konsument nie zmniejsza poziomu użyteczności wynikającego z konsumpcji pozostałych osób. Z kolei niemożność wykluczenia kogokolwiek z konsumpcji jest związana z prohibicyjnie wysokimi kosztami takiej operacji. Większość oferowanych dóbr publicznych nie spełnia do końca kryterium dotyczącego braku konkurencji. Dzieje się tak dlatego, że zwykle istnieje granica, po przekroczeniu której korzyści indywidualnych konsumentów ulegają zmniejszeniu. Mówimy wtedy o niepełnych dobrach publicznych (*impure, congestable public good*). Przykładami niepełnych dóbr publicznych jest wiele miejskich zasobów przestrzennych. Przede wszystkim są to miejskiej przestrzenie publiczne.

<sup>73</sup> Charakterystykę wybranych praw do nieruchomości, które różnią się pomiędzy sobą ekskluzywnością, tj. wyłącznością przysługującą właścicielowi w zakresie korzystania, czerpania pożytków i rozporządzania przedstawiono w pracy pod red. H. Henzel: *Inwestycje na rynku nieruchomości*. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2004, s. 20-23.

<sup>74</sup> A. O'Sullivan: *Urban Economics*. McGraw-Hill Higher Education, International Edition 2000, s. 457.

W niektórych przypadkach miejskim zasobom przestrzennym można przypisać cechy charakterystyczne dla tzw. dóbr klubowych, które w teorii wypełniają lukę pomiędzy dobrami typowo prywatnymi a dobrami typowo publicznymi. Dobra klubowe posiadają charakterystyczną cechę dóbr publicznych, a mianowicie mogą być równocześnie konsumowane przez więcej niż jedną osobę. Jednocześnie wstęp do „klubu” i możliwość korzystania z dóbr może być ograniczona przez jego członków, co z kolei upodabnia dobra klubowe do dóbr prywatnych. Wśród typowych dóbr klubowych można wymienić korty tenisowe i pola golfowe, gdzie wstęp mają tylko członkowie klubu.

Istnienie klubów wynika z potrzeby skupiania się ludzi mających podobne preferencje i równocześnie zbliżone możliwości ich zaspokajania, na przykład osoba kierująca się niskimi cenami wybierze tani, ale zatłoczony basen publiczny, z kolei ten, kto ceni sobie wygodę i nie toleruje tłoku, będzie skłonny zapłacić więcej za możliwość popływania w ciszy i spokoju. Obydwie osoby są zainteresowane konsumpcją dóbr publicznych, ale na różnym poziomie. Rozwiązaniem problemu mogłoby być posiadanie własnego basenu, którego standard odpowiadałby oczekiwaniom i możliwościom danej osoby. Takie rozwiązanie jest jednak kapitałochłonne, ekonomicznie nieefektywne, a na terenach zurbanizowanych trudne do zrealizowania z powodu braku wolnych przestrzeni. Tym samym najbardziej rozsądnym wyjściem jest stworzenie klubu, skupiającego osoby o podobnych preferencjach i sile nabywczej. Podstawową ideą klubu jest więc zapewnienie optymalnego poziomu konsumpcji dla jego uczestników.

Za pomocą teorii klubów można wyjaśnić wiele zjawisk występujących obecnie z dużym nasileniem w polskich miastach. W szczególności chodzi o powstawanie osiedli zamkniętych (*gated communities*) z ograniczonym dostępem dla osób niebędących mieszkańcami osiedli. E.J. Blakely i M.G. Snyder, analizując „zamknięte społeczności” na Florydzie i w Kalifornii, wyróżnili trzy grupy osiedli, biorąc pod uwagę kryteria, jakimi przy decyzji lokalizacyjnej kierowali się ich mieszkańcy. Pierwsza grupa skupia ludzi cechujących się tym samym stylem życia (*lifestyle communities*). Druga grupa to tzw. społeczności elitarne (*elite communities*), dla których zamknięte osiedle jest oznaką prestiżu oraz wyróżnikiem w miejscu na „drabinie społecznej”. W trzeciej grupie główną motywacją jest lęk przed zagrożeniami związanymi z przestępczością i aktami wandalizmu. Skutkiem tego powstają tzw. *security zone*, będące fortecami przed otaczającymi je niebezpieczeństwami<sup>75</sup>.

<sup>75</sup> E.J. Blakely, M.G. Snyder: *Place to hide*. „American Demographics”, May 1997, s. 22-25.

| Miejskie zasoby przestrzenne<br>jako <b>dobra prywatne</b>                                                                                                                                                                                                                                      | Miejskie zasoby przestrzenne<br>jako <b>dobra publiczne</b>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                  | Miejskie zasoby przestrzenne<br>jako <b>dobra klubowe</b>                                                                                                                                                                                                                                                                |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| korzystanie przez jeden podmiot ogranicza konsumpcję pozostałych <ul style="list-style-type: none"><li>– istnieje możliwość wykluczenia z korzystania</li></ul> przykłady: <ul style="list-style-type: none"><li>– domy mieszkalne</li><li>– grunty rolne</li><li>– działki budowlane</li></ul> | korzystanie przez jeden podmiot nie ogranicza konsumpcji pozostałych <ul style="list-style-type: none"><li>– nie ma możliwości wykluczenia kogokolwiek z konsumpcji</li></ul> przykłady: <ul style="list-style-type: none"><li>– place, ulice, chodniki</li><li>– parki</li><li>– budynki użyteczności publicznej (urzędy, biblioteki, szkoły)</li><li>– panorama miasta</li><li>– historyczny układ urbanistyczny</li></ul> | korzystanie przez jeden podmiot nie ogranicza konsumpcji pozostałych <ul style="list-style-type: none"><li>– istnieje możliwość ograniczenia ilości osób do członków tzw. klubu</li></ul> przykłady: <ul style="list-style-type: none"><li>– osiedla zamknięte</li><li>– pola golfowe</li><li>– korty tenisowe</li></ul> |

Rys. 6. Korzystanie z miejskich zasobów przestrzennych jako dóbr prywatnych, publicznych i klubowych

Uwzględniając powyższy podział, możemy obecnie obserwować kilka procesów wykorzystania miejskich zasobów przestrzennych, które w poszczególnych ośrodkach miejskich wpływają na zmianę udziału dóbr. Przede wszystkim widoczna jest tendencja zmniejszania się ilości zasobów przestrzennych uznawanych za dobra publiczne. Wynika to z procesu prywatyzacji zasobów komunalnych, gdyż władze lokalne, chcąc zachęcić kolejnych inwestorów do lokalizacji na obszarze miasta, sprzedają bądź oddają w użytkowanie wieczyste swoje grunty. Ponadto widoczny jest również proces zawłaszczania miejskiej przestrzeni publicznej. Polega on na tworzeniu barier w postaci ogrodzeń, barierek i płotów uniemożliwiających swobodne poruszanie się i korzystanie z przestrzeni mających dotychczas charakter publiczny. Jest on szczególnie widoczny na terenach mieszkaniowych, których mieszkańcy chcą się odгородzić od sąsiadów o innym statusie majątkowym i odmiennych preferencjach (problem segregacji dochodowej na rynku mieszkaniowym).

Można także mówić o procesie komercjalizacji miejskich przestrzeni publicznych. Przykładem tego są chociażby centra i galerie handlowe. Przestrzeń w takich obiektach jest dostępna, aczkolwiek prywatny właściciel wyznacza reguły korzystania. Uwzględniając cele właściciela, przestrzeń organizuje się w taki sposób, aby jej użytkowanie sprzyjało konsumpcji oraz pozwalało na kontrolę i sterowanie zachowań użytkowników<sup>76</sup>.

Użyteczność miejsca to zbiór korzyści, które osiąga podmiot integrujący się z danym miejscem<sup>77</sup>. Walory użytkowe zasobów przestrzennych nie stanowią wartości obiektywnej, co oznacza, że poszczególne cechy tych zasobów mają zróżnicowaną wartość dla różnych użytkowników, w zależności od charakteru ich działalności<sup>78</sup>. Proces wykorzystywania miejskich zasobów przestrzennych należy przede wszystkim postrzegać jako podejmowanie wyborów lokalizacyjnych przez podmioty gospodarcze, instytucje oraz gospodarstwa domowe. Istnieje bogaty dorobek naukowy z zakresu teorii lokalizacji rozwiniętej w celu wyjaśnienia i prognozowania przestrzennej organizacji różnych kategorii działalności gospodarczych<sup>79</sup>. Proces wykorzystania miejskich zasobów przestrzennych wyjaśniają cztery główne klasyczne teorie lokalizacji, które stanowią podstawę współczesnych modeli w gospodarce przestrzennej<sup>80</sup>:

<sup>76</sup> M. Jaśkiewicz: *Wielkomiejskie przestrzenie publiczne*. W: *Rozwój regionalny i przestrzeń publiczna*. Red. T. Markowski. Biuletyn KPZK PAN, z. 194, Warszawa 2001, s. 39.

<sup>77</sup> R. Domański: *Gospodarka przestrzenna. Podstawy teoretyczne*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 55.

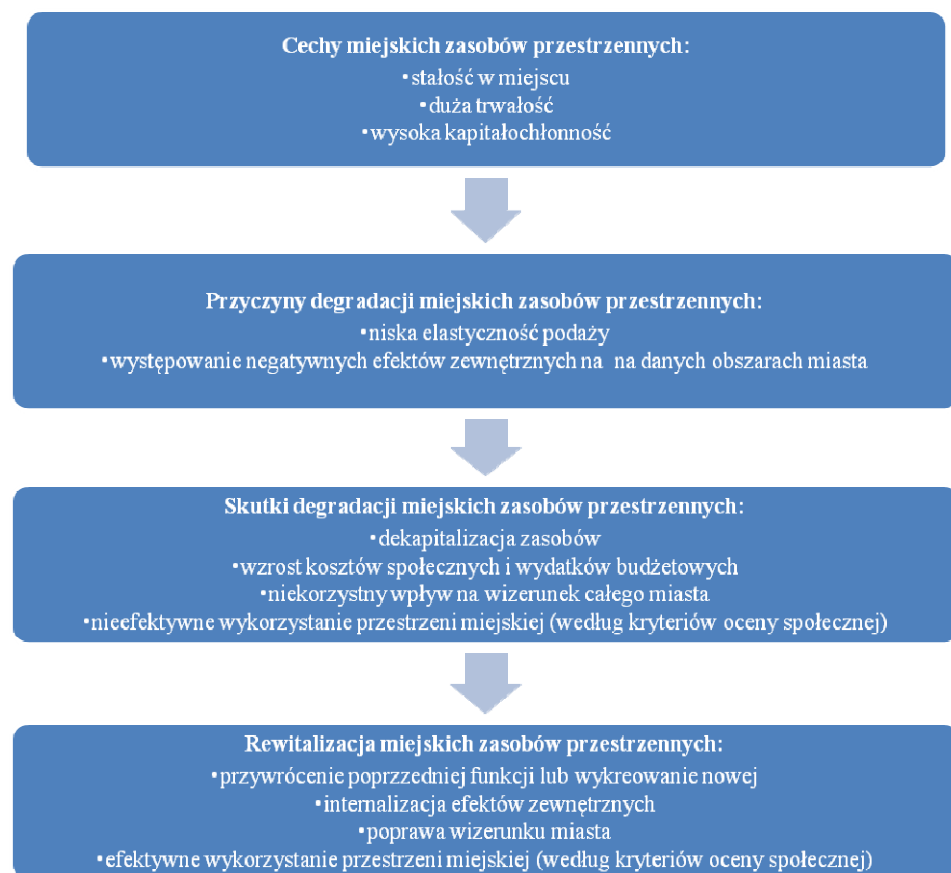
<sup>78</sup> W. Budner: *Lokalizacja przedsiębiorstw*. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2000, s. 23.

<sup>79</sup> Ibid., s. 48.

<sup>80</sup> <http://faculty.washington.edu/krumme/450/traditions.html>

- przestrzenna organizacja produkcji rolnej sformułowana przez J.H. Thüнена, która wyjaśnia tworzenie się stref rolniczych wokół miasta będącego rynkiem zbytu,
- lokalizacja przedsiębiorstwa przemysłowego zaproponowana przez A. Webera, który wprowadził pojęcie czynników lokalizacji, wymieniając trzy wyznaczające umiejscowienie zakładów przemysłowych: czynnik transportu, czynnik pracy, czynnik aglomeracji,
- ośrodków centralnych stworzona przez W. Christallera, która stanowi podstawę konstruowania hierarchii ośrodków usługowych,
- przestrzenna konkurencja przedsiębiorstw opracowana przez H. Hotellinga.

Podsumowując, należy uwzględnić dynamikę procesów wykorzystania miejskich zasobów przestrzennych. Ze względu na specyficzne cechy większości z nich w postaci stałości w miejscu, wysokiej trwałości oraz kapitałochłonności, istnieje większe zagrożenie degradacją poszczególnych obszarów. Teren już raz zagospodarowany trudno jest w krótkim okresie dostosować do zmieniającego się popytu. Na rynku nieruchomości można zaobserwować tendencję do coraz szybszych i częstszych zmian preferencji i potrzeb użytkowników. Rozwój nowoczesnych technologii, zwłaszcza w zakresie transportu i komunikacji, coraz gęstsza sieć powiązań w sferze gospodarczej, coraz krótsze cykle życia produktów i usług, wreszcie otwarcie rynków pracy, wymuszają większą mobilność zarówno podmiotów gospodarczych, jak i gospodarstw domowych. Prowadzi to do wzrostu elastyczności popytu na rynkach nieruchomości. Na obszarach zurbanizowanych charakteryzujących się wysoką intensywnością zabudowy, różnorodnością funkcji, wielością małych działek o różnym statusie własnościowym, podaż nie nadąża za zmieniającym się coraz szybciej popytem.



Rys. 7. Proces degradacji i rewitalizacji miejskich zasobów przestrzennych

Ze względu na negatywne skutki degradacji obszarów miejskich, władze lokalne podejmują wysiłki prowadzące do ponownego wykorzystania miejskich zasobów przestrzennych. W ujęciu ekonomicznym rewitalizację miast należy zdefiniować jako zestaw działań umożliwiających przystosowanie miejskich zasobów przestrzennych do zmieniających się potrzeb użytkowników oraz dokonanie korekty w alokacji zasobów prowadzącej do takiej ich konfiguracji, która jest społecznie efektywna, a więc eliminuje negatywny wpływ efektów zewnętrznych<sup>81</sup>.

<sup>81</sup> A. Polko: *Ekonomiczne aspekty rewitalizacji dzielnic śródmiejskich*. W: *Rewitalizacja miast w Polsce*. Red. P. Lorens. Biblioteka Urbanisty, t. 10, Warszawa 2007.



### III Dysponowanie miejskimi zasobami przestrzennymi a idee ponowoczesności

#### 1. Cele gospodarowania przestrzenią i zasobami przestrzennymi miasta (Agnieszka Bugno-Janik)

Celem gospodarowania zasobami przestrzennymi miasta jest zaspokajanie potrzeb jego mieszkańców i innych użytkowników. Potrzeby różnych grup zależą od ich osobistej oraz społecznej sytuacji, jak również od warunków, jakie stwarza samo miasto będące przestrzenią wielowymiarową, w której mogą być realizowane różne zakresy ludzkiej aktywności, należące do różnych porządków. Jest:

- 1) miejscem życia (zamieszkiwania) ludzi i innych organizmów żywych,
- 2) miejscem wytwarzania dóbr materialnych i niematerialnych (kulturowych),
- 3) miejscem szeroko rozumianej wymiany (handlu, usług, informacji),
- 4) miejscem komunikacji (zarówno w rozumieniu ujawniania pewnych treści, jak i tworzenia sytuacji dla interakcji międzyludzkich oraz przemieszczania).

Sposób gospodarowania zasobami przestrzennymi miasta stwarza sytuacje, w których zaspokajanie potrzeb należących do jednego porządku często jest w konflikcie z możliwością działania w obrębie innego porządku. Najbardziej znane przykłady to zanieczyszczanie powietrza przez przemysł (wytwarzanie) lub hałas generowany przez samochody (przemieszczanie) a warunki życia w mieście. Dążenie do równoważenia sposobów zaspokajania potrzeb wynikających z różnych porządków jest charakterystyczne dla postponowoczesnego stosunku do rzeczywistości, wyrażonego między innymi w filozofii zrównoważonego rozwoju. Gospodarowanie powinno być racjonalnym działaniem na rzecz utrzymania bądź poprawy jakości funkcjonowania miasta w zakresie różnych porządków w taki sposób, by nie występowały konflikty w realizacji potrzeb wynikających z różnych zakresów funkcjonowania miasta.

Z ponowoczesnej perspektywy miasto jest przede wszystkim organizmem społecznym, który funkcjonuje w specyficznie uformowanej przestrzeni (zurbanizowanej). Jego mieszkańcy są konstytutywną grupą dla miejskiej społeczności. To oni stanowią najliczniejszą, podstawową dla miasta grupę użytkowników. Znaczące są również te grupy użytkowników, którzy nie mieszkają

w mieście, ale przybywają do niego w celu zaspokojenia swoich potrzeb. Miasto funkcjonuje bowiem jako centrum komunikacji i wymiany dla pewnego obszaru, jednak przybywający nie powinni mieć decydującej roli w tworzeniu charakteru miasta, są oni raczej odbiorcami tego, co miasto oferuje. Użytkownikami miasta są również podmioty gospodarcze, organizacje społeczne i różnego rodzaju instytucje. Mają one znaczący wpływ na wykorzystanie i dysponowanie zasobami przestrzennymi miasta, często ze szkodą dla mieszkańców. Określenie zakresu potrzeb, który jest podstawowy i niezbędny dla godnego życia mieszkańców miast oraz możliwości i sposobów ich zaspokajania, jest jednym z najbardziej skomplikowanych zagadnień, przed którymi stoi obecnie cywilizacja. Klasyczna ekonomia, wynikająca z podstawowego założenia, iż główną motywacją działania ludzi stanowi zysk, doprowadziła w wielu wypadkach do kryzysu miejskiego charakteru życia. Potrzeby wykraczające poza materialne bogacenie się zaczynają być traktowane jako wiodące – na przykład idea miast kreatywnych wynika ze zmiany w nastawieniu ludzi do życia, które nie skupia się już na bogaceniu się w celu wyprowadzenia do domu pod miastem, ale przesuwa w kierunku aktywnego uczestnictwa, a często i współtworzenia miejskiej kultury. Kwestie psychologiczne i społeczne nabierają nowego znaczenia w dobie ponowoczesności.

Dla celów niniejszej pracy przyjmiemy założenie, które opiera się na aktualnie rozwijanych w oparciu o badania naukowe teoriach z zakresu rozwoju indywidualnego i społecznego, które wskazują na to, że sposób i konkretyzacja celu gospodarowania posiadanymi zasobami zależy od przyjętej perspektywy, pozycji, z której postrzega się rzeczywistość. Perspektywa ta wyraża się w hierarchii wartości, którymi kieruje się zarówno społeczność lokalna, jak i jej reprezentanci (władze samorządowe, organizacje społeczne, liderzy lokalni)<sup>82</sup>.

W polskich realiach społecznych znaczące są trzy podstawowe perspektywy, analogiczne do współistniejących w obecnych czasach nurtów rozwojowych w obrębie cywilizacji zachodniej. Perspektywa przedmodernistyczna, która w odniesieniu do środowiska życia, jakim jest miasto, charakteryzuje się nastawieniem ukierunkowanym na utrzymanie istniejącej sytuacji, obawą przed zmianami i nietypowymi rozwiązaniami („nowe” jest nieprzewidywalne – niekoniecznie będzie lepsze od istniejącego), nastawieniem na zaspokajanie interesu społeczności lokalnej wypróbowanymi środkami.

Perspektywa modernistyczna polega na odejściu od tradycyjnych, najczęściej zrytualizowanych (zrutynizowanych) sposobów działania czy stylu życia

<sup>82</sup> Potocznie owa perspektywa kojarzy się przede wszystkim ze światopoglądem politycznym, jednak w ujęciu bardziej ogólnym możemy postrzegać ją również jako zestaw bazowych przesładczeń o rzeczywistości, na którym dopiero nadbudowuje się, w zależności od indywidualnej sytuacji i predyspozycji jednostek, światopogląd polityczny.

na rzecz poszukiwania nowatorskich rozwiązań. Opiera się na twórczym podejściu do rozwiązywania problemów, na przeświadczeniu, że bazując na naukowych przesłankach, za pomocą zdobytych techniki można znacząco poprawić ludzki byt w jego wszystkich wymiarach. W praktyce najczęściej skupia się na bycie materialnym (bo jest jednoznacznie naukowo „opisywalny”, da się wyrazić ilościowo). Z tej perspektywy przyjmuje się, iż potrzeby mieszkańców miasta można skupić w kilku kategoriach: podstawowe, indywidualne potrzeby bytowe (mieszkanie), zarobkowe (miejsce pracy), kultury (uczestnictwo w wydarzeniach kulturalnych, ale również potrzeba ładu i potrzeby estetyczne w odniesieniu do przestrzeni miejskiej), sportu i rekreacji, edukacji, opieki społecznej, opieki zdrowotnej. Niezwykle znaczące są potrzeby podmiotów gospodarczych w odniesieniu do przestrzeni miejskiej. Podmioty gospodarcze, szczególnie silne firmy, ugruntowane na ponadlokalnym rynku, mogą dostarczyć lokalnej społeczności nie tylko miejsc pracy czy dochodu w formie podatków, ale pobudzić lokalną gospodarkę. Dla podmiotów gospodarczych istotne w mieście jest zaspokojenie potrzeb związanych z lokalizacją, dojazdem/transportem, wykorzystaniem zasobów naturalnych itd. Perspektywa modernistyczna charakteryzuje się również szerszym, ponadlokalnym postrzeganiem roli miasta, z tego punktu widzenia niezwykle silnie kładziony jest nacisk na kwestie transportu i komunikacji – rozwoju sieci dróg, lotnisk, węzłów komunikacyjnych; na różnego typu ponadlokalne powiązania miasta z innymi miastami.

Perspektywę ponowoczesną prezentują nieliczne środowiska, szczególnie obecna jest ona w wielkich miastach – charakteryzuje ją postawa obywatelska, potrzeba uczestnictwa jednostek w procesach podejmowania decyzji o sposobie rozwiązywania problemów miasta. Cechuje ją również nastawienie na kulturowo i społecznie istotne wartości pozamaterialne – estetyka, kulturowa symbolika zawarta w miejskiej tkance stanowi niezwykle istotny element „społecznego spoiwa”, tak ważnego dla zdrowego funkcjonowania miejskich społeczności.

Realizacja potrzeb wynikających z przyjęcia jednej z perspektyw stoi zwykle w konflikcie z potrzebami postrzeganymi jako ważniejsze w hierarchii z punktu widzenia innej perspektywy. Najczęściej obserwujemy konflikty w odniesieniu do budynków historycznych – zwolennicy modernizacji uważają, że stare jest gorsze od nowego (nowoczesnego), z ponowoczesnej perspektywy istotny jest społeczny i kulturowy sens takich obiektów, nawet jeśli są one w sensie użytkowym nienowoczesne. Co ciekawe, reprezentanci perspektywy tradycyjnej niekoniecznie opowiadają się zawsze po stronie ponowoczesnej – zależy to od ich osobistego interesu, jeśli jest im niewygodnie, opowiadają się za modernizacją kosztem tradycji.

Postponowoczesna wizja potrzeb opiera się na założeniu, że współwystępowanie wielu perspektyw w mieście jest jego immanentną cechą. Konieczne jest więc godzenie różnych hierarchii wartości w każdej sytuacji. Jako punkt wyjścia do określenia hierarchii potrzeb można przyjąć najczęściej w tym celu eksplloatowaną teorię potrzeb Abrahama Maslowa<sup>83</sup>, z rozwinięciem, które może rzucić nieco więcej światła na możliwości rozwojowe człowieka, zarówno w sensie jednostkowym, jak i społecznym. W popularnie przyjętym rozumieniu tzw. drabiny Maslowa przyjmuje się, iż bez zaspokojenia potrzeb podstawowych nie jest możliwe zaspokajanie potrzeb wyższego rzędu – społecznych, samorealizacji itd. Dzięki temu zaspokojenie niektórych wyższych potrzeb – na przykład estetycznych – może zostać zawieszone z powodu niedostatecznej ilości środków dla zaspokojenia potrzeb niższego rzędu. W przestrzeni miasta doprowadza to do sytuacji, kiedy tłumacząc się bardziej podstawowymi potrzebami rezygnujemy z jakości estetycznej, zakładając, iż estetyka jest czymś dodatkowym i podrażającym realizację na przykład obiektów przemysłowych. Doprowadza to na przykład do nieodwracalnej degradacji krajobrazu kulturowego, co w ostatecznym rozrachunku stanowi dużo większy koszt niż uwzględnienie tego aspektu w działaniu od początku.

W praktyce zaspokajanie wszystkich potrzeb zachodzi jednocześnie – przykładowo potrzeba społecznej przynależności jest dla człowieka niezwykle istotna już od urodzenia, zmienia się tylko sposób jej zaspokojenia. Jej ważność wzrasta nawet w sytuacji biedy i zagrożenia życia. Są również takie sytuacje, kiedy pomimo dostatku dóbr materialnych nie obserwuje się wyraźnych dążeń do realizacji tej potrzeby (bogactwo niekoniecznie jest warunkiem zmiany podejścia do kwestii choćby społecznej odpowiedzialności). Postponowoczesna weryfikacja hierarchii potrzeb Maslowa wiąże się z rozwojem badań w zakresie psychologii rozwojowej i pozwala już obecnie stwierdzić, iż rozwój indywidualny człowieka trwa przez całe życie i zależnie od osiągniętego etapu oraz korespondującego z nim etapu rozwoju społeczności, do której należy jednostka, stopień skupienia uwagi na kolejnych stopniach drabiny Maslowa zmienia się. Poziom rozwoju wewnętrznego jednostki modyfikuje jej stosunek do własnych potrzeb. Dlatego też można zaobserwować takie sytuacje, w których indywidualnie posiadane dobra materialne są najważniejszym kryterium dobrostanu lub przeciwnie, stają się drugorzędnym kryterium, podczas gdy na plan pierwszy wysuwają się tzw. wyższe wartości. Zmiana stosunku do materialnych wyznaczników dobrostanu wiąże się z osiągnięciem w indywidualnym rozwoju poziomu

---

<sup>83</sup> A. Maslow: *Motywacja i osobowość*. Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1990.

postkonwencjonalnej moralności (według Kohlberga<sup>84</sup>) oraz wysokiego stopnia indywidualnej samorealizacji.

Na etapie moralności przedkonwencjonalnej potrzeby człowieka są ściśle egoistyczne (przysłowiowa mentalność Kalego). Konwencjonalny etap rozwoju opiera się na uwewnętrznieniu zasad społecznych konkretnej grupy, co powoduje, iż potrzeby są realizowane w sposób zdefiniowany przez tę grupę (działa presja społeczna). Na poziomie postkonwencjonalnym potrzeby realizuje się w sposób zindywidualizowany, uwzględniający dobro nie tylko jednostki w kontekście społeczności takiej, jaka jest tu i teraz, ale też kolejnych pokoleń, również środowiska naturalnego i kontekstu kulturowego, a przede wszystkim każdej odrębnej sytuacji. Ten etap rozwoju cechuje samodzielność myślenia, ukształtowane sumienie i nieegoistyczny stosunek do dóbr materialnych.

Z tego względu, iż jednostka realizuje swoje potrzeby (adekwatne do swojego poziomu rozwoju) w konkretnym kontekście społecznym określonym jedną z (ogólnie rzecz ujmując) trzech wizji rzeczywistości, powstają konflikty w odniesieniu do stawianych gospodarowaniu miejskimi zasobami celów. Konflikty mogą być dwojakie: albo występują różnice w hierarchii ważności celów, albo w przeświadczeniu o najlepszych sposobach ich realizacji. I tak: społeczność tradycyjna z aspiracjami modernistycznymi wybiera w ostatnich latach jako jeden z najważniejszych celów do zrealizowania poprawę jakości komunikacji samochodowej w miejskiej przestrzeni poprzez realizację nowych rozwiązań dróg szybkiego ruchu. Protest niewielkiej grupy zaangażowanych w ponowoczesną wizję rzeczywistości działaczy skupia się na niezauważanych z perspektywy tradycyjnej i modernistycznej skutkach ubocznych – niszczeniu wartości środowiska naturalnego i kulturowego. Argumenty strony modernistycznej (głównie reprezentowanej przez samorząd) skupiają się na aspektach ekonomizacji transportu, nie dostrzegają jednak, iż samochód w toku rozwoju cywilizacyjnego okazał się nie najlepszym rozwiązaniem dla komunikacji w obrębie miasta. Zajmuje zbyt dużo miejsca, zanieczyszcza miasto na różne sposoby, utrudnia ruch pieszey i kontakty społeczne. Jest on jednak z tradycyjnej perspektywy symbolem dobrobytu i statusu społecznego, a więc pozwala zrealizować ważne potrzeby indywidualne (potrzeba budowania społecznej pozycji poprzez materialne wyróżniki statusu). Jednak na poziomie szerszego, ponowoczesnego oglądu

---

<sup>84</sup> Fazy i poziomy rozwoju moralnego wg L. Kohlberga: moralność przedkonwencjonalna (orientacja posłuszeństwa i kary, orientacja naiwnie egoistyczna); moralność konwencjonalna (orientacja „dobrego chłopca/dziewczyny”, orientacja prawa i porządku); moralność postkonwencjonalna (orientacja umowy społecznej i legalizmu; orientacja uniwersalnych zasad sumienia). Szersze omówienie problematyki w: H. Muszyński: *Rozwój moralny*. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1983.

rzeczywistości samochodów w mieście staje się synonimem egoizmu i odcinania się od społeczności miejskiej.

Z ponowoczesnej perspektywy rozwiązaniem problemów komunikacyjnych, które uwzględniają zachowanie dóbr środowiska naturalnego i kulturowo-społecznego, jest inwestowanie w dobrze przemyślany transport publiczny i kolejowy oraz poprawę jakości przestrzeni miejskiej, która pozwala przywracać znaczenie więzi społecznej i wzmacniać w ten sposób poczucie współodpowiedzialności za miasto jako wspólne dobro. Przestrzeń publiczna dobrej jakości (funkcjonalnej i estetycznej) skłania do rezygnowania z przemieszczania się samochodem na rzecz poruszania się pieszo lub transportem publicznym.

Jednak, jak widać z postponowoczesnej perspektywy, aby rozwiązać problem nadmiaru samochodów w mieście nie wystarczy dać ludziom wygodne środki komunikacji publicznej, ponieważ nie zaspokajamy wtedy istotnej potrzeby indywidualnej demonstracji symboli statusu. Wydaje się, iż w przestrzeni miejskiej samochód będzie tak długo dominował, dopóki nie osłabnie potrzeba takiej manifestacji. Osłabienie można uzyskać na kilka sposobów, na przykład kreując mody na inne wyznaczniki społecznej pozycji, które trafią do osób bazujących na tradycyjnym światopoglądzie. Jeśli chodzi o alternatywne środki transportu, rower przestaje już być symbolem biedy, a staje się symbolem aktywnego sposobu życia.

Jednak hierarchia potrzeb, przyjęte sposoby ich realizacji, jak i wartościowanie miejskich zasobów różnią się znacząco w zależności od przyjętej perspektywy – gospodarowanie zasobami przestrzennymi ma więc różne konkretyzacje celów. Z perspektywy tradycyjnej celem gospodarowania jest podtrzymanie nie pogorszonej sytuacji lub dążenie do poprawy własnej sytuacji materialnej ustalonymi, znanymi sposobami. Jeżeli na przykład za przyjęty sposób poprawiania sytuacji gospodarczej miasta uznane zostanie pozyskanie inwestorów zewnętrznych poprzez udostępnienie terenów inwestycyjnych lub istniejących obiektów poprzemysłowych, tradycyjnie myśląca społeczność miejska bezrefleksyjnie przyjmie ten sposób działania, nawet jeśli nie ma on szans powodzenia. Oczekiwaniu na inwestora z zewnątrz nie będą towarzyszyły inne działania, poza na przykład udostępnieniem zdawkowej informacji w lokalnych mediach lub na tablicach informacyjnych. Brak chętnych do inwestowania nie będzie tematem do zastanowienia, nie będzie też powodem do poszukiwania innych rozwiązań. Taka sytuacja występuje w wielu małych miastach i ciągle się reprodukuje. Społeczności tradycyjne są z reguły dość bierne w poszukiwaniu indywidualnych, nietypowych rozwiązań sprofilowanych do ich potrzeb. W krytycznej sytuacji oczekują pomocy z zewnątrz.

Z perspektywy modernistycznej celem gospodarowania jest wzrost gospodarczy i poprawa jakości środowiska zbudowanego poprzez rozwój środków technicznych i materialnych udogodnień. Społeczność operująca takim sposobem widzenia świata będzie aktywnie dążyć do pozyskania zewnętrznych inwestorów przez indywidualne kontakty, udział reprezentantów w targach i misjach gospodarczych, badanie możliwości wykorzystania posiadanych zasobów, strategiczne rozwiązania typu strefa ekonomiczna, obniżanie podatków itd. Nastawienie modernistyczne opiera się na aktywnym działaniu, poszukiwaniu fachowców, planowaniu i realizowaniu strategii.

Z perspektywy ponowoczesnej ważna jest poprawa jakości środowiska życia (nie tylko ludzi) poprzez działania w różnych zakresach. W odniesieniu do tkanek miasta często są to zabiegi drobne, punktowe, znaczące bardziej kulturowo i społecznie niż materialnie, środowisko naturalne postrzegane jest jako wartość tworząca unikalny charakter życia w danym mieście, a nie zasób do zużycia czy przetworzenia. Nie ma zbyt wielu społeczności, o których można by mówić bez zastrzeżeń, że kierują się ponowoczesnym widzeniem świata, jednak jeśli sytuacja jest temu bliska, kładzie się nacisk na budowanie instytucji kultury o unikalnym charakterze i szkół wyższych, które będą miały oryginalną ofertę edukacyjną. Z ponowoczesnej perspektywy najważniejszym zasobem miasta są bowiem ludzie, a dobre gospodarowanie zasobami przestrzennymi wymaga osób kreatywnych, dobrze wyedukowanych. Ekonomia społeczna jest jednym z przejawów działania ponowoczesnego. Udostępnianie terenów poprzemysłowych, nieużytkowanych budynków czy terenów na działalność społeczną i kulturalną jest przejawem ponowoczesnego myślenia o mieście. Z postponowoczesnej perspektywy celem gospodarowania jest w dalszym ciągu utrzymanie/poprawa jakości funkcjonowania miasta w jego wszystkich aspektach, jednak miasto postrzegane jest jako wielopoziomowa struktura przestrzenno-społeczno-kulturowa. To, co jest w tej wizji świata nowe, to szersze spojrzenie na współzależności w czasie i między różnymi, pozornie odrębnymi, aspektami jego funkcjonowania, przy jednoczesnym zrozumieniu wielopoziomowości społeczno-kulturowej rzeczywistości.

Każda z analizowanych perspektyw operuje różnymi, wypracowanymi w drodze cywilizacyjnego rozwoju formami działania dla osiągania poprawy jakości miejskiego środowiska. Postawa tradycyjna polega przede wszystkim na utrzymywaniu *status quo*, w dużej mierze jest bezrefleksyjna w stosunku do przestrzeni miejskiej jako skomplikowanej całości. Mimo że jest ona przynależna minionym epokom, może ciągle mocno oddziaływać w miejscach, w których nie pojawiają się problemy współczesności (np. na terenach rolniczych, wiej-



skich), które spowodowały rozwinięcie się bardziej aktualnej perspektywy modernistycznej (np. rozwój przemysłu).

Działania planowe i całościowe obejmowanie zagadnień funkcjonowania miasta wynikają z przyjęcia perspektywy modernistycznej. W momencie, w którym ta perspektywa objawiła się w pełni odniesieniu do przestrzeni miast, jej podstawową aspiracją była poprawa istniejącej sytuacji ludzi stłoczonych w niehigienicznych i ograniczających naturalne możliwości człowieka warunkach życia. Takie sytuacje w przestrzeni naszych miast nie stanowią już podstawowego problemu, choć ciągle jeszcze występuje cały szereg zagadnień możliwych do opanowania dzięki narzędziom modernistycznym. Wiele z nich – jako przejawy racjonalnego, świadomego działania – powstało na długo przed skryształizowaniem się w XX wieku modernistycznej wizji przestrzeni miejskiej. I tak pierwsze przejawy działania, które są właściwe modernistycznej wizji świata, pojawiają się bardzo wcześnie w historii budowy miast, wszędzie tam, gdzie zakłada się miasto/osadę bądź jego część według zaplanowanego, przemysłanego wzoru (układu przestrzennego). Celem planowania jest uzyskanie efektywnego funkcjonowania układu przestrzennego, umożliwiającego efektywne zaspokajanie określonych potrzeb, pojawiających się w danym momencie i w danej grupie użytkowników. Dlatego też miasta średniowieczne, zakładane na prawie niemieckim, są doskonałymi przykładami świadomego, planowego działania dostosowanego do potrzeb aktualnych w swoim czasie. Nie powstały one w dobie modernizmu, jednak bazują na racjonalnym planowaniu, które stało się charakterystyczne dla modernizmu.

Z ponowoczesnej perspektywy planowanie, rozwinięte w XX wieku do rangi nauki oraz usankcjonowane przepisami prawa, okazało się niedoskonałym narzędziem. Nie sposób przewidzieć wszystkich wydarzeń, ludzie nie zachowują się w sposób obliczalny i racjonalny, przyszłość jest w dużym stopniu nieprzewidywalna. Jej „projektowanie”, czyli zakładanie pewnego biegu wydarzeń w stosunku do tworów tak skomplikowanych jak miasto, można raczej traktować jak naiwne myślenie życzeniowe, chociaż bez niego nie sposób się obejść, jeśli miasto ma zmieniać swoją przestrzenną strukturę w sposób poddający się kontroli. Z perspektywy modernistycznej celem gospodarowania jest bowiem opanowywanie, podporządkowywanie i kontrolowanie, które daje możliwość powiększania dobrobytu, głównie w sensie materialnym. Najchętniej planuje się w dużej skali i długiej perspektywie czasowej. Ponowoczesny punkt widzenia operuje raczej w skali mikro: przeniesienie nacisku ze sfery materialnej do społeczno-kulturowej powoduje, iż pojawia się dążenie do poprawy istniejącej sytuacji działaniami punktowymi, o charakterze krótkookresowym, powodującym zmiany raczej jakościowe niż ilościowe. Dzięki temu unika się pułapek plano-

wania w dużej skali zarówno przestrzennej, jak i czasowej, w którym giną szczegóły i lokalne konteksty kulturowo-społeczne.

Rodząca się obecnie postponowoczesna perspektywa w zarządzaniu miast jest syntezą perspektyw poprzedzających ją rozwojowo. Kładzie ona nacisk na ważność wszystkich systemów wartości i wszystkich perspektyw. Postrzega sytuacje konfliktów, wynikających z różnych definicji celów, jako naturalne dla ludzkich społeczności i traktuje je jako dogodne momenty, okazje do wypracowania rozwiązań nastawionych na osiągnięcie porozumienia. Wskazuje na konieczność rozwiązywania takich sytuacji na drodze mediacji (a nie politycznej rozgrywki bądź kompromisu lub ignorowania problemu) prowadzących do sytuacji *win-win*, w której wypracowuje się wspólne rozwiązania, satysfakcjonujące wszystkie strony konfliktu. Ważenie celów i środków z tej perspektywy powinno odbywać się każdorazowo, dla każdej sytuacji oddzielnie, a jednocześnie z uwzględnieniem wzajemnych wpływów pomiędzy sytuacjami.

## 2. Planowanie przestrzenne jako element skutecznego dystrybuowania ograniczonej przestrzeni miejskiej (Piotr Gibas)

Ramy procesu gospodarowania zasobami przestrzennymi zawarte są głównie w dokumentach dotyczących planowania przestrzennego. W wymiarze politycznym koncepcje w nich się znajdujące są wynikiem przyjęcia do realizacji wybranych idei, ideologii i projektów rozwojowych. W wymiarze gospodarczym są metainstrumentem racjonalnego dystrybuowania ograniczonej przestrzeni, wdrażania celów gospodarowania zasobami przestrzennymi, w wymiarze społecznym zaś podstawą kreowania zachowań przestrzennych użytkowników miast oraz sposobem na kolektywne wyrażanie ich podstaw aksjologicznych.

Proces planowania przestrzennego to skomplikowany ciąg zadań szczegółowych określonych w ustawie, współtworzony przez szereg instytucji i podmiotów odpowiedzialnych z mocy prawa za ich przeprowadzenie i wdrożenie. Poszczególne etapy tego procesu mają jasno określone ramy i kolejność realizacji. Zakres planowania, zbiór aktorów instytucjonalnych oraz liderów lokalnych biorących udział w tym procesie, sposób jego realizacji oraz kryteria jego oceny uzależnione są od kilku czynników. Wśród nich należy w szczególności wymienić: uwarunkowania historyczne, kontekst kulturowy oraz obecny etap rozwoju cywilizacyjnego.

Kontekst kulturowy będący efektem poprzednich etapów rozwoju cywilizacyjnego wpływa głównie na:

- a) postrzeganie przestrzeni oraz sposoby jej komponowania,
- b) organizację administracji oraz zakres jej kompetencji rzeczowych i miejscowych,
- c) system wartości, symboli oraz atrybutów kształtujących stosunki społeczne pomiędzy poszczególnymi osobami w ramach społeczności lokalnej i między nimi.

Obejmuje on etap rozwoju cywilizacyjnego wpływa głównie na podejście do:

- d) własności i realizacji celu publicznego,
- e) organizacji procesu planowania i wdrażania przyjętych koncepcji,
- f) problematyki ochrony przyrody oraz zachowania dóbr kultury.

Proces planowania przestrzennego, zarówno w sferze tworzenia i stosowania procedur administracyjnych, jak i w sferze realizowania konkretnych założeń i projektów, podporządkowany jest określonej filozofii. Metodologia tworzenia i realizowania planów przestrzennych wynika z omówionych powyżej czynników. Do zasad kształtowania procesu planowania przestrzennego uwzględniających idee świata ponowoczesnego należą m.in.:

- fragmentaryczność (a.1.); plan miejscowy przestaje być dokumentem całościowym, kompleksowo rozstrzygającym sposób alokowania zasobów w przestrzeni miasta, a staje się dokumentem przesądającym o głównym kierunku zmian w zakresie dystrybucji ograniczonych zasobów przestrzennych, przy czym ów kierunek ma być optymalny z punktu widzenia wykorzystania wspomnianych zasobów na wybranych obszarach funkcjonalnych; z zasady fragmentaryczności wynika ponadto, że plan ma być raczej przewodnikiem w zagospodarowywaniu przestrzeni niż jego wykładnią literalną,
- poszanowanie tradycji i architektury lokalnej (a.2.); planowanie przestrzenne ma przyczyniać się do ochrony lokalnych wartości poprzez takie kształtowanie przestrzeni, by otwarcie na trendy ogólnoswiatowe nie zniszczyło tego, co lokalne; planowanie przestrzenne ma przyczynić się także do promowania lokalnych materiałów budowlanych oraz stylów architektonicznych w myśl zasady powrotu do źródeł,
- wariantowość rozwiązań planistycznych (a.3.); w nawiązaniu do zasady fragmentaryczności oraz niskiej przewidywalności trendów rozwojowych, w burzliwym otoczeniu czasów ponowoczesnych, plan przestrzenny powinien być konstruowany jako dokument wariantowy, prezentujący potencjalnie możliwe trajektorie rozwojowe wybranych fragmentów jednostki przestrzennej, ze wskazaniem na przynajmniej trzy scenariusze: najgorszy, stagnacyjny oraz optymalny,
- samorządność (b.1.), planowanie przestrzenne powinno być prowadzone na (odpowiednim do skali tego procesu) niskim stopniu administracji terytorialnej, zasada ta pozwala jednocześnie na wprowadzanie do planów miejsco-

wych tych elementów i obszarów funkcjonalnych, które są ważne z lokalnego punktu widzenia, przy domniemaniu endogenicznego podejścia do kształtowania rozwiązań w przestrzeni miejskiej,

- *governance*<sup>85</sup> (b.2.), proces planowania przestrzennego powinien być przeprowadzany z wykorzystaniem instrumentów i narzędzi promujących przedsiębiorczość w jednostkach administracji publicznej, w tym przeprowadzania przetargów oraz konkursów na wykonawstwo materiałów pierwotnych oraz ich opracowywanie; proces planowania przestrzennego oraz jego efekty powinny być realizowane według zasad efektywnego gospodarowania ograniczonymi zasobami publicznymi (w tym środkami finansowymi),
- współdziałanie<sup>86</sup> międzypodmiotowe (b.3.); planowanie przestrzenne powinno być realizowane na różnych poziomach administracji samorządowej oraz rządowej w sposób komplementarny, przy pełnym zaangażowaniu współpracujących ze sobą aktorów rozwoju lokalnego; zasada ta zakłada istnienie

<sup>85</sup> Pojęcie *governance* jest bardzo pojemne. Używane jest we współczesnych naukach społecznych, zwłaszcza ekonomii i naukach politycznych na określenie tzw. postnowoczesnych form rządzenia w instytucjach gospodarczych i politycznych. Według politologa R. Rhodesa, to pojęcie jest obecnie stosowane we współczesnych naukach społecznych w co najmniej sześciu różnych znaczeniach: państwa minimalnego, ładu korporacyjnego, nowego zarządzania publicznego, dobrego zarządzania, społeczno-cybernetycznych systemów i samoorganizujących się sieci; za: R. Rhodes: *The new governance: governing without government*. „Political Studies” 1996, Vol. 44, s. 652, [http://ec.europa.eu/governance/index\\_en.htm](http://ec.europa.eu/governance/index_en.htm)

Zasady, którym kieruje się *governance*, można znaleźć m.in. w *Białej Księdze Europejskiego Governance*, szerzej zob.: *White Paper on European Governance*. Commission of the European Communities, Brussels, COM(2001) 428 final, [http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2001/com2001\\_0428en01.pdf](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2001/com2001_0428en01.pdf)

Więcej na temat *governance* w praktyce działania administracji pisali m.in.: P. Bogason, Th.A.J. Toonen: *Introduction: Networks in public administration*. „Public Administration” 1998, No. 76 (2), s. 205-227; P.B. Guy, J. Pierre: *Governance without government? Rethinking public administration*. „Journal of Public Administration Research and Theory” 1998, No. 8 (2), s. 223-243; R.A.W. Rhodes: *The new governance...*, op. cit., s. 652-667; J. Pierre: *Models of urban governance: The institutional dimension of urban politics*. „Urban Affairs Review” 1999, No. 34 (3), s. 372-396.

<sup>86</sup> Zgodnie z definicjami spotykanymi w naukach o zarządzaniu oraz ekonomii, współdziałanie rozumie się jako „różnego rodzaju związki zachodzące między jednostkami i/lub grupami społecznymi dążącymi w tym samym czasie do realizacji wspólnego celu, lub do wzajemnego uniemożliwiania sobie osiągnięcia celów rozbieżnych”. Za: *Encyklopedia organizacji i zarządzania*. PWE, Warszawa 1982, s. 590. W literaturze ekonomicznej i prawniczej terminy „współpraca” i „współdziałanie” stosuje się zamiennie, natomiast w opracowaniach geograficznych mówi się najczęściej o współpracy. Za: B. Kaczmarek: *Współdziałanie przedsiębiorstw w gospodarce rynkowej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2000, s. 22; por. także: P. Gibas: *Instytucjonalizacja procesu współdziałania jako element kształtowania środowiska przedsiębiorczości*. W: *Wiedza, innowacyjność, przedsiębiorczość a rozwój regionów*. Red. A. Jewtuchowicz. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2004, s. 235-244 oraz P. Gibas: *Współpraca małego miasta i gmin wiejskich – przypadek ziemi żywieckiej*. W: *Małe miasta a rozwój lokalny i regionalny*. Red. K. Heffner. Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2005, s. 149-160.

- wzajemnego zaufania oraz dzielenie się wiedzą (w tym ukrytą) dla realizacji nadrzędnego celu rozwoju, jakim jest dobrostan użytkowników miasta,
- tolerancja (c.1.); planowanie przestrzenne powinno sprzyjać powstawaniu obszarów wielokulturowych, ułatwiających przepływ informacji i innowacji między użytkownikami miasta, publiczna akceptacja dla odmienności ma zapobiegać negatywnym trendom w zagospodarowaniu przestrzennym, w szczególności tworzeniu się osiedli zamkniętych oraz gett biedy,
  - unikatowość (c.2.); każdy fragment przestrzeni, który jest przedmiotem planowania, powinien mieć wyróżniki jednoznacznie go określające, pozwalające na jego identyfikację (najlepiej w kontekście globalnym), proces planowania przestrzennego ma zmierzać do osiągnięcia spójności architektonicznej, funkcjonalnej oraz ekonomicznej pomiędzy unikatowymi oraz tradycyjnymi formami zagospodarowania terenu,
  - elastyczność (c.3.); zakres przestrzenny oraz merytoryczny planu miejscowego powinien być dostosowany nie tylko do aktualnego stanu prawnego regulującego tę dziedzinę, ale aproksymować przyszłe jego zmiany; plan powinien być sporządzony w taki sposób, by mógł stać się dobrym przykładem dla innych, nie może więc być dokumentem statycznym, ale dynamicznie rozwijającą się wizjonerską koncepcją wyprzedzającą swoje czasy,
  - partnerstwo<sup>87</sup> publiczno-prywatne (d.1.); w nawiązaniu do poprzednich zasad, w trakcie trwania procesu planowania przestrzennego powinno nastąpić zbliżenie interesów publicznych oraz prywatnych inwestorów, skutkujące zmniejszeniem kosztów realizacji oraz funkcjonowania inwestycji, dla planowania przestrzennego oznacza to konieczność przeprowadzania rachunku kosztów i korzyści przeprowadzanych zmian, w tym pokazania ich skutków dla lokalnego rynku pracy,
  - optymalizacja rozwiązań przestrzennych (d.2.); zmiany realizowane w planie powinny być ocenione z punktu widzenia realizacji interesów aktorów rozwoju lokalnego każdorazowo dla przyjętych scenariuszy, optymalizacja powinna być wykonana po uwzględnieniu uwarunkowań lokalnych oraz preferencji lokalizacyjnych,
  - stosowanie zaleceń i dobrych praktyk (e.1.); planowanie przestrzenne nie powinno być skupione na diagnozowaniu stanu zagospodarowania przestrzennego, ale na kreowaniu innowacyjnych rozwiązań w tej dziedzinie; do-

<sup>87</sup> Partnerstwo (*partnering*) jest najbardziej zaawansowaną formą współdziałania, w której zostaje podpisana formalna umowa, a w oparciu o nią partnerzy podejmują wspólne ryzyko inwestycyjne. Za: M. Furmankiewicz: *Funkcjonalno-przestrzenne sieci współpracy samorządów lokalnych*. „Studia Regionalne i Lokalne” 2002, nr 1 (8), s. 10-11, cyt. za: H.R. Baker: *Building multi-community rural development partnership*. W: *The Structure, Theory and Practice of Partnerships in Rural Development*. Red. R.C. Rounds. ARRG Working Paper Series 1993, nr 5.

bre praktyki stanowią źródło inspiracji dla zespołów odpowiedzialnych za realizowanie procesu planowania oraz są instrumentem upowszechniania sprawdzonych narzędzi i metod planistycznych z jednej strony oraz sprawdzonych rozwiązań przestrzennych z drugiej,

- konsultacje i mediacje społeczne (e.2.); są istotą planowania przestrzennego w świecie ponowoczesnym, bez ich przeprowadzenia nie powinno się podejmować żadnych wiążących decyzji z dziedziny planowania; konsultacje społeczne powinny być przeprowadzane w szczególności tam, gdzie może dojść do konfliktu<sup>88</sup>; w przypadku akceleracji sytuacji konfliktowej powinna być możliwość skorzystania z usług zewnętrznego mediatora,
- partycypacja<sup>89</sup> użytkowników miasta (e.3.); proces planowania przestrzennego powinien być przeprowadzony przy czynnym udziale: przedstawicieli mieszkańców miasta, zainteresowanych jego rozwojem podmiotów publicznych, prywatnych i społecznych, instytucji i urzędów mających wpływ na kształt zapisów planu oraz jego fragmentaryzację przestrzenną,
- poszanowanie środowiska przyrodniczego (f.1.); dokonywanie zmian dotyczących środowiska przyrodniczego powinno uwzględniać minimalizowanie ich negatywnych skutków, co jest jednym z głównych postulatów ponowoczesności. Szczególnego znaczenia nabiera ono w kontekście procesu planowania przestrzennego, w którym rozstrzyga się również o potencjalnych obszarach i korytarzach chronionych,
- stosowanie odnawialnych źródeł energii (f.2.); rośnie znaczenie energii ze źródeł odnawialnych, minimalizowanie strat związanych z jej wytwarzaniem przyczynia się do wzrostu zapotrzebowania na tereny, które są użyteczne dla lokalizowania działalności producentów energii,
- zachowanie obiektów kultury lokalnej (f.3.); planowanie przestrzenne powinno gwarantować zachowanie obiektów i tradycji lokalnych oraz rozwijać kulturę poprzez kreowanie miejsc jej szerzenia (np. kwartały kultury, klauzury przemysłów kreatywnych).

<sup>88</sup> Więcej na temat metod komunikacji mieszkańców – urząd czytelnik może m.in. odnaleźć w pozycji: P. Gibas: *Partycypacja i aktywizacja społeczna jako wymóg rozwoju endogenicznego*. W: *Konkurencyjność miast i regionów a przedsiębiorczość i przemiany strukturalne*. Red. A. Klasik. Prace Naukowe AE, Katowice 2001, s. 253-259.

<sup>89</sup> Jak pisze B. Crosby, powołując się na definicję World Bank Participation Group, partycypacja oznacza „proces, przez który ludzie uzyskują pewien wpływ na decyzje co do rozwoju, ale nie są w sposób prosty włączeni we wdrażanie oraz czerpanie zysków z aktywności rozwojowej (choć każdy z nich może mieć okazję do takiego wpływu)” lub „włączanie beneficjentów lub końcowych użytkowników w ustalenie kryteriów lub proces podejmowania decyzji, który ich dotyczy”. Za: B. Crosby: *Participation revisited: a managerial perspective*. Center for Democracy and Governance United States Agency for International Development, Monograph No. 6, April 2000, Project #936-5470, s. 2; por. także Ch. Huxham, S. Vangen: *Leadership in the sharpening and implementation of collaboration agendas: how things happen in a (not quite) joined-up world*. „Academy of Management Journal” 2000, Vol. 43, No. 6, s. 1159-1175.



Zasady i normy wynikające z przenikania postulatów świata ponowoczesnego w procesie planowania zmieniają podejście do jego zakresu tematycznego oraz sposobu konstruowania planów. W warunkach polskich, na poziomie lokalnym, obecnie funkcjonują dwa dokumenty planistyczne: studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego. Wydaje się, że pod wpływem postulatów ponowoczesności, rosnących wpływów anglosaskiego modelu planowania przestrzennego<sup>90</sup> oraz rozwoju metod planowania przestrzennego<sup>91</sup> obowiązujący system planistyczny ulegnie zmianie.

Projekcja trendów w zakresie europejskiego planowania przestrzennego zdaje się wykazywać, że w warunkach polskich pozostanie instytucją planu miejscowego, ale jego zakres tematyczny oraz sposób realizacji ulegną istotnym zmianom. Wydaje się, że dokument planu i poprzedzające go analizy będą zawierały co najmniej trzy ważne części:

- zalecenia i dobre praktyki, czyli wybrany pod względem ich potencjalnego zastosowania w przestrzeni lokalnej wzorcowy zbiór pomysłów kształtowania przestrzeni i udanych realizacji zagospodarowania przestrzennego,
- wariantowe rozwiązania przestrzenne o różnym stopniu szczegółowości oraz zakresu przestrzennego, ze wskazaniem na scenariusz optymalny z punktu widzenia realizacji interesów mieszkańców miasta,
- wytyczne planistyczne wraz z podaniem rozwiązań szczegółowych w obszarach szczególnie wrażliwych (podlegających ochronie prawnej, buforach ochronnych, terenach wydzielonych).

Ponadto wydaje się prawdopodobne, że drugą instytucją planowania przestrzennego będą procedury wydawania decyzji administracyjnych poprzedzone symulacjami przestrzennymi. Procedury te będą efektem wdrażania nowoczesnych rozwiązań w zakresie podejmowania decyzji przestrzennych (związanych z rozwojem i upowszechnianiem się Geograficznych Systemów Informatycznych z jednej strony oraz rozwojem Inteligentnych Systemów Wspomagania Decyzji z drugiej). Pierwszym etapem procedury będzie przeprowadzenie wieloaspektowej analizy potrzeb i uwarunkowań lokalnych. Zgromadzone informacje będą służyły do opracowania wariantów rozwiązań szczegółowych, ze wskazaniem na wariant optymalny. Po przeprowadzeniu konsultacji społecznych zostanie wydana decyzja administracyjna obejmująca swoim zakresem fragment przestrzeni objęty symulacją.

<sup>90</sup> Na temat angielskiego systemu planowania przestrzennego czytaj m.in. w: A. Polko: *Wielka Brytania*. W: M. Czornik: *Gospodarka przestrzenna w krajach Unii Europejskiej. Akty prawne, komentarze, mapy, statystyka*. Część druga. Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, Katowice 2011.

<sup>91</sup> Z opisem nowoczesnych metod stosowanych w planowaniu przestrzennym można zapoznać się m.in. w pozycji: *Podstawy teoretyczne gospodarki przestrzennej i zarządzania przestrzenią*. Red. T. Bajerowski. Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2003.



Należy domniemywać, że opisane elementy planowania przestrzennego będą funkcjonować na zasadzie komplementarności. Zapisy scenariusza optymalnego będą uszczegóławiane i wdrażane w konkretną przestrzeń poprzez zapisy decyzji administracyjnej. Wytyczne planistyczne oraz szczegółowe rozwiązania w obszarach szczególnie wrażliwych stanowią o twardych uwarunkowaniach lokalnych (rozwiązania typu *boolean*) oraz kierunkach i stopniach przyrostu preferencji lokalizacyjnych (rozwiązania typu *fuzzy*), których wypadkowa przesądza o wyborze wariantu optymalnego będącego istotą tych decyzji administracyjnych.

Skuteczne dystrybuowanie ograniczonej przestrzeni miejskiej w świecie ponowoczesnym wymaga przyjrzenia się sposobowi organizacji procesu planowania i wdrażania przyjętych koncepcji. Wydaje się, że również i w tym aspekcie planowania przestrzennego nastąpią istotne zmiany. Analiza dotychczasowych trendów pozwala na opracowanie prawdopodobnego scenariusza zmian organizacyjnych. Modelowe rozwiązania w tym obszarze mogą być kreowane z wykorzystaniem instrumentów pokazanych w poniższej tabeli:

Tabela 4

Instrumentarium ponowoczesnego organizowania procesu planowania przestrzennego

| Etapy                      | Instrument                                                                                                                                                                                                                  | Efekt końcowy                                                          |
|----------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------|
| <b>przygotowanie planu</b> | <ul style="list-style-type: none"> <li>• bazy danych dobrych praktyk</li> <li>• bazy danych potrzeb lokalnych</li> <li>• bazy danych uwarunkowań lokalnych</li> <li>• think tanki</li> </ul>                                | raporty i wnioski dla planu miejscowego                                |
| <b>wdrażanie</b>           | Mapy cyfrowe i oprogramowanie GIS podsystem:<br><ul style="list-style-type: none"> <li>• geodezyjny</li> <li>• geostatystyczny</li> <li>• wsparcia decyzyjnego</li> </ul>                                                   | raporty i wnioski dla decyzji administracyjnych                        |
| <b>monitoring</b>          | <ul style="list-style-type: none"> <li>• kataster nieruchomości</li> <li>• informacja satelitarna</li> <li>• dane statystyczne</li> <li>• wyniki analiz przestrzennych</li> <li>• wyniki badań opinii publicznej</li> </ul> | raporty i wnioski dla planu miejscowego oraz decyzji administracyjnych |

W warunkach przenikania postulatów ponowoczesności nieodzowne wydaje się również realizowanie zasady konsultacji społecznych i to we wszystkich etapach procesu planowania przestrzennego. Instrumentarium, jakie można zastosować, daleko wykracza poza stosowane obecnie pasywne narzędzia konsultacji społecznych. Ponowoczesne instrumentarium prawdopodobnie będzie sku-

piąć się na aktywnych formach dotarcia do użytkowników miasta, wykorzystując szerokie spektrum narzędzi marketingu terytorialnego oraz public relations, w tym:

- interaktywne strony www,
- wideokonferencje,
- listy mejlingowe i fora internetowe,
- warsztaty i spotkania,
- konsultacje indywidualne.

Tabela 5

Propozycje rozwiązań organizacyjnych procesu planowania przestrzennego

|                                | <b>Instrumentarium techniczne</b>                | <b>Instrumentarium społeczne</b>                 | <b>Instrumentarium prawno-administracyjne</b> |
|--------------------------------|--------------------------------------------------|--------------------------------------------------|-----------------------------------------------|
| <b>Jednostka organizacyjna</b> | Laboratorium GIS                                 | Obserwatorium Planowania Przestrzennego          | Wydział architektoniczno-urbanistyczny        |
| <b>Efekt końcowy prac</b>      | raporty i wnioski                                | raporty i wnioski                                | plan miejscowy<br>decyzje administracyjne     |
| <b>Preferowany zawód</b>       | analityk GIS                                     | analityk opinii publicznej                       | urzędnik                                      |
| <b>Miejsce wykonywania</b>     | w ramach urzędu/<br>/zadanie zlecone na zewnątrz | w ramach urzędu/<br>/zadanie zlecone na zewnątrz | w ramach urzędu                               |

Zaproponowane rozwiązanie organizacyjne planowania przestrzennego zgodnie z omówionymi zasadami (m.in. b.2., b.3., d.2., e.3.) powinno odbywać się przy udziale podmiotów zewnętrznych, pozyskanych do współpracy na zasadzie długoterminowych umów. Zakwalifikowanie kooperantów do poszczególnych sektorów (publicznego, prywatnego, społecznego) nie ma znaczenia, ważne jest jednak wytworzenie określonego kapitału zaufania między urzędem a wykonawcą zadań zleconych.

Należy zaznaczyć, że: wyróżnione zasady planowania przestrzennego, opisane podejście do zakresu tematycznego oraz sposobu konstruowania podstawowych instytucji planowania przestrzennego, rozwiązania w zakresie organizacji i zalecanego instrumentarium ponowoczesnego podejścia do procesu planowania przestrzennego mają charakter akademickich rozważań i nie muszą znaleźć odzwierciedlenia w polskiej teorii i praktyce administracyjnej.

### 3. Instrumenty ochrony i kształtowania miejskich zasobów przestrzennych (Marek Janik)

Gospodarowanie zasobami przestrzennymi miast opiera się na instrumentarium, które można ująć w cztery główne grupy:

- 1) instrumenty prawne,
- 2) instrumenty prawno-finansowe,
- 3) instrumenty edukacyjne,
- 4) instrumenty realizacyjno-techniczne.

**Obecne instrumentarium prawne** związane z gospodarowaniem przestrzenią zostało w Polsce stworzone w znacznej mierze na nowo wraz z przemianami ustrojowymi na początku lat 90. Z jednej strony jest to prawo ogólnokrajowe, głównie Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (z dnia 7 lipca 1994 roku, a następnie z dnia 27 marca 2003 roku), z drugiej – akty prawa lokalnego, których tworzenie stało się możliwe wraz ze zmianą ustroją Państwa.

Związany z gospodarowaniem zasobami przestrzennymi ład prawny podstawowymi narzędziami prowadzenia przez samorządy gminne polityki przestrzennej ustanawia Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego (studium) oraz Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego (MPZP), a w przypadku jego braku Decyzje o Warunkach Zabudowy i Zagospodarowania Terenu (DWZiZT). Narzędzia te są ograniczone koniecznością zgodności z dokumentami szczebla wojewódzkiego i krajowego.

Studium stanowi dokument o charakterze strategiczno-planistycznym (w znaczeniu projektowania przyszłego wykorzystania zasobów przestrzennych) bez mocy prawnej, natomiast plan miejscowy stanowi akt prawa miejscowego, niesprzeczny z ustaleniami studium. Praktyka pokazuje, że MPZP stanowi narzędzie, które z jednej strony daje możliwość bardzo precyzyjnego zapisu, co jednak bardzo trudno dobrze zrobić, określając pożądane rezultaty na kilka lat naprzód, z drugiej strony zapisy bardziej ogólne nie gwarantują zadowalającej ochrony zasobów przestrzennych<sup>92</sup>, zwłaszcza w trudnych do zdefiniowania kwestiach kompozycji, jakości, kontekstu. W skomplikowanej, bogatej materii miasta Plan Miejscowy wydaje się narzędziem sztywnym lub nieprecyzyjnym.

Decyzja o Warunkach Zabudowy i Zagospodarowaniu Terenu to narzędzie umożliwiające dosyć elastyczne (zdecydowanie bardziej niż MPZP) działanie w kwestii gospodarowania przestrzennego. Przy ogólnie nakreślonej strategii rozwoju miasta spójnej ze studium oraz przewidywanych znacznych inwesty-

---

<sup>92</sup> Dość łatwą rzeczą jest zapis ochrony obiektów zabytkowych w MPZP, chociaż jego praktyczna skuteczność bynajmniej nie jest pełna.

cjach w okresie wzmożonego rozwoju, może być zdecydowanie lepszym instrumentem prowadzenia gospodarki przestrzennej niż MPZP. Zagrożeniem jest możliwość nieodpowiedzialnego jego stosowania, doraźnie podejmowane, przypadkowe decyzje, bez przewidywania i planowania dalekosiężnych skutków, podatność na korupcję.

Doświadczenia i obserwacje działań podejmowanych przez urzędy gminne pokazują, że zapisy prawne i możliwości działania z zakresu ustanawiania prawa miejscowego w pewnych sytuacjach mogą wręcz utrudniać zarządzanie zasobami przestrzennymi. Równocześnie jednak w sprzyjających warunkach personalnych (nieskonfliktowana dzielnicowymi animozjami rada miasta, burmistrz konsekwentnie realizujący dobrze określone strategiczne cele itp.) niedoskonałości systemu prawnego nie blokują możliwości działania.

**Instrumenty prawno-finansowe** – pod tą nazwą rozumiemy możliwości samorządu gminy w zakresie ustanawiania przepisów prawa miejscowego powiązanych z poborem opłat i podatków lokalnych, wszelkiego rodzaju zwolnieniami z tychże oraz rozdziałem subwencji, udzielaniem wsparcia finansowego, dotacji itp. Narzędzia z tej grupy dają teoretycznie, poprzez zachęty, wsparcie, a także różnicowanie wysokości podatków lokalnych, możliwość modyfikowania zachowań właścicieli nieruchomości położonych na obszarze gminy i potencjalnych inwestorów. W praktyce stosunkowo najczęściej podejmuje się negocjacje z dużymi inwestorami. Rezultatem tego są zazwyczaj zwolnienia na kilka lat z podatku od nieruchomości, korzyść dla miasta w postaci stworzenia nowych miejsc pracy, budowa węzła drogowego lub zagospodarowanie terenów przemysłowych. Jako incydentalne można określić sytuacje, kiedy prawo lokalne jest kształtowane z myślą o osiągnięciu konkretnych efektów w postaci działań właścicieli nieruchomości (np. zwolnienie z podatku od nieruchomości dla wsparcia remontu fasady budynku).

Przyczyny ograniczonego stosowania tego instrumentarium leżą zarówno po stronie niejasnej w tym względzie sytuacji prawnej, jak i trudności w uchwyceciu pojęcia dobra wspólnego, które jako nieostre przegrywa zazwyczaj z prawem własności w interpretacjach prawnych. Gmina nie może ze środków publicznych finansować przedsięwzięć prywatnych, zaś przestrzeń miejska jest specyficznym obszarem, gdzie decyzje są w rękach wielu właścicieli i dysponentów nieruchomości. Prawne konsekwencje prostego rozdziału na własność prywatną i gminną (oraz Skarbu Państwa), przy znacznej swobodzie w dysponowaniu własnością prywatną i mocno ograniczonych możliwościach wpływania przez samorząd na sposób wykonywania własności, skutecznie utrudniają proces planowego kształtowania i ochrony miejskich zasobów przestrzennych.

**Instrumenty edukacyjne** – ta część instrumentarium obejmuje wszelkie działania, które mogą być podejmowane przez samorząd lokalny na rzecz zmia-

ny świadomości i zachowań mieszkańców, a które nie wiążą się z rygorem prawnym lub finansowym. Jednym z podstawowych działań jest tu proces partycypacji społecznej. Narzędzia stosowane w tym procesie stanowią szeroki wachlarz, od najprostszych, biernych – publikacji prasowych, internetowych, ulotek, poprzez wszelkiego rodzaju prezentacje połączone z otwartą dyskusją, dysputy nad wariantowymi rozwiązaniami problemów, warsztaty, aż po debaty typu oksfordzkiego. Możliwości tych działań są wykorzystywane w Europie Zachodniej od wielu lat i w większości państw partycypacja społeczna stała się regularnie stosowaną metodą działania. Korzyści to zarówno lepsze, bardziej przemyślane rozwiązania konkretnych problemów, łatwiejsza realizacja powstałych tym sposobem rozwiązań, jak i pozytywne zmiany społeczne wynikające zarówno ze wzrostu świadomości uczestników partycypacji, jak i z kształtowania ich nastawienia do wspólnych działań i wartości. Praktyka pokazuje, że w Polsce ta część instrumentarium jest stosowana niechętnie, rzadko, a i wtedy na ogół niezgodnie z zasadami. Skutkiem takich praktyk są efekty nikłe lub wręcz odwrotne do zamierzonych, zniechęcenie społeczne, niekiedy podejrzenia o manipulację.

**Instrumenty realizacyjno-techniczne** – samorząd gminy, jako właściciel, dysponent, władający znaczącą częścią zasobów przestrzennych, realizuje bezpośrednio działania związane z ich ochroną, przekształcaniem i rozwojem. Ma również możliwości nabywania praw własności terenów, obiektów i tym samym uzyskania decydującego wpływu na sposób i formę ich wykorzystywania. Do możliwych działań samorządu gminnego należy zaliczyć także inicjatywę przeprowadzania scalania i wtórnego podziału terenu w celu jego efektywniejszego wykorzystania i ograniczenia niezbędnej do obsługi infrastruktury.

Samorząd poprzez utrzymanie, ochronę, przekształcanie może bezpośrednio ingerować w kluczowe obszary przestrzeni publicznej, może także inicjować tworzenie nowych przestrzeni publicznych na terenach będących w jego dyspozycji lub zakupionych na ten cel. Takie działania należą jednak do rzadkości. Z pewnością jedną z przyczyn jest słaba kondycja finansowa gmin i obciążenie wciąż istniejącymi znacznymi, wieloletnimi zaległościami w utrzymaniu nieruchomości. W tym kontekście inwestycje w przestrzeń publiczną (np. nowy park czy skwer), która nie generuje bezpośrednich zysków, a wręcz zwiększa koszty, zapewne nie wydają się interesującą perspektywą. Nowa ustawa o partnerstwie publiczno-prywatnym daje szansę na poszerzenie możliwości działania gmin, z wykorzystaniem środków prywatnych inwestorów. Tutaj ograniczeniem jest jednak komercyjny charakter takich przedsięwzięć.

Odrębny zestaw narzędzi w tej grupie stanowią programy gminne, pozwalające ubiegać się o dofinansowanie ze środków Unii Europejskiej. Dotychczas

były to Lokalne Programy Rewitalizacji, obecnie powstają Zintegrowane Programy Rozwoju Obszarów Miejskich. Zmienia się również sposób finansowania przedsięwzięć zaplanowanych w tych programach – z dotacji na kredyt odnawialny. Ma to wpływ na charakter finansowanych tym sposobem przedsięwzięć, które muszą już wykazywać minimalną zyskowność, co znacząco zawęża zakres możliwości stosowania tego instrumentu.

Jak widać z powyższego przeglądu, samorządy gminne mają – przynajmniej teoretycznie – pewien zestaw narzędzi pozwalający na gospodarowanie zasobami przestrzennymi. W praktyce – jak można wnioskować na podstawie obserwacji działania samorządów gminnych – nieczęsto zdarza się w pełni planowe, konsekwentnie realizowane i dobrze zorientowane strategicznie działanie w tej materii. Przyczyn tego stanu rzeczy jest wiele, najważniejsze z nich są następujące:

1. System prawno-finansowy, pomimo kolejnych dokonywanych w nim poprawek, wciąż jeszcze nie stanowi instrumentarium, które w miarę łatwo pozwalałoby na skuteczne gospodarowanie zasobami przestrzennymi miast. Choć w ogólnym zarysie system jest w miarę spójny, to na poziomie przepisów wykonawczych i w realnych sytuacjach pojawiają się niekonsekwencje, sprzeczności, niemożności lub przeciwność.
2. Pasywność, brak myślenia strategicznego lub źle ustawione cele gospodarowania zasobami.
3. Wypracowane strategie są niedobre, ogólnikowe lub źle ustawione w kontekście możliwości, sensowności celów, hierarchii wartości.
4. Wypracowane strategie i programy nie są realizowane, są realizowane fragmentarycznie lub w sposób niespójny.
5. Brak spójności w podejmowanych w sferze gospodarowania zasobami przestrzennymi działaniach, realizowane działania są fragmentaryczne (obszarowo lub merytorycznie), oderwane od logiki przestrzeni, jej funkcjonowania w różnych sferach.
6. Brak głębokiego zrozumienia i identyfikacji urzędników samorządowych ze strategicznie określonymi celami powoduje, że podejmowane działania, pomimo pozorów ich racjonalności często są – w kontekście strategicznego zarządzania zasobami – nieracjonalne.
7. Pozornie drobne, ale w istocie znaczące decyzje związane z kształtowaniem i ochroną przestrzeni miejskiej są często podejmowane niezależnie przez różne osoby bez odpowiedniego przygotowania bądź dokonują się wskutek przetargów, gdzie główne kryterium stanowi cena.
8. Brak powszechnej świadomości i uznania znaczenia zasobów przestrzennych w wymiarze ponadjednostkowym, co skutkuje zmarginalizowaniem tego problemu w dyskursie publicznym. Również pojęcie „dobra wspólne-

go”, zdyskredytowane w czasach PRL, nie zostało zrewaloryzowane i rzadko stanowi istotną kategorię oceny i refleksji w odniesieniu do prowadzonej polityki lokalnej.

9. Długotrwałość i kosztowność procesów przekształceń przestrzennych znacznie utrudnia, a czasem uniemożliwia ich przeprowadzanie w sytuacji braku wsparcia czy choćby powszechnej akceptacji społecznej, co z kolei jest najczęstszą sytuacją wobec niestosowania zasad partycypacji społecznej w gospodarowaniu przestrzennym.
10. Obawy urzędników przed podejmowaniem działań wychodzących ponad rutynowe administrowanie, brak motywacji pozytywnej.
11. Specyficzne dwuwładztwo Starostwa Powiatowego i Urzędu Miasta w sprawach dotyczących przestrzeni miejskiej.
12. Obszary należące do PKP, często stanowiące istotny element przestrzeni publicznej i krajobrazu miejskiego, są wyłączone nawet z procedur planistycznych, w praktyce nie ma możliwości działań samorządów na tych terenach ani wpływania na działania PKP.

Trudno zakładać, że w najbliższym czasie uda się wypracować i wdrożyć zestaw narzędzi prawnych i prawno-finansowych, które zupełnie odmieniają praktykę gospodarowania zasobami przestrzennymi w Polsce. Nadto nawet najlepiej zapisane zasady i reguły prawno-finansowe nie spowodują w sposób automatyczny, że podejmowane będą jedynie dobre decyzje, a zasoby gminne będą wykorzystywane z maksymalną efektywnością, w słusznym celu. Nie kwestionując bezwzględnej konieczności wprowadzenia dalszych, istotnych zmian prawnych w dziedzinie gospodarki przestrzennej, można sformułować uwagi i zalecenia, które powinny być zastosowane w praktyce samorządowej.

Największe rezerwy można znaleźć w grupie instrumentów określonych tutaj jako edukacyjne i realizacyjno-techniczne. O ile instrumenty realizacyjno-techniczne w postaci inwestycji gminnych są stosowane i głównym kierunkiem doskonalenia ich stosowania jest efektywność wykorzystywanych środków, o tyle instrumenty edukacyjne pozostają właściwie poza polem zainteresowania władz samorządowych. Bez wątpienia działania z zakresu edukacyjnego są niełatwe, wymagają dużo czasu, konsekwencji, a także determinacji oraz wysokiego poziomu kompetencji etycznych i fachowych osób, które te działania prowadzą. Obowiązujący ład prawny zawiera dosyć ogólne zapisy o konsultacjach społecznych, konkretny sposób ich realizacji pozostawiając decyzji samorządu lokalnego. Daje to możliwość bardzo elastycznego wykorzystania technik partycypacyjnych i stopniowego ich upowszechniania jako praktyki realnej samorządności i lepszego gospodarowania zasobami przestrzennymi. Proces włączania partycypacji społecznej w procedury związane z gospodarowaniem zasobami



przestrzennymi wymaga pozyskania zainteresowania i zaangażowania ze strony mieszkańców. Doświadczenie pokazuje, że o ile jeszcze stosunkowo łatwo jest zainicjować społeczną dyskusję, o tyle jej konstruktywne podtrzymywanie, mediacje i doprowadzenie do satysfakcjonującego wszystkich rozwiązania jest już zadaniem trudnym. Przy tym osiągnięcie tym sposobem konkretnych, dobrych efektów ma kluczowe znaczenie. W przeciwnym wypadku rozczarowanie i zniechęcenie mieszkańców, liderów lokalnych, którzy zaangażowali się w takie przedsięwzięcie, utrwali tylko częste stereotypowe przekonania o niemożności działania, niekompetencji albo wręcz złej woli urzędników i generalnie fundamentalnej różnicy interesów mieszkańców i urzędników.

Nie jest raczej możliwe, aby zadania związane z partycypacją były dobrze realizowane jako dodatkowy obowiązek urzędników samorządowych, nie jest też do końca dobrym pomysłem incydentalne powierzanie takiego zadania zewnątrzfirmie. Najlepszym rozwiązaniem wydaje się zbudowanie miejskiego samodzielnego, fachowego zespołu na stałe zajmującego się komunikacją społeczną, partycypacją i działalnością mediacyjną. Dobrą okazją do rozpoczęcia takiej działalności są programy rewitalizacji, sytuacje kryzysowe, związane z ważną dla lokalnej społeczności sprawą. To daje energię i zaangażowanie społeczne, a przy tym osiągnięty dobry rezultat staje się dowodem skuteczności takiego sposobu działania. Z tego względu dobrze jest na początek zrealizować raczej niewielkie przedsięwzięcie, głównie własnymi siłami. Uniezależnia to od zewnętrznych źródeł finansowania, terminów aplikacji, dopasowywania się do kryteriów konkursu, a zarazem buduje w uczestnikach poczucie sprawczości i samodzielności, kieruje uwagę na zasoby wewnętrzne, uruchamia kreatywność. Rozpoczęcie od zbyt ambitnych zamierzeń, związanych z długotrwałą realizacją, korzystaniem z zewnętrznych zasobów, niesie ze sobą ryzyko zniechęcenia i niemożności utrzymania zaangażowania społecznego na znaczącym poziomie.

Wypracowanie strategii działań i planowanie w drodze partycypacji społecznej, włączenie społeczności lokalnej w procesy planowania, dyskusowania strategii i kolejnych działań ją realizujących nieuchronnie wydłuża i komplikuje proces dochodzenia do decyzji. Jednak dla decyzji strategicznych, o długotrwałych konsekwencjach, wiążących się z dużymi kosztami, zdecydowanie bardziej istotna jest jakość podejmowanych decyzji niż ich szybkość. Nadto złe decyzje pociągają za sobą trudniejszą, bardziej kosztowną realizację, marnotrawstwo, konieczności zmian i korekt w trakcie lub po realizacji, a także – *last but not least* – niezbyt dobre rozwiązanie. Korzyściami z zastosowania praktyk partycypacyjnych, prócz wypracowania lepszych rozwiązań konkretnych problemów, są:

- 1) pozyskanie poparcia mieszkańców, również w postaci konkretnego zaangażowania, dla realizowanych projektów,

- 2) zmiana postaw i rozumienia spraw związanych z prowadzeniem gospodarki miejskiej, co ułatwia kolejne działania w tej materii, a także pozwala w pewnym stopniu wyeliminować niekorzystne zachowania (jak brak poszanowania dla wspólnego dobra, obojętność społeczna itp.),
- 3) wzrost jakości życia w rozumieniu ponowoczesnym<sup>93</sup>,
- 4) rozwój społeczny, zwiększenie kapitału społecznego i zdolności samoorganizacyjnych lokalnych wspólnot,
- 5) zniesienie albo przynajmniej zmniejszenie ostrości podziału na „my” – obywatele i „oni” – władza, który często buduje sytuację konfliktu i utrudnia merytoryczną dyskusję.

Samorząd gminy, w ramach realizacji swoich ustawowych zadań, gospodaruje zasobami przestrzennymi, tym samym przekształcając (lub zachowując w niezmienionym kształcie) charakter i cechy obszaru miasta. Wszelkie inwestycje związane z infrastrukturą, remontami, przebudowami, nowymi inwestycjami w obrębie nieruchomości gminnych, a zwłaszcza przestrzeni publicznych, które są procesem ciągłym, stanowią w znacznej mierze o kształcie, jakości i sposobie wykorzystania zasobów przestrzennych miasta.

Należy zwrócić uwagę na fakt, że o ile sam sposób podejmowania decyzji, koordynacja i strategiczne planowanie poszczególnych działań stanowi zakres sprawności wysoko waloryzowany zarówno w racjonalnym postrzeganiu charakterystycznym dla myśli modernistycznej, jak i ponowoczesnej, to cele tych działań w obu perspektywach są odmienne. Zasadniczą różnicą wydaje się kwestia tożsamości lokalnej, jej uwypuklania, podbudowywania czy wręcz tworzenia. W ujęciu ponowoczesnym na plan pierwszy wysuwa się sprawa najlepszego wykorzystania zasobów, które nadają miastu indywidualny charakter. Obiekty zabytkowe, stara zabudowa miejska, układ urbanistyczny, obiekty poprzemysłowe, fizjografia terenu, ciek i zbiorniki wodne, parki, kompleksy leśne czy miejsca historyczne albo z jakichkolwiek względów wyjątkowe stanowią o możliwościach miasta w tej dziedzinie. Blisko z tym związana jest kwestia atrakcyjności i rozpoznawalności miasta, która bezpośrednio przekłada się na korzyści ekonomiczne wynikające już to z ruchu turystycznego, już to z pozyskiwania nowych mieszkańców. Kolejna różnica wynika z przemian cywilizacyjnych. Zmiany technologiczno-gospodarcze, które dokonały się w latach 70. i 80. XX wieku, spowodowały zmianę stylu życia mieszkańców miast i tym samym pociągnęły za sobą zmiany sposobu użytkowania przestrzeni miejskich, a także

<sup>93</sup> Jak pokazują wyniki badań CBOS („Aktualne problemy i wydarzenia” przeprowadzone w dniach 10-16 czerwca 2010), Polacy deklarują (przy wyborze mieszkania), że stopień zorganizowania społeczności lokalnych, możliwość współdecydowania o różnych przedsięwzięciach organizowanych w przestrzeni publicznej wokół miejsca zamieszkania mają dla nich niewielkie znaczenie. Świadczy to o niskim poziomie rozwoju społeczeństwa obywatelskiego w naszym kraju.

rozumienie dobrych warunków do życia. Istotne znaczenie dla przededefiniowania modernistycznego modelu miejskiego środowiska życia ma koncepcja zrównoważonego rozwoju oraz zmiana pojmowania relacji człowiek – środowisko przyrodnicze.

Zmiana głównych celów gospodarowania zasobami przestrzennymi miast stawia przed władzami samorządowymi zadanie dobrego zrozumienia ich istoty i aktywnie realizowanej strategii przekształcania miast. Kierunek tych przekształceń został wyartykułowany w takich dokumentach jak *Karta Lipska*, pojawia się również w strategicznych dokumentach Unii Europejskiej. Wydaje się, że harmonijne połączenie działań z zakresu partycypacji z możliwościami bezpośredniego wykorzystania zasobów gminy ma spory potencjał, który jest stosunkowo łatwy do uruchomienia. Jako przykład można podać tworzenie nowych terenów rekreacyjnych na działkach należących do gminy bądź zakupionych w tym celu na przykład terenów rolnych. Proces planowania, ale także realizacji inwestycji może być przy takim zadaniu w łatwy sposób realizowany ze znacznym udziałem mieszkańców. Koszty inwestycji można znacznie ograniczyć, zaś suma końcowych efektów, zarówno w sferze społecznej, jak i w zasobach przestrzennych miasta, może być znacząca.

#### 4. Rynkowe i nierynkowe gospodarowanie miejskimi zasobami przestrzennymi (Małgorzata Czornik)

Gospodarowanie zasobami przestrzennymi jest procesem złożonym, którego ostatni etap zakłada przeznaczanie ich do wykorzystania w działalności wytwórczej bądź konsumpcji. Użytkowanie wielu z nich odbywa się bezpośrednio – przez przebywanie w określonym miejscu lub pośrednio – przez pozyskanie praw do nieruchomości, warunkujących zaspokajanie innych potrzeb. Wymagania przetrwania w większości miejsc na świecie ze względów klimatycznych zakładają istnienie domów w sensie materialnym, potrzebujących wyznaczenia działek budowlanych, zlokalizowanych w odpowiednim miejscu. Również podmioty gospodarcze, aby prowadzić zyskową działalność, potrzebują odpowiedniej lokalizacji, często uwzględniającej korzyści sąsiedztwa i ewentualnej kooperacji. Aby społeczność miejska jako grupa społeczna mogła dobrze i bezkonfliktowo funkcjonować, potrzebne są miejskie przestrzenie publiczne, spełniające rolę miejsc spotkań, konfrontacji idei, nadawania prywatnym problemom wagi państwowej, przestrzeni dzielenia się, przypadkowych kontaktów, rozmów, zagadywania, wzajemnych prowokacji itp.<sup>94</sup>

<sup>94</sup> Z. Bauman: *Globalizacja*, op. cit.

Dysponowanie miejskimi zasobami przestrzennymi należy, zgodnie z ideą istnienia samorządu terytorialnego, do wspólnoty tworzących go mieszkańców. To jej wola wyrażona w czasie wyborów i poprzez powołanie burmistrza i rady miasta wyznacza założenia lokalnych celów rozwojowych. W szczegółowych strategiach i planach określa się przeznaczenie różnych zasobów miejskich, zgodnie z zasadą subsydiarności kierując się bardziej względami społecznymi niż ekonomicznymi<sup>95</sup>. Zadaniem organów demokratycznie powołanej władzy jest czuwanie nad korzystnym użytkowaniem wszystkich grup zasobów, ale wśród nich dysponowanie przestrzenią należy do najważniejszych. Decyzje z tym związane mają bowiem długookresowy charakter, znacząco zmieniają ogólne realia miejskie i determinują warunki działania na obszarze miasta.

Socjologowie piszą, iż miarą przestrzeni jest człowiek, który wypełnia świat swoimi czynnościami<sup>96</sup>, a sposób jej zagospodarowywania oddaje subiektywne odczucia jednostek. Takie są miejsca, jakie cechy posiadają ludzie adaptujący je do swoich potrzeb. Rzeczywistość wokół, jeśli jest tworzona, to dla ludzi. Jest zmienna i dynamiczna, ale zawsze zawiera elementy wymiaru humanistycznego<sup>97</sup>. Natura, realizując cele przetrwania i starając się dążyć do równowagi, wykorzystuje zasoby jak tylko może najefektywniej, ale człowiek inaczej wybiera rodzaje i miejsca realizacji działalności. Rzadko decydują kryteria w pełni racjonalne. Ważne jest za to, aby sposób wykorzystania przestrzeni przyczyniał się do zaspokajania potrzeb. Ich liczba i różnorodność określa zaś nieskończony zbiór możliwości jej użytkowania. Jedne przeznaczenia pomagają integrować ludzi i podkreślać ich przynależność do grupy, inne ułatwiają jednostkom rozwój ich indywidualnych predyspozycji, pasji, marzeń<sup>98</sup>.

Rynkowy aspekt gospodarowania zasobami przestrzennymi oznacza istnienie warunków dokonywania wymiany, której znacząca część odbywa się poprzez sprzedaż oferty jednostek terytorialnych po uzgodnionej cenie, zadowolającej obydwie strony uczestniczące w transakcji. Jej przedmiotem są produkty miejsc, lokalnie wytwarzane, zwykle niemobilne, zawierające specyfikę miej-

<sup>95</sup> Zasada subsydiarności, która głosi, iż „nigdy nie należy powierzać jednostce większej tego, co może zrobić mniejsza”, jest uznawana za podstawę podziału kompetencji pomiędzy różne szczeble władzy, w tym określania samorządowych obowiązków. W jej aspektach wspieranie jednostek niesamodzielnych należy do najważniejszych zadań wspólnoty. Ch. Millon-Delsol: *Zasada pomocniczości*. Wydawnictwo Znak, Kraków 1995.

<sup>96</sup> Z. Bauman: *Oładzie co niszczy i chaosie, który tworzy, czyli o polityce przestrzeni miejskiej*. „Kultura i Społeczeństwo” 1996, t. XI, nr 4.

<sup>97</sup> Koncepcją przestrzeni jako pochodnej przeciwstawienia człowieka rzeczom i traktowania go jak bytu społecznego zajmuje się geografia humanistyczna. D. Jędrzejczyk: *Wprowadzenie do geografii humanistycznej*. Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2001.

<sup>98</sup> M. Czornik: *Konsumpcja miejska jako determinanta rozwoju lokalnego*. W: *Rynkowe i społeczne aspekty konsumpcji*. Red. K. Hanusik, A. Dudek. Uniwersytet Opolski, Opole 2011, s. 55 i nast.

sca<sup>99</sup>. Podstawowe relacje rynkowe w skali lokalnej mają charakter efektów wewnętrznych<sup>100</sup>, co oznacza, iż uczestniczące w nich podmioty dobrowolnie angażują się w proces wymiany i ponoszą wszystkie jego ekonomiczne konsekwencje, w tym skutki finansowe. Rynek jest impulsem rozwojowym, stanowiąc cel działalności podmiotów prywatnych, które poprzez niego uzyskują zyski. Ich sukces staje się czynnikiem powodującym zmiany cech miejskich na lepsze. Właściciele firm stają się zamożniejsi, zatrudnieni otrzymują pracę i uzyskują dochody, miasto zmienia się, doskonalc swoje cechy, najkorzystniej zaś jest, gdy odbywa się to dzięki środkom finansowym pozyskanym ze sprzedaży dóbr i usług klientom zewnętrznym.

Podaż oferty rynkowej stanowią produkty przestrzeni miejskiej, w tym jej wyróżnione fragmenty posiadające cechy towaru: działki, budynki i budowle oraz elementy uzupełniające inne produkty, szczególnie współtworzące unikalny charakter nieruchomości. Tworzą ją wszyscy dysponenti miejskich zasobów przestrzennych, potencjalnie zdolnych do przekształcenia w produkty miejskie, do których zaliczyć należy:

- władze miasta, które w imieniu członków wspólnoty samorządowej decydują o dysponowaniu majątkiem komunalnym, zgodnie z art. 45 Ustawy o samorządzie gminnym, który głosi iż „podmioty mienia komunalnego samodzielnie decydują o przeznaczeniu i sposobie wykorzystania składników majątkowych [...]”<sup>101</sup>.
- prywatnych właścicieli nieruchomości (działek, budynków, budowli), w tym:
  - mieszkańców,
  - osoby spoza miasta posiadające prawa do nieruchomości zlokalizowanych w mieście,
  - jednostki gospodarcze zlokalizowane w mieście,
  - jednostki gospodarcze.
- podmioty społeczne, takie jak: organizacje społeczne, spółdzielnie, partie polityczne, związki zawodowe, organizacje religijne, będące właścicielem zasobów, które są im powierzone w interesie publicznym.

Wszystkie te grupy podmiotów mają te same rynkowe możliwości nabywania i zbywania posiadanych przez siebie zasobów przestrzennych. Prawo stanowi jednak o szczególnych zasadach, na jakich można dysponować zasobami publicznymi i wspólnotowymi, tak iż wolnorynkowe realia dotyczą w pełni tyl-

<sup>99</sup> F. Kuźnik: *Rynki lokalne i regionalne*. W: *Zarządzanie strategiczne rozwojem lokalnym i regionalnym*. Red. A. Klasik, F. Kuźnik. Akademia Ekonomiczna w Katowicach, Katowice 2001, s. 12.

<sup>100</sup> T. Markowski: *Rynkowe podstawy rozwoju w świetle teorii efektów zewnętrznych*. W: *Gospodarka regionalna i lokalna*. Red. Z. Strzelecki. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 15.

<sup>101</sup> Ustawa o samorządzie gminnym z 8 marca 1990 r. z późn. zm.

ko zachowań podmiotów prywatnych. Ograniczenia stanowią między innymi elementy procedury przetargowej, która w założeniach ma zapewnić realizację interesów społecznych w dysponowaniu dobrami publicznymi. Dyskusyjne w praktyce bywają kryteria, według jakich rozstrzyga się przetargi, zbyt często akcentujące dominację ich finansowego sukcesu.

Przeznaczenie do sprzedaży wymaga przygotowania produktu, co w przypadku przestrzeni lub jej fragmentów związane jest przede wszystkim z precyzyjnym określeniem granic wyznaczających własność. Dotyczy to zwłaszcza wolnych terenów, działek i otoczenia budynków czy budowli. Uwzględniając czasami dynamiczny charakter przebiegu procesów tworzenia miejskiego zagospodarowania, w których wydarzenia historyczne i decyzje polityczne odciskają istotne piętno na znaczeniu posiadania wybranych miejsc, wyznaczenie granic w sensie przestrzennym oznacza zmanifestowanie prawa do posiadania władzy. Dotyczy to nie tylko budynków i terenów publicznych, ale i prywatnej własności, która jest tym samym „zagrożona” komunalizacją lub nacjonalizacją. Jednocześnie produkty miast o charakterze przestrzennym, sąsiadując ze sobą, stanowią dla siebie szczególnego rodzaju „opakowanie”<sup>102</sup>, które informuje o cechach miejskich, również niematerialnych, jak na przykład zamożność, otwartość na nowości, akceptowane trendy społeczno-kulturowe, wykształcenie itp.

Popyt na miejskie zasoby przestrzenne zgłaszają użytkownicy miast, którzy na ich obszarach poszukują fragmentów przestrzeni dla realizacji własnych celów. Ich konsumpcja jest motywacją do tworzenia miejsc, rozumianych jako części przestrzeni, wydzielonych poprzez poznanie i nadanie im wartości<sup>103</sup>. Ustanawiają je ludzie, wyznaczając granice w nieograniczonym, trójwymiarowym obszarze lokalizacji potencjalnych szans, zaadaptowanych dla własnych potrzeb. Takie zawłaszczenie przestrzeni przybiera postać tworzenia zagospodarowania realizowanego przez architekturę, będącą jednocześnie wyrazem приспособienia przestrzeni do funkcji<sup>104</sup>. Gospodarowanie zasobami staje się reakcją na popyt wyrażany istnieniem niezaspokojonych potrzeb. Wymiana odbywa się po uzgodnieniu kompromisu interesów zainteresowanych stron, przy czym wpływ na cenę mają nie tylko czynniki ekonomiczne, społeczne czy przyrodnicze, ale i realia polityczne, w tym rezultaty przebiegu procesu planowania przestrzennego, będącego wyrazem woli wspólnoty samorządowej. Miejscowy Plan

<sup>102</sup> Funkcje opakowania produktów terytorialnych spełnia przede wszystkim krajobraz miasta, stanowiąc jego ikonosferę oddziałującą na wszystkich użytkowników. M. Czornik: *Promocja miasta*. Akademia Ekonomiczna, Katowice 2005, s. 85.

<sup>103</sup> Yi-Fu Tuan: *Przestrzeń i miejsce*. Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1987, rozdz. 10 i 12.

<sup>104</sup> Zwolennikami „miasta funkcjonalnego” byli m.in. twórcy Karty Ateńskiej z 1933 r.; Za: J.M. Chmielewski: *Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast*. Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2001, s. 71 i nast.

Zagospodarowania Przestrzennego jest jednym z instrumentów oddziaływania na rynek zasobów przestrzennych. Jego zapisy mogą tak zorientować obrót miejskimi nieruchomościami, iż całe dzielnice jedną decyzją (np. o budowie parku na swoim obszarze) podwajają swą wartość<sup>105</sup> lub (np. o lokalizacji autostrady czy uciążliwej inwestycji przemysłowej) tracą na wiele lat posiadaną atrakcyjność.

Nierynkowe gospodarowanie zasobami przestrzennymi w mieście to tworzenie przestrzeni publicznych i ich użytkowanie zgodnie ze społecznymi racjami rozwoju miasta. „Publiczne” zwykle ogólnie oznacza przeciwne „prywatnemu”, utrzymywane ze środków wspólnoty osób i służące realizacji wyznaczonych przez nią celów<sup>106</sup>. Budynki publiczne cechują się dostępnością, są otwarte dla kontaktów i tworzone przez władze troszczące się o wspólne dobro wszystkich podmiotów wspólnego prawa. J. Habermas<sup>107</sup>, pisząc o publiczności przestrzeni, przywołuje klasyczne relacje społeczno-polityczne występujące w starożytnych greckich miastach, gdzie w strefie *polis* pełnoprawna jednostka uczestniczyła we władzy, mając możliwość wyróżnienia się i ukazania takich cnót, które, zdaniem Arystotelesa, tylko w tej skali mogły zyskać uznanie. Taki kontekst wykorzystania przestrzeni jest społecznie niezbędny, aby dopełnić rolę miejsc i nadać sens zaangażowaniu osób. Praca w domu ma wymiar prywatny i takie jest postrzeganie jej korzyści. Poza domem jest okazja na zaistnienie w grupie i wniesienie do jej działalności swojego wkładu, niekoniecznie w pełni zrekompensowanego uzyskanymi indywidualnie korzyściami.

W Ustawie o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym<sup>108</sup> przestrzeń publiczna definiowana jest jako: „obszar o szczególnym znaczeniu dla zaspokojenia potrzeb mieszkańców, poprawy jakości ich życia i sprzyjający nawiązywaniu kontaktów społecznych ze względu na jego położenie oraz cechy funkcjonalno-przestrzenne”. Podlega obowiązkowi planowania i jest tym samym traktowana jako istotny element struktury przestrzennej miasta. Jednocześnie musi jego użytkownikom dać szansę codziennego obcowania z innymi ludźmi i zapewnić im pełną dostępność do obiektów i miejsc świadczenia usług publicznych. Jest szczególnego rodzaju atrybutem przestrzennie rozumianych celów istnienia różnych jednostek osadniczych. Miejski wymiar nadaje jej bowiem

<sup>105</sup> Przykładem może być ostatnio oddany do użytku park High Line, zbudowany na starym wiadukcie kolejowym trzy piętra nad ulicą na Manhattanie w Nowym Jorku; za: [www.thehighline.org](http://www.thehighline.org)

<sup>106</sup> M. Czornik: *Miasto. Ekonomiczne aspekty funkcjonowania*. Akademia Ekonomiczna, Katowice 2005, s. 71-76.

<sup>107</sup> J. Habermas: *Wprowadzenie*. W: *Strukturalne przeobrażenia sfery publicznej*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.

<sup>108</sup> Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z dnia 27 marca 2003 r. Dz.U. nr 80, poz. 717.



znaczenie ponadlokalne, ustanawiając ją potencjalnym obszarem skupiania wszystkich użytkowników miasta, wśród których istotną rolę odgrywają mieszkańcy sąsiednich miejscowości pracujący w mieście, zdobywający w nim wiedzę czy korzystający z jego sklepów i placówek usługowych<sup>109</sup>. W przestrzeniach publicznych jest ich miejsce w mieście. Dostęp do innych jego terenów może być dla nich ograniczony. Podmioty decydujące o cechach przestrzeni publicznej powinny umożliwiać w miarę wolne korzystanie z jej zasobów na przykład poprzez prawo wyboru wśród alternatywnych sposobów dojścia/dojechania do ogólnodostępnych miejsc czy przebywania w niej przez dowolny czas. Nie bez znaczenia jest także oddziaływanie przestrzeni publicznych na tworzenie wspólnot, przede wszystkim mieszkańców miasta. Związki sąsiedzkie bywają niewystarczające, często motywowane potrzebą uzyskania bezpieczeństwa i aprobaty stylu życia. W kontaktach z nieznanymi łatwiej o swobodę wypowiedzi i specyficzną szczerość zachowań jednostki w tłumie<sup>110</sup>.

Nierynkowo udostępniana przestrzeń publiczna przeciwstawia się zaistnieniu współczesnych zagrożeń, jakimi są szerzące się zjawiska marginalizacji i izolacji. Wykluczanie grup poprzez tworzenie gett oraz indywidualny charakter konsumpcji utrudniają zawiązywanie wspólnot lokalnych. Zamieszkujący osiedla zamykają się na swoich posesjach, ściśle kontrolując cechy wpuszczanych gości. Jednocześnie jednak coraz bardziej docenia się społeczne zalety inicjatyw przestrzennych. Propozycje architektury partycypacyjnej, tworzonej przy współudziale mieszkańców, mają na celu, oprócz angażowania w proces tworzenia przestrzeni publicznej (np. parków, zieleńców, zagospodarowywania podwórek, inicjatyw dzielnicowych), także wieloletnie wspólne ich użytkowanie<sup>111</sup>.

Ponowoczesna ewolucja życia miejskiego w przestrzeni to przede wszystkim nowe organizowanie jej publicznych aspektów. Jak pisze Z. Bauman w *Płynnej nowoczesności*, teraz w wielu bogatych miastach Zachodu zagrożeniem staje się „obcy”<sup>112</sup>, który postrzegany jest także jako konkurent do zasobów miejskich, dziś dzielonych przez mniejszą liczbę użytkowników, więc na jednostkę przypada potencjalnie większy obszar swobody. Zachowania społeczności ponowocze-

<sup>109</sup> M. Czornik: *Oferta ponadlokalna jako przedmiot konsumpcji miejskiej*. W: *Koncepcje i instrumenty zarządzania procesami rozwoju i rewitalizacji miast*. Red. J. Słodczyk, E. Szafranek. „Studia Miejskie” nr 1, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2010, s. 170-177.

<sup>110</sup> Pisał o tym G. Le Bon w klasycznej pracy: *Psychologia tłumu*, zwracając uwagę na zmiany zachowań jednostek, które znalazły się w „zbiorowisku ludzi, gdzie zanika świadomość własnej odrębności, uczucia i myśli mają tylko jeden kierunek”. G. Le Bon: *Psychologia tłumu*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1986, s. 18.

<sup>111</sup> B.J. Gawryszewska: *Wspólna przestrzeń*. W: *Społeczno-kulturowe podstawy gospodarowania przestrzenią. Wybór tekstów*. Red. B.J. Gawryszewska, J.T. Królikowski. Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2004, s. 211-214.

<sup>112</sup> Z. Bauman: *Płynna nowoczesność*. Wydawnictwo Literackie, Kraków 2006.

nych miast przejawiają się w strzeżeniu enklaw o ograniczonej dostępności, polityce separacji, kryminalizacji każdej szczątkowej odmienności. O zmianach pisze również E. Rewers, zwracając uwagę nie tylko na ten fakt, ale także zauważając, iż dziś następuje przeniesienie tradycyjnej agory – miejsca ścierania się poglądów – do przestrzeni mediów elektronicznych<sup>113</sup>. Funkcje miejskiej przestrzeni przekształcają się w takim samym tempie, jak postępują inne zmiany społeczne, ale jest to konsekwencją konstytuującego miasta faktu, iż jest ono zawsze w pierwszym rzędzie jednostką osadniczą, miejscem życia ludzi. Ci zaś aktualnie chcą tak, a nie inaczej żyć, pracować i zaspokajać inne swoje potrzeby.

Podsumowując, organizowanie gospodarowania przestrzenią miasta w kontekście rynkowym ma charakter:

- reakcji na potrzeby, w tym:
  - jeśli są powszechne uznane za niezbędne lub za będące wyróżnikiem miasta (elementem jego wizerunku), to ich zaspokajanie odbywa się za pomocą dóbr publicznych, finansowanych ze środków budżetu miasta,
  - jeśli zgłaszane są przez jednostki postrzegające stan braku określonego dobra lub usługi, to jego likwidacja odbywa się zwykle poprzez transakcje rynkowe;
- realizacji celów rozwojowych, które mogą wymagać przyciągnięcia działalności konkretnego użytkownika na obszar miasta i wówczas oferowanie mu jego zasobów przestrzennych na zasadach rynkowych może nie być atrakcyjną zachętą do jego pozyskania (np. inwestor);
- wypełniania obietnic politycznych, gdy w ramach deklaracji wyborczych bądź innych propozycji zgłaszanych przez reprezentantów określonych opcji politycznych zakłada się swobodny bądź ograniczony dostęp do oferty określonych miejsc;
- reakcji na zbyt duży popyt na określony zasób przestrzenny wobec niemożliwości poszerzenia jego oferty. Wykluczenie poprzez wprowadzenie opłat, biletów, miejscówek, przywilejów i tym podobnych form ograniczania dostępności staje się często koniecznością w warunkach istnienia unikalnych zasobów środowiska naturalnego, zbyt małego przestrzennego zasięgu korzyści sąsiedztwa (odległość uniemożliwiająca korzystanie) czy zróżnicowanego zainteresowania klientów w określonym czasie (nierównomierne wykorzystanie zasobu).

---

<sup>113</sup> E. Rewers: *Post-polis. Wstęp do filozofii ponowoczesnego miasta*. Universitas, Kraków 2005, s. 7.

## IV Miasto powiatowe wobec wyzwań ponowoczesności

### 1. Miasto powiatowe jako miejsce życia (Marek Janik)

W naszym opracowaniu przyjmujemy jako model „wzorcowy” pewien abstrakcyjny konstrukt stanowiący istotę miasta czasów ponowoczesnych. Ten model, miasto-przykład, wywieść można po części z opracowań teoretycznych, zdających sprawę z charakteru współczesnej kultury w rozwiniętych państwach europejskich, po części zaś – z traktujących o rozwoju miast dokumentów o charakterze postulatycznym i strategicznym, które stanowią znaczącą propozycję konkretyzacji i ukierunkowania energii społecznej. W tym ostatnim znaczeniu możemy mówić o „projekcie ponowoczesnym”, stanowiącym już nie spontaniczny fenomen kulturowy, ale spójny zestaw zamierzeń, planów, strategii, których realizacja ma kształtować rzeczywistość miejską początku XXI wieku. Możemy tu mówić o pewnym zestawie cech, funkcji, ról, jakie wypełniać powinno europejskie miasto w czasach ponowoczesnych. W oczywisty sposób owe oczekiwania są osadzone i wywodzą swoją istotę z kultury współczesnej, mają jednak charakter prospektywny, postulatyczny i normatywujący. Z przyczyny założonego (zupełnie modernistycznym zwyczajem) uniwersalizmu wymagają w każdym przypadku uzupełnienia, doprecyzowania czy wręcz modyfikacji stosownie do konkretnej sytuacji.

Istotną kwestią dla naszych badań jest przyjęcie owego wzorcowego modelu, który służyć ma do określania stopnia osadzenia badanego miasta w rzeczywistości ponowoczesnej nie jako idealnego stanu, ale jako zestawu celowych działań do tego stanu prowadzących. Pozwala to z jednej strony porównywać miasta na różnym etapie rozwoju bądź zapóźnienia, miasta o różnych zasobach, a równocześnie nakierowuje nas na zasadniczy cel badań – określenie sposobu i jakości gospodarowania zasobami. Ponowoczesność jest tu zatem traktowana raczej jako stan rozwoju kulturowego, poziom świadomości, decydujący o specyficznie określanych strategicznych kierunkach działań prowadzonych w ramach gospodarki miejskiej oraz stan zaawansowania organizacyjnego, pozwalający na skuteczne realizowanie tych zamierzeń. Materialne i organizacyjne efekty mają oczywiście znaczenie jako rezultat tych działań (a także istotny czynnik enkulturacji), natomiast z uwagi na znaczne „wyjściowe” różnice w za-

sobach i różnie uwarunkowane możliwości ich wykorzystania w przypadku poszczególnych miast nie mogą dla nas stanowić prostej podstawy porównań.

Przedstawiony poniżej model jest próbą syntetycznego i kompleksowego ujęcia najważniejszych elementów składających się na rolę miasta jako miejsca do życia w perspektywie ponowoczesnej. Najogólniej można stwierdzić, że ponowoczesność zarówno kwestionuje, jak i uzupełnia projekt nowoczesności. Część teoretyków i badaczy skłania się nawet do stosowania określeń „późna nowoczesność” (Giddens) lub „nowoczesność refleksyjna” (Beck) dla nazwania nurtu ponowoczesnego. Nowoczesność, a właściwie jej dorobek, jest bowiem niezbędnym fundamentem pozwalającym zaistnieć ponowoczesności, ta zaś stanowi raczej jej rozwinięcie niż totalne zaprzeczenie.

Wynika z tego ważna uwaga, że działania, czy też elementy koncepcji rozwojowych, które noszą cechy modernistyczne (np. sieci uzbrojenia terenu, budowa dróg itp.), mogą być używane jako działania w procesie gospodarowania wykonywanym w duchu ponowoczesności. Istotne dla właściwego przypisania takich działań do nurtu nowoczesnego lub ponowoczesnego będzie zidentyfikowanie stojącej za nimi strategii, motywacji i postaw autorów oraz kontekst sytuacyjny. Stan zagospodarowania badanych miast sprawia, że w wielu przypadkach konieczność niwelacji zapóźnień cywilizacyjnych w podstawowych dziedzinach funkcjonowania staje się pierwszoplanowym zadaniem stojącym przed władzami samorządowymi. Skądinąd nie jest rzadkością wyczerpywanie się koncepcji rozwojowych miast, jakimi dysponują samorządy, na poziomie wzorców modernistycznych, uzupełnianych doraźnymi działaniami wymuszonymi przez mieszkańców.

Wzorce nowoczesności dla miast powstały w opozycji do wzorców tradycyjnych, które kształtowały rozwój XIX-wiecznych miast w czasie rewolucji przemysłowej. Bodaj najpełniejszym zbiorem krytyki ówczesnego zagospodarowania miast i postulatów zmian jest uchwalony w 1933 roku dokument *Karta Ateńska*. Stanowi ona manifest modernizmu w kształtowaniu przestrzeni miast. W 1998 roku Europejska Rada Urbanistów ogłosiła *Nową Kartę Ateńską*, a następnie – w 2003 – jej aktualizację. Zawiera ona wytyczne dotyczące kształtowania i funkcjonowania miast europejskich, przedstawia wizję miasta XXI wieku jako miasta spójnego w czasie (w znaczeniu ciągłości historycznej), spójnego społecznie, ekonomicznie i środowiskowo. Porównanie tych dwóch dokumentów pokazuje różnice, ale i pewne podobieństwa w modernistycznym i ponowoczesnym postrzeganiu znaczenia, roli i sposobu kształtowania miast. Sam fakt aktualizacji dokumentu wskazuje na obecny tu element ciągłości refleksji.

Ogólnie można wyróżnić dwa zakresy wymogów dotyczących ukształtowania i wyposażenia miasta jako miejsca do życia. Zakres pierwszy, podstawowy,

stanowi w znacznej mierze zbiór postulatów sformułowanych w XIX wieku, w czasie rozwoju myśli modernistycznej. Oczywiście większość z nich nie jest odkryciem czasów współczesnych. Jako wynikające wprost z biologicznej konstytucji człowieka sięgają korzeniami pierwszych, planowo wznoszonych osad ludzkich. Próby, zarówno teoretyczne, jak i praktyczne stworzenia systemowego i kompletnego modelu miasta – miasta idealnego, znajdujemy w całej historii urbanistyki. Wzorce modernistyczne są jednak dla nas najbardziej istotne z dwóch powodów. Po pierwsze, są nam najbliższe zarówno kulturowo, jak i cywilizacyjnie, są zgodne ze współczesnym poziomem rozwoju techniki i organizacji, rzeczywistością polityczną, gospodarczą i społeczną. Po drugie, opisanie i wyróżnienie jako komponenty naszego modelu wzorca modernistycznego będzie przydatne do przyporządkowywania i analizowania w badanych przypadkach stanu zaawansowania kulturowego.

W pierwszym zakresie funkcjonalnym, „modernistycznym”, możemy umieścić zatem takie elementy jak:

- 1) budynki mieszkalne, mieszkania dobrej jakości, „zdrowe”,
- 2) usługi podstawowe i wyższego rzędu,
- 3) infrastrukturę drogową i uzbrojenie terenu,
- 4) tereny rekreacyjne,
- 5) miejsca pracy zlokalizowane w niewielkim oddaleniu od miejsca zamieszkania (jednak wyraźnie oddzielone).

Jakkolwiek sam zestaw funkcji miejskich jest dość uniwersalny, to jednak trzeba zwrócić uwagę na istotne dystynkcje. Miasto modernistyczne było miastem przemysłu, ruchu, techniki. Było miastem triumfującej cywilizacji, rozumu i woli. Odrzucono w tej koncepcji miasto historyczne jako „nieracjonalne”, „chore”, krytykując skądinąd słusznie złe warunki życia w rozwijających się gwałtownie miastach przemysłowych XIX wieku. Istotną cechą wyróżniającą model modernistyczny była zasada strefowania funkcji, rozdzielania ich pasmami zieleni izolacyjnej na poszczególne obszary funkcjonalne. Ta koncepcja, wdrażana przez wiele lat w życie, była wielokrotnie krytykowana i w końcu odrzucona na rzecz łączenia ze sobą funkcji mieszkaniowej, usług, handlu, rzemiosła, nieuciążliwego przemysłu. Również proponowana przez modernistów „swobodna” struktura przestrzenna, będąca zaprzeczeniem historycznych rozwiązań opartych na ulicach, placach i zabudowie kwartałowej, nie sprawdziła się jako uniwersalne rozwiązanie miejskie.

W funkcjonalnym zakresie „ponowoczesnym” jako istotne kwestie związane z kształtowaniem miast znajdują się:

- 1) możliwość obcowania z historycznymi artefaktami, obiektami, instytucjami i zakomponowaniem przestrzeni, zwyczajami, tradycjami lokalnymi, pomagająca w budowaniu tożsamości i poczucia związku z miejscem,

- 2) najlepsze wykorzystanie walorów środowiska kulturowego i przyrodniczego dla stworzenia unikalnego, dobrego środowiska do życia i pracy,
- 3) ochrona środowiska przyrodniczego przed degradacją, jego odtwarzanie, powiększanie obszarów otwartych, umożliwienie wszystkim mieszkańcom łatwego korzystania z terenów przyrodniczo atrakcyjnych, zwłaszcza naturalnych bądź renaturalizowanych,
- 4) oszczędność w konsumpcji energii i zasobów aż do uzyskania samowystarczalności (odzyskiwanie większości surowców z odpadów, pozyskiwanie energii ze źródeł odnawialnych),
- 5) harmonijne współistnienie różnych kultur, wzbogacająca wielokulturowość, otwartość na świat zewnętrzny,
- 6) powszechna dostępność zarówno w znaczeniu komunikacyjnym (głównie transport publiczny, łatwość poruszania się pieszo lub na rowerze, a także na wózku inwalidzkim), społecznym (możliwość uczestnictwa w życiu miejskim, dostępność do usług, edukacji, kultury, swobodnego poruszania się po mieście jako jeden z elementów inkluzji), dostosowanie do potrzeb ludzi różnej kondycji i w różnym wieku,
- 7) likwidacja ubóstwa, możliwość godnej egzystencji poprzez stwarzanie dobrych warunków do życia i pracy,
- 8) współtworzenie rzeczywistości (możliwość wpływu na nią) poprzez mechanizmy partycypacji społecznej i samorządności.

Powyższe postulaty wpływają znacząco na kształtowanie przestrzeni miejskich. Decydujące znaczenie ma w takim ujęciu wykorzystanie istniejących zasobów przyrodniczych i historycznych będących podstawami atrakcyjności miasta jako miejsca do życia. Spójna, łatwo dostępna przestrzeń publiczna, zdominowana ruchem pieszym i rowerowym, dobrze skomunikowana transportem miejskim, duża liczba połączonych ze sobą (dla zachowania ciągłości ekosystemów) terenów zieleni. Nie bez znaczenia jest także zwartość przestrzenna miast. Jako zjawisko zdecydowanie niekorzystne wskazuje się obecnie proces rozlewania miast, tworzenia continuum miejsko-wiejskiej zabudowy, ciągnącej się daleko poza granice miasta. Obszary wiejskie otaczające miasto powinny pozostać głównym dostawcą żywności<sup>114</sup> (co również zgodne jest z zasadami zrównoważonego rozwoju w kwestii ograniczania transportu).

Aby dobrze zdefiniować charakter miasta powiatowego jako miejsca do życia w świecie ponowoczesnym, należy zacząć od zdefiniowania jego cech i wynikającej z nich roli w układzie osadniczym. Jedną z decydujących jest wielkość, gdyż miasto takie jest najczęściej małe lub średniej wielkości. Jego potencjał

<sup>114</sup> Zob. *Nowa Karta Ateńska*. Alinea, redakcja polska: Towarzystwo Urbanistów Polskich 2003.

rozwojowy, jak i ogólna obecna sytuacja cywilizacyjna i demograficzna, nie dają perspektyw na znaczny wzrost obszarowy. Wielkość pozostawia miasto powiatowe poza konkurencją miast dużych i metropolii, które są obecnie głównymi ośrodkami rozwoju cywilizacyjnego. Możliwości stojące przed miastami powiatowymi w kontekście ich roli w skali regionalnej można ująć następująco:

1. Miasto powiatowe może pełnić znaczącą rolę regionalną jako lokalne centrum i pośrednik między miasteczkami i osadami wiejskimi a głównym nurtem cywilizacyjnym, który toczy się w wielkich miastach.
2. Możliwością miast małych jest zaistnienie w szerszej skali w charakterze oferenta specjalistycznych, wyrafinowanych usług bądź producenta specjalistycznych towarów. W Europie Zachodniej, gdzie można znaleźć przykłady takich, z sukcesem prowadzonych działań, często – chociaż nie jest to warunek konieczny – wiąże się to z sięganiem do wielusetletniej tradycji lokalnych mistrzów i rzemieślników o legendarnej czasem renomie.
3. Przy korzystnym położeniu i odpowiednich zasobach miasto powiatowe może stanowić miejsce usług rekreacyjnych, turystycznych dla mieszkańców miast dużych, oferując odmienny charakter miejskości, w mniejszej skali, spokojniejszy, stanowiący bazę turystyczną w pobliżu atrakcyjnych przyrodniczo regionów.
4. Miasto powiatowe może być również atrakcyjnym miejscem do mieszkania, zwłaszcza dla przedstawicieli wolnych zawodów, ale także dla emerytów, rentierów.

Strategiczne określenie kierunku rozwoju miasta zależy oczywiście od konkretnej sytuacji, położenia, możliwości, zasobów, jakimi miasto dysponuje. Wobec zarysowanych powyżej możliwych kierunków rozwojowych oraz uprzednio przywołanych postulatów ponowoczesności można określić zestaw w pewnej mierze uniwersalnych, pożądanых cech współczesnego miasta powiatowego:

- 1) miasto o zwartej strukturze, z dobrze wykształconym obszarem centrum,
- 2) miasto w pełni wykorzystujące swój potencjał kulturowy (zabytki, historyczne artefakty, staromiejska struktura) i krajobrazowo-przyrodniczy dla rozwijania swojego indywidualnego charakteru,
- 3) atrakcyjne przestrzenie publiczne, o przewadze ruchu pieszego i rowerowego,
- 4) niewielka skala, sprzyjająca kontaktom bezpośrednim, atrakcyjna zarówno dla przybyszów z miast dużych (jako odpoczynek od wielkomiejskiego tempa życia, natłoku bodźców), jak i dla przyjezdnych z małych miasteczek i wsi (którym w tej skali łatwiej się odnaleźć),
- 5) dobrze rozwinięte usługi i handel, ze szczególnym uwzględnieniem usług w obszarze kultury,



- 6) dobrze rozwiązana kwestia recepcyjna – ze względu na swoją specyfikę funkcjonalną duża liczba osób przybywa do miasta z zewnątrz, co wymaga odpowiednio zorganizowanej (zależnie od charakteru tych odwiedzin) obsługi,
- 7) zależnie od specyfiki i zasobów miasta – strategiczne zorientowanie na konkretny kierunek rozwoju i związane z tym działania w przestrzeni, w prawie miejscowym,
- 8) sprawny system komunikacji miejskiej,
- 9) dobre warunki mieszkaniowe – dostępność usług (zwłaszcza w obszarze centrum), tereny rekreacyjne, korzystne warunki mikroklimatyczne, krajobrazowe, akustyczne itd.,
- 10) dobrze ukształtowana granica pomiędzy strukturą miejską a sąsiadującą wiejską lub naturalnymi (renaturalizowanymi) terenami przyrodniczymi.

Modernizm w swojej idei miasta z założenia budował obraz wielkiego organizmu – metropolii, duża skala miała istotowe znaczenie dla koncepcji miasta modernistycznego, była jednym z elementów rozwoju, budowy nowego świata. Na bazie koncepcji modernistycznych rozbudowywano i przebudowywano jednak głównie miasta istniejące (kompromisem było zachowanie części starej zabudowy), również średnie i małe. Często spuścizna inwestycji realizowanych w tym duchu w latach 70. i 80. ubiegłego wieku stanowi znaczącą część tkanki miejskiej miast małych. Wyburzenia zabudowy historycznej, wprowadzanie bloków mieszkalnych w historyczne centra miast, drogi szybkiego ruchu przeprowadzane bez uwzględniania ich wpływu na przestrzeń publiczną i krajobraz miejski to obok osiedli wielokondygnacyjnych bloków wchodzących w tereny wiejskie częste skutki tych działań. W tych realizacjach modernistyczny rozmach jest wyraźnie przeskalowany, staje się głównie symbolem dążenia do nowoczesności, z dzisiejszego punktu widzenia archaicznie pojmowanej, a co gorsza niezbyt dobrze komponującej się z realiami życia w miastach małych. Refleksja ponowoczesna dużo lepiej niż modernistyczna przystaje do wielkości i charakteru miasta powiatowego, jej wyzwaniem jest również poradzenie sobie z – w wielu sytuacjach destrukcyjnym – dziedzictwem koncepcji modernizacyjnych.

## 2. Rola miasta powiatowego w przenikaniu idei społeczno-kulturowych (Małgorzata Czornik)

Przenikanie i rozszerzanie się trendów społeczno-kulturowych w przestrzeni jest zjawiskiem, którego zaistnienie uwarunkowane jest różnego rodzaju czynnikami. Wśród nich za ważny uznać można charakter jednostek terytorialnych, jakich ono dotyczy i które stanowią mogą o jego intensywności. Specyfiką obszarów osadniczych jest nadrzędność lokalizacji funkcji bytowych, a wynikające

z tego cechy determinują zarówno ich zagospodarowanie przestrzenne, jak i relacje pomiędzy użytkownikami. Tym samym przyczyniają się do tworzenia szczególnie korzystnych warunków wymiany zarówno dóbr i usług (głównie konsumpcyjnych), jak i poglądów, idei, hierarchii wartości itp.

Miasta są szczególnymi jednostkami osadniczymi, które swoim nierolniczym charakterem przyciągają rzesze użytkowników, stanowiąc od wieków najbardziej atrakcyjne<sup>115</sup> i produktywne obszary świata. Proces urbanizacji w drugiej połowie XIX i w XX wieku tak gwałtownie przyspieszył, że dziś mieszka w miastach ponad połowa ludzkości<sup>116</sup>, która jednocześnie stanowi grupę klientów nowoczesnego i wydajnego rolnictwa oraz konsumentów ogromnej liczby innych dóbr i usług. Ich potrzeby napędzają gospodarkę światową, uzależniając jej koniunkturę od popytu na produkty coraz lepszej jakości i wyższego rzędu. Znaczenie miast we współczesnych realiach społecznych i gospodarczych w ostatnich kilkudziesięciu latach zmieniło się wraz z pojawieniem się wyzwań globalizacji. Jej wymagania narzucają przede wszystkim inwestycje w komunikację i transport, ale i nowe pozycje jednostek osadniczych jako miejsc przenikania idei. Jednoczący się świat jest w istotnym stopniu rezultatem uzgadniania poglądów i zawierania kompromisów, co dokonuje się na obszarach miast i w ich społeczno-kulturowych realiach.

W polskich miastach proces ten trwa jeszcze krócej, bo zaledwie kilkanaście lat. Wydaje się także, iż postępuje szybciej, gdyż bardzo starają się one nadrobić wieloletnie, socjalistyczne zaległości cywilizacyjne. Skala przekształceń miejskiej przestrzeni jest w niektórych miejscach tak duża, że trudno rozpoznać znane krajobrazy i charakterystyczne obiekty. W dokonywaniu zmian wykorzystuje się często gotowe, zachodnie wzorce, mające służyć przekonaniu użytkowników miasta o jego przynależności do realiów globalnego świata, niestety z różnym skutkiem co do ich faktycznej lokalnej użyteczności. Polskie miasta powiatowe są w tym kontekście szczególnymi jednostkami osadniczymi, bowiem na ich aktualną pozycję w systemie jednostek osadniczych oddziałują:

1. Powiatowe tradycje samorządowe, wynikające z faktu, iż od wieków miasta powiatowe są jednostkami konsolidującymi społeczności lokalne, również z obszarów pozamiejskich. Są „centrami dopełniającymi centra”, koniecznym

<sup>115</sup> Przywołać można średniowieczne niemieckie hasło: *Stadtluft macht frei*, które wyrażało sedno wolności miejskiej, stanowiącej wyjątkowo atrakcyjny czynnik miastotwórczy. Za: M. Golka: *Wielokulturowość miasta*. W: *Pisanie miasta. Czytanie miasta*. Red. A. Zeidler-Janiszewska. Studia Kulturoznawcze, t. 9, Poznań 1997.

<sup>116</sup> Demographia World Urban Areas podaje, że w ostatnim kwartale 2005 r. było to 53%, zaś J. Ślodezyk pisze, iż w najbardziej zurbanizowanych krajach Europy Zachodniej (np. Belgia, Wielka Brytania) przestrzeń miejska jest obszarem zamieszkania i aktywności nawet 90% ludności. Za: J. Ślodezyk: *Przestrzeń...*, op. cit., s. 7.

uzupełnieniem ofert dużych miast i metropolii. Zaspokajają potrzeby oferowania miejsc tworzenia wspólnot lokalnych i jednocześnie ponadgminnych, w tym pozyskania informacji, wzorców, kontaktu z innymi, ale „swoimi”.

2. Cechy miejskiej sieci osadniczej, którą można definiować również jako sumę miast:

- o pochodzeniu przemysłowym, powstałych ze względu na zaistnienie gospodarczych czynników miastotwórczych, głównie dla potrzeb gospodarki drugiej połowy XIX wieku,
- powiatowych, siedzib władz powiatów ziemskich o rodowodzie ośrodków handlowych, najczęściej średniowiecznym.

Dopełniają ją duże miasta o ponadregionalnej logice powstania i funkcjonowania (np. realizujące funkcje administracyjne) oraz całkiem małe miasta, stanowiące szczególnego rodzaju formę naturalnej ewolucji funkcji, ale w naszych warunkach częściej urokliwy „przeżytek” urbanistyczny niż sprawnie działające jednostki terytorialne.

3. Rodowody miast, głównie przemysłowych, które powstały często w oparciu o kapitał zagraniczny bądź globalny (międzynarodowy) i były traktowane z jednej strony jak otoczenie przedsiębiorstw dostarczające im przede wszystkim siły roboczej, z drugiej zaś jako „obcy” element w miejskiej przestrzeni, miejsce nie tyle przenikania idei, co często narzucania nowoczesności i związanego z nią nieuchronnie postępu, potencjalnie pozytywnego (również społecznie), ale jednak niewytworzonego na miejscu. Nie powstawały one z uwzględnieniem wartości lokalnych, gdyż nie byłoby to możliwe w społeczeństwie w przeważającej części rolniczym, które generowało raczej postawy antymiejskie. Miasta powiatowe, szczególnie te o tradycjach handlowych, były jednak najbardziej ze wszystkich swojskie, gdyż powstały z lokalnej potrzeby jako naturalny rezultat rozwoju cywilizacyjnego, w tym społecznego podziału pracy o charakterze pierwotnym, to jest wynikającym z zaistnienia nadprodukcji w rolnictwie oraz ewoluowania postaw, z uwzględnieniem powolnego dokonywania zmian w warunkach życia i działalności gospodarczej.
4. Kontekst rozwojowy gmin wiejskich i małych miast, które mentalnie, ale nierzadko i fizycznie, są zbyt oddalone do centrów generowania zmian cywilizacyjnych – metropolii. To na ich obszarach tworzy się aktualnie obowiązujący zbiór wzorców, norm, postaw, ale i niezbędnych do konsumowania produktów czy usług, powszechnie znany ze środków masowego przekazu. Społeczeństwo wsi i miasteczek rozwiniętego świata jest oswojone z nim „przez szybę”, ale nierzadko nigdy z nich nie korzystało, bo nie są w zasięgu rynkowym mieszkańców takich terenów. Trzeba po tego rodzaju ofertę pojechać co najmniej do dużego miasta, a jest to dla wielu wyprawa zbyt kosztowna i skomplikowana.

Uwzględniając przedstawione powyżej czynniki wyznaczające specyfikę polskiego miasta powiatowego i jego pozycję wśród jednostek terytorialnych, na obszarze których dochodzić może do spotykania się i wymiany różnego rodzaju materialnych i niematerialnych produktów i usług, można wskazać na następujące jego role jako podmiotu przenikania idei w świecie ponowoczesnym:

- **Pośrednik** – przekazuje treści, bez ingerowania w nie, a szczególną cechą tego procesu jest fakt, iż pochodzą one z innego poziomu organizacji życia miejskiego – z miast dużych i są różnymi sposobami pozyskiwane na poziomie powiatowy. Otrzymują na nim tylko specyficzną formę (kształt), właściwą dla percepcji jego użytkowników, ale ich zasadnicze przesłanie nie ulega zmianie. W mieście powiatowym treści takie są dostępne, co oznacza ich fizyczną i mentalną bliskość. Zainteresowani nie muszą ponosić znacznych kosztów ich zdobycia, posiadania, wypróbowania użyteczności itp. Można wyróżnić pośredniczenie:
  - Na linii miasto duże → miasto małe – postawy pozarolnicze i główne założenia mieszkańców są podobne, choć różnią się stopniem specjalizacji. Idee przenikają dość łatwo, przynajmniej co do ogólnego przesłania i ich orientacji. Każde miasto skupia ludność i postawy w jakimś stopniu postępowe, a takie pośredniczenie wydaje się skutkować przyśpieszeniem tego, co i tak by się stało.
  - Na linii miasto duże → gmina wiejska – ludność o zachowawczych postawach, której przedstawiciele wykazują jednak pewne zainteresowanie nowinkami, ale zwykle konserwatyzm myślenia postuluje dystans do nowości. Gminy wiejskie skupiają najmniejsze jednostki osadnicze i dla nich spełniają rolę subcentrum, ale o orientacji rolniczej, więc tradycyjnie w jakimś stopniu nieufnej wobec miejskich idei. Takie pośredniczenie wydaje się skutkować rozprzestrzenianiem impulsów do przemian, bez gwarancji na ich adaptację, a jeśli już, to w długim czasie.
  - Na linii miasto duże → wieś (osada), będącą najmniejszą formą funkcjonowania skupisk mieszkalnych i tym samym najbardziej nastawioną na uwzględnianie ich bytowych potrzeb. Jednak jako jednostka osadnicza o rolniczej orientacji gospodarczej generuje funkcje „oddolnie”<sup>117</sup>, tym samym będąc w pewnym konflikcie z „odgórnie” (z zewnątrz) przychodzącymi treściami. Takie pośredniczenie wydaje się skutkować stykaniem idei, które jednak bez konkretnego „katalizatora”, jakim mogą być na przykład wykształceni mieszkańcy, artyści, rodzina z dużego miasta, dzieci na studiach, kontakty zawodowe itp., nie mają większych szans na zaistnienie w praktyce działalności czy zachowań.

<sup>117</sup> Za podstawowe w tym przypadku uznać należy potrzeby podstawowe, np. biologiczne, warunkujące godne życie.

- **Łącznik** – umożliwia dotarcie treści, ale i przekazuje zwrotną odpowiedź o ich adaptacji i sposobie przyjęcia (entuzjazmie, krytyce, odrzuceniu itp.). Umożliwia komunikację pomiędzy nadawcą i odbiorcą przekazu, oferując tym samym szczególną szansę inicjatorom postępu na pozyskanie informacji o słuszności i użyteczności propagowanych treści. Może być:
  - Na linii miasto duże → miasto małe, gdy istnieje wymiana mieszkańców, głównie zawodowa, związana z codziennymi migracjami do pracy, szkoły, po usługi. Oni nie tylko obserwują wielkomiejską rzeczywistość, ale są klientami produktów miejskich (również publicznych), a ich reakcje wyrażane poprzez kryteria podejmowania decyzji o zachowaniach czy nabywanie dóbr i usług docierają do nadawców komunikatów, czyli podmiotów w dużych miastach. Taka łączność wydaje się skutkować wpływem na sterowanie i intensywność nadawania treści oraz wyznaczaniem zasięgu ich rozprzestrzeniania, co może mieć przełożenie na lokalizację w mieście powiatowym podmiotów (instytucji) posiadających oczywiste uzasadnienie funkcjonowania w miastach dużych, ale „zaproszonych na prowincję” lokalnym zainteresowaniem.
  - Na linii miasto duże → gmina wiejska i występuje tylko wtedy, gdy ludność wiejska wykazuje przynajmniej minimum zainteresowania potencjalnie dostępnymi treściami. Wówczas bowiem jej reakcja na nowości nie będzie wymuszona koniecznością ukrywania zachowawczych postaw i kompleksów prowincji. W praktyce wymaga to istnienia sposobów przenikania podstawowych informacji cywilizacyjno-twórczych, choćby tylko Internetu i minimalnej liczby imprez kulturalnych. Taka łączność wydaje się skutkować edukacją nie tylko młodzieży. Może stanowić podstawę do tworzenia innego sposobu myślenia o świecie i postępie.
  - Na linii miasto powiatowe → inne miasto powiatowe, gdy integrują się jednostki o tej samej pozycji, ale różniące się specyfiką lokalną. Razem współtworzą one adresatów wielkomiejskich treści, a tym samym nabywców wielu ich dóbr i usług. Taka łączność może skutkować utwierdzeniem pozycji miast powiatowych, a w przypadku akceptacji propagowanych idei wzmacnia miasta powiatowe jako znaczące jednostki terytorialne, potwierdzając ich cywilizacyjno-twórcze funkcje.
- **Dystrybutor** – oferuje na zasadach rynkowych idee, dobra i usługi, które można w mieście kupić. Do pozyskania są również produkty miejskie, osiągalne jako dobra publiczne, ale z wykorzystaniem weryfikacji użyteczności cech lub działalności ich nabywców dla osiągania celów rozwoju miasta. Ta rola miasta powiatowego posiada ponadmiejski kontekst ekonomiczny, gdyż poprzez jej wypełnianie przyczynia się ono do racjonalnego dysponowania

zasobami, które trafiają do tych klientów, którzy mogą je korzystnie zużytkować. Do ostatecznych nabywców docierają bowiem treści i produkty zwerifikowane rynkowo, to znaczy, że zaistniał na nie popyt. Może on być motywowany z zewnątrz, na przykład przez reklamy w mass mediach, ale korzystniej jest, jeśli ma charakter endogeniczny, gdyż wówczas świadczy o powstawaniu nowych potrzeb i tym samym o rozwoju lokalnym. Może być:

- Na linii miasto duże → miasto małe, gdy sprowadza się do sprzedaży w mieście powiatowym tych samych co wielkomiejskie treści i produktów, tylko w mniejszej skali. Ich nabywcy są podobni, choć zwykle biedniejsi, dostrzegający istnienie mniejszej liczby sposobów zaspokajania potrzeb i przyzwyczajeni do swojego poziomu konsumpcji rynkowej, tradycyjnie uzupełnianej o wyprawy na zakupy do wielkiego miasta. Taka dystrybucja wydaje się szczególnego rodzaju argumentem istnienia atrakcyjności osadniczej małych miast, które tym samym nie są tak „daleko” od cywilizacji, jak by się to fizycznie wydawało.
- Na linii miasto duże → gmina wiejska, gdy oferta miasta powiatowego stanowi konieczne uzupełnienie i dopełnienie tego, co jest dostępne na obszarach nieurbanizowanych. Jego działalności dostarczają potrzebnych dóbr i usług, w tym również bytowych, ale nie rolniczych. Taki podział funkcji jest tradycyjny, jednak ciągle racjonalny, gdyż tylko miasto powiatowe może zapewnić placówkom handlowym i usługowym wystarczającą do ich funkcjonowania liczbę klientów. Taka dystrybucja wydaje się skutkować stabilnością systemu osadniczego i szczególnego rodzaju bezpieczeństwem, jakie zyskują wszystkie strony rynku mające zapewnione zaspokojenie potrzeb.
- **Filtr** – ingeruje w przekazywane treści, wybierając z nich niektóre, które są dalej przekazywane, z nielicznymi wyjątkami zawsze na linii duże miasto → mniejsze jednostki osadnicze. Rola ta sprowadza się do odsiewania z dostępnego zbioru takich treści i związanych z nimi produktów docierających do miasta powiatowego:
  - Których nie uda się sprzedać – czyli będących szczególnego rodzaju niezrealizowaną obietnicą dla oferujących lub niezaspokojoną potrzebą dla tych, którzy chcieliby dany produkt mieć, ale nie mają na niego środków. W każdej z tych sytuacji dotarcie oferty do odbiorcy będzie marnotrawstwem.
  - Które nie pasują – gdyż nie posiadają elementów (formy, składników, źródła pochodzenia, idei, aspektów narodowościowych, moralnych itp.) zbieżnych z hierarchią lokalnych wartości. Te zaś w mniejszych jednostkach osadniczych bywają silnie ukonstytuowane i chyba długo jeszcze będą, gdyż ekolodzy podkreślają niemożliwość i niewłaściwość podej-

mowania procesów mających radykalnie oddzielić życie ludzi od realiów świata przyrody na korzyść przynależności do sztucznego świata dużych miast. Codzienny i całoroczny rozkład zajęć będzie więc powiązany z naturalnymi zmianami i w jakimś stopniu zależny od wartości z nich wynikających<sup>118</sup>.

- Które nie są dobre zdaniem lokalnych liderów, a ich opinie stanowią szczególnego rodzaju kryterium doboru wartości uznanych za właściwe dla funkcjonowania lokalnych społeczności. Wiele z nich nie ma charakteru trwałego i aktualne promowanie wybranych wynika z przeświadczenia, iż te akurat uczynią jednostki osadnicze lepszymi we współczesnych warunkach. Taka rola jest szczególnego rodzaju zadaniem liderów rozwoju, powołanych do przewodzenia lokalnej społeczności w imię dobra wspólnego.
  - Które zawierają niewłaściwy przekaz, zgodnie z założeniami miejscowej propagandy. Związane to jest z opcją polityki władz lokalnych, przede wszystkim powiatowych, ale i władz miasta, w którym znajdują się władze powiatowe. Obydwa te organy władzy samorządowej mają swoje własne cele i mogą nie życzyć sobie popularyzowania treści nieodpowiadających im. W szczególnych przypadkach mogą nawet występować przeciwko opiniom polityków z mniejszych ośrodków zlokalizowanych na terenie powiatu.
- **Prezenter** – oferuje możliwość zapoznania się treściami, ideami, poglądami oraz zobaczenia, wypróbowania, przetestowania dóbr i usług, których nie trzeba nabywać, ale można dowiedzieć się o ich istnieniu oraz przekonać o cechach, użyteczności, znaczeniu, zaletach itp. Realia miasta powiatowego pozwalają wzmocnić przekazywane treści, na przykład popularyzowane w ramach marketingu społecznego, poprzez:
- wystawy i inne okazje wydarzeń publicznych, w których uczestnictwo sprowadza się do biernego przyglądania się, choć daje szansę na refleksje,
  - imprezy miejskie, które nie muszą dotyczyć innych jednostek terytorialnych, a zwykle tylko miasta powiatowego, popularyzujące wybrane treści i hasła, czasami znane z mediów (Wielka Orkiestra Świątecznej Pomocy, Święto Ziemi itp.). Dopiero ich dotarcie na szczebel powiatowy daje szansę na przyjrzenie się ich celom czy propagowanym treściom, co dalej ma szansę skutkować zmianami postaw i zachowań,
  - instytucje powiatowe, stanowiące odpowiedź na lokalny popyt poszukujący identyfikacji w skali ponadlokalnej, często działające jako filie pod-

<sup>118</sup> Problem postrzegania znaczenia przemijania w kontekście postulatów ponowoczesności akcentujących zmiany, ale jednocześnie nietrwałość i brak przywiązywania się do stałych zależności, jest przedmiotem wielu prac filozoficznych, socjologicznych, antropologicznych itp.



miotów regionalnych, a nawet krajowych. W ramach ich działalności wielkomiejskie idee przybliżają się fizycznie i mentalnie do mieszkańców prowincji, zachęcając ich do uczestnictwa w aktualnych i ważnych sprawach.

Miasta powiatowe, spełniając powyżej opisane role, definiują jednocześnie swoje istnienie i doprecyzowują zasady funkcjonowania, którego prawne aspekty dyskutowane są od czasu ich restytucji w 1998 roku i ciągle w ramach obowiązujących przepisów budzą wiele kontrowersji<sup>119</sup>. Nie podlega w zasadzie dyskusji fakt, iż stanowią najmniejsze centra rozwoju terytorialnego, ale szczegóły podziału kompetencji i środków pomiędzy różne szczeble samorządu nie są w pełni akceptowane przez wiele środowisk. Poszukując skutecznego rozwiązania problemów w tej dziedzinie, podejmuje się prace w ramach projektów naukowych, mających na celu zdiagnozowanie ich aktualnych funkcji. Przykładowo wnioski z badań powiatowych usług kulturalnych, przeprowadzonych przez Regionalne Obserwatorium Kultury UAM zawierają opinie, iż miasta tego rodzaju potrzebują nowych miejsc dla kultury, które przyciągną użytkowników dotychczas nieuczestniczących w ich życiu kulturalnym<sup>120</sup>. Jak wskazują autorzy opracowania syntetycznego, takie szanse może dać rewitalizacja miast oraz możliwość pozyskania środków unijnych.

W analizach znaczenia miast powiatowych często zwraca się również uwagę na braki systemowych rozwiązań dotyczących wymiany informacji pomiędzy nimi a znaczącymi miastami regionu. Inicjatywy powiatowe trudno przebijają się wśród ogromu różnych ofert dużych miast, w tym propozycji kulturalnych, edukacyjnych, sportowych. Pozostaje im tradycyjnie powiatowy folklor rękodzielniczy, kuchnia i rekreacja, oparte głównie na zasobach środowiska naturalnego oraz cisza i spokój prowincji. Ich produkty, aby znalazły nabywców, muszą jednak uwzględniać potrzeby wielkomiejskich klientów, czyli rozumieć trendy i idee, jakie na nie oddziałują. Pozyskanie wiedzy o nich wymaga chociaż w niewielkim stopniu otwarcia się powiatowych liderów na nowości. Może to pomóc akceptować potrzeby przyjezdnych, którzy, traktowani nie tylko jak klienci, mogą być źródłem cennych informacji wzbogacających życie.

<sup>119</sup> Wątpliwości budzi zwłaszcza istnienie miast na szczeblu powiatu i otaczających je powiatów ziemskich (np. Częstochowa i powiat częstochowski czy Gliwice i powiat gliwicki), gdy brakuje centrum i tym samym tradycyjnego funkcjonalnego uzasadnienia organizacji powiatu ziemskiego.

<sup>120</sup> P. Landsberg, M. Poprawski, P. Wieliszewski: *Kulturalne potencjały i deficyty miast powiatowych. Raport z badań*. Fundacja Kultury Polskiej, Regionalne Obserwatorium Kultury UAM, Poznań-Warszawa 2010.

## V Miasta powiatowe województwa śląskiego jako miejsca absorbowania idei świata ponowoczesnego

Realizacja przyjętych celów projektu badawczego wymagała przeprowadzenia złożonych badań, które obejmowały różne obszary funkcjonowania wybranych miast – stolic powiatów ziemskich województwa śląskiego. Procedura rozpoznania cech gospodarowania ich zasobami przestrzennymi w realiach świata ponowoczesnego została zdekomponowana na trzy następujące obszary badawcze:

- identyfikacja czynników sukcesu zastosowania postulatów ponowoczesności,
- obrona przed promowanymi, a nieakceptowanymi postulatami ponowoczesności,
- krytyka użyteczności idei ponowoczesności w procesie gospodarowania zasobami przestrzennymi miast powiatowych województwa śląskiego – studia przypadków.

Ich szczegółowa analiza wymagała zgromadzenia i wykorzystania informacji bezpośrednich oraz wtórnych. Pierwsze z nich pozyskano dzięki przeprowadzeniu czterech badań, których dobór miał charakter autorski i może być uznany za dyskusyjny. Były to:

- wywiad bezpośredni z przedstawicielami władz trzynastu miast – siedzib powiatów ziemskich województwa śląskiego (prezydent, burmistrz, sekretarz miasta), przeprowadzony w październiku 2010 roku (w ostatnim roku kadencji), z wykorzystaniem kwestionariusza wywiadu bezpośredniego (wyniki w załącznikach),
- wywiad bezpośredni z mieszkańcami badanych miast przeprowadzony w październiku i listopadzie 2010 roku, z 1560 losowo wybranymi respondentami, dobranymi według głównego kryterium – 120 osób reprezentujących każde z miast, zachowującego warunek reprezentatywności wyników badań, zarówno dla poszczególnych ośrodków, jak i całego badania (wyniki w załącznikach), pozyskane informacje częściowo zostały zweryfikowane w trakcie wywiadu z przedstawicielami władz miejskich i pracownikami urzędów,
- obserwacja uczestnicząca polegająca na udziale w spotkaniach z przedstawicielami wybranych urzędów miast (studia przypadków),
- obserwacja nieuczestnicząca elementów zagospodarowania przestrzeni wybranych miast (studia przypadków).

Informacje wtórne pozyskano z literatury przedmiotu, dostępnych danych statystycznych, dokumentów urzędów miast oraz źródeł internetowych. Analiza wyników badań pozwoliła na poznanie opinii pytanych osób na temat stopnia akceptowania nowych idei, w tym charakterystycznych dla istnienia świata ponowoczesnego. Dzięki nim można było wyróżnić grupy miast, w których idee te ze względu na różne czynniki są postrzegane jako mniej lub bardziej istotne dla rozwoju miasta.

## 1. Czynniki sukcesu zastosowania postulatów ponowoczesności (Małgorzata Czornik, Piotr Gibas, Adam Polko)

Praktycznym potwierdzeniem przenikania nowoczesnych trendów społeczno-kulturowych, w tym idei świata ponowoczesnego, jest ich wykorzystanie w tworzeniu zagospodarowania przestrzennego miast. Stopień ich akceptacji wynika przede wszystkim z zawartości lokalnego zbioru wartości uznawanych za ważne przez członków różnych społeczności oraz szczegółowych cech obszarów zurbanizowanych. Na potrzeby badania przyjęto pięć następujących postulatów ponowoczesności, których zastosowanie uznano za przejaw sukcesu przenikania idei. Są to<sup>121</sup>:

- „refleksyjne niszczenie”,
- adaptowanie trendów globalnych – tolerancja różnorodności,
- ograniczone stosowanie ładu i planowania,
- dominujące znaczenie konsumpcji,
- estetyzacja przestrzeni.

Miasta powiatowe województwa śląskiego stanowią zbiór różnorodny. Łączy je, oprócz regionalnej przynależności administracyjnej, położenie w południowej części Polski oraz orientacja przemysłowa. Niekoniecznie przejawia się ona dziś bezpośrednio w wiodących funkcjach miejskich, ale zawsze silnie oddziaływała na realia lokalnego rynku pracy, zamożność mieszkańców i cechy wykorzystania zasobów przestrzennych, przede wszystkim ze względu na skalę działalności górniczej oraz rozmiary produkcji nieistniejących już dziś często przedsiębiorstw tradycyjnych branż (głównie hutnictwa i przemysłu maszynowego). Jednocześnie w miastach tych istnieje wiele czynników rozwoju, które mają lokalny charakter i oddziałują na ich indywidualny wizerunek.

---

<sup>121</sup> Z wykorzystaniem: Z. Bauman: *Ponowoczesność*. W: *Słownik społeczny*. Red. B. Szlachta. Wydawnictwo WAM, Kraków 2004.

Południowa część województwa posiada turystyczne plany i miasta takie jak Cieszyn, Żywiec czy bardziej przemysłowy Racibórz chcą w przyszłości w jeszcze lepszy sposób wykorzystywać zalety środowiska naturalnego, z którym sąsiadują. Północ to tereny bardziej rolnicze i Kłobuck, Myszków oraz w pewnym stopniu Lubliniec to miasta dzielące wykorzystanie swoich terenów pomiędzy produkcję żywności, tworzenie atrakcyjnych miejsc zamieszkania w przestrzeniach rezydencjalnych oraz działalności przemysłowe, w wielu przypadkach ciągle jeszcze restrukturyzujące się. Przyszłość pozostałych miast zdeterminowana jest głównie istnieniem Aglomeracji Górnośląskiej i jej postępującą metropolizacją. Będzin, Bieruń, Łędziny, Tarnowskie Góry oraz nieco dalej zlokalizowane: Pszczyna, Wodzisław Śląski i Zawiercie stanowią otoczenie dwumilionowego skupiska mieszkańców centralnego subregionu województwa śląskiego oraz związanego z nim Rybnika. Wiele z cech tych miast, w tym sposoby gospodarowania zasobami przestrzennymi, w znacznej części wynika z potrzeb użytkowników miast Aglomeracji. Oni również stanowią źródło pozyskiwania informacji o nowych trendach kulturowych i szczególnie ich nośnik. Popyt na dobra i usługi, jaki zgłaszają, propaguje wybrane wartości i ich hierarchię, a jego realizacja umożliwia praktyczną weryfikację ich użyteczności w aktualnych warunkach.

### **„Refleksyjne niszczenie”**

Jednym z efektów ponowoczesności jest zwiększenie tempa przemian, w tym przeobrażeń przestrzeni miejskiej. Społeczeństwo ponowoczesne nie tylko dostrzega te zmiany, ocenia je, ale jest też ich aktywnym animatorem. Postrzeganie zmian ma charakter emocjonalny. Jeżeli jest ono pozytywne, społecznie akceptowalne i zmierzające do poprawy jakości życia, może świadczyć o występowaniu ponowoczesnych postaw wśród członków społeczności lokalnych. Przejawem „refleksyjnego niszczenia” jest społecznie akceptowalna determinacja władz lokalnych w tworzeniu i próby wdrażania koncepcji ponownego zagospodarowania dużych, najczęściej strategicznie zlokalizowanych terenów miejskich. Projekty infrastrukturalne dotyczące tego typu obszarów charakteryzują się znaczącą skalą i kapitałochłonnością (tym samym koniecznością montażu finansowego). Podejmowane są także próby wykreowania nowych obiektów, które stałyby się wizytówkami (ikonami) i jednocześnie magnesami przyciągającymi do miasta, głównie ze względu na swą unikalną formę oraz nowe funkcje o ponadlokalnym charakterze.

Badania przeprowadzone wśród mieszkańców miast śląskich – stolic powiatów ziemskich wskazały, że 60% ankietowanych oceniło pozytywnie zaistniałe zmiany. Spośród wyszczególnionych kategorii największe uznanie respondentów zdobyły przemiany w zakresie architektury (60,27%) oraz wizerunku miasta

(58,04%), nieco gorszą ocenę zyskały zmiany w zakresie urbanistyki (47,56%). Zaistniałe przeobrażenia pozytywnie oceniły głównie osoby w wieku od 21 do 30 lat, mające średnie i wyższe wykształcenie. Osoby te mieszkają najczęściej do roku w domach jednorodzinnych w centrach miast oraz na osiedlach mieszkaniowych. Odmienne zdanie wyrażali najczęściej respondenci w wieku od 51 do 60 lat, mający podstawowe oraz zawodowe wykształcenie, zamieszkujący kamienice zlokalizowane w śródmieściu od 5 do 10 lat. Osoby te najczęściej nie chcą pozostać w badanym mieście. Zmiany w architekturze zostały zauważone głównie w Cieszynie (85,83%), Tarnowskich Górach (79,83%) i Mikołowie (77,5%). Wizerunek miast zdaniem respondentów uległ pozytywniej zmianie głównie w Cieszynie (75,63%), Pszczynie (72,50%) oraz Mikołowie (72,03%). Pozytywne zmiany w zakresie urbanistyki zaobserwowali głównie mieszkańcy następujących miast: Lublińca (70%), Mikołowa (69,75%) oraz Kłobucka (60%).

Zmiany oceniane były również ze względu na miejsce ich zaobserwowania oraz charakter. W ponowoczesnym świecie cenione są głównie te metamorfozy, które odnoszą się do wyburzeń i realizacji nowych inwestycji budowlanych. Ceniona jest także restauracja obiektów zabytkowych lub zmiany ich funkcji. Przeprowadzona analiza pozwala stwierdzić, że częściej niż nowe inwestycje (zauważane głównie w centralnych dzielnicach miast – odpowiedziało tak 57,65% badanych mieszkańców) spostrzegane są wyburzenia (również głównie w centralnych dzielnicach miast – odpowiedziało tak 62,08%). Można stwierdzić, że częściej niż inni wyburzenia i nowe inwestycje zauważały kobiety o zawodach humanistycznych, mające innowacyjną postawę życiową i wykształcenie wyższe. Były to osoby, które zamieszkiwały osiedla bloków w centrum miasta oraz osiedla mieszkaniowe. Rzadziej niż inni wyburzenia dostrzegali mieszkańcy domków jednorodzinnych zlokalizowanych w dzielnicach podmiejskich, chcący pozostać w mieście. Nowych inwestycji częściej niż inni nie zauważali mężczyźni w wieku od 51 do 60 lat, mający wykształcenie zasadnicze zawodowe, zamieszkujący śródmieścia i dzielnice podmiejskie. Nowe inwestycje zauważone zostały w Łędzinach (81,40% respondentów mieszkających w tym mieście), Cieszynie (77,22%) oraz Mikołowie (73,81%), wyburzenia zaś zauważali głównie mieszkańcy Cieszyna (86,67%), Myszkowa (79,71%) oraz Mikołowa (72,92%).

Renowacja zabytków zauważona została głównie w sąsiedztwie rynków (wskazało to ponad 56,2% mieszkańców). Zauważono ją w Kłobucku (75,28% mieszkających w tym mieście), Wodzisławiu Śląskim (74,44%) oraz Pszczynie (66,04%)<sup>122</sup>. Badania wykazały, że osoby, które zaobserwowały odrestaurowy-

<sup>122</sup> Renowacja zabytków była także zagadnieniem podnoszonym przez przedstawicieli władz miasta w Będzinie (w trakcie przeprowadzonych wywiadów), kwestia ta nie znalazła jednak odzwierciedlenia w wynikach badania ankietowego opinii mieszkańców.

wanie zabytków, były w wieku od 21 do 30 lat, miały wykształcenie średnie bądź wyższe. Osoby te, wykonujące zawód o charakterze przyrodniczym i cechujące się innowacyjną postawą wobec rzeczywistości, zamieszkiwały centrum miasta oraz osiedla mieszkaniowe w danym mieście krócej niż rok i chciały tam pozostać. Renowacji zabytków, częściej niż inni, nie dostrzegała grupa wiekowa od 51 do 60 lat, cechująca się wykształceniem podstawowym, zamieszkująca śródmieście oraz te osoby, które nie chciały pozostać w badanym mieście.

Zmiany funkcji następowały głównie w dzielnicach centralnych. Zaobserwowało je 59,64% badanych mieszkańców. Ci spośród nich, którzy zwrócili na nie uwagę, byli to m.in. mieszkający w Będzinie (77,78%), Łędzinach (75%) oraz Tarnowskich Górach (67,80%). Zmiana funkcji dostrzegana była głównie przez kobiety wykonujące zawody o charakterze humanistycznym i przyrodniczym, o postawie innowacyjnej. Osoby te, w wieku od 21 do 40 lat, cechowały się głównie wykształceniem średnim i wyższym, zamieszkiwały głównie centrum i osiedla mieszkaniowe od 5 do 10 lat. Analiza pokazała, że zmian funkcji nie dostrzegali głównie mężczyźni w wieku powyżej 51 lat, z wykształceniem podstawowym i zawodowym. Zmian funkcji nie dostrzegali głównie mieszkańcy śródmieścia i dzielnic podmiejskich.

Z punktu widzenia ponowoczesności większe znaczenie od inwestowania w liniową infrastrukturę techniczną mają nowe inwestycje realizowane w celu sprostania wymogom nowych form spędzania czasu wolnego. W przestrzeni badanych miast mieszkańcy najczęściej dostrzegali powstawanie centrów handlowych (19,88% udzielonych odpowiedzi), obiektów sportowo-rekreacyjnych (16,32%) oraz obiektów gastronomicznych (13,34%). Relatywnie mniej widoczne (odczuwalne) są inwestycje związane z rozwojem przemysłu oraz funkcją usługową. Zdaniem mieszkańców działania takie w znikomym stopniu dotyczą również obiektów kultury, które „przegrywają” z rekreacją i wypoczynkiem.

Wyniki badań pozwalają na stwierdzenie, że budowę centrum handlowego częściej od innych grup, na jakie podzielono badanych, dostrzegają kobiety, osoby w wieku od 21 do 50 lat, posiadające średnie i wyższe wykształcenie, a także mieszkańcy centrum oraz osiedli mieszkaniowych, zamieszkujący miasto do jednego roku. Inwestycji w infrastrukturę handlową tego typu nie dostrzegali: mężczyźni trudniący się zawodami technicznymi, mający powyżej 61 lat, mający wykształcenie podstawowe lub zasadnicze zawodowe. Osoby te mieszkają w kamienicach zlokalizowanych w śródmieściu i dzielnicach podmiejskich. Budowę centrum handlowego zauważono głównie w Mikołowie (91,67% respondentów), Tarnowskich Górach (90%) oraz Lublińcu (81,67%).

Częściej niż inni budowę obiektów sportowo-rekreacyjnych zauważały kobiety, osoby wykonujące zawody humanistyczne i przyrodnicze, osoby o posta-

wie proinnowacyjnej, osoby w wieku do 30 lat, osoby posiadające wykształcenie średnie lub wyższe. Osoby te mieszkały w centrum miasta oraz na osiedlach mieszkaniowych najczęściej od roku lub od 5 do 20 lat. Inwestycji w ten rodzaj infrastruktury nie zauważały osoby w wieku powyżej 51 lat, legitymujące się wykształceniem podstawowym i zasadniczym zawodowym, zamieszkujące śródmieście i dzielnice podmiejskie powyżej 20 lat. Budowa obiektów sportowo-rekreacyjnych została dostrzeżona głównie przez mieszkańców Cieszyna (67,5% respondentów), Mikołowa (65,83%) oraz Tarnowskich Gór (61,67%)<sup>123</sup>.

Inwestycje w obiekty gastronomiczne były zauważane najczęściej przez: kobiety, osoby z wykształceniem humanistycznym i przyrodniczym, osoby posiadające najczęściej wykształcenie średnie i wyższe, osoby cechujące się najczęściej proinnowacyjną lub nowoczesną postawą względem rzeczywistości, osoby zamieszkujące najczęściej domy jednorodzinne, zlokalizowane w centrach miast oraz na osiedlach mieszkaniowych, w przedziale czasowym od roku do 10 lat oraz osoby zamieszkujące w jednym gospodarstwie domowym w trzy i więcej osób. Budowa obiektów gastronomicznych nie była najczęściej wskazywana przez mężczyzn o postawach tradycyjnych w wieku powyżej 61 lat o wykształceniu podstawowym lub zasadniczym zawodowym, zamieszkujących głównie gospodarstwa domowe zlokalizowane w śródmiejskich kamienicach dłużej niż 20 lat, w pojedynkę lub w dwie osoby. Powstanie obiektu gastronomicznego było najbardziej zauważalne w Tarnowskich Górach (45% respondentów), Cieszynie (43,33%) oraz Wodzisławiu Śląskim (42,5%).

Zwiększenie tempa zmian w mieście wdrażającym idee świata ponowoczesnego nie odbywa się przy biernym przyzwoleniu mieszkańców, ale przy ich czynnym udziale. Ważnym atrybutem ponowoczesnego społeczeństwa jest zarówno deklaratywna, jak i rzeczywista chęć dokonywania metamorfozy przestrzeni. Przeprowadzone badania pozwoliły stwierdzić, że zmian w zagospodarowaniu oczekuje 93,59% mieszkańców miast, z tego najwięcej osób domaga się poprawienia ładu przestrzennego (47,86% odpowiedzi tego rodzaju) oraz unowocześnienia zastanego zagospodarowania (38,57%).

Przeobrażeń w zakresie ładu przestrzennego oczekują głównie kobiety, osoby w wieku od 21 do 60 lat, zamieszkujące w gospodarstwach domowych w trzy – cztery osoby, określające swoją postawę życiową jako tradycyjną. Takiej odpowiedzi udzielali częściej od innych respondenci posiadający wykształcenie średnie i wyższe, zamieszkujący dom jednorodzinny zlokalizowany w dzielnicy podmiejskiej w okresie do lat 10. Zmian w tym zakresie nie oczekują głównie osoby wykonujące zawody przyrodnicze, osoby zamieszkujące w gospodar-

<sup>123</sup> Do realizacji inwestycji w obiekty sportowo-rekreacyjne w przeprowadzonym wywiadzie przyznały się także władze Bierunia, Lublińca, Pszczyny, Raciborza oraz Tarnowskich Gór.



stwach domowych w pojedynkę (maksymalnie w dwie osoby), osoby w wieku do lat 20 oraz powyżej 61. roku życia, osoby posiadające wykształcenie podstawowe i zasadnicze zawodowe. Respondenci ci zamieszkują od 10 do 20 lat kamienice oraz domy w zabudowie szeregowej zlokalizowane w śródmieściu. Metamorfozy zagospodarowania przestrzennego w zakresie ładu przestrzennego domaga się 61,67% respondentów zamieszkujących Łędziny, 56,67% z Wodzisławia Śląskiego oraz 53,83% z Będzina.

Unowocześnienie zastanego zagospodarowania deklarowały najczęściej osoby, które w mieście nie chcą pozostać, o nowoczesnej i proinnowacyjnej postawie wobec rzeczywistości, w wieku do lat 50, posiadające wykształcenie średnie i wyższe, zamieszkujące bloki mieszkalne zlokalizowane w centrach miast w okresie od roku do 20 lat. Zmian takich nie deklarowały osoby zamieszkujące małe gospodarstwa domowe (jedno- i dwuosobowe), osoby mające tradycyjną postawę wobec rzeczywistości oraz osoby w wieku powyżej 61 lat. Osoby te, wyrażające chęć pozostania w mieście, cechowały się wykształceniem zasadniczym zawodowym i zamieszkiwały w mieście powyżej 20 lat. Zmian o charakterze unowocześnienia form zagospodarowania domaga się 45% respondentów z Będzina, 44,17% z Myszkowa oraz 40,83% z Wodzisławia Śląskiego<sup>124</sup>.

### **Adaptowanie trendów globalnych – tolerancja różnorodności**

Wśród postulatów ponowoczesności znajdują się zachęty do wzrostu różnicowania stylów życia współczesnych ludzi, którzy w propagowanym indywidualizmie mają szansę odnaleźć szczególnie dobre warunki dla swobody realizacji własnych celów. Taka postawa wymaga jednak tolerancji zachowań pozostałych użytkowników miast. Życzliwe zainteresowanie innością nie powinno być przymusem, ale elementem kształtowania dobrych stosunków sąsiedzkich i osiągania dodatkowych korzyści z kontaktu z nieznanym stylem życia, poglądami, obyczajami itp. Pluralizm przekonań i ich subiektywizacja należą do warunków istnienia ponowoczesnego społeczeństwa. Wielokulturowość staje się ideologią pielęgnowania odmienności, a w połączeniu z postulowaną tymczasowością zmiennych tożsamości stwarza obraz bezstresowego użytkownika miasta, przyjaznego wobec wszystkich innych i otwartego na spotkanie z każdym, kto mu nie zagraża.

Postulaty ponowoczesności wymagają akceptacji, aby zaistniały w przestrzeni. Analiza wywiadów przeprowadzonych z przedstawicielami władz miejskich pokazała, że najbardziej widocznymi i najczęściej adaptowanymi zjawiskami i trendami w przestrzeni analizowanych miast są:

---

<sup>124</sup> Na kwestie związane z uporządkowaniem przestrzeni zwracali także uwagę przedstawiciele władz tego miasta.

- stosowanie nowoczesnych technologii energetycznych (Będzin, Bieruń, Cieszyn, Lubliniec, Wodzisław Śląski, Żywiec),
- stosowanie nowoczesnych technologii transportowych i logistycznych (Bieruń, Kłobuck, Tarnowskie Góry, Zawiercie),
- segregowania śmieci: Będzin, Bieruń, Cieszyn, Wodzisław Śląski,
- powstawanie enklaw bogactwa, które zaobserwowano w Kłobucku, Pszczynie, Raciborzu, Tarnowskich Górach oraz Zawierciu,
- *urban sprawl*, którego skutki dotyczą takich miast jak: Kłobuck, Myszków, Racibórz, Tarnowskie Góry.

Ponadto w realiach funkcjonowania miast – siedzib powiatów ziemskich województwa śląskiego zaobserwowano trendy związane z:

- promowaniem indywidualnych rozwiązań, co znajduje odzwierciedlenie w przestrzeni Lublińca oraz Pszczyny,
- konsumpcjonizmem realizowanym w nowo powstających hipermarketach, supermarketach – w Kłobucku i Myszkowie,
- feminizacją życia znajdującą swoje odzwierciedlenie najpełniej w Cieszynie,
- występowaniem potrzeb edukacyjnych, co ma miejsce w Będzinie oraz Cieszynie.

Opinie przedstawicieli władz miejskich częściowo potwierdziły wyniki przeprowadzonych badań ankietowych, w których mieszkańcy wyrazili swoje zdanie na temat:

- swoich zachowań proekologicznych,
- preferencji w zakresie lokalizacji mieszkań,
- zgłaszanych potrzeb inwestycyjnych,
- akcentowania swojej odmienności (w sensie specyficznych wyróżników miasta: obiektów zabytkowych, kultury oraz przyrody).

Zachowania proekologiczne mieszkańców analizowanych miast polegają głównie na segregowaniu odpadów (49,43% odpowiedzi, 56,23% respondentów), ograniczeniu używania toreb jednorazowych (29,79 odpowiedzi, 33,90% respondentów) oraz modernizacji instalacji grzewczych (13,81% odpowiedzi, 15,71% respondentów). Badania ujawniły, że najmniejsze znaczenie ma uczestnictwo w akcjach ekologicznych (5,24% odpowiedzi, 6,17% respondentów). Do segregacji odpadów za to przyznaje się 73,33% respondentów zamieszkujących Cieszyn oraz po 63,33% badanych z miast: Będzin oraz Wodzisław Śląski. Deklaracja unikania stosowania toreb jednorazowych najczęściej pojawiała się wśród pytaných w Cieszynie (41,67% respondentów), Kłobucku (40,83%) oraz Pszczynie (38,33%), zaś modernizację instalacji grzewczych najczęściej deklarowano w Kłobucku (19,17% respondentów), Cieszynie (18,33%) oraz Mikołowie (17,50%). Czynny udział w akcjach ekologicznych deklarowało 11,67% respondentów zamieszkujących Będzin, 10,83% z Raciborza oraz 8,33% z Żywca.

Na formę zamieszkania, jaką jest domek na przedmieściu, będący przestrzennym wyróżnikiem procesu *urban sprawl*, wskazywano najczęściej w Żywcu (40,83%), Wodzisławiu Śląskim (40%) oraz Mikołowie (37,5%). Centrum miasta jako wymarzoną lokalizację wskazywano najczęściej w Zawierciu (2,5%) oraz w Bieruniu (dwóch respondentów). Apartament w budownictwie wielorodzinnym wskazano natomiast w Mikołowie (4,17% zapytanych), Lublińcu, Myszkowie oraz Tarnowskich Górach (po trzech respondentów).

Odpowiedzi na temat preferencji zamieszkania pozwalają stwierdzić, że pomiędzy obecnym miejscem zamieszkania oraz preferencjami w tym względzie występują istotne związki korelacyjne. I tak:

- mały jednorodzinny domek preferują mieszkańcy centrum miasta, głównie bloków mieszkalnych, przy czym wymarzony domek na być zlokalizowany na przedmieściach lub poza miastem,
- ogród przy domu pragną mieć mieszkańcy bloków zlokalizowanych na osiedlach mieszkaniowych, zaś niewielki sad jest marzeniem osób zamieszkujących skupiska domków jednorodzinnych,
- mieszkańcy domków jednorodzinnych zlokalizowanych na przedmieściach wyrażają niechęć do posiadania własnych ogrodów,
- osoby mieszkające na przedmieściach, ale w granicach administracyjnych miasta, nie zawsze utożsamiają się z nimi, ale nie wyobrażają sobie mieszkania poza miastem.

Okazuje się, że osoby zamieszkujące na przedmieściu, w domkach jednorodzinnych, spośród działań o charakterze prośrodowiskowym wymieniają najczęściej segregację śmieci, zaś mieszkańcy kamienic śródmiejskich najczęściej tego nie robią. Mieszkańcy śródmieścia wykazują natomiast chęć nauczania innych postaw ekologicznych czy uczestnictwa w organizacjach społecznych na rzecz ekologii.

Zgłaszane przez respondentów potrzeby to: inwestowanie w parki miejskie (35,84%), obiekty kultury (32,53%) oraz centra handlowe (22,99%). Należy zauważyć, że na przynajmniej jedną z tych odpowiedzi wskazało aż 91,36% badanych. Na konieczność zainwestowania w park miejski wskazano w Łędzinach (61,67%), Bieruniu (56,67%) oraz w Myszkowie (55,0%). Ważne z punktu widzenia kształtowania kultury są jej placówki, które powinny zostać wybudowane w Myszkowie (44,17%), Raciborzu oraz Lublińcu (po 40,83%). Centrum handlowe byłoby mile widziane w Wodzisławiu Śląskim (38,39%), Zawierciu (35,0%) oraz w Myszkowie (34,17%).

Wyznacznikami specyfiki miasta najczęściej są zabytki kultury materialnej, dumę z ich posiadania zadeklarowało 51,49% respondentów. Dla kształtowania postaw ponowoczesnych równie ważne jednak są jeszcze: przyroda (15,32%

badanych) oraz kultura, w tym kulinarna (6,82%). Obiekty zabytkowe jako miejsca do pokazania gościom najczęściej wskazywano w Będzinie (95,83% respondentów), Cieszynie (85,0%) oraz w Tarnowskich Górach (70,0%). Elementy środowiska przyrodniczego jako miejsca i obiekty warte pokazania deklarowano głównie w Mikołowie (35,83%), Żywcu (30%) oraz Kłobucku (25,83%). Na wydarzenia kulturalne oraz miejsca związane z gastronomią wskazano głównie w Lublińcu (21,67% badanych) oraz w Cieszynie i Wodzisławiu Śląskim (14,17%).

### **Ograniczone stosowanie ładu i planowania – współpraca w tworzeniu ładu**

Badanie stopnia praktycznego zastosowania postulatu ponowoczesności, jakim jest ograniczone stosowanie ładu i planowania, zorientowane jest na ocenę formalności procedur organizujących proces uzyskiwania zamierzonych rezultatów wykorzystania miejskiej przestrzeni. Ponowoczesność postuluje duży udział społeczności lokalnej w przygotowywaniu założeń dysponowania zasobami miasta, zarówno poprzez zgłaszanie opinii jednostek posiadających indywidualne plany i pomysły wykorzystania przestrzeni, jak i zaangażowanie się grup wyrażających interesy społeczne i stanowiących szczególnego rodzaju forum dyskusji nad przyszłością miasta. Ich zainteresowanie jest wyrazem ponowoczesnej troski o miejsca ważne dla życia, których cechy nie powinny być narzucane powszechnie obowiązującymi standardami, ale dopasowywane i elastycznie oraz ewolucyjnie kształtowane, w każdym przypadku z uwzględnieniem nadrzędności subiektywnych potrzeb użytkowników przestrzeni miasta.

Badanie stopnia zastosowania tego postulatu w miastach powiatowych województwa śląskiego można rozpocząć od rozpoznania opinii przedstawicieli władz miasta na temat głównych celów polityki przestrzennej. Prawie jedna trzecia z nich (cztery miasta) wskazała na racjonalne wykorzystanie przestrzeni jako główny cel, na równi z tworzeniem nowych funkcji, co należy uznać raczej za postawę tradycyjną. Podejście bardziej ponowoczesne zgłosili respondenci w trzech miastach (23% badanych), stwierdzając, iż kształtują cele polityki przestrzennej, uwzględniając kreację charakteru miasta i realizację celów dokumentów strategicznych. Można wysnuć taki wniosek, przyjmując założenie, iż działania takie mają charakter indywidualnych studiów nad kierunkami wykorzystania zasobów przestrzennych miast, a nie wynikają z narzuconych orientacji, na przykład poprzez dostępne środki unijne.

Inny przejaw ograniczonego stosowania ładu i planowania mogą stanowić narzędzia i metody wykorzystywane w planowaniu przestrzennym. Ponad 38% pytanym (przedstawiciele władz pięciu miast) w procesie gospodarowania swoimi zasobami przestrzennymi wykorzystuje miejscowe plany zagospodarowania

przestrzennego, w znacznej części nowe lub zaktualizowane. Tylko w dwóch miastach wykorzystuje się nowoczesne systemy informacji przestrzennej (GIS). Niestety, prawie 40% badanych przedstawicieli władz miejskich nie odpowiedziało na to pytanie. Wydaje się, iż w części z niewiedzy na temat procedur stosowanych w urzędzie konkretnego miasta, w części zaś nie chcąc się przyznać do braku formalnych narzędzi i metod, których znaczenia nie docenia się. Decyzje w wielu przypadkach podejmuje się, kierując się ogólnie rozumianymi korzyściami miasta, w większości przypadków związanymi z celami politycznymi jej aktualnej władzy. Z tym wiąże się również rozkład odpowiedzi na pytanie o stopień wdrożenia strategii rozwoju miasta, rozumianej jako główny dokument zawierający cele kształtowania jego przyszłości. Przedstawiciele władzy w pięciu miastach (38%) zgłaszali średni poziom wykorzystania strategii, przy czym w trzech miastach (23%) strategia była aktualnie w trakcie uchwalania. Przedstawiciele władz w trzech miastach nie udzielili odpowiedzi na to pytanie. Przez średni poziom wykorzystania strategii rozumieją oni 50%-60% realizacji przedsięwzięć zapisanych w tym dokumencie, najczęściej zorientowanym na nadrobienie zaległości cywilizacyjnego rozwoju badanych miast powiatowych, to jest budowę kanalizacji, oczyszczalni ścieków, nowych dróg oraz remonty i modernizacje urządzeń infrastruktury społecznej (np. termomodernizacja budynków szkolnych).

Częściowy sukces postulatu ograniczonego stosowania ładu i planowania lepiej pokazuje zdanie badanych przedstawicieli władz miast na temat użyteczności konsultacji społecznych z zakresu planowania przestrzennego. Prawie 54% pytanych (siedem miast) ocenia je pozytywnie, chociaż w Mikołowie i Pszczynie stwierdzono, iż przyczyniają się do powstawania konfliktów społecznych. W ponad jednej trzeciej badanych miast stwierdzono ogólnie, iż wzrasta społeczna świadomość konieczności angażowania się w sprawy planowania przestrzennego. Tylko przedstawicielom władz w dwóch miastach wydaje się to niepotrzebnym obowiązkiem, który można zastąpić stałymi formami współpracy i konsultacji z użytkownikami miasta, głównie jego mieszkańcami. Wszystkie z badanych trzynastu miast posiadają takie narzędzia, przy czym najpopularniejsze są aktualizowane strony internetowe miast, bezpośredni e-mail umożliwiający kontakt z władzami oraz lokalna prasa. Najmniejszym zainteresowaniem cieszą się bezpośrednio badania opinii publicznej, czasami zdaniem przedstawicieli władz miasta wystarczająco dobrze zastępowane spotkaniami z mieszkańcami. Biorąc jednak pod uwagę fakt, iż wiele takich spotkań odbywa się przy okazji wyborów samorządowych oraz w celu promowania inwestycji (uniknięcia konfliktów), ich znaczenie jako ponowoczesnych form angażowania użytkowników miasta w proces kształtowania jego cech jest niewielkie, stają się instrumentem realizacji celów politycznych władz.

Te jednak realizować należy przede wszystkim poprzez działania podejmowane na rzecz ładu przestrzennego. Najpopularniejsze w opinii przedstawicieli władz badanych miast były przedsięwzięcia zmierzające do uporządkowania przestrzeni śródmieścia (sześć miast – 20%). Na drugim miejscu znalazło się przygotowywanie dokumentów planistycznych, w założeniach służących kompleksowemu rozważeniu przestrzennych problemów miejskich i rozwiązywaniu ich w długookresowej perspektywie. 10% pytaných przedstawicieli władz miasta zwróciło uwagę na dokonywanie usprawnień komunikacyjnych oraz stosowanie się do wytycznych konserwatorskich w ramach nadzorowanej estetyzacji. W zasadzie żadna z tych postaw nie jest przejawem sukcesu zastosowania postulatów ponowoczesności. Władze miast, ogólnie ujmując, tylko porządkują racjonalnie swoją przestrzeń, stawiając przede wszystkim na jej funkcjonalność. Uwzględnia się potrzeby dekoracyjności, nawet miejsc publicznych, ale ma to w praktyce wymiar ozdób świątecznych (choinka na rynku, kolorowe oświetlenie ulic) czy tradycyjnych klombów z kwiatami. Małą wagę przywiązuje się do mniej trwałych form artystycznych, stanowiących elementy klimatu miasta. Pojawiają się jednak ciekawe dekoracje z kwiatów czy nowoczesne fontanny. Trudno takie inicjatywy tłumaczyć tylko brakiem środków, chociaż taki argument najczęściej pojawiał się w wypowiedziach pytaných. Pewnym wytłumaczeniem może być postawa władz wielu miast czynnie angażujących się w porządkowanie, stanowiące ważną wartość w hierarchii społeczności śląskich, szczególnie mniejszych jednostek terytorialnych. Ozdobność ma w nich swoje istotne miejsce, ale trwałość i solidność również. Podtrzymywanie tradycji jako główny trend zmian przestrzennych okazało się ważne jednak tylko w dwóch z badanych miast: Lublińcu i Pszczynie. W pięciu z nich (38%) była to modernizacja, zaś prawie połowa (46%) respondentów stwierdziła, iż jest to modernizacja z elementami tradycji. Ta ostatnia postawa wydaje się najpopularniejsza, gdyż odpowiada realiom badanych miast powiatowych, z których część walczy jednocześnie o funkcjonalne przetrwanie (modernizacja infrastruktury) i wyraźniejszy wizerunek w regionie i kraju. Aby utrzymać atrakcyjność, muszą oferować nowoczesne warunki życia i działalności gospodarczej. Często także chcą być rozpoznawane przez zabytki, których zalety wymagają podtrzymywania tradycyjnych rozwiązań przestrzennych. Kompromisy w łączeniu tych orientacji są codziennością osób podejmujących decyzje dotyczące rozwoju miejskiego. Gospodarowanie zasobami przestrzennymi nabiera w takim kontekście szczególnego znaczenia, gdyż podejmowane rozstrzygnięcia na wiele lat przesądzają o lokalizacji różnych funkcji na obszarach miast i tym samym ich konkurencyjności.

Wprowadzenie postulatu ograniczonego stosowania ładu i planowania weryfikują również wypowiedzi mieszkańców. Swoje miasto za „ciekawe” uznało zaledwie 37 osób spośród 1560 pytaných (2,37 %), a za „nudne” 46 osób (2,98 %). Uwzględniając fakt, iż część z nich myślała raczej o życiu miejskim (atrakcjach, imprezach, wydarzeniach itp.), zachwyt nad ładem przestrzennym badanych miast wydaje się wyrażać znikoma liczba ich mieszkańców. Na pytanie o postrzeganie zmian w strukturze urbanistycznej miasta pozytywnie wypowiedziało się 740 osób, to jest ponad 47,5% wszystkich pytaných mieszkańców. Negatywne zdanie na ten temat wyraziło tylko 200 osób (12,8%). Rozkład opinii na temat dostrzegania zmian funkcji miejskich przedstawia tabela 6.

Tabela 6

Dostrzeganie zmian funkcji w przestrzeni miejskiej przez mieszkańców badanych miast

| Miejsce zmian | Ogółem         |      | Postawa wobec rzeczywistości |             |
|---------------|----------------|------|------------------------------|-------------|
|               | $\Sigma = 674$ | %    | Tradycjonałiści              | Innowatorzy |
| Rynek         | 225            | 33,4 | 104                          | 42          |
| Centrum       | 402            | 59,6 | 186                          | 68          |
| Dzielnice     | 47             | 7,0  | 25                           | 9           |

Taki rozkład opinii wydaje się obecny w wypowiedziach większości mieszkańców mniejszych miast polskich początku XXI wieku. Dostrzegają oni przede wszystkim zmiany dotyczące ich centrów, gdyż te, przez lata zaniedbywane, teraz stają się wizytówką i przedmiotem dumy. W tabeli przedstawiono również opinie grup mieszkańców reprezentujących dwie postawy wobec rzeczywistości<sup>125</sup> i wynika z nich, iż zmiany częściej zauważają tradycjonałiści.

Potrzebę dokonania zmian w zagospodarowaniu przestrzeni miasta poprzez wprowadzanie ładu zgłosiło 658 osób (45%), zwiększenie intensywności zagospodarowania – 228 osób (15,6%), zaś poprawę nowoczesności zagospodarowania – 574 osoby (39,3%). W tym tradycjonałiści odpowiednio<sup>126</sup>: ład – 340 osób (23%), intensywność zagospodarowania – 109 osób (7,4%), nowoczesność zagospodarowania 251 osób (17,2%), zaś innowatorzy: ład – 100 osób (6,8%), intensywność – 41 osób (2,8%), nowoczesność – 121 osób (8,2%). Taki rozkład wydaje się świadczyć o zainteresowaniu ankietowanych mieszkańców zagadnieniami kształtowania przestrzeni miejskiej, jednak wyraża raczej modernistyczne

<sup>125</sup> Identyfikacja postaw była dokonywana na podstawie samookreślenia respondenta (pytanie w metryczce kwestionariusza wywiadu przeprowadzonego z mieszkańcami).

<sup>126</sup> Procenty policzono w odniesieniu do sumy wszystkich respondentów deklarujących potrzebę dokonania zmian w zagospodarowaniu przestrzeni miasta poprzez wprowadzanie ładu, wynoszącej 1460 osób.



postawy porządkowania i poprawiania sprawności funkcjonowania miasta. Na podstawie odpowiedzi na to pytanie nie można przesądzać o braku ponowoczesnej refleksji, gdyż nie pytano ani o rodzaj ładu, jakiego domagają się respondenci<sup>127</sup>, ani jak chcą uzasadnić zwiększenie intensywności zagospodarowania czy unowocześnienia. Być może postrzegają swoje miasta jako niedoinwestowane i z tego powodu niepozwalające na zaspokojenie ich wszystkich potrzeb. Wskazywanie na konieczność poprawy warunków samorealizacji wyższych aspiracji jednostek należy uznać za częściowy sukces realizacji postulatów ponowoczesności. Z pewnością jest nim za to udział respondentów w konsultacjach prowadzonych w ramach przygotowywania Miejscowego Planu Zagospodarowania Przestrzennego. Spośród 119 osób, które odpowiedziały na to pytanie, uczyniły to jednak tylko cztery osoby. Taka postawa sugeruje konieczność angażowania się władz miast w promocję wewnętrzną, która powinna podnieść świadomość odpowiedzialności członków lokalnych społeczności za dysponowanie miejskimi zasobami przestrzennymi.

### **Estetyzacja przestrzeni**

Postulat estetyzacji przestrzeni należy do wytycznych ponowoczesności, ale pragnienie otaczania się pięknem to kulturowa potrzeba ludzi wszystkich miejsc i czasów. Ponowoczesność nie stworzyła potrzeby estetyzacji, a jedynie położyła na nią nacisk większy niż funkcjonalne poglądy poprzedników. Dominujące znaczenie praktycznej strony zagospodarowania przestrzennego, charakterystyczne dla poglądów i osiągnięć ery przemysłowej, w ostatnich dziesięcioleciach XX wieku okazało się cechą niewystarczającą dla poszukujących samorealizacji członków sytego i zamożnego społeczeństwa. Ludzie upomnieli się o lepsze zaspokajanie potrzeb wyższego rzędu, a wśród nich estetyzacja przestrzeni znalazła się na ważnym miejscu. Postulat ten odnosi się nie tylko do przestrzeni świętowania i lokalizacji ważnych wydarzeń kulturalnych czy społecznych, ale również codziennej aktywności. Każde miejsce ma być w jakimś stopniu piękne, chociaż ponowoczesność nie proponuje precyzyjnej definicji tej wartości. Starożytni Grecy, którzy stworzyli pierwsze propozycje rozumienia piękna, ujmowali jego zakres raczej szeroko, nie tylko jako atrybut rzeczy (kształty, barwy, dźwięki), ale również myśli, obyczajów, charakterów, praw, idei. Twierdzili, iż prawdziwe piękno jest duchowe, moralne, umysłowe, równoznaczne z dobrem. Jednak już wówczas pojawiły się także poglądy, by piękno

---

<sup>127</sup> B. Szmít definiuje pojęcie ładu pragmatycznego, który uwzględnia doświadczenia, upodobania, styl epoki, obyczaje, gusta, możliwości zaspokajania aspiracji osób deklarujących potrzebę dokonania zmian w zagospodarowaniu przestrzeni miasta poprzez wprowadzanie ładu. B. Szmít: *Ład przestrzenny*. PIW, Warszawa 1981.

definiować w znaczeniu wyłącznie estetycznym. To ujęcie z czasem stało się ważnym elementem kultury europejskiej<sup>128</sup>.

Zastosowanie postulatu estetyzacji przestrzeni badać można poprzez opinie przedstawicieli władz miast powiatowych województwa śląskiego. Wśród wskazanych przez nich grup problemów przestrzennych nie pojawiają się jednak takie, które świadczyłyby o jego praktycznym wdrażaniu. Pierwsze miejsce zajęły bowiem niewydolne układy drogowe (30% odpowiedzi), które pochłaniają znaczne środki inwestycyjne miejskich samorządów. Na następnych miejscach (po 23%) znalazły się ograniczenia historyczne utrudniające dokonywanie zmian w cechach zasobów przestrzennych (głównie wytyczne konserwatorskie), niespójność zagospodarowania, bałagan w przestrzeni oraz warunki hydrologiczne. Problemy te są postrzegane jako uciążliwości życia i prowadzenia działalności gospodarczej na obszarze miasta. Duża ich liczba i znaczenie oddziałują na niewielkie zainteresowanie postulatami dbania o formę czy styl miejskich urządzeń i przestrzeni publicznych. Estetyka jest ciągle następstwem funkcjonalności, a w praktyce jej niedoskonałości znajdują się na tak odległych miejscach na liście problemów miejskich, że umykają władzom.

Taką motywację do działań kształtujących miejską przestrzeń trudno jest również dostrzec w zbiorze przyczyn dokonywania zmian w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, które zdaniem przedstawicieli władz miast podejmuje się głównie z potrzeby przekwalifikowania przeznaczenia działek, tak aby umożliwić ich zabudowę mieszkaniową. Wykazało to aż 11 miast (85%). Jedynie w dwóch miastach wskazano na potrzebę dokonywania zmian, które mogą przysłużyć się do rozwiązywania konfliktów przestrzennych, a ta motywacja może być traktowana jako wyraz bardziej ponowoczesnego podejścia do planowania. Pozostałe bowiem wyrażają starania dotyczące usprawniania funkcjonowania miast.

Zainteresowanie postulatami estetyzacji przestrzeni dostrzec można także, analizując rodzaje flagowych inwestycji, jakie realizowano w badanych miastach w ciągu ostatnich piętnastu lat. Ponad 76% z nich stanowiły działania zorientowane na poprawę funkcjonowania urządzeń infrastruktury wodno-ściekowej. Miasta, poganiane przepisami unijnymi, nadrabiają wieloletnie zaniedbania. Są to potrzebne, ale i bardzo kosztowne inwestycje, w analizie zastosowania nowoczesnych trendów świadczą jednak raczej o modernistycznej orientacji podmiotów podejmujących decyzje rozwojowe. Na drugim miejscu uplasowały się za to inwestycje w obiekty i przestrzeń publiczną w centrum miasta, niewątpliwie bardziej cenne według ponowoczesnych wytycznych. Tego rodzaju przedsięwzięcia podejmowano w 8 z badanych miast (61%). Dobrze

<sup>128</sup> W. Tatarkiewicz: *Dzieje sześciu pojęć*. PWN, Warszawa 1976, rozdz. 4.

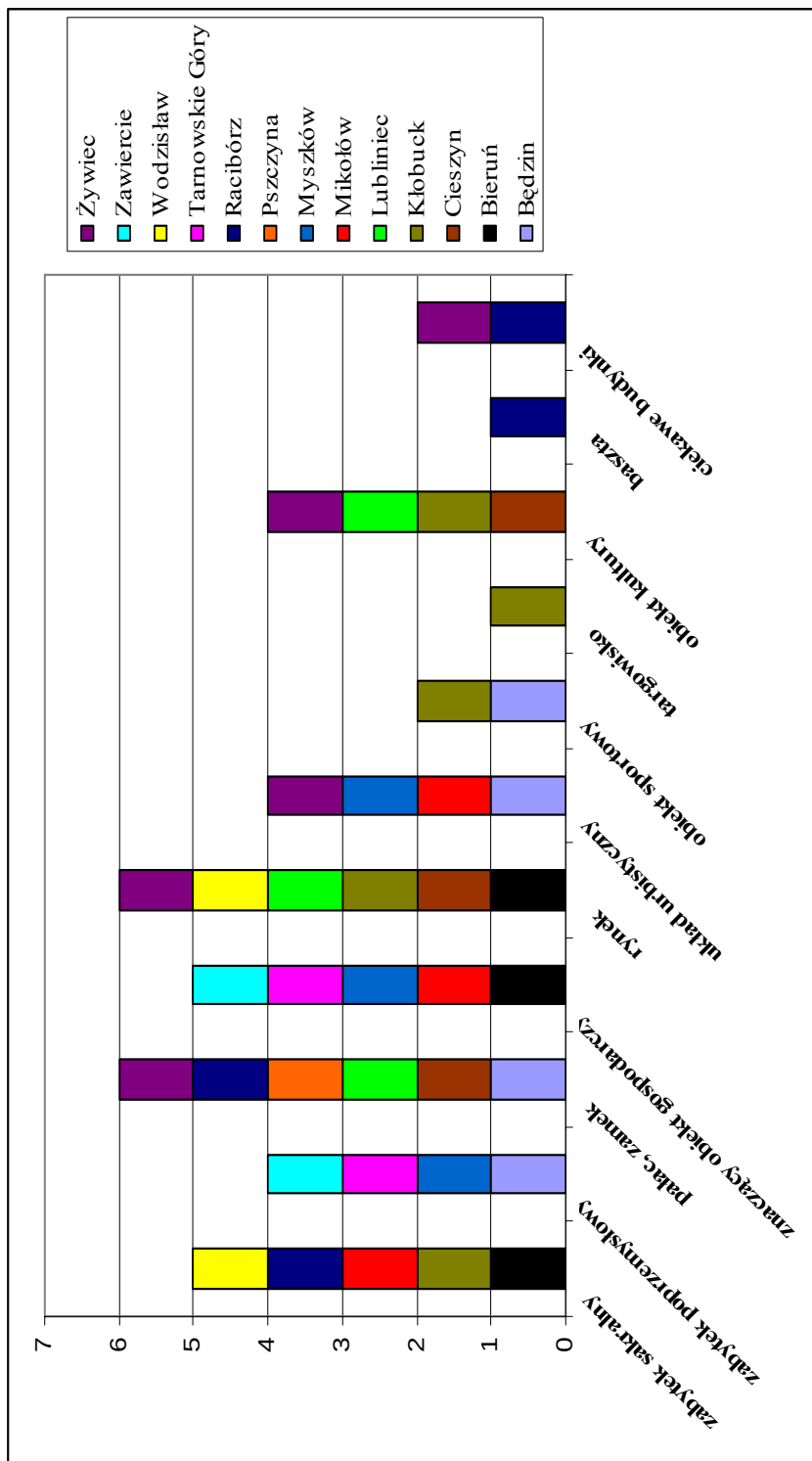
uzupełniają je również inwestycje w obiekty sportowo-rekreacyjne. Suma wskazań wszystkich inwestycji infrastrukturalnych to ponad 36% badanych miast wobec 27% miast inwestujących w przekształcenia cech obiektów i przestrzeni publicznych oraz zabytków. Takie jednak wydają się aktualne potrzeby użytkowników badanych miast, a władze, zaspokajając je, dbają o rozwój. Aktualnie ponad połowa (51%) realizowanych inwestycji to budowy i modernizacje urządzeń infrastruktury technicznej. Wynik dla sumy inwestycji w przekształcenia cech obiektów i przestrzeni publicznych oraz zabytków nie zmienił się. Jest to 27%, chociaż aktualnie więcej inwestuje się w obiekty i przestrzeń publiczną poza centrum miasta. Takie działania deklarują władze Raciborza, Tarnowskich Gór, Wodzisławia Śląskiego, Zawiercia i Żywca.

Wygląd miast to także rezultaty zmian form własności. Sprzedaż działek czy obiektów może powodować różne skutki. W opiniach przedstawicieli badanych miast powiatowych województwa śląskiego wśród ich rodzajów pierwsze miejsce zajął rozwój funkcji usługowych (61%). Na takie cele przeznaczano rynkowo udostępnianą przestrzeń miast: Będzin, Bieruń, Kłobuck, Myszków, Pszczyna, Racibórz, Tarnowskie Góry i Żywiec. Na drugim miejscu znalazły się funkcje mieszkaniowe (38%), które w założeniu były celem nabywców działek w Będzinie, Myszkowie, Pszczynie, Tarnowskich Górach i Zawierciu. Na cel uporządkowania przestrzeni wskazano tylko w Wodzisławiu Śląskim, zaś jej zabudowanie motywowało do sprzedaży działek w Pszczynie, Raciborzu i Zawierciu. Trudno jest precyzyjnie określić, który z powyższych celów jest sukcesem zastosowania postulatu estetyzacji przestrzeni, gdyż nie można stwierdzić, w jakim stopniu obiekty, które powstaną na sprzedanych działkach, upiększą miasta. Nie jest nim z pewnością przeznaczanie miejskiej przestrzeni na funkcje produkcyjne, ale taki cel wskazano tylko w Zawierciu.

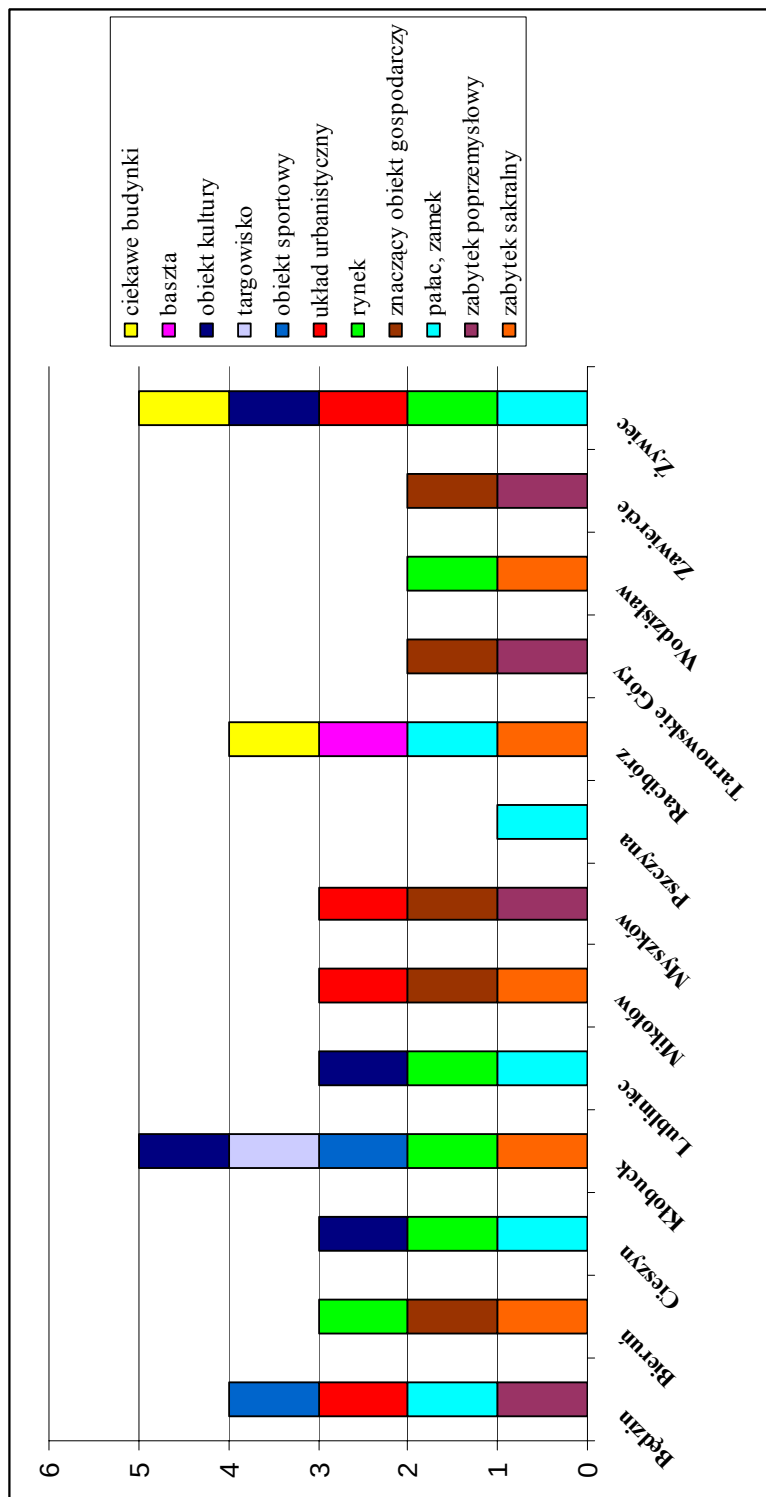
Za pewnego rodzaju szczególną weryfikację postulatu estetyzacji przestrzeni można uznać rozkład opinii przedstawicieli władz miejskich dotyczących akceptacji światowych trendów, nowych idei, pomysłów działań itp. Najlepiej przyjmowane są nowoczesne technologie energetyczne (15%). Po nich respondenci wskazali na niekorzystnie oceniane zjawisko rozlewania się przestrzeni miejskiej *urban sprawl*, na które wskazali pytani w pięciu z badanych miast: Kłobucku, Myszkowie, Raciborzu, Tarnowskich Górach i Zawierciu. Na dalszej pozycji (po cztery miasta – 10%) znalazły się: segregacja śmieci, nowoczesne technologie i logistyka oraz powstawanie enklaw bogactwa (gett dobrobytu). W zasadzie wszystkie z tych trendów można uznać za obrazujące w jakimś stopniu przejawy wdrażania postulatu estetyzacji przestrzeni. Najbardziej dyskusyjne wydaje się zjawisko rozlewania się miast, ale nowe domy mogą być ładne i powstawać niekoniecznie kosztem malowniczych obszarów kontinuum miejsko-wiejskiego. Getta dobrobytu, jeśli nie są tworzone jako zunifikowany pro-

dukt deweloperów (jednakowe domki z podobnie zagospodarowanym otoczeniem), to mogą stanowić współczesny wkład w przestrzeń miasta, unikalny ślad czasów, budynki, które po latach będą dokumentowały życie na początku XXI wieku.

Estetykę miast mogą za to poprawić nowe miejsca, jakie próbuje się kreować często tak, aby w przyszłości stały się ich symbolami. W jednej trzeciej badanych miast jednak nic takiego się nie tworzy i nie zamierza budować. W Kłobucku, Lublińcu i Wodzisławiu Śląskim powstają lub są planowane oryginalne obiekty turystyczno-rekreacyjne. W Raciborzu i Zawierciu rozważa się wybudowanie ciekawych obiektów wzbogacających zagospodarowanie przestrzeni tych miast. W Bieruniu myśli się o nowym układzie urbanistycznym miasta, zaś w Myszkowie o poprawie atrakcyjności centrum. Ogólnie można jednak stwierdzić, iż władze miast powiatowych województwa śląskiego nie skupiają się na kreowaniu obiektów, które mogłyby stać się ich symbolami. Ich zdaniem są ważniejsze potrzeby i to, co aktualnie jest z miastem kojarzone, musi wystarczyć. Rozkład opinii przedstawicieli władz miast na ten temat prezentują rys. 8 i 9.



Rys. 8. Ważne i symboliczne obiekty i miejsca w mieście – zestawienie według rodzajów obiektu



Rys. 9. Ważne i symboliczne obiekty i miejsca w mieście – zestawienie według miast

Zdaniem zaledwie 82 mieszkańców (5,2% pytanych) ich miasto jest ładne, zaś tylko 43 osoby (2,7%) zadeklarowały, że nawet piękne. Nie jest to pozytywna ocena dla estetyki miejskiej, a tym bardziej starań władz w tej dziedzinie. Jeśli już mieszkańcy uznają coś za warte eksponowania wśród miejskich zasobów przestrzennych, to w 209 przypadkach (14%) jest to rynek. Najczęściej także dostrzegane są zmiany jego cech: remonty – 779 osób (prawie 50% odpowiadających na to pytanie), restauracje zabytków – 749 osób (ponad 56% odpowiadających na to pytanie). Mieszkańcy zauważają ponadto także zmiany w całym centrum: remonty – 672 osoby (43% odpowiadających na to pytanie) i odrestaurowywanie obiektów – 536 osób (40% odpowiadających na to pytanie). Ich zdaniem na pewną poprawę cech przestrzeni wpływ mają również nowe inwestycje, które powstały w ostatnim dziesięcioleciu. Doceniają najbardziej nowe ulice (451 osób, 10% odpowiadających na to pytanie) i place (305 osób, 7% odpowiadających na to pytanie).

Oceny zastosowania postulatu estetyzacji miejsc dobrze prezentują również odpowiedzi mieszkańców na pytanie o potrzebne zmiany w estetyce miejsc w mieście. Wyniki przedstawia tabela 7. Potrzebę zmian w stylu budynków i budowlń znajdujących się w mieście dostrzeżę 201 osób mieszkających w domach jednorodzinnych, 54 mieszkańców kamienicy, 111 blokowisk oraz 6 szeregowców. Wśród nich byli innowatorzy, których opinie podzieliły się w sposób następujący: 40 mieszkających w domach jednorodzinnych, 15 mieszkających w kamienicach, 22 z bloków oraz 1 mieszkaniac współczesnych szeregowców. Ten podział w pewnym stopniu pokazuje preferencje estetyczne mieszkańców miast, które różnicuje zagospodarowanie przestrzenne, jakie na co dzień najczęściej spotykają – rodzaj budynku będącego miejscem ich zamieszkania. Ze względu na cechy badania nie mogą to być jednoznaczne wnioski, ale pewne możliwe do zaobserwowania zależności wydają się ciekawe. Postulat estetyki miasta można realizować także poprzez budowę nowych obiektów. Według 272 mieszkańców badanych miast potrzebne są w nich przede wszystkim place. Uważało tak 43 mieszkających w centrum oraz 107 mieszkających w dzielnicach peryferyjnych.



Tabela 7

Potrzeby zmian w estetyce miasta

| Rodzaj zmian | Ogółem        |      | Postawa wobec rzeczywistości |             | Przyszłość w mieście |                               | Miejsce zamieszkania w mieście |                                 |
|--------------|---------------|------|------------------------------|-------------|----------------------|-------------------------------|--------------------------------|---------------------------------|
|              | $\Sigma=1687$ | %    | Tradycjonalisci              | Innowatorzy | Cheący zostać        | Tradycjonalisci cheący zostać | Mieszkający w centrum          | Mieszkający na osiedlach bloków |
| styl         | 372           | 22,1 | 161                          | 78          | 281                  | 133                           | 9                              | 13                              |
| charakter    | 396           | 23,5 | 183                          | 78          | 284                  | 139                           | 11                             | 11                              |
| czystość     | 919           | 54,5 | 476                          | 146         | 704                  | 390                           | 22                             | 35                              |

Ostatnim sposobem weryfikacji zastosowania wynikającego z idei ponowoczesności postulatu estetyzacji przestrzeni mogą być odpowiedzi pytanym mieszkańców dotyczące wyglądu ich domów i udziału w ich kształtowaniu. Tylko 27% z nich (416 osób) przyznało się do uczestniczenia w procesie podejmowania decyzji dotyczących ustalenia cech domu, w którym mieszkają. Ponad 84% domów respondentów (1308 budynków) nie ma żadnych ozdób czy wyróżników. Jedynie 16,7% z nich mieszka w domu, który został zaprojektowany jako indywidualne rozwiązanie architektoniczne, na zamówienie inwestora. Pozostałe 1003 domy, jakie wskazali pytani mieszkańcy, powstały na podstawie ogólnodostępnych gotowych projektów. Trudno jest jednoznacznie pokazać zależność ich koloru z estetycznymi postulatami ponowoczesności, ale zaprezentowane w tabeli 8 zestawienie może stanowić ciekawostkę uzupełniającą prezentowane wyniki badań.

Tabela 8

Kolory domów wskazane przez ankietowanych mieszkańców

| Kolor domu              | Ogółem odpowiedzi, $\Sigma=3046$ | % odpowiedzi |
|-------------------------|----------------------------------|--------------|
| jednobarwny             | 1352                             | 44,39        |
| odcienie szarości       | 431                              | 14,15        |
| odcienie żółci          | 272                              | 8,93         |
| odcienie bieli          | 236                              | 7,75         |
| odcienie brązu          | 179                              | 5,88         |
| odcienie zieleni        | 152                              | 4,99         |
| odcienie czerwieni      | 119                              | 3,91         |
| dwubarwny               | 71                               | 2,33         |
| odcienie pomarańczowego | 54                               | 1,77         |
| odcienie niebieskiego   | 44                               | 1,44         |
| jasny                   | 28                               | 0,92         |
| wielobarwny             | 5                                | 0,16         |
| ciemny                  | 5                                | 0,16         |

### Dominujące znaczenie konsumpcji

Istotność aktów spożywania należy do najczęściej rozpoznawanych postulatów ponowoczesności, chociaż jego powstanie związane jest raczej z nawiązującym do bezwzględного bogacenia się modernizmem<sup>129</sup>. Konsumpcjonizm jest

<sup>129</sup> Już jednak w XVIII wieku J.J. Rousseau jako prekursor romantyzmu propagował indywidualizm, namawiając do pragnienia przyjemności oraz poszukiwania bodźców do nowych doświadczeń, co C. Campbell uznaje za źródło konsumpcjonizmu. C. Campbell: *The Romantic Ethic and the Spirit of Modern Consumerism*. Oxford 1987.

jednak łatwo dostrzegalny i w istotnym stopniu stanowi o realiach globalnej gospodarki, napędzanej niesłabnącą skłonnością do zakupów. XX wiek to szczególnie okres w historii ludzkości, której aktywność nigdy wcześniej nie była jednak tak mocno zorientowana na konsumpcję<sup>130</sup>. Zaspokaja ona bowiem potrzeby pozyskiwania przyjemności, hedonistycznie podnoszona jest do rangi celu istnienia. Współczesny konsument to nabywca ogromnej ilości dóbr i usług, jednak nigdy do końca niezadowolony, zawsze poszukujący czegoś jeszcze, ciągle starający się wypełnić pustkę, o której istnieniu często przed zobaczeniem reklam nie miał pojęcia. Modernistyczną dyscyplinę i racjonalność zastąpiono dążeniem do osiągania zadowolenia poprzez gromadzenie wrażeń, doświadczeń i przeżywanie stanów satysfakcji.

Przestrzennym przejawem zastosowania tego postulatu jest przekształcanie terenów przemysłowych w obszary o funkcjach handlowych, rekreacyjno-sportowych, gastronomicznych, turystycznych i kulturowych. W strukturze gospodarczej miast przewagę nad tradycyjnym sektorem przemysłu osiągają działalności w sferze usług. Transformacja miast przemysłowych w poprzemysłowe jest wynikiem zarówno inwestycji publicznych, jak i prywatnych. Z jednej strony władze lokalne podejmują bezpośrednie działania, których celem jest rewitalizacja dzielnic śródmiejskich oraz terenów poprzemysłowych. Z drugiej strony usilnie zabiegają o inwestorów, zainteresowanych angażowaniem swoich kapitałów w celu ponownego zagospodarowania obszarów, które utraciły pierwotne funkcje.

W województwie śląskim założenia projektów rewitalizacyjnych są w dużej mierze determinowane możliwością dofinansowania w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego dla Województwa Śląskiego na lata 2007-2013. Projekty finansowane z działania dotyczącego rewitalizacji miast związane są przede wszystkim z odnową reprezentacyjnych przestrzeni publicznych, takich jak: rynki, główne place i ulice oraz parki miejskie, a także modernizacją kluczowych obiektów użyteczności publicznej oraz adaptacją na cele kulturalne obiektów postindustrialnych. Podejmowane działania zmierzają do wykreowania funkcji związanych ze spędzaniem czasu wolnego, zarówno w przestrzeniach publicznych (m.in. rynki, place, domy kultury), jak i przestrzeniach prywatnych (m.in. centra handlowe, parki rozrywki). Dotyczy to intensyfikacji „konsumpcji przestrzeni” i „konsumpcji w przestrzeni”. Wzmoczenie „konsumpcji przestrzeni” odbywa się poprzez przystosowanie do użytkowania miejsc, które wcześniej były niedostępne, niebezpieczne i nieestetyczne. Poprzez różnego rodzaju udogodnienia, na przykład ścieżki rowerowe, place zabaw, ławki, latarnie uliczne,

<sup>130</sup> B. Mróz: *Consumo ergo sum? Rola konsumpcjonizmu we współczesnych społeczeństwach*. W: *Oblicza konsumpcjonizmu*. Red. B. Mróz. SGH, Warszawa 2009.

fontanny i inne obiekty małej architektury miejsca te stają się bardziej przyjazne, zachęcając tym samym do częstego w nich przebywania. Przynosi to z kolei efekty w postaci nasilenia „konsumpcji w przestrzeni”. Miejsca te stają się sceną plenerowych wydarzeń kulturalnych i rozrywkowych, rozwijają się usługi gastronomiczne. Dana przestrzeń staje się popularnym miejscem spotkań, integrującym na wielu płaszczyznach lokalną społeczność oraz stanowiącym wizytówkę miasta.

Wyniki badania ankietowego przeprowadzonego wśród mieszkańców zdają się potwierdzać opisane powyżej spostrzeżenia. W opinii wypowiadających się na temat nowych inwestycji zrealizowanych w mieście (tabela 9), a także typów obiektów, które w ostatnim czasie wyburzono (tabela 10), najważniejszą tendencję stanowi inwestowanie w obiekty i instytucje spędzania czasu wolnego, miejskie przestrzenie publiczne oraz centra handlowe przy równoczesnym wyburzaniu obiektów przemysłowych i zabudowy mieszkaniowej. Zaakceptowanie postulatu ponowoczesności dotyczącego dominującego znaczenia konsumpcji zdaniem respondentów potwierdzone zostało przede wszystkim w takich miastach jak: Mikołów (66% wskazań dla obiektów i instytucji spędzania czasu wolnego oraz centrów handlowych), Racibórz (61%), Żywiec (60%). W najmniejszym stopniu inwestycje związane z tym ponowoczesnym postulatem są odczuwane przez mieszkańców Kłobucka (37%), Wodzisławia Śląskiego (45%) oraz Będzina (46%).

Tabela 9

Nowe inwestycje, które zrealizowano w mieście – opinia ankietowanych

|                                              | Będzin | Bieruń | Cieszyń | Kłobuck | Lędziny | Lubliniec | Mikołów | Myszków | Pszczyna | Racibórz | Tarnowskie Góry | Wodzisław | Zawiercie | Zywiec |
|----------------------------------------------|--------|--------|---------|---------|---------|-----------|---------|---------|----------|----------|-----------------|-----------|-----------|--------|
| miejskie przestrzenie publiczne              | 38%    | 26%    | 26%     | 49%     | 35%     | 25%       | 21%     | 19%     | 18%      | 17%      | 27%             | 31%       | 25%       | 21%    |
| place                                        | 11%    | 10%    | 4%      | 30%     | 9%      | 3%        | 5%      | 3%      | 4%       | 2%       | 6%              | 6%        | 5%        | 5%     |
| ulice                                        | 14%    | 8%     | 8%      | 12%     | 14%     | 16%       | 6%      | 7%      | 9%       | 3%       | 10%             | 17%       | 9%        | 7%     |
| parki                                        | 13%    | 8%     | 14%     | 7%      | 12%     | 6%        | 10%     | 9%      | 5%       | 12%      | 11%             | 8%        | 11%       | 9%     |
| obiekty i instytucje spędzania czasu wolnego | 28%    | 31%    | 37%     | 23%     | 23%     | 36%       | 40%     | 44%     | 41%      | 39%      | 32%             | 30%       | 40%       | 38%    |
| obiekty kultury                              | 3%     | 6%     | 7%      | 3%      | 2%      | 6%        | 11%     | 2%      | 1%       | 4%       | 6%              | 3%        | 4%        | 4%     |
| obiekty sportowo-rekreacyjne                 | 11%    | 18%    | 18%     | 9%      | 16%     | 14%       | 18%     | 20%     | 23%      | 18%      | 15%             | 12%       | 21%       | 17%    |
| gastonomia                                   | 14%    | 7%     | 12%     | 11%     | 5%      | 16%       | 11%     | 22%     | 17%      | 17%      | 11%             | 15%       | 15%       | 17%    |
| centrum handlowe                             | 21%    | 20%    | 20%     | 14%     | 23%     | 22%       | 26%     | 12%     | 13%      | 22%      | 22%             | 15%       | 16%       | 22%    |
| inwestycje biznesowe i infrastrukturalne     | 17%    | 22%    | 16%     | 14%     | 18%     | 15%       | 12%     | 22%     | 26%      | 22%      | 19%             | 23%       | 18%       | 18%    |
| zakłady przemysłowe                          | 3%     | 8%     | 2%      | 4%      | 4%      | 2%        | 1%      | 6%      | 3%       | 2%       | 2%              | 3%        | 0%        | 1%     |
| biurowce                                     | 4%     | 2%     | 5%      | 1%      | 3%      | 5%        | 3%      | 6%      | 4%       | 11%      | 5%              | 6%        | 2%        | 3%     |
| infrastruktura                               | 10%    | 12%    | 9%      | 9%      | 11%     | 8%        | 8%      | 10%     | 19%      | 9%       | 12%             | 14%       | 16%       | 14%    |
| inne                                         | 1%     | 1%     | 1%      | 0%      | 1%      | 2%        | 1%      | 3%      | 2%       | 0%       | 0%              | 1%        | 1%        | 1%     |

W opinii mieszkańców badanych miast wyburzenia dotyczą przede wszystkim budynków mieszkalnych i zakładów przemysłowych. Najwięcej wskazań dotyczących pierwszego typu obiektów odnotowano w Bieruniu (77%), Lublińcu (58%) i Pszczynie (56%). W tych miastach ponad 50% pytanym wskazywało na likwidację zasobów mieszkaniowych. Wyżej wymienione ośrodki są jednocześnie tymi miejscami, gdzie ankietowani w najmniejszym stopniu wskazywali wyburzanie zakładów przemysłowych. Z kolei Zawiercie (54%) oraz Myszków (47%) to miasta, w których zdaniem respondentów wyburzenia dotyczą przede wszystkim zakładów przemysłowych.

Biorąc pod uwagę poziom zadowolenia mieszkańców z przedsięwzięć realizowanych w mieście, można pokusić się o stworzenie macierzy (tabela 11), na podstawie której będzie można ustalić, na ile badany postulat ponowoczesności jest realizowany w mieście i jaka jest na ten temat opinia jego mieszkańców. W związku z tym można wyróżnić cztery grupy miast. W pierwszej grupie, którą tworzą: Cieszyn, Lubliniec, Mikołów, Pszczyna, Tarnowskie Góry i Żywiec, relatywnie wysoki poziom inwestycji związanych z tworzeniem warunków konsumpcji, w tym: rekreacją, gastronomią i handlem, łączy się z relatywnie wysokim poziomem zadowolenia mieszkańców z realizowanych inwestycji. W przypadku powyższych miast możemy mówić o pewnym sukcesie zastosowania postulatu dominującego znaczenia konsumpcji. W drugiej grupie, którą reprezentują: Bieruń, Myszków, Racibórz i Zawiercie, relatywnie wysoki poziom inwestycji związanych z warunkami konsumpcji nie wiąże się z akceptacją mieszkańców miasta. W tym przypadku postulat ten w oczach mieszkańców ma wymiar negatywny. Trzeci przypadek tworzy w pojedynkę Kłobuck, który mimo niskiego poziomu inwestycji związanych z tworzeniem warunków konsumpcji, charakteryzuje się relatywnie wysokim poziomem zadowolenia mieszkańców. W gronie badanych miast Kłobuck stanowi dość specyficzny przypadek, gdyż jest jedynym miastem, w którym mieszkańcy jako nową inwestycję wskazywali przede wszystkim modernizację miejskiej przestrzeni publicznej – rynku. W przypadku stosunkowo małego miasta, jakim jest Kłobuck, projekt rewitalizacji rynku uznano za flagową inwestycję z zakresu przebudowy przestrzeni miejskiej, która potencjalnie może być miejscem konsumpcji nowych usług. Czwartą grupę stanowią miasta takie jak: Będzin, Łędziny, Wodzisław Śląski, w których niskiemu poziomowi inwestycji związanych z tworzeniem warunków konsumpcji towarzyszy równocześnie ich negatywna ocena wydana przez mieszkańców.

Tabela 10

Obiekty, które wyburzono w mieście – opinia ankietowanych

|                              | Będzin | Bieruń | Cieszyn | Kłobuck | Lędziny | Lubliniec | Mikołów | Myszków | Pszczyna | Racibórz | Tarnowskie Góry | Wodzisław | Zawiercie | Zywiec |
|------------------------------|--------|--------|---------|---------|---------|-----------|---------|---------|----------|----------|-----------------|-----------|-----------|--------|
| budynki mieszkalne           | 40%    | 77%    | 52%     | 33%     | 12%     | 58%       | 30%     | 21%     | 56%      | 35%      | 37%             | 14%       | 28%       | 29%    |
| szkoły                       | 0%     | 0%     | 1%      | 2%      | 2%      | 1%        | 0%      | 0%      | 0%       | 1%       | 1%              | 0%        | 0%        | 2%     |
| sklepy                       | 12%    | 9%     | 5%      | 23%     | 14%     | 26%       | 11%     | 18%     | 18%      | 19%      | 13%             | 18%       | 9%        | 30%    |
| obiekty kultury              | 3%     | 0%     | 2%      | 2%      | 5%      | 0%        | 5%      | 2%      | 0%       | 2%       | 4%              | 3%        | 0%        | 0%     |
| obiekty sportowo-rekreacyjne | 3%     | 0%     | 1%      | 4%      | 17%     | 2%        | 1%      | 1%      | 0%       | 6%       | 6%              | 4%        | 2%        | 2%     |
| gastronomia                  | 3%     | 6%     | 1%      | 6%      | 7%      | 8%        | 1%      | 7%      | 16%      | 7%       | 6%              | 11%       | 5%        | 10%    |
| zakłady przemysłowe          | 31%    | 8%     | 29%     | 22%     | 36%     | 1%        | 38%     | 47%     | 5%       | 22%      | 20%             | 39%       | 54%       | 25%    |
| biurowce                     | 4%     | 0%     | 2%      | 7%      | 0%      | 2%        | 14%     | 3%      | 2%       | 8%       | 1%              | 5%        | 1%        | 1%     |
| inne                         | 4%     | 0%     | 7%      | 1%      | 7%      | 2%        | 0%      | 1%      | 3%       | 0%       | 12%             | 6%        | 1%        | 1%     |



Tabela 11

Ocena dominującego znaczenia konsumpcji jako postulatu ponowoczesności

|                                                  | Niski poziom zadowolenia mieszkańców | Wysoki poziom zadowolenia mieszkańców                          |
|--------------------------------------------------|--------------------------------------|----------------------------------------------------------------|
| Niski poziom inwestycji związanych z konsumpcją  | Będzin, Łędziny, Wodzisław Śląski    | Kłobuck                                                        |
| Wysoki poziom inwestycji związanych z konsumpcją | Bieruń, Myszków, Racibórz, Zawiercie | Cieszyn, Lubliniec, Mikołów, Pszczyna, Tarnowskie Góry, Żywiec |

Postulat związany z dominującym znaczeniem konsumpcji należy również rozpatrywać w kontekście potrzeb, jakie wyrażali respondenci. Wśród wszystkich ankietowanych z 14 miast najczęściej wymienianym obiektem, który przydałby się w mieście, jest parking (25% wszystkich odpowiedzi). W dalszej kolejności odczuwany jest brak terenów parkowych (16%) i obiektów o funkcjach kulturalnych (15%) oraz sportowo-rekreacyjnych (11%). Potrzeby są nieznacznie zróżnicowane ze względu na wiek respondentów. Osoby do 20. roku życia akcentują przede wszystkim brak parkingów (20%) i centrów handlowych (26%). Osoby pomiędzy 20. a 30. rokiem życia wskazują na parkingi (27%) i tereny parkowe (16%). Brak parkingów (27%) oraz parków miejskich (21%) jest jeszcze bardziej widoczny w grupie osób w wieku 31-40 lat. Ludzie w wieku 41-50 lat zaznaczają brak parkingów (27%) i terenów zielonych (19%), należy jednak nadmienić, że wskazują również na potrzebę istnienia obiektów kulturalnych (14%). Osoby w wieku 51-60 lat, podobnie jak wcześniejsze grupy, wskazują parkingi (najwięcej spośród wszystkich grup wiekowych – 37%) oraz tereny parkowe (16%) i obiekty sportowo-rekreacyjne (14%). Najstarsi mieszkańcy (powyżej 60. roku życia) akcentują potrzebę istnienia parkingów (23%), obiektów kulturalnych (19%) oraz parków miejskich (16%).

Tabela 12 prezentuje dane dla poszczególnych miast. Zawarto w niej rankingi najbardziej pożądanых obiektów w miastach. Z wyjątkiem Bierunia parkingi znajdują się na liście trzech pierwszych potrzeb w większości miast. Duża presja ze strony mieszkańców na tworzenie takich miejsc prowadzi bardzo często do uszczuplania miejskich przestrzeni publicznych. Powszechnym zjawiskiem jest też chaotyczne parkowanie w centrach miast, generujące konflikty pomiędzy kierowcami a pieszymi i właścicielami nieruchomości. Dominacja na liście miejsc parkingowych oznacza, że mieszkańcy skłonni są w pierwszej kolejności „konsumować przestrzeń” ze względu na swoje indywidualne potrzeby. Dopiero zapewnienie komfortowego dojazdu do danego miejsca może warunkować chęć korzystania z parków, obiektów kultury czy centrów handlowych.

Poza parkingami ankietowani wskazują na potrzebę istnienia terenów zielonych (ma ona dominujące znaczenie w Bieruniu, Łędzinach oraz Myszkowie), a także obiektów kultury, które oprócz Kłobucka, w którym stanowią najbardziej pożądaną typ obiektów, są zwykle wymieniane na drugim miejscu (Bieruń, Lubliniec, Mikołów, Myszków, Pszczyna). Z potrzebnych obiektów, które pojawiają się na szczytach rankingów, stosunkowo rzadko można wskazać:

- centra handlowe, wymieniane na drugim miejscu w Zawierciu oraz na trzecim w Bieruniu, Cieszynie, Pszczynie i Wodzisławiu Śląskim,
- obiekty rekreacyjne, które pojawiły się na drugim miejscu w odpowiedziach udzielanych przez mieszkańców Żywca oraz w kilku miastach jako trzecia z kolei potrzeba,

- plac miejski, którego brak odczuwany jest szczególnie mocno w Łędzinach,
- biurowce, które pojawiały się stosunkowo często w odpowiedziach ankietowanych z Będzina i Tarnowskich Gór.

Jedynym typem obiektów, które w żadnym z miast nie zdołały znaleźć się w pierwszej trójce wskazań, są lokale gastronomiczne.

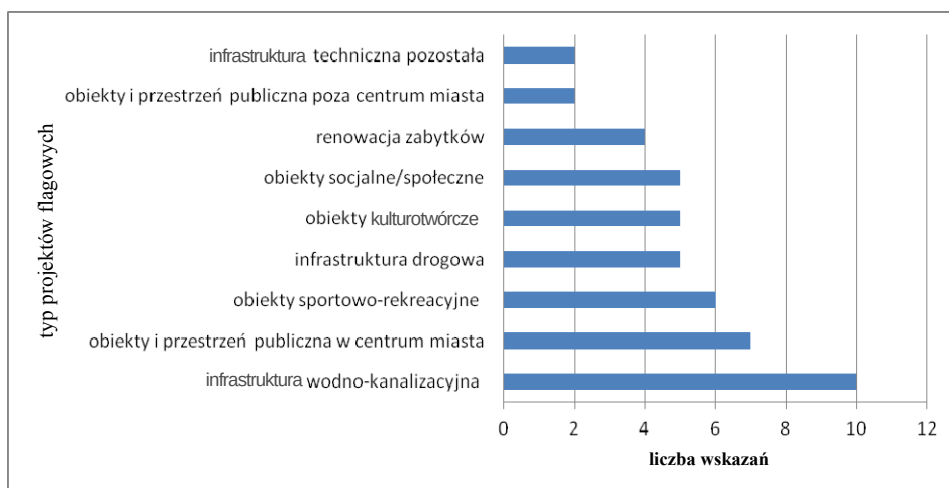
Tabela 12

Obiekty potrzebne w poszczególnych miastach – opinia ankietowanych

| Lp. | Miasto           | Potrzebne obiekty    |                                   |                                                                            |
|-----|------------------|----------------------|-----------------------------------|----------------------------------------------------------------------------|
|     |                  | I                    | II                                | III                                                                        |
| 1   | Będzin           | parkingi (24%)       | park (16%)                        | biurowiec (14%)                                                            |
| 2   | Bieruń           | park (31%)           | obiekt kultury (16%)              | centrum handlowe (14%)                                                     |
| 3   | Cieszyn          | parkingi (35%)       | park (20%)                        | centrum handlowe (9%)                                                      |
| 4   | Kłobuck          | obiekt kultury (22%) | parkingi (19%)                    | obiekt sportowo-rekreacyjny (14%),<br>park (14%)                           |
| 5   | Łędziny          | park (28%)           | plac miejski (17%)                | obiekt kultury (14%)<br>parkingi (14%)                                     |
| 6   | Lubliniec        | parkingi (31%)       | obiekt kultury (21%)              | obiekt sportowo-rekreacyjny (16%)                                          |
| 7   | Mikołów          | parkingi (30%)       | obiekt kultury (23%)              | obiekt sportowo-rekreacyjny (15%)                                          |
| 8   | Myszków          | park (22%)           | obiekt kultury (17%)              | parkingi (15%)                                                             |
| 9   | Pszczyna         | parkingi (26%)       | obiekt kultury (17%)              | centrum handlowe (13%)                                                     |
| 10  | Racibórz         | parkingi (23%)       | park (19%)                        | obiekt kultury (18%)                                                       |
| 11  | Tarnowskie Góry  | parkingi (32%)       | park (17%)                        | plac miejski (10%)<br>obiekt sportowo-rekreacyjny (10%)<br>biurowiec (10%) |
| 12  | Wodzisław Śląski | parkingi (22%)       | park (17%)                        | centrum handlowe (15%)                                                     |
| 13  | Zawiercie        | parkingi (24%)       | centrum handlowe (15%)            | obiekt kultury (14%)                                                       |
| 14  | Żywiec           | parkingi (31%)       | obiekt sportowo-rekreacyjny (16%) | obiekt kultury (14%)                                                       |

Analizując rolę konsumpcji we współczesnym mieście, ciekawe wnioski można również wysnuć na podstawie wyników wywiadów przeprowadzonych w urzędach miast. Z perspektywy ich władz inwestycje związane ze wspieraniem zachowań konsumpcyjnych w przestrzeni miasta nie mają największej

wagi. Można to było zaobserwować w rozumieniu pojęcia „flagowe projekty”. W trakcie wywiadów dominowało przekonanie, że flagowym projektem jest inwestycja, która angażuje największe środki finansowe, obejmuje duży obszar miasta i skoncentrowana jest na poprawie warunków technicznych. Dlatego też w przypadku większości miast za takie projekty uznawano kompleksowe przedsięwzięcia związane z gospodarką wodno-ściekową. Dopiero na drugim miejscu pojawiały się przedsięwzięcia, które można nazwać flagowymi, a więc takimi, które wpływają na poprawę wizerunku miasta, mają charakter ponadlokalny, gdyż ich oferta jest skierowana nie tylko do mieszkańców, ale również do osób przyjezdnych, cechują się ponadto wyjątkowymi walorami architektonicznymi.

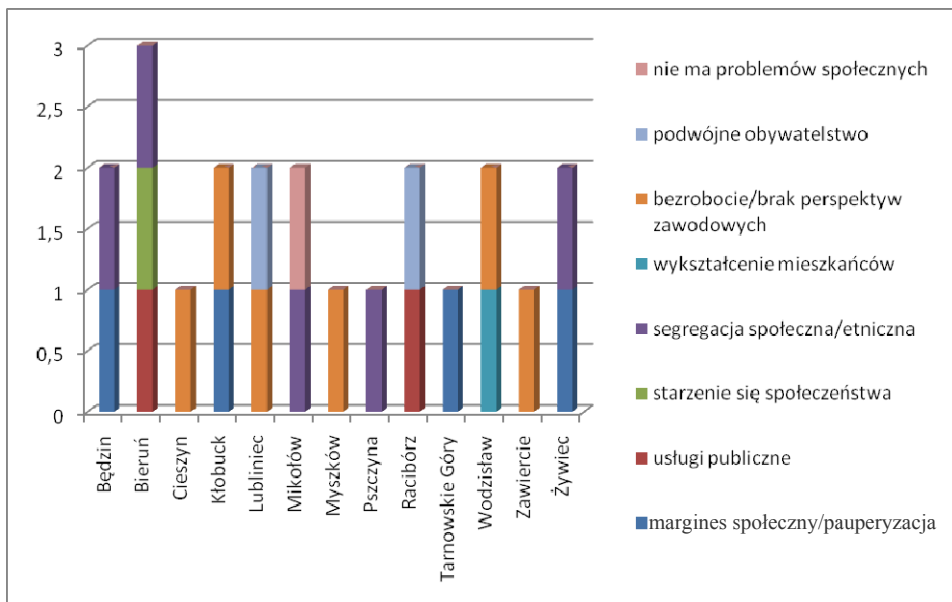


Rys. 10. Typy projektów flagowych zrealizowanych w miastach powiatowych województwa śląskiego

## 2. Obrona przed promowanymi a nieakceptowanymi postulatami ponowoczesności (Małgorzata Twardzik)

Wyniki badań przeprowadzonych wśród pracowników urzędów miast oraz wśród mieszkańców pozwoliły na określenie stopnia akceptacji postulatów ponowoczesności w miastach. Analiza danych wskazuje na przykłady miast, gdzie są one promowane przez różne podmioty i instytucje, ale nie są akceptowane przez mieszkańców, a także przez władze lokalne. Obrona przed postulatami ponowoczesności wynika często z niechęci do zmian, obawy przed nowym – nieznanym, niewiedzy, braku świadomości w danym zakresie, zapóźnień cywilizacyjnych czy też mentalności społecznej.

Przedstawiciele władz miejskich wskazali na problemy społeczne, gospodarcze oraz przestrzenne, z jakimi mają do czynienia w ostatnich latach. Wskazania dotyczą zarówno problemów charakterystycznych dla modernizmu, jak i ponowoczesności. Do problemów społecznych charakterystycznych dla ponowoczesności można zaliczyć segregację społeczną, pauperyzację, podwójne obywatelstwo oraz świadczenie usług publicznych. Postulaty ponowoczesności wyrażają tolerancję dla odmienności, a nawet życzliwe nią zainteresowanie, stąd też podwójne obywatelstwo wskazywane w Lublińcu i Raciborzu jest wyrazem wielokulturowości społecznej. Różnice istnieją jedna obok drugiej, czasami bez jakiegokolwiek zasady spójności czy porządku, dlatego też w wielu miastach występują grupy marginesu społecznego (pauperyzacja) w lokalnych społecznościach (Będzin, Kłobuck, Tarnowskie Góry, Żywiec), lecz w ponowoczesnym świecie jest miejsce dla każdego. Analogicznym przykładem może być segregacja społeczna, która odbywa się zwykle na poziomie ekonomicznym (biedni i bogaci) lub kulturowym (segregacja etniczna). Pomimo rosnącej tolerancji dla odmienności i inności społeczność lokalna oraz władze miast postrzegają je jako problem, co jest wyrazem ich obrony przed postulatami ponowoczesności (rys. 11).

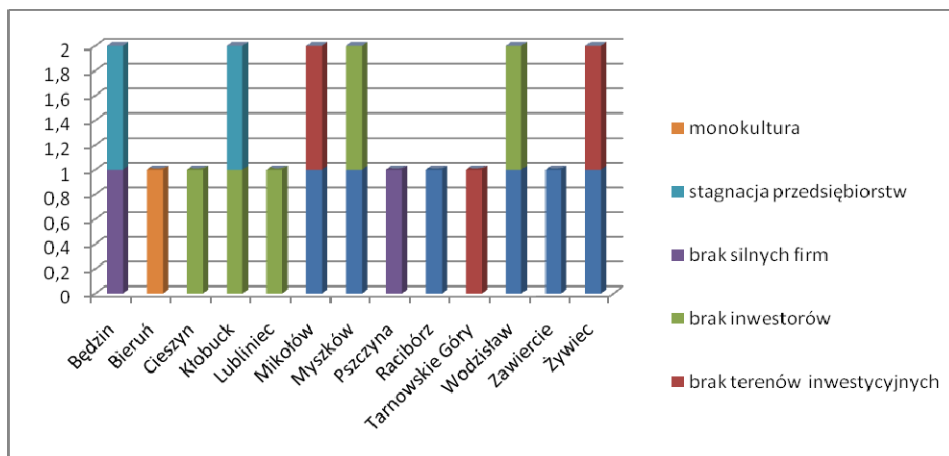


Rys. 11. Problemy społeczne w miastach powiatowych województwa śląskiego

Źródło: Badania bezpośrednie.

Problemy gospodarcze, z którymi borykają się władze miast, to przede wszystkim brak inwestorów, stagnacja przedsiębiorstw oraz brak terenów inwe-

stycyjnych. Postulatem ponowoczesności jest ciągła zmiana, zatem należy nieustannie wprowadzać nowe działalności i inwestycje – bo nowe to lepsze, a zawrotne tempo przemian jest wpisane w obecną rzeczywistość społeczno-gospodarczą. Ponowoczesne myślenie wyrażają władze miast o różnym potencjale ekonomicznym i zróżnicowanych motywach działania, to jest Cieszyna, Kłobucka, Lublińca, Myszkowa oraz Wodzisławia. Brak terenów inwestycyjnych deklarowany w Mikołowie, Tarnowskich Górach oraz w Żywcu świadczyć może w pewnym stopniu o przejawach asekuracji tych miast przed zbyt radykalnym stosowaniem postulatów ponowoczesności. Dla nich jedyną możliwością ponowoczesnego funkcjonowania w obszarze gospodarki jest modernizacja tego, co już jest, „refleksyjne niszczenie” starego na rzecz nowoczesnych, lepszych rozwiązań. W Będzinie oraz w Pszczynie władze miast wskazują na brak silnych firm, co oznacza, że istniejące tam podmioty gospodarcze nie zawsze są zdolne kapitałowo lub też technologicznie do działań innowacyjnych, do efektywnych zmian – do ponowoczesnych rozwiązań. Przypadek Bierunia jest modernistyczną monokulturą gospodarczą (kopalnia węgla kamiennego) o silnej, niezagrożonej pozycji rynkowej (rys. 12).

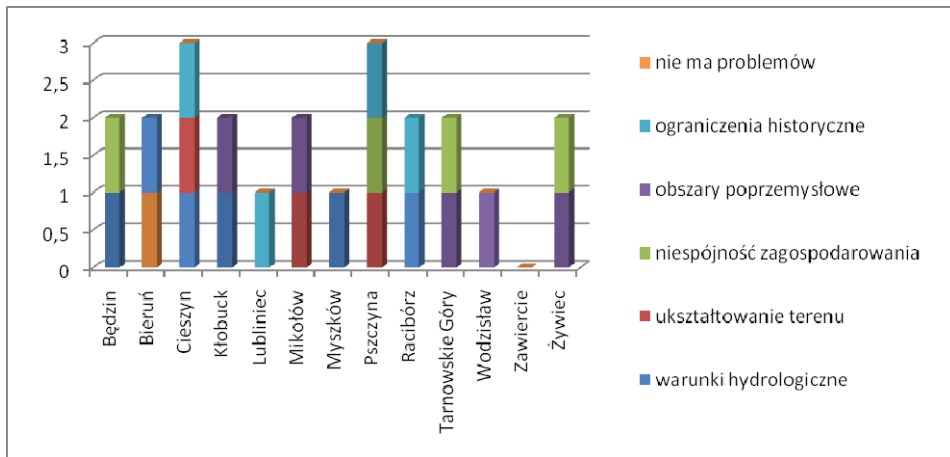


Rys. 12. Problemy gospodarcze miasta

Źródło: Ibid.

Wśród problemów przestrzennych charakterystycznych dla ponowoczesności w deklaracjach władz badanych miast pojawiły się: ograniczenia historyczne, niespójność zagospodarowania przestrzennego oraz warunki środowiskowe (np. warunki hydrologiczne). Przedstawiciele władz Cieszyna, Lublińca, Pszczyny oraz Raciborza wskazali na ograniczenia historyczne, które uniemożliwiają lub hamują proces zmian w przestrzeni miast, modernizację obiektów lub prze-

kształcenia funkcjonalne. Z kolei respondenci badania w Będzinie, Pszczynie, Tarnowskich Górach oraz w Żywcu do istotnych problemów przestrzennych zaliczyli niespójność zagospodarowania, która wyraża się często bałaganem przestrzennym. Niespójność przestrzenna jest pośrednio wynikiem niewłaściwego planowania przestrzennego, brakiem całościowego (spójnego) planu zagospodarowania przestrzennego miasta, działaniem doraźnym i na potrzeby chwili. Zwrócenie uwagi w nurcie ponowoczesności na warunki środowiska wskazali badani w Będzinie, Bieruniu, Cieszynie, Kłobucku, Myszkowie i Raciborzu (rys. 13). Niespójność przestrzeni miasta jest jednym z założeń ponowoczesności, z drugiej strony jej estetyzacja oraz dbałość o warunki środowiska wskazywane w badaniach stanowią o akceptacji idei tego nurtu w badanych miastach. Obszary poprzemysłowe w Kłobucku, Mikołowie, Tarnowskich Górach, Żywcu oraz Wodzisławiu Śląskim negatywnie wpływają na przestrzenny wizerunek tych miast i wymagają rewitalizacji. Wśród wszystkich badanych miast tylko Zawiercie, według deklaracji przedstawicieli władz miasta, nie ma żadnych problemów przestrzennych.



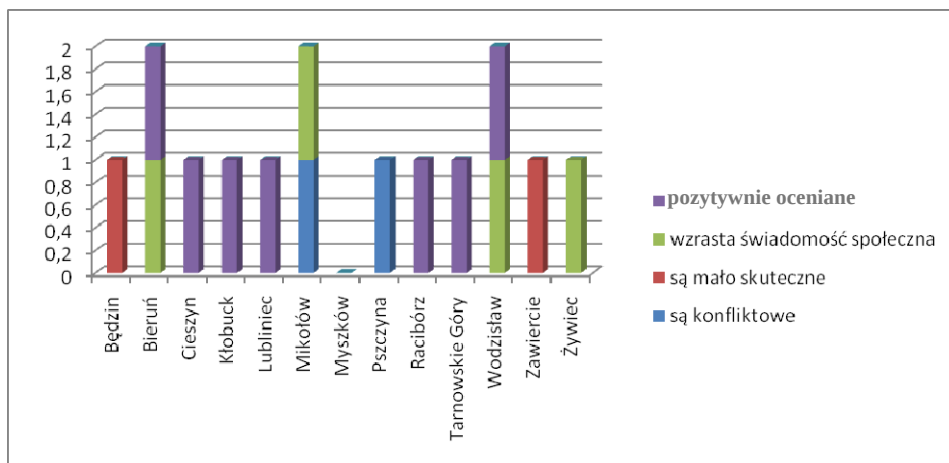
Rys. 13. Problemy przestrzenne

Źródło: Ibid.

Planowanie przestrzenne miast należy do najbardziej istotnych zadań władz lokalnych mających wpływ na rozwój gospodarczy i społeczny, rodzaj podejmowanych działalności oraz tempo zmian. Jednostkowe potrzeby są w nim tak samo ważne jak interes publiczny całej społeczności, zatem nie ma jednakowych rozwiązań planistycznych, a każde działanie w przestrzeni miejskiej niesie dla jednych korzyści, dla innych może być problemem. Świadomość społeczna w zakresie konsultacji społecznych dotyczących planowania przestrzennego



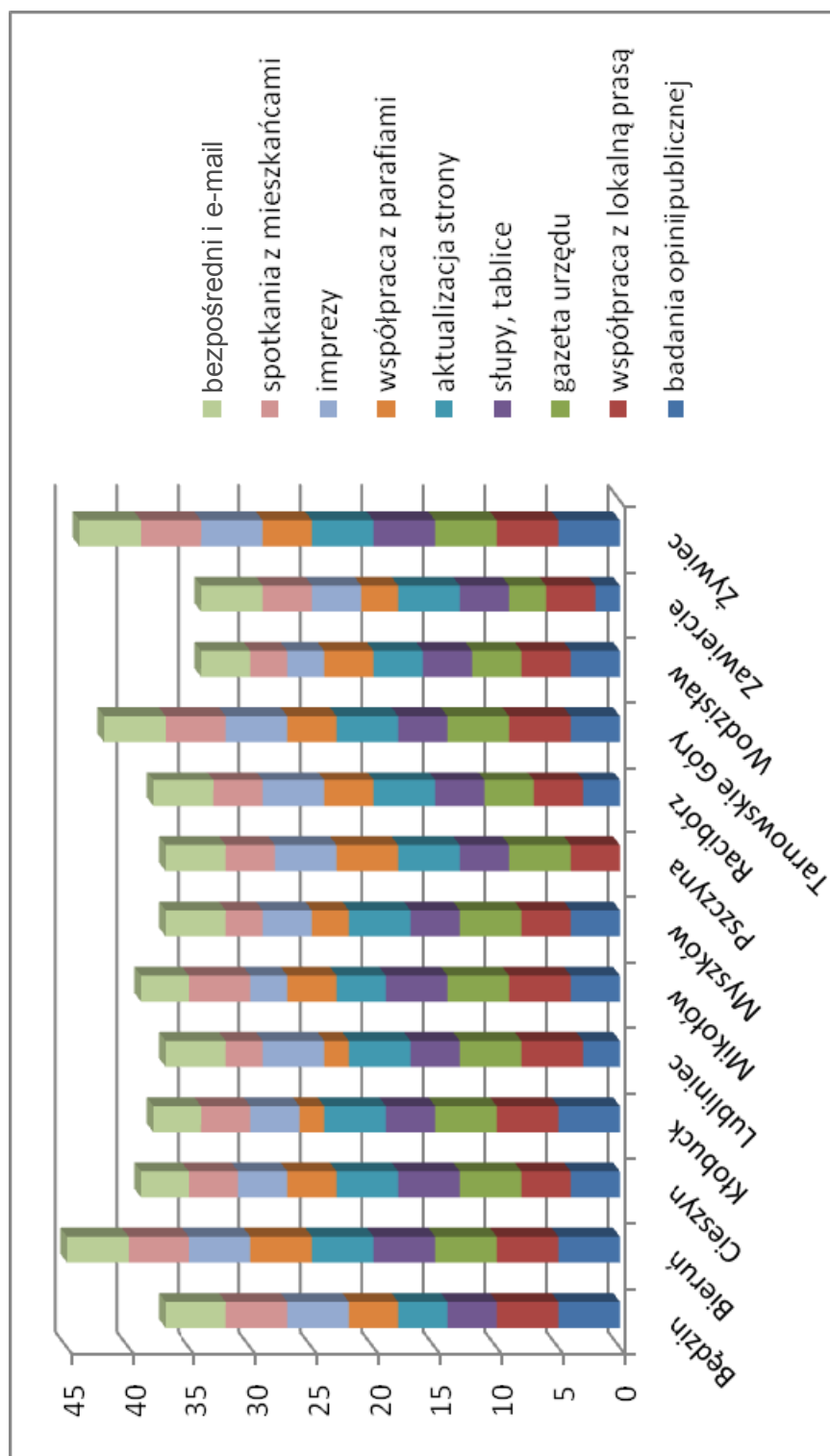
deklarowana w Bieruniu, Mikołowie, Wodzisławiu Śląskim oraz w Żywcu świadczy o wysokim stopniu zaangażowania społeczeństwa w proces zmian przestrzennych oraz poczuciu wspólnoty miejsca i troski o lepsze warunki życia. W Będzinie i Zawierciu konsultacje społeczne są mało skuteczne, co może być spowodowane niskim poczuciem odpowiedzialności mieszkańców za wspólną przestrzeń życia. Konflikty przestrzenne występują w Mikołowie oraz w Pszczynie, co może być argumentem obrony tych miast przed ponowoczesnym relatywizmem w zakresie planowania przestrzennego (rys. 14).



Rys. 14. Użyteczność konsultacji społecznych z zakresu planowania przestrzennego

Źródło: Ibid.

Angażowanie się lokalnej społeczności w życie miasta, współdecydowanie o kierunkach jego rozwoju oraz troska o dobro wspólne jest pozytywną praktyką deklarowaną we wszystkich badanych miastach. Odpowiedzialność jednostek, które muszą opanować sztukę dialogu, by utworzyć dobro wspólne, jest jednym z postulatów ponowoczesności. Formy współpracy oraz konsultacji społecznych są zróżnicowane w poszczególnych przypadkach, podobnie jak skala zaangażowania społecznego. Najwięcej form współpracy oraz konsultacji społecznych deklarowali przedstawiciele władz miasta w Bieruniu, Tarnowskich Górach oraz w Żywcu. Najczęściej wskazywano na spotkania z mieszkańcami, współpracę z lokalną prasą, badania opinii publicznej, współpracę z parafiami oraz stronę internetową i kontakt mejlowy. W najmniejszym stopniu spośród badanych miast kontakty z mieszkańcami oraz jakiegokolwiek formy współpracy występują w Wodzisławiu Śląskim oraz w Zawierciu, co może świadczyć o niskim stopniu zaangażowania społecznego w życie miasta lub istnieniu barier komunikacji między władzami a lokalną społecznością (rys. 15). Mieszkańcy tych miast nie mają wpływu na to, co się w nich dzieje, nie chcą współdecydować, nie angażują się w tworzenie wspólnego dobra.



Rys. 15. Formy współpracy i konsultacji

Źródło: Ibid.

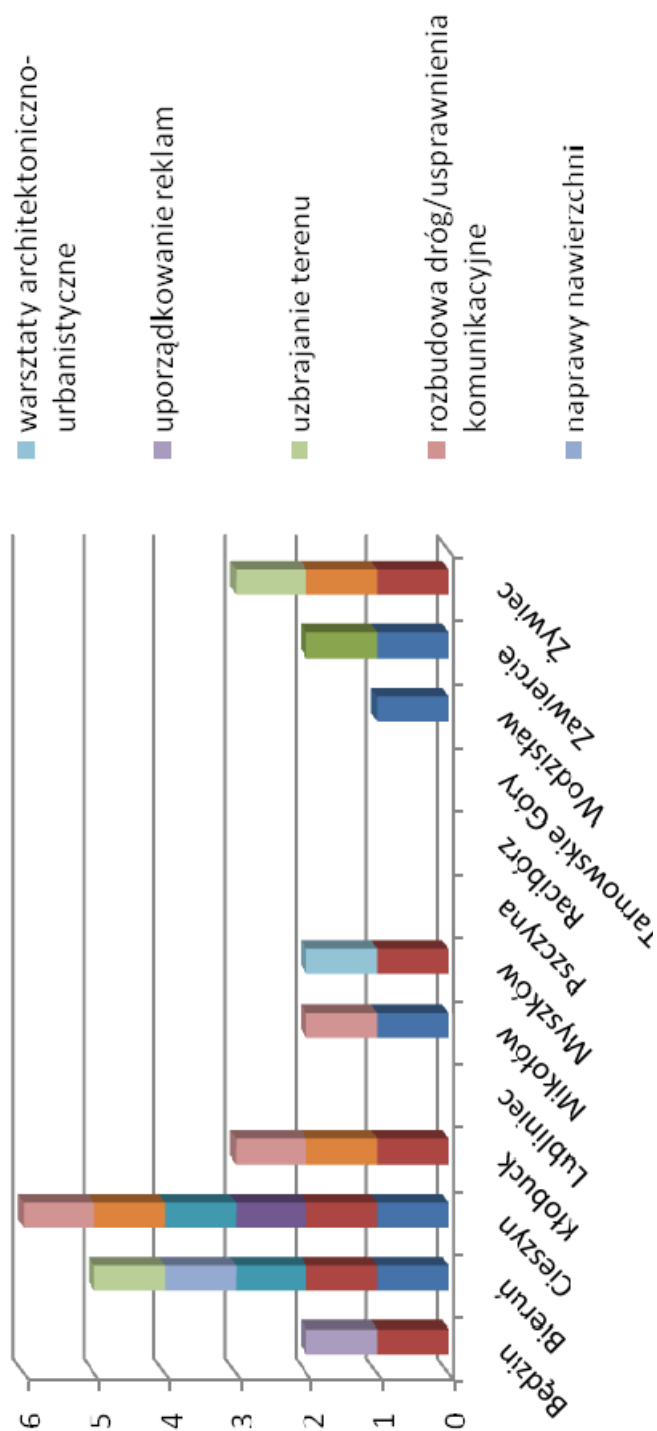
Przedstawiciele władz miast wybranych do badań wskazali na działania podejmowane na rzecz ładu przestrzennego. Ład przestrzenny – jako uporządkowany stan przestrzeni – posiada specyficzne ujęcie w ramach ponowoczesnego myślenia o mieście, które ciągle powinno się zmieniać na nowsze, lepsze, inne. Wśród miast podejmujących obronę przed postulatami ponowoczesności znajdują się Będzin oraz Bieruń. W Będzinie władze miasta starają się uporządkować reklamy wszechobecne w mieście. W Bieruniu odbywają się warsztaty architektoniczno-urbanistyczne w celu poszukiwania optymalnych rozwiązań, nie zawsze nowe oznacza lepsze, a zmiana przynosi oczekiwane korzyści. Pozostałe miasta pozostają na etapie modernizacji, tzn. uzbrajają tereny oraz rozbudowują infrastrukturę drogową (rys. 16).

Z kolei na pytanie: czy generalnym trendem zmian przestrzennych w mieście jest modernizacja, czy podtrzymywanie tradycji, tylko przedstawiciele władz Lublińca i Pszczyny deklarują przewagę postaw związanych z podtrzymywaniem tradycji, ceniąc zachowawcze działania i ostrożnie decydując się na wprowadzanie zmian na nowe – lepsze. Niemal połowa badanych modernizuje miasta, zachowując elementy tradycji (rys. 17). Większą obronę przed postulatami ponowoczesności wykazują miasta, których generalnym trendem jest tradycja.

Z badań przeprowadzonych wśród władz wybranych miast wynika, iż świadomość ponowoczesnych zachowań i działań w kontekście gospodarowania przestrzennymi zasobami jest znikoma. Podejmowane decyzje wynikają raczej z istniejących okoliczności i konkretnych potrzeb niż z obowiązujących trendów czy też nowych nurtów. Do miast wykazujących podejście obrony względem postulatów ponowoczesności należą: Bieruń, Mikołów, Tarnowskie Góry, Żywiec i Zawiercie. Obrona w ich przypadku wynika głównie z poczucia silnej tradycji miejsca, zapóźnień cywilizacyjnych oraz niechęci do zmian.

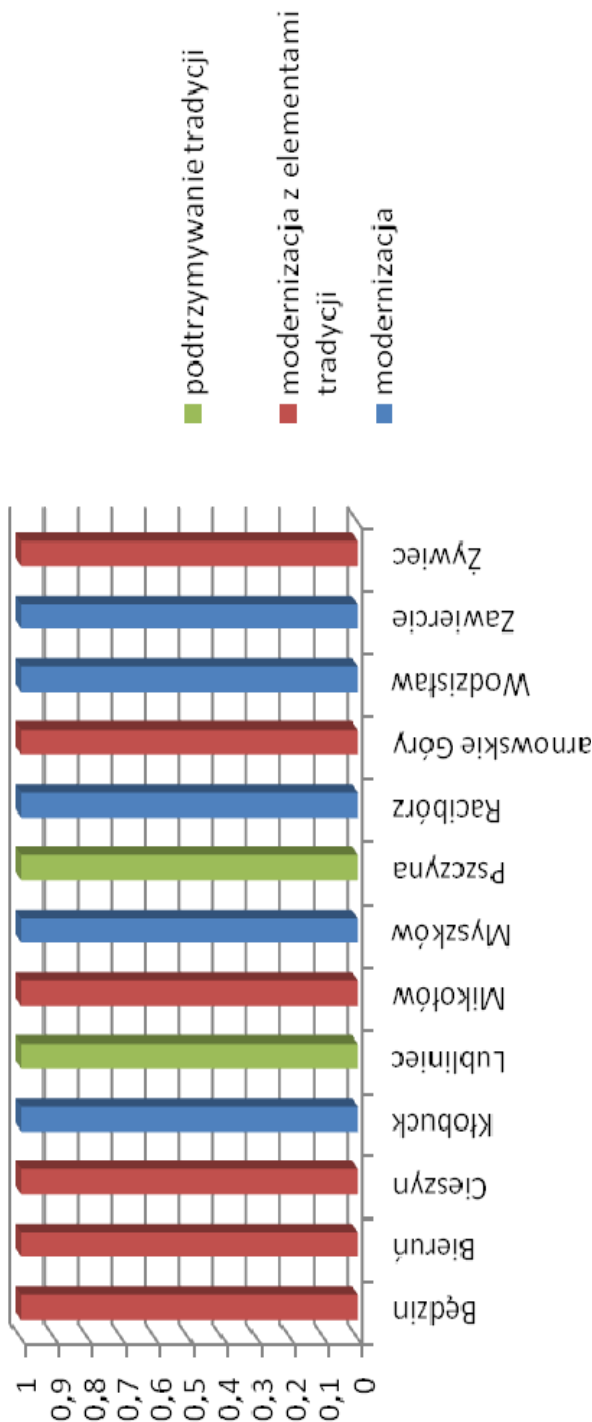
Mieszkańcy wybranych miast: Będzina, Bierunia, Cieszyna, Kłobucka, Lublińca, Mikołowa, Myszkowa, Pszczyny, Raciborza, Tarnowskich Gór, Wodzisławia, Zawiercia oraz Żywca deklarują, że dobrze czują się w swoim mieście (52% badanych), a bardzo zadowolony z miejsca zamieszkania jest co szósty badany. Przeciętne oceny miejsca zamieszkania wyraża 28% respondentów, a negatywną ocenę – 5% mieszkańców.

Opinie mieszkańców deklarujących wysokie oceny jakości miejsca zamieszkania mogą być wyrazem obrony przed nowym nurtem. Osobami, które przeciętnie i źle oceniają swoje miasta, są najczęściej ludzie młodzi, mieszkańcy Cieszyna, Będzina, Zawiercia oraz Lublińca, bardziej świadomi możliwości zmiany na lepsze, nowych perspektyw na przykład w większym mieście. Mieszkańcy zauważają istotne zmiany w swoich miastach, wskazując na nowe inwestycje (rys. 18). Na pytanie, jak oceniają nowe przedsięwzięcia w mieście, najwięcej osób odpowiedziało, że przeciętnie – 49%, dobrze – 28%, a bardzo dobrze – 3% badanych (rys. 19).

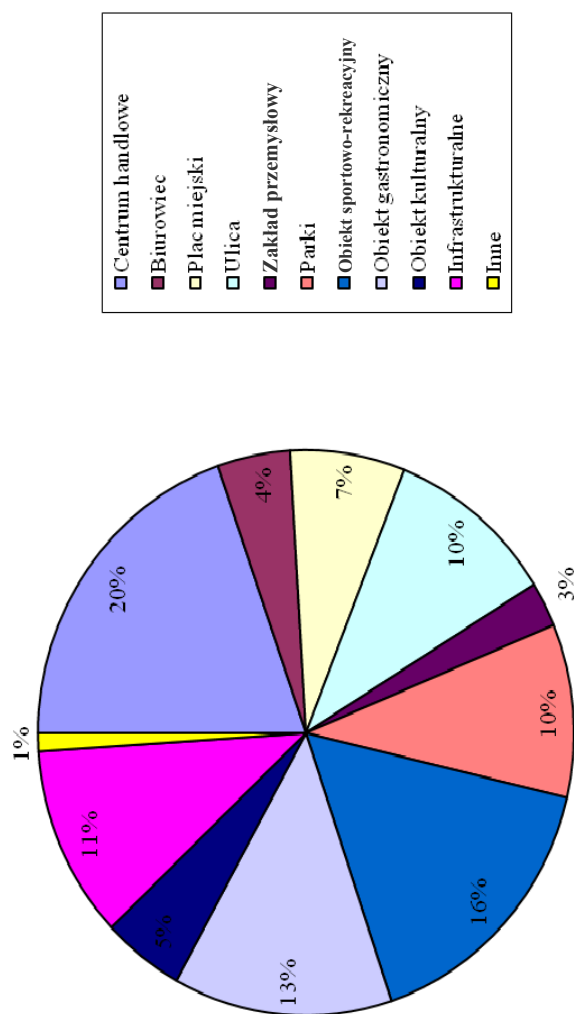


Rys. 16. Działania podejmowane na rzecz ładu przestrzennego

Źródło: Ibid.

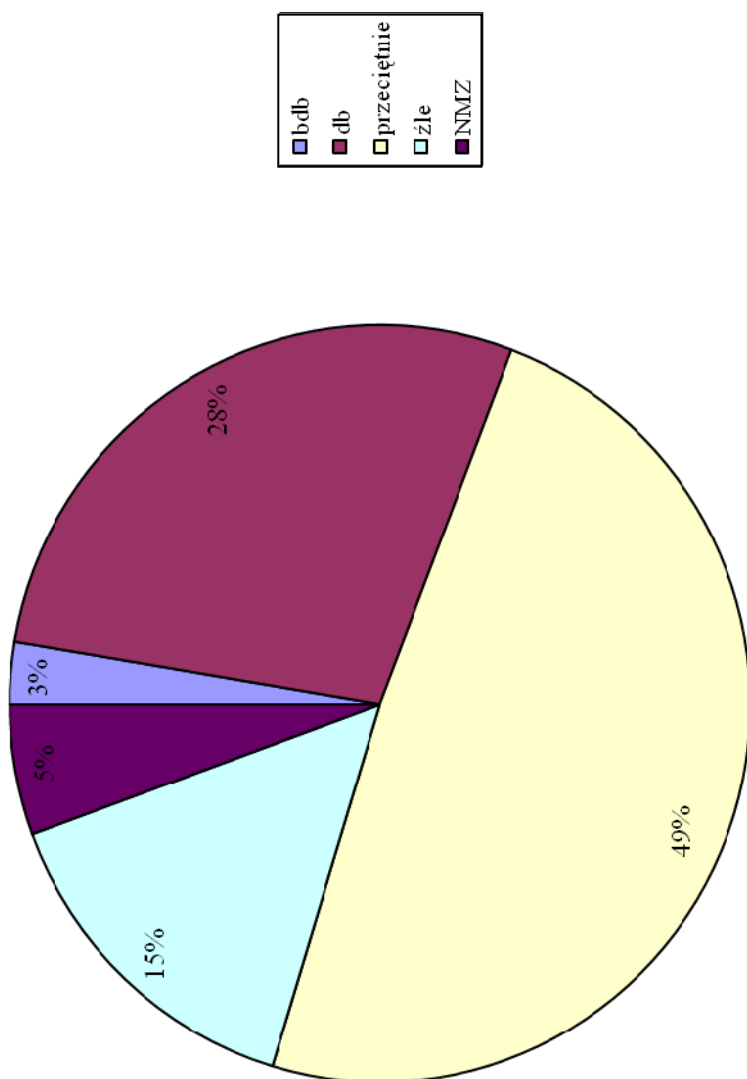


Rys. 17. Trendy zmian w badanych miastach  
Źródło: Ibid.



Rys. 18. Nowe przedsięwzięcia w mieście według wskazań mieszkańców

Źródło: Ibid.



Rys. 19. Nowe inwestycje w miastach w ocenie mieszkańców

Źródło: Ibid.



Negatywne oceny nowych inicjatyw wyraża co szósty badany. Pozytywne opinie wskazują na bardziej ponowoczesne podejście w myśleniu o mieście. O innym niż dotychczasowe postrzeganiu rzeczywistości miast przez ich mieszkańców świadczą też deklaracje respondentów wskazujących na ulubione miejsca w mieście, to jest park, rynek, zamek, dom, kościół, centrum miasta oraz obiekty rekreacyjne. W przekroju wiekowym – najmłodsi badani wskazywali na park i obiekty rekreacyjne, ludzie w średnim wieku – na rynek miejski czy też lokalne zabytki, z kolei najstarsi – dom, park, kościół. Zatem, jak wynika z badań, ludzie starsi mają więcej obaw przed tym, co nowe, nieznane, z kolei młodzi chcą zmieniać świat na lepszy lub przynajmniej inny.

Najbardziej wyrazistą opinią mieszkańców, świadczącą o obronie przed postulatami ponowoczesności, jest negatywna ocena realizowanych i planowanych przedsięwzięć, wyrażona przez ponad 90% respondentów. Pomimo różnic w podejściu do wielu kwestii społeczno-gospodarczych, badani mieszkańcy miast deklarują podejście tradycyjne do życia – 91% pytanych oraz docenianie lokalnych wartości – 88% pytanych. Opinie te świadczą o potrzebie poczucia bezpieczeństwa mieszkańców wybranych miast, chęci zachowania tradycji pielęgnowanej od pokoleń oraz nieprzejawianiu specjalnej ochoty do nieustających zmian i obawy o jutro. Ponowoczesną niepewność i chęć przeobrażania mają ludzie najmłodsi, uczniowie/studenci, nieposiadający rodziny, którzy wkraczając w dorosłe życie nie mają bariery strachu przed nowym lepszym lub innym jutrem.

Reasumując, można stwierdzić, że:

- obrona miast przed postulatami ponowoczesności następuje w sposób zróżnicowany w zależności od miejsca (inaczej w każdym badanym mieście),
- wśród badanych miast można wyróżnić te, które w mniejszym stopniu bronią się przed postulatami ponowoczesności (Lubliniec, Racibórz, Cieszyn, Kłobuck, Myszków) oraz te, które wykazują wysoką barierę adaptacji postulatów ponowoczesności (Będzin, Tarnowskie Góry, Żywiec),
- istota ponowoczesnego zarządzania zasobami przestrzennymi miasta jest bardzo słabo rozpoznana w świadomości i działaniu lokalnych władz wybranych miast,
- świadomość ponowoczesnego zachowania się mieszkańców jest bardzo zróżnicowana, przy czym największa występuje u ludzi młodych, chcących zmiany, bez obaw adaptujących to co nowe, znikoma – w przypadku mieszkańców w wieku dojrzałym i wśród ludzi starszych,
- przejawy obrony przed postulatami ponowoczesności można dostrzec w każdym badanym mieście zarówno wśród lokalnych władz, jak i mieszkańców.

Badania przeprowadzone w wybranych miastach nie pozwalają jednoznacznie określić stopnia zaadaptowania postulatów ponowoczesności w zakresie

zarządzania zasobami przestrzennymi. Obrona przed postulatami ponowoczesności, której wyrazem byłoby odrzucanie lub niechętnie przyjmowanie zjawisk i procesów przebiegających w tym nurcie, jest w znakomitej większości miast trudno dostrzegalna. Postulaty ponowoczesności widoczne są w bardzo ograniczonym stopniu w nielicznych badanych miastach, dlatego też obrona przed nimi ma raczej charakter deklaracyjny. W większości przypadków obrona miast jest raczej konsekwencją wynikającą z podejmowanych działań lub planów ich podjęcia niż odrzucaniem lub nieprzyjmowaniem pewnych rozwiązań. Miasta powiatowe pozostają jeszcze na etapie nadrabiania zapóźnień cywilizacyjno-rozwojowych. Ponowoczesność jest dla nich zatem przyszłą perspektywą, jak odległą – zależy od tempa przemian oraz mentalności ludzi. Obecnie trudno wskazać ewidentne przykłady obrony miast przed postulatami ponowoczesności, można natomiast określić, gdzie takie zjawiska zaczynają być widoczne w różnym stopniu, formach i obszarach gospodarowania zasobami przestrzennymi.

### **3. Krytyka użyteczności idei ponowoczesności w procesie gospodarowania zasobami przestrzennymi miast powiatowych województwa śląskiego – studia przypadków (Agnieszka Bugno-Janik, Marek Janik)**

Na podstawie analiz wyników wywiadów na temat gospodarowania zasobami przestrzennymi wytypowano do dalszych badań cztery miasta – Cieszyn, Tarnowskie Góry, Zawiercie i Myszków. Studia przypadków przeprowadzono jako eksperckie oceny sytuacji miast, bazujące na danych zebranych przy użyciu następujących narzędzi badawczych:

- obserwacja uczestnicząca, polegająca na udziale badaczy w procesach zarządzania miastem, spotkaniach zarządu miasta z udziałem mieszkańców (partycypacja) – w przypadku Tarnowskich Gór i – częściowo – Cieszyna,
- analizy wypowiedzi (oficjalnych i nieoficjalnych wystąpień decydentów, osób znaczących w mieście, aktywnych mieszkańców) pod kątem uchwycenia cech wypowiedzi w duchu modernistycznych lub ponowoczesnym,
- analizy zagospodarowania przestrzeni i kierunków zmian w tym zagospodarowaniu,
- spójności celów w dokumentach planistycznych i strategicznych,
- obserwacji jakości i funkcjonowania przestrzeni publicznej w centrum miasta.

#### **Analiza wyników wywiadów z samorządowcami**

Wywiady przeprowadzone w badanych miastach z pracownikami samorządowymi dają w pewnym stopniu możliwość uzyskania wglądu w intencje i mo-

tywacje przez nich prezentowane. Zestawienie odpowiedzi samorządowców na pytania dotyczące realizowanych w przestrzeni miasta inwestycji, posługiwania się narzędziami planistycznymi i internalizacji światowych trendów pokazuje różne strategie działań (lub działania bez wyraźnej strategii) podejmowanych w gminach.

Odpowiedzi na pytanie o flagowe inwestycje miejskie w ciągu ostatnich piętnastu lat pokazują dominację w tym względzie obiektów infrastruktury, głównie wodno-ściekowej – 10 wskazań. Bez wątpienia przyczyną intensywnych inwestycji w tej sferze są zapóźnienia cywilizacyjne oraz możliwości finansowe ich nadrobienia, jakie pojawiły się wraz z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej. Infrastruktura stanowi jeden z podstawowych atrybutów miejskiej nowoczesności. W przypadku dwóch miast – Pszczyny i Zawiercia – inwestycje w infrastrukturę zostały wskazane jako jedyne (prócz obiektów socjalnych). Znaczący udział w deklarowaniu realizacji infrastrukturalnych jako „flagowych inwestycji” wskazuje na dużą wagę, jaką respondenci nadają tym osiągnięciom. Może to być wynikiem poważnego wysiłku, jakim dla gminy są tego rodzaju przedsięwzięcia, ale może także pokazywać trwanie przy modernistycznym podejściu do kwestii miejskich. Pozostałe wskazania pozwalają na pewniejszą diagnozę. Zaliczenie w zakres flagowych inwestycji „obiektów i przestrzeni publicznej w centrum miasta” oraz „obiektów kulturotwórczych” przez dziewięć spośród badanych miast pokazuje, że – przynajmniej deklaracyjnie – znaczenie tej sfery działalności publicznej, ważnej w wykładni ponowoczesnej, jest dostrzegane. Zaliczenie do inwestycji flagowych renowacji zabytków może – w zależności od kontekstu (pozostałych wskazań w gminie) – potwierdzać tę tezę lub skłaniać do wniosku, że jest to raczej skutek tradycyjnego (tu – przednowoczesnego) myślenia o gospodarowaniu zasobami. Ta sytuacja zdaje się dotyczyć Lublińca i Żywca. Podobnie można interpretować odpowiedzi na pytanie o obecnie realizowane inwestycje publiczne. Pokazują one – w zestawieniu z wyliczeniem już zrealizowanych zadań – dynamikę przemian przestrzeni miejskich.

Odpowiedzi na pytanie: „Jakie trendy światowe, nowe idee, pomysły działań znajdują oddźwięk w mieście?” pokazują duże rozbieżności pomiędzy poszczególnymi miastami. Zdecydowanie najwięcej trendów, które można uznać za przejaw ponowoczesności, pojawia się w odpowiedziach samorządowców z Cieszyna, ale także z Będzina i Bierunia. Odpowiedzi uzyskane w Myszkowie, Mikołowie, Raciborzu i Zawierciu świadczyłyby z kolei o nieobecności trendów ponowoczesnych w tych gminach. Warto tutaj zauważyć takie nurty jak aktywność kobiet, kosmopolityzm oraz potrzeba ciągłej edukacji, które, jako niezwiązane z techniką, mogą być interpretowane jako jednoznaczny przejaw ponowoczesności. Takie odpowiedzi pojawiły się głównie w Cieszynie.

Ta część ankiety pozwala na postawienie wstępnych tez dotyczących stanu cywilizacyjnego rozwoju badanych miast. Obrazuje to tabela 14. Najbardziej znaczące z zestawionych w niej odpowiedzi zostały podkolorowane według ich związku z dominującym modernistycznym, ponowoczesnym lub przednowoczesnym sposobem wartościowania. Jak już wspomniano, poszczególne odpowiedzi analizowano w kontekście pozostałych, tym niemniej samo podsumowanie liczby zakwalifikowanych do wymienionych grup daje pole do rozważań. Zebrany materiał pozwala postawić następujące tezy:

- wizja rozwoju miasta najbardziej zbliża się do ponowoczesnej w odpowiedziach uzyskanych w Cieszynie, Bieruniu i Będzinie. W tych ostatnich brakuje jednak przejawów ponowoczesności w odniesieniu do kwestii społecznych, które stanowią istotną przesłankę potwierdzającą tę tezę dla Cieszyna;
- przewaga aktywności, które mieszczą się w zakresie działań modernizacyjnych, ujawnia się w Kłobucku i w Żywcu, co może świadczyć zarówno o większym zapóźnieniu cywilizacyjnym tych miast i tym samym konieczności skupienia się na jego niwelowaniu, jak i o nieobecności refleksji ponowoczesnej w samorządach;
- najslabiej, w znaczeniu efektów działań samorządów, jawi się Myszków i Zawiercie. Trzeba jednak przyznać, że potencjał (posiadane zasoby, szczególnie w zakresie kultury miejskiej, jakości przestrzeni miejskiej), zwłaszcza Myszkowa, jest dość skromny, co z pewnością nie ułatwia podejmowania decyzji o realizacji znaczących inwestycji i stawia przed decydentami zdecydowanie wyższe wymagania i trudniejsze zadania;
- większy potencjał jest czynnikiem sprzyjającym aplikacji trendów ponowoczesnych, ale nie wydaje się decydujący, o czym świadczy spore zróżnicowanie pomiędzy miastami dysponującymi porównywalnymi (w dużym przybliżeniu) zasobami.

Kolejny etap analizy dotyczy stosowanego przez samorządowców instrumentarium, celów i sposobu oraz efektywności użycia narzędzi gospodarowania zasobami przestrzennymi. Zestawienie odpowiedzi zaprezentowano w tabeli 15.

W kilku przypadkach (5 miast) w ogóle nie udzielono odpowiedzi na pytanie o narzędzia i metody wykorzystywane w planowaniu przestrzennym, co jest zaskakujące. Można wnioskować, iż przynajmniej w części przypadków jest to kwestia nie tyle nieużywania, co nieświadomości znaczenia owego instrumentarium. Najgorzej, na podstawie obrazu wyłaniającego się z odpowiedzi na pytania ankietowe, przedstawia się sytuacja w Żywcu, gdzie nie określono również żadnych celów prowadzenia gospodarki przestrzennej, zaś – zdaniem odpowiadających – aktualizacje zapisów planu wynikają jedynie z wniosków użytkowników o przekształcenie działek na cele zabudowy mieszkaniowej.

Najczęściej pojawiającymi się określeniami celów polityki przestrzennej realizowanej w miastach są dobre/racjonalne wykorzystanie przestrzeni i tworzenie nowych funkcji (po cztery wskazania). Nieco mniej odpowiedzi wskazywało na realizację dokumentów strategicznych (Bieruń, Mikołów, Myszków) i zachowanie bądź kreację charakteru miasta (Lubliniec, Racibórz, Zawiercie). Zestawienie odpowiedzi na pytania o cele polityki przestrzennej i narzędzia wykorzystywane w planowaniu przestrzennym pokazuje niespójności i niekonsekwencje, które mogą wskazywać na brak wypracowanych i świadomie stosowanych technik i sposobów działania dla osiągnięcia założonych celów. Ten zakres działań należy zaliczyć do sfery modernizmu, który jawi się tutaj jako wyzwanie przekraczające możliwości samorządów. Przyczyny tego stanu rzeczy mogą być zarówno organizacyjne, jak i prawne. Najczęściej wskazywane narzędzie, jakim jest plan miejscowy, jest stosunkowo mało skuteczne w aktywnych działaniach mających na celu uzyskanie konkretnych zmian. Jego możliwości sprawcze są niewielkie, a przy tym jest to narzędzie albo zbyt sztywne (i tym samym ograniczające), albo zbyt mało precyzyjne (i tym samym mało skuteczne jako instrument do realizacji określonego celu). Aplikacje GIS-owskie stanowią narzędzie pomocnicze o dużych możliwościach, tyle że również niesprawczych. Podobnie podawane jako narzędzie planowania dokumenty strategiczne w powiązaniu z określeniem celów polityki przestrzennej jako realizacji celów dokumentów strategicznych (Bieruń, Mikołów) pokazuje pewne zamieszanie w tej kwestii. Opłaty i podatki jako instrument prowadzenia polityki przestrzennej pojawiły się tylko w jednym przypadku (Będzin) i wymienione były jako jedyne narzędzie. Finanse pojawiły się również jako główny cel polityki przestrzennej w Pszczynie (jedyne) i w Raciborzu (powiązany z tworzeniem nowych funkcji i kreowaniem charakteru miasta).

Najbardziej spójne odpowiedzi pojawiają się w przypadku polityki miejskiej, która jawi się jako zachowawcza, czyli przedmodernistyczna (Kłobuck, Lubliniec), gdzie proste metody są stosowane do osiągnięcia prostych celów (tworzenie nowych funkcji, zachowanie charakteru miasta za pomocą zapisów planu miejscowego). Podobnie wygląda sytuacja w Zawierciu, tyle że tutaj za myśłem jest raczej kreacja niż zachowanie charakteru miasta i plan miejscowy jako jedyne wskazane narzędzie nie daje szansy na skuteczne działania dla osiągnięcia tego celu. Również w Myszkowie przy deklaracji realizacji celów strategicznych jako głównym celu prowadzenia polityki przestrzennej w zakresie instrumentarium pojawia się jedynie plan miejscowy.

Na podstawie analizy treści wywiadów oraz sposobów udzielania odpowiedzi można postawić następujące tezy:

- wymieniane przez samorządowców główne cele polityki przestrzennej sprawiają wrażenie wyrywkowych, partykularnych lub nieokreślonych, nie demonstrują spójnej wizji rozwoju miasta; w niewielkim stopniu można zakwalifikować je jako efekt asymilacji postulatów ponowoczesności, pojawiające się elementy retoryki, wywiedzione z ponowoczesnej wizji świata, są przedstawiane w sposób, który pokazuje powierzchowną recepcję ponowoczesności i pozorne zastosowanie właściwych jej koncepcji,
- jako najbardziej spójne i skuteczne działania prezentują się te, które podejmowane są w duchu przednowoczesnym, zachowawczym, lub są nastawione na proste, modernistycznej proveniencji, cele. Wraz ze zbliżaniem się do idei ponowoczesnych zmniejsza się spójność deklarowanych celów, sposobów realizacji i podejmowanych działań. Świadczy to o słabym zasymilowaniu idei ponowoczesnych w środowiskach samorządowych. Cele określone z pozycji zachowawczych (tradycjonalistycznych) lub wyraźnie modernistycznych (ustalenie reguł gry o przestrzeń, zwiększanie dochodów, realizacja celów ustawowych) sprawiają wrażenie bardziej spójnych,
- świadomie stosowane instrumentarium gospodarowania zasobami przestrzennymi (wedle uzyskanych odpowiedzi) sprawia wrażenie bardzo skromnego i jest używane niezbyt skutecznie. Pewną rolę odgrywa tu stan prawny – wymagane prawem stosowanie podstawowych narzędzi wystarcza do wywiązania się z obowiązków przez urzędników i samorządowców, ale nie zawsze wystarcza do sprawnego zarządzania miastem. Głównym problemem jest zaprezentowany w wywiadach niski poziom spójności systemu wartości, celów strategicznych i biegłości w stosowaniu tradycyjnych (nie mówiąc już o wprowadzaniu nowych) narzędzi dla ich skutecznej realizacji,
- trudności z realizacją (a czasem nawet z wyraźnym wyartykułowaniem) strategicznych celów nakreślonych w duchu ponowoczesnym, przy jednocześnie bardziej owocnych działaniach w obrębie celów definiowanych z pozycji modernistycznych lub przednowoczesnych, zwiększają jeszcze opór przed zmianą nawyków, wyzbyciem się pewnych automatyzmów i przyjęciem bardziej aktywnej postawy wobec wprowadzania postulatów ponowoczesności w działaniu.

Analiza treści wywiadów pokazuje ogólną sytuację i pewne zarysowujące się tendencje. Zebrany materiał pozwala na postawienie tez, które wymagają weryfikacji poprzez dalsze badania.

Do badań szczegółowych wytypowano cztery miasta: Cieszyn, Tarnowskie Góry, Myszków i Zawiercie. Na podstawie wstępnych analiz miasta te zaprezentowały się bardzo różnie pod względem absorpcji koncepcji ponowoczesnych. Cieszyn zaprezentował się najlepiej, Myszków i Zawiercie – słabiej, Tarnowskie Góry uplasowały się pośrodku.

### Porównawcze studia przypadków

Na podstawie obserwacji przestrzeni miejskiej, analizy procesów rozwoju, analizy dokumentów strategicznych i planistycznych oraz analizy lokalnego dyskursu oceniono stopień zaadaptowania idei ponowoczesności do procesów zarządzania miejskimi zasobami przestrzennymi w podstawowych zakresach, w których przejawia się ponowoczesność w miastach (por. rozdział IV, punkt 1: *Miasto powiatowe jako miejsce życia*). Przedstawiona ocena opiera się na zestawie ośmiu kategorii (tożsamość, przestrzeń miejska, przyroda, oszczędność energetyczna, dostępność, spójność społeczna, partycypacja, otwartość), które stanowią główne osie rozwojowe w ponowoczesnej koncepcji miasta. Działania samorządów, instytucji miejskich oraz mieszkańców w poszczególnych zakresach pokazują stopień przyswojenia i realizacji koncepcji ponowoczesnych.

### Tożsamość

Rozwijanie i wzmocnianie tożsamości lokalnej ocenione było głównie poprzez obserwację sposobów traktowania najważniejszych elementów przestrzennych i kulturowych miasta, które są istotne dla wspierania poczucia związku z miejscem i lokalną społecznością:

- historyczny układ przestrzenny miasta,
- historyczne artefakty,
- symbolicznie ważne obiekty,
- obecnie ważne oraz historyczne instytucje (ich budynki, miejsca działania, zajmowana przestrzeń),
- miejsca związane z lokalnymi zwyczajami, tradycjami, cyklicznymi, znaczącymi wydarzeniami,
- lokalna historia, współtworzące niegdyś miasto społeczności, mniejszości narodowe itp.

Rozwój i zakres kulturowego oddziaływania miast jest ściśle związany z ich historią i wpływem kolejnych epok w rozwoju kultury na pokolenia mieszkańców miasta. Kultura rozwija się na przestrzeni wielu pokoleń, kształtują ją zarówno wydarzenia o charakterze lokalnym, jak i szerszym – europejskim, światowym. Dla rozwoju kultury miejskiej ważna jest wielopokoleniowa ciągłość, poczucie emocjonalnej więzi z utrwalonymi w przestrzeni miasta dokonania poprzedników. Miasto ponowoczesne w pełni świadomie buduje swoją tożsamość na historii uwidocznionej w miejskiej przestrzeni i na miejskiej kulturze, którą rozwijały kolejne pokolenia mieszkańców.

Miasta wybrane do studium przypadku różnią się w swojej genezie: Cieszyn i Tarnowskie Góry to miasta historyczne. Cieszyn powstał na bazie słowiańskiego grodu obronnego i uzyskał prawa miejskie około 1220 roku. Od początku



swojego istnienia był centrum administracyjnym, religijnym i kulturowym dla znacznego obszaru Śląska Cieszyńskiego. Tarnowskie Góry rozwinęły się z kilku osad górniczych na terenie wydobywania rud srebra, cynku i ołowiu, uzyskały prawa miejskie w 1526 roku. Miały charakter miasta górniczego i ośrodka handlowego. Oba miasta przeszły przez fazę industrializacji w wieku XIX i XX. Myszków i Zawiercie to osady robotnicze, administracyjnie przekształcone w miasta w XX wieku. Ich historia jest ściśle związana z rozwojem przemysłu oraz budową kolei. Zawiercie nadano prawa miejskie w 1915 roku, Myszków uzyskał status miasta w 1950 roku.

Cieszyn jest jednym z najstarszych śląskich miast, które w swej historii było zawsze ważnym ośrodkiem administracyjnym – m.in. stolicą Księstwa Cieszyńskiego. Taka pozycja miasta stanowi pozytywny wyróżnik i powód do dumy dla jego mieszkańców, co z kolei sprzyja rozwojowi kultury poprzez poczucie wartości wspólnego dorobku. Swoiste zobowiązanie ochrony i świadomość współtworzenia charakteru miasta stanowią dobrą podstawę dyskursu publicznego. Taka postawa nazywana jest „obywatelską”, jednak jej powstanie wywodzi się z czasów dużo wcześniejszych niż wprowadzenie nowożytnego, demokratycznego systemu władzy, z którym jest wiązana (demokracja obywatelska). Można jej korzeni szukać już w średniowiecznej historii samorządu miejskiego i trwaniu specyficznej (miasto nieduże, ale znaczące) kultury mieszczańskiej, która postawy aktywnego uczestnictwa w życiu lokalnej wspólnoty przechowuje. Postawa obywatelska jest konieczna dla rozwoju miasta w duchu idei ponowoczesności. Z postponowoczesnego punktu widzenia przyswajanie przez miasto (w jego społecznym wymiarze) nowych idei, rozwój miasta w duchu aktualnych tendencji cywilizacyjnych przychodzi w sposób naturalny, jeśli kultura miasta rozwija się równolegle z rozwojem cywilizacji. Cieszyn jest takim miastem – od średniowiecza wyraźnie zaznaczają się w nim kolejne etapy rozwojowe: reformacja i kontrreformacja (największy kościół luterański w Polsce, około 10% mieszkańców to ewangelicy), industrializacja (dużo niewielkich zakładów przemysłowych), a obecnie ponowoczesność (aktywna działalność mieszkańców w sferze społecznej, rozwoju niezależnych instytucji kultury i edukacji). Cieszyn wykorzystuje do rozwoju i wzmacniania swojej tożsamości wszystkie istotne cechy miasta – poza długą historią jest to również jego graniczne położenie; działania strony polskiej i czeskiej są integrowane zarówno na poziomie instytucjonalnym, jak i na poziomie organizacji społecznych poprzez realizację wspólnych projektów miejskich (od projektu rewitalizacji obszaru wokół granicy po artystyczne projekty „zszywania miasta” wzdłuż rzeki Olzy oraz liczne wydarzenia kulturalne, festiwale i imprezy).



Historia Zawiercia i Myszkowa nie jest długa, lecz w okresie intensywnego rozwoju (wiek XIX i początek XX) ukształtowała się tu specyficzna społeczność, wielowarstwowa i wielokulturowa. Wyższe warstwy społeczne składały się głównie z przedsiębiorców niemieckich oraz żydowskich, z których duża część deklarowała silny związek z polską kulturą. Na terenie Zawiercia istniały szkoły żydowskie, biblioteka, dwie synagogi i dwa cmentarze. Przed 1946 rokiem znacząca pod względem ekonomicznym i kulturowym była społeczność żydowska (ok. 21% ludności Zawiercia). Pogromy Żydów na tle nietolerancji kulturowej (w 1919 i 1921 roku) pokazują dynamikę wewnętrzną wielokulturowej społeczności lokalnej. W czasie II wojny na terenie Zawiercia naziści założyli getto, z kilku tysięcy osób w nim przetrzymywanych ocalało jedynie 7. Po wojnie warunki polityczne spowodowały, że wszyscy ocaleni Żydzi (również ci, którzy się ukrywali w czasie wojny) wyjechali. Obecnie na 50 wymienionych na stronie urzędu miasta miejsc pamięci tylko jedno dotyczy Żydów – ofiar likwidacji getta. Nie ma w mieście organizacji społecznych, które chociażby w obszarze kultury zajmowałyby się tradycją lokalnej społeczności żydowskiej. W mieście pozostały żydowskie obiekty historyczne (dwa cmentarze, budynek synagogi, inne budynki), jednak nie są one znacząco wyeksponowane ani w żaden sposób wykorzystane do wzmacniania tożsamości lokalnej. Wydarzenia w jakiś sposób związane z dziedzictwem kultury żydowskiej są inspirowane przez podmioty zewnętrzne i nie ujawniają się w miejscach związanych bezpośrednio z kulturą Żydów. Podobnie do wzmacniania tożsamości nie jest wykorzystywana silna tradycja polskich organizacji robotniczych (działalność PPS już od 1889 roku), nie ma również w przestrzeni miasta odniesień do dokonań niemieckich i żydowskich przemysłowców. Dyskurs miejski jest zdominowany tożsamością narodową (martyrologia, tradycja chrześcijańska, polscy nobliści). Chyba jedyną instytucją, która w sposób świadomie ponowoczesny intensywnie działa na rzecz rozwoju dyskursu publicznego w zakresie tożsamości, jest Centrum Inicjatyw Lokalnych, które przybliża mieszkańcom zapomniane aspekty tożsamości – poprzez publikowanie materiałów dotyczących historii miasta, jego wyglądu, ważnych postaci, przypomina wielokulturową, barwną przeszłość.

Aktywni mieszkańcy Tarnowskich Gór w sposób świadomy dążą do wzmacniania tożsamości, wykorzystując unikalne cechy swojego miasta – za-  
bytkową kopalnię srebra, miejsca pamięci kultury żydowskiej i niemieckiej. Wielokulturowość stała się w Tarnowskich Górach inspiracją wielu wydarzeń kulturalnych oraz działań w przestrzeni miejskiej (np. dążenia do uczynienia z miejsca po wyburzonej synagodze wielofunkcyjnej przestrzeni publicznej). Godnym zauważenia wydaje się fakt, iż społeczność żydowska przed 1945 rokiem w Tarnowskich Górach była zdecydowanie mniej liczna niż w Zawierciu,

w zakresie kapitału kulturowego mniej zinstytucjonalizowana, jednak w sferze działań związanych z tożsamością ma ona znaczącą pozycję.

### **Przestrzeń miejska**

Oceniana była przez obserwację sposobów traktowania i wykorzystania walorów środowiska kulturowego i przyrodniczego dla stworzenia unikalnego, dobrego środowiska do życia i pracy w zakresie:

- dbałości o przestrzeń publiczną, szczególnie w obszarze centralnym, kreowania przestrzeni atrakcyjnej i zagospodarowanej głównie dla pieszych,
- skupienia i różnorodności funkcji publicznych (urzędy, obiekty kultury), handlowych, usługowych, rzemieślniczych w centrum, łatwo dostępnych miejskich terenów rekreacyjnych,
- przestrzeni urządzonych dla aktywnego udziału w życiu społecznym, inspirujących, zachęcających do działania.

Struktura przestrzenna miast wybranych do analizy przypadków różni się znacząco. Cieszyn i Tarnowskie Góry zachowały w centralnej części historyczny – w przypadku Cieszyna wywodzący się ze średniowiecza – układ miasta. Przestrzeń publiczna w historycznym centrum jest w obu miastach traktowana jako miejsce szczególne, wszystkie działania w jej obrębie są przedmiotem zainteresowania i gorącej debaty publicznej, szczególnie dotyczy to znaczących historycznych obiektów oraz miejsc. Przykłada się dużą wagę do zachowania historycznych artefaktów, upamiętniania historii miasta czy konserwatorskiej renowacji budynków.

Z ponowoczesnej perspektywy przestrzeń publiczna w centrum Cieszyna i Tarnowskich Gór, pomimo wysiłków władz miejskich, ciągle jeszcze nie jest urządzona z nastawieniem na pieszych – ruch samochodowy i miejsca postoju dominują. Główna ulica starego miasta w Tarnowskich Górach (Krakowska) jest zamknięta dla ruchu kołowego, jednak charakter sklepów, lokali użytkowych, nawierzchni i wyposażenia oraz stan kamienic sprawiają, że nie jest ona zbyt atrakcyjna. Główna ulica Cieszyńskiej starówki (Głęboka) jest ciągle dostępna dla samochodów, chociaż swoim charakterem bardziej przypomina deptak miejski. Zadbane, utrzymane w historycznym charakterze witryny, historyczny bruk, różnorodność sklepów i lokali gastronomicznych sprawiają, że jest ona miejscem atrakcyjnym dla pieszych, przeszkadzają jednak samochody. Rynki w obu miastach, jako centralne punkty przestrzeni publicznej, zostały odnowione i są wykorzystywane do organizowania miejskich imprez. Główne funkcje publiczne w Cieszynie i Tarnowskich Górach są skupione na niewielkim obszarze starego miasta.

Zawiercie i Myszków mają odmienny charakter przestrzenny. Są one przekształconymi administracyjnie w miasto osadami robotniczymi, o zabudowie

mieszkalnej głównie jednorodzinnej, w charakterze małomiasteczkowym, z centrum ściśle związanym z dworcem kolejowym. W Zawierciu po 1945 roku dzielnice willowe w centralnej części miasta (naprzeciw dworca kolejowego) zostały wyburzone pod osiedla bloków, co spowodowało chaos przestrzennie-funkcjonalny w obszarze centrum i pozbawiło je urbanistycznych i architektonicznych odniesień do historii. Problem braku spójnego, historycznego centrum i w związku z tym niedostatecznych walorów przestrzeni publicznej jest w Zawierciu dostrzegany, jednak sposób, w jaki jest ukształtowana przestrzeń centralna miasta, utrudnia wprowadzenie zmian – funkcje publiczne (urzędy, instytucje, handel) rozrzucone są obecnie na dużym obszarze w budynkach, które nie wyróżniają się charakterem ani nie porządkują przestrzeni miejskiej, odległości i jakość przestrzeni między nimi nie stwarzają dogodnych warunków do poruszania się pieszo (duże odległości, chaos przestrzenny).

Myszków, który jest w swoim charakterze podobny do Zawiercia, cechuje chaos przestrzenny i wizualny. W centrum widać próby poprawy jakości przestrzeni poprzez uzupełnianie zabudowy wokół placu dworcowego, trwający remont budynku dworca, budowę kilkunastopiętrowego budynku handlowego uzupełniającego pierzeję oraz – co należy uznać za lokalne osiągnięcie – wkomponowanie w ścisłą zabudowę dyskontu Lidl w formie dla niego rzadko spotykanej, przypominającej pierzeję uliczną. Poza obszarem placu dworcowego tkanka miejska składa się głównie z budynków mieszkalnych (przewaga domów jednorodzinnych wolnostojących), których partery są przebudowywane do funkcji handlowych poprzez dobudówki, przebudowy wejścia, dodatkowe schody. Chodniki i jezdnie są zaniedbane, nawierzchnie chodników nieciągłe, niejednorodne. Budynki urzędów i instytucji publicznych są rozrzucone na dużym obszarze. Planowana od wielu lat odnowa Rynku w dzielnicy Mrzygłód, z jednej strony znacznie oddalonego od centrum miasta, z drugiej – przestrzeni o najbardziej miejskim charakterze, nie może dojść do skutku.

Kwestia urządzania miejsc inspirujących do aktywnego życia społecznego jest w polskich miastach niedoceniana. Oprócz placów miejskich, głównych ulic czy miejsc znaczących historycznie niewykorzystany potencjał stanowią miejskie parki, skwery i place zabaw – we wszystkich analizowanych miastach brakuje interesujących i funkcjonalnych sposobów zagospodarowania i wyposażenia tych miejsc. Na rynkach dominuje rozrywka (gastronomia) i masowe imprezy miejskie. Obiekty takie jak amfiteatr są zaniedbane, nieużywane (Tarnowskie Góry, Cieszyn). Miejsca rekreacyjne i zabaw dla dzieci – niezbyt atrakcyjne, jest ich mało, często są niedogodnie zlokalizowane (przy ruchliwych ulicach lub w miejscach ciemnych, ponurych, zaniedbanych), wyposażone w nieciekawe, typowe urządzenia. Zieleń miejska traktowana jest głównie jako

dekoracja (donice z kwiatami latem, choinki w zimie). Wyposażenie przestrzeni publicznej (ławki, drogowskazy, latarnie, kosze na śmieci, oświetlenie, szyldy, reklamy) niezadowalające – nieciekawe, нефunkcjonalne, typowe, chaotycznie rozmieszczone.

### Partycypacja

W przeprowadzonych badaniach rozpatrywano procesy partycypacji w dwóch zakresach:

- partycypacja oddolna – aktywne organizacje społeczne i osoby działające na rzecz miasta włączają się aktywnie w dyskurs publiczny, wchodząc w rolę partnera w podejmowaniu ważnych dla miasta decyzji,
- partycypacja odgórna – inspirowane i organizowane przez samorząd różne formy bezpośredniego kontaktu z mieszkańcami, umożliwianie im współudziału w procesach zarządzania miastem nie tylko poprzez nakazane ustawowo konsultacje, ale prowadzenie, z czynnym udziałem mieszkańców, działań w przestrzeni miasta na rzecz poprawy jej jakości, uświadamiania kwestii miejskich – społecznych, przestrzennych, ekologii itd.

Pod pojęciem partycypacji kryją się wszystkie działania, dzięki którym mieszkańcy miasta mają realny wpływ na sposoby gospodarowania miejskimi zasobami, głównie zasobami przestrzennymi. Procesy partycypacji mogą się odbywać w różny sposób – są to organizowane przez samorząd odgórnie konsultacje (najczęściej narzucone ustawowo), badania opinii, dyskusje (prowadzone różnymi technikami, np. *Charette*), lub też działania organizowane przez samych mieszkańców, najczęściej zrzeszonych w organizacjach społecznych, które mogą mieć również formę dyskusji czy badań, ale często są organizowane jako akcje protestu – na przykład pikety, manifestacje, pochody itd. Partycypacji towarzyszą również publikacje w mediach, strony internetowe, prowadzone przez organizacje lub aktywnych mieszkańców, poświęcone różnym aspektom funkcjonowania miasta.

Dla miasta zarządzanego w ponowoczesny sposób udział mieszkańców w podejmowaniu decyzji jest kluczowym zagadnieniem: dzięki interakcji samorządu i mieszkańców rozwiązania miejskich problemów uzyskują kształt lepiej dopasowany do rzeczywistych potrzeb, zawczasu ujawniają i pozwalają zapobiec konfliktom pojawiającym się często przy realizacji inwestycji publicznych. Pozwala także neutralizować zjawiska typu NIMBY.

Postawa obywatelska, wyrażająca się w partycypacji społecznej, opiera się na poczuciu współodpowiedzialności za miasto. Jej rozbudzenie skutkuje zmianą stosunku do wszystkich aspektów funkcjonowania miasta – poczynając od zachowania porządku, poprzez ochronę środowiska i dóbr kultury, na oszczęd-

ności energetycznej kończąc. Stanowi niezbędną podstawę do zrównoważonego gospodarowania przestrzennymi zasobami miasta.

Udział mieszkańców w procesach zarządzania zasobami miasta w Zawierciu ma charakter ograniczony, jak się wydaje, głównie niewielką liczbą osób aktywnych, zabierających głos w sprawach ważnych dla miasta. Organizacje społeczne (NGO), które uważa się za odpowiedzialne za ożywianie dyskursu publicznego, są raczej skupione na wspieraniu potrzebujących i organizowaniu sportu i aktywności kulturalnej mieszkańców.

Również samorząd, odpowiedzialny „odgórnie” za inicjowanie i organizację procesów partycypacji, nie tworzy dobrych warunków do udziału mieszkańców w procesie zarządzania miastem. Konsultacje propozycji rozwiązania miejskich kwestii mają raczej charakter zadośćuczynienia wymogom prawnym niż są nastawione na autentyczne przedyskutowanie i wspólne wypracowanie rozwiązań<sup>131</sup>. Ankiety, jako sposób wnoszenia pomysłów do strategii rozwoju miasta, nie są formą atrakcyjną, a przede wszystkim – nie umożliwiają wzięcia aktywnego udziału w dyskursie, rzeczywistego wpływu na podejmowane decyzje, nie przynoszą także korzyści edukacyjnych, bardzo istotnych w procesie partycypacji. Sytuacja w Myszkowie jest podobna.

Tarnowskie Góry, a przede wszystkim Cieszyn, charakteryzują się niezwykle ożywionym publicznym dyskursem, który w wielu sytuacjach stanowi podstawę partycypacji w procesach zarządzania. Aktywni mieszkańcy i organizacje społeczne mają realny wpływ na samorząd i podejmowane decyzje.

Jeśli chodzi o działalność organizacji społecznych, poza danymi ilościowymi (por. tabela 13), które pokazują znaczną przewagę Cieszyna na tle pozostałych miast, szczególnie ważne są społeczne działania na rzecz pobudzania społecznej działalności, czyli organizacje, które działają na rzecz powstawania i sprawnego działania nowych organizacji. Również w tym zakresie Cieszyn jest liderem.

---

<sup>131</sup> Takie konsultacje trwają zazwyczaj 3 dni, ogłaszane są niedługo przed rozpoczęciem, co sprawia, że organizacjom społecznym i zainteresowanym osobom trudno jest zgłosić jakieś sensowne uwagi. Często zresztą rozwiązanie jest już gotowe i nie zakłada się możliwości jego zmiany.

Tabela 13

## Organizacje pozarządowe w wybranych miastach

|                 | Liczba mieszkańców<br>(GUS 2010) | Liczba organizacji III sektora | Liczba organizacji na 1000 mieszkańców | Liczba organizacji działających w zakresie: |                                          |                              |
|-----------------|----------------------------------|--------------------------------|----------------------------------------|---------------------------------------------|------------------------------------------|------------------------------|
|                 |                                  |                                |                                        | Kultura, sztuka, ochrona dziedzictwa (1)    | Wsparcie dla organizacji III sektora (2) | Niepelnosprawni i chorzy (3) |
| Tarnowskie Góry | 60818                            | 179                            | 2,94                                   | 13                                          | 1                                        | 7                            |
| Zawiercie       | 51695                            | 113                            | 2,18                                   | 9                                           | 1                                        | 6                            |
| Cieszyn         | <b>35421</b>                     | <b>212</b>                     | <b>5,9</b>                             | <b>29</b>                                   | <b>4</b>                                 | <b>13</b>                    |
| Myszków         | 32721                            | 86                             | 2,62                                   | 4                                           | 0                                        | 4                            |

Źródło: Opracowanie własne z wykorzystaniem: bazy.ngo.pl, dostęp: 22.11.2011.

Organizacje III sektora działają w wielu zakresach, część z nich zajmuje się kwestiami mającymi istotne znaczenie dla rozwoju ponowoczesnej perspektywy, z której postrzega się miasto jako dobro wspólne, za które wszyscy ponoszą odpowiedzialność – są to organizacje zajmujące się:

- propagowaniem, rozwojem, promowaniem kultury i sztuki oraz ochroną dziedzictwa kulturowego, nie tylko dbają o zachowanie i rozwijanie tożsamości, ale często bezpośrednio wpływają na miejską przestrzeń (tak jak Tarnogórskie Stowarzyszenie Kultury i Sztuki, dzięki któremu zaistniały dwa monumenty – Brama i Kolumna – upamiętniające tradycje żydowskie i ewangelickie w mieście) (1),
- stymulowaniem rozwoju społeczeństwa obywatelskiego poprzez wspieranie powstawania i działalności innych organizacji III sektora (2),
- kwestiami społecznymi, podyktowanymi głęboką wrażliwością społeczną, która przekłada się na realne działania na rzecz osób biednych, niepełnosprawnych, chorych, uzależnionych – poprzez organizację nie tylko doraźnej pomocy, ale na przykład spółdzielni społecznych, które, przy współpracy z samorządem, mogą zrewitalizować na przykład obiekty poprzemysłowe (w Cieszynie działalność stowarzyszenia „Być Razem”), dając pracę i wsparcie społeczne osobom wykluczonym (3).

### **Oszczędność energetyczna**

Kwestia oszczędności energetycznej w kontekście gospodarowania zasobami przestrzennymi miasta ma szczególny wymiar w ponowoczesnej wizji świata. Wizja modernistyczna, zakładająca ciągły wzrost gospodarczy i powiększający się dobrobyt, w przestrzeni miasta skutkowałą budową obiektów przemysłowych służących wytwarzaniu energii (elektrycznej, ciepłej) na dużą skalę, wykorzystywanej zarówno przez przemysł, jak i mieszkańców miast. Wytwarzanie energii wiązało się ze zużyciem surowców naturalnych oraz wytwarzaniem odpadów i zanieczyszczeń, czyli – z ponowoczesnej perspektywy – bezpowrotnym zużyciem zasobów, niszczeniem naturalnego środowiska, zmianami klimatycznymi oraz pogorszeniem jakości życia w miejskim środowisku (głównie przez zanieczyszczenie powietrza). Podstawowe zmiany sposobu działania, polegające na zapobieganiu zanieczyszczeniom (skuteczniejsze filtry, przetwarzanie odpadów, ograniczanie tzw. niskiej emisji, modernizacje instalacji grzewczych w budynkach) i dążeniu do zmniejszenia zużycia energii (np. energooszczędne żarówki czy termomodernizacje budynków) w swojej istocie są ekonomicznie uzasadnionymi usprawnieniami modernistycznego sposobu działania. W ponowoczesnej wizji świata konieczne jest poszukiwanie nowych rozwiązań, które działałyby w skali lokalnej i uniezależniały (przynajmniej czę-



ściowo) społeczności lokalne od globalnego (krajowego) systemu zaopatrzenia w energię.

Lokalne systemy pozyskiwania energii powinny opierać się na zasobach dostępnych w danym miejscu – mogłyby to być tzw. farmy wiatrowe bądź solarne czy też bloki grzewczo-energetyczne spalające biomasę lub biogaz. Wszystkie pomysły oparte na alternatywnych źródłach energii wymagają zintegrowania działań w różnych zakresach: od zmian w systemie prawnym, który w Polsce obecnie raczej utrudnia lokalną produkcję energii; poprzez zmiany mentalne (czyli edukację na rzecz oszczędności energetycznej i nowych sposobów pozyskiwania energii); do zintegrowanych działań samorządów lokalnych. Można sobie wyobrazić sytuację, w której tereny rolne w obrębie granic miasta są – staraniem gminy – częściowo przekształcane w kierunku wykorzystania do uprawy roślin energetycznych. Miasto wspiera budowę instalacji, które wykorzystują lokalne paliwo do ogrzewania budynków oraz jest współdziałowcem zakładów przetwarzających uzyskaną biomasę na paliwo. Podobnie mógłby funkcjonować system wytwarzania energii elektrycznej przez farmę wiatrową czy instalacje solarne – na wybranych obszarach miasta instaluje się urządzenia pozyskujące energię. W Polskich warunkach idee te znajdują jednak ciągle zbyt słaby oddźwięk, głównym powodem jest tutaj nieznanomość możliwości i sensowności takich działań, niepewność co do efektów, znaczne koszty organizacyjne i wysiłek intelektualny oraz brak promocji tego rodzaju działań ze strony państwa. Zaplanowanie takiej inwestycji nie musi się jednak wiązać z natychmiastową jej realizacją, uwzględnienie jej w planie zagospodarowania przestrzennego byłoby niezwykle istotnym krokiem w kierunku jej realizacji. Niestety, żadne z badanych miast nie może się pochwalić poważniejszymi działaniami w tej dziedzinie<sup>132</sup>.

W badanych miastach mamy do czynienia z podstawowymi działaniami w zakresie oszczędności energii. Przedsięwzięcia z zakresu termomodernizacji budynków gminnych (głównie szkół) pojawiają się w planach inwestycyjnych i sprawozdaniach z ich realizacji, podobnie jak w wielu polskich gminach, sprzyjają temu możliwości dofinansowania m.in. z WFOŚ.

### **Spójność społeczna**

Spójność społeczną badano poprzez jej przejawy w takich zjawiskach i działaniach jak:

---

<sup>132</sup> W programie ochrony środowiska (edycja na lata 2008-2011) dla Zawiercia jako istotny zapisano kierunek działań na rzecz rozpoznania możliwości i szerokiego wykorzystania OZE, jednak w WPI nie pojawia się żadne przedsięwzięcie, które stanowiłoby ich realizację.

- solidarność społeczna, możliwość godnej egzystencji poprzez stwarzanie dobrych warunków do życia i pracy, działanie na rzecz biednych, likwidacja ubóstwa (strategie miejskie, udostępnianie nieużywanych obiektów do działań na rzecz przeciwdziałania ubóstwu – mieszkania, spółdzielnie społeczne itd.),
- przeciwdziałanie procesom tworzenia gett biedy poprzez odpowiednią politykę mieszkaniową i aktywizacji zawodowej.

Związek z gospodarowaniem przestrzennymi zasobami miast zachodzi tu głównie w obszarze gospodarki zasobami mieszkaniowymi gminy. Równie istotne jest wykorzystanie obiektów gminnych (w tym adaptacje, budowa nowych obiektów) na rzecz działalności prospołecznej, wsparcia i aktywizacji zawodowej mieszkańców, a także sposób organizowania przestrzeni publicznej.

Pośród badanych miast zdecydowanie największe inwestycje w budynki socjalne i komunalne planowane są w Cieszynie (zaplanowane w WPI inwestycje o wartości ponad 20 mln zł). Zaznaczyć tu trzeba, że gmina Cieszyn jest właścicielem stosunkowo największej liczby budynków mieszkalnych – około 300 (prawie dwa razy ludniejsze Tarnowskie Góry mają około 200, podobnie Zawiercie)<sup>133</sup>. Polityka mieszkaniowa gminy zakłada jako priorytet zapewnianie mieszkań socjalnych dla najuboższych<sup>134</sup>. W WPI pojawia się także program *Rozbudowy infrastruktury systemu wsparcia socjalnego i przeciwdziałania marginalizacji społecznej* obejmujący m.in. „poszerzenie bazy obiektów służących realizacji programów aktywnego przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu i marginalizacji”. Również działalność prowadzona w tym zakresie przez cieszyńskie organizacje pozarządowe odbiega znacząco od analogicznych przedsięwzięć podejmowanych w pozostałych z badanych miast.

Mierniki spójności społecznej według Agencji Eurostat to stopień nierówności dystrybucji dochodów, odsetek osób pozostających w sytuacji ryzyka ubóstwa (liczony przed i po uzyskaniu pomocy społecznej), odsetek osób pozostających długotrwale bez pracy, odsetek mieszkańców wcześniej kończących edukację, odsetek osób (osobnym wskaźnikiem są dzieci) żyjących w gospodarstwach domowych, gdzie nikt nie pracuje, formalna opieka nad dziećmi. Dane statystyczne dotyczące długotrwałego bezrobocia potwierdzają zdecydowanie największy poziom spójności społecznej w Cieszynie, najniższy w Myszkowie.

## Otwartość

W przeprowadzonych badaniach zwracano uwagę na działania wspierające i kształtujące:

<sup>133</sup> Dane z informacji o stanie mienia komunalnego.

<sup>134</sup> <http://www.cieszyn.pl/?p=categoriesShow&iCategory=162>

- harmonijne współistnienie różnych kultur, wzbogacające wielokulturowość (widoczne symbole i formy przestrzenne wywodzące się z różnych kultur, które historycznie bądź obecnie miały wpływ na miasto, przywracanie i tworzenie nowych miejsc i form symbolicznych, które mają związek z wielokulturowością, aktywne likwidowanie oznak nietolerancji innych kultur, mniejszości),
- otwartość na świat zewnętrzny (otwartość wobec odwiedzających miasto, wyrażająca się w istnieniu systemu informacji o mieście – punkty informacyjne, tablice, drogowskazy); na nowe idee (ujawnianie w przestrzeni publicznej symboli nowych idei, nowe sposoby gospodarowania),
- tolerancję dla odmienności.

W prezentowanych badaniach kwestia otwartości została rozpoznana na dwa sposoby: jako stopień akceptacji dla nowych idei oraz poprzez widoczne znaki wprowadzania tych idei do zarządzania zasobami przestrzennymi w aspekcie rozwoju kultury miejskiej, która jest głównym nośnikiem nowych idei.

Instytucje kultury oraz organizowane przez nie wydarzenia kulturalne stanowią niezwykle istotne elementy krajobrazu kulturowego miasta. Niewątpliwie największe atuty w tym zakresie posiada Cieszyn, ich wykorzystanie jest również niezwykle intensywne. Poprzez zlokalizowanie oddziału Uniwersytetu Śląskiego, a szczególnie związanych ze sztuką kierunków studiów, miasto przyciąga studentów z całego Śląska, choć wydaje się, iż władze samorządowe nie mają zbyt dobrego pomysłu na rzeczywiste włączenie studentów w codzienne życie miejskie (budynki uniwersytetu i akademików znajdują się w znacznym oddaleniu od centrum). Imprezy kulturalne oraz instytucje kultury (np. Zamek Cieszyn) o uznanej renomie i ponadregionalnym zasięgu współtworzą klimat miasta i znacząco wpływają na atrakcyjność jego przestrzeni. Tarnowskie Góry również wykorzystują potencjał swojej przestrzeni, chociaż przeważa tu nastawienie bardziej tradycyjne.

## **Przyroda**

Stosunek do przyrody w przestrzeni miasta oceniany był poprzez obserwację działań na rzecz:

- ochrony miejskiego środowiska przyrodniczego przed degradacją,
- odtwarzania zdegradowanego środowiska naturalnego (rekultywacja, nasadzenia drzew w miejsce usuniętych chorych, zniszczonych),
- zachowania i powiększania otwartych obszarów naturalnej przyrody w bezpośredniej bliskości miasta, łączenia ich z zielenią miejską w spójne ekosystemy,

- umożliwienia wszystkim mieszkańcom korzystania z terenów przyrodniczo atrakcyjnych, zwłaszcza naturalnych bądź renaturalizowanych (parki i ich dostępność, jakość przestrzeni, tereny otwarte i ich stan utrzymania).

Podejście do gospodarowania zasobami przyrodniczymi miasta można scharakteryzować w kontekście specyficznej dla decydentów postawy:

- **tradycyjnej** – w zagospodarowaniu przestrzeni miejskiej za zasób naturalny uznaje się głównie zieleń miejską, stosowaną konwencjonalnie jako ozdobę (głównie kwietniki, rabaty, skalniaki, „rzeźby kwiatowe” itp.), zwraca się uwagę głównie na kwestie wizerunkowe (poprawianie roślin – równanie żywopłotów, chętnie stosowane rośliny iglaste jako formy „uporządkowane”, zdobiące niezależnie od pory roku i przy tym niekłopotliwe w utrzymaniu); jeśli nawet miasto powstało ze względu na pozyskiwanie zasobów naturalnych (kopalnych) w jego przestrzennej strukturze, miejsca dostępu (wydobycia) znajdują się poza przestrzenią miejską;
- **modernistycznej** – intensywne wykorzystanie surowców naturalnych, rozwój miast to rozwój przemysłu, włączenie terenów wydobycia i przetwarzania w obszar miasta. Zieleń i przyroda stają się miejscami rekreacji oraz są używane jako bariera – oddzielenie od terenów przemysłowych, wypełnienie przestrzeni pomiędzy budynkami lub obiektami inżynierskimi, zieleń miejska traktowana użytkowo i instrumentalnie, podporządkowana innym celom. Woda deszczowa odprowadzana do kanalizacji i wyprowadzana poza miasto;
- **ponowoczesnej** – ochrona zasobów naturalnych, zrozumienie kluczowej roli roślinności w kształtowaniu mikroklimatu miasta, łączenie grup zieleni miejskiej w pasma i wiązanie ich z otwartymi terenami podmiejskimi (tworzenie dobrych warunków dla trwania lokalnego ekosystemu i zachowania bioróżnorodności, a także zapewnienie jak największej możliwości kontaktu z przyrodą mieszkańcom miast). Zachowanie znacznej części wody opadowej na terenie miasta. Ochrona przyrodniczych terenów podmiejskich przed ekstensywną zabudową (ochronie podlegają zarówno walory przyrodnicze, jak i krajobrazowe). Ochrona terenów rolniczych – nastawienie na wzrost udziału w miejskiej konsumpcji żywności pochodzącej z lokalnych źródeł, *urban farming*.

Podejście do zasobów przyrodniczych w badanych miastach jest dwojakie: zieleń występująca w obszarze zabudowanym miasta jest traktowana raczej dekoracyjnie, działalność miejskich instytucji utrzymania zieleni skupia się na elementach dekoracyjnych (kwietniki, klomby, strzyżenie żywopłotów, donice w okresie letnim) i utrzymaniu porządku w parkach, na skwerach i zieleńcach. Miejskie parki w Zawierciu są dobrze utrzymane, planowany był remont jednego z najstarszych parków miejskich. Park zamkowy w Cieszynie został uporządk-

kowany w ramach rewitalizacji wzgórza zamkowego, nie pojawiły się w nim jednak obiekty czy rozwiązania zachęcające do aktywnej rekreacji, ułatwiające uprawianie sportu czy zabawy dzieciom, a jedynie tablice informacyjne dla turystów (punkt widokowy). Interesującym przedsięwzięciem był projekt „Ciesz się Cieszyнем”, który dotyczył rewitalizacji i rozwoju terenu przygranicznego w celu ponownego połączenia w całość miasta przedzielonego granicą państwową. Interesujące propozycje nie zostały jednak zrealizowane w całości i obszar zielony nad Olzą nie jest jeszcze zbyt intensywnie użytkowany.

W Tarnowskich Górach główny park miasta, położony na obrzeżach centrum, również nie doczekał się jeszcze koncepcji modernizacji w duchu ponowoczesnym, podobnie jest z parkiem w dzielnicy Repty. Restaurowane są skwery miejskie, ale sposób ich zagospodarowania jest bardzo typowy i nie wykorzystuje potencjału, jaki te miejsca mają. Myszków jest w najtrudniejszej sytuacji – nie posiada parku miejskiego, na razie podjęto uchwałę o przeznaczeniu na rekreację terenu po nieczynnej zwirowni. Tak jak w większości polskich miast, rola zieleni miejskiej w badanych miastach nie jest doceniana – nie wykonuje się znaczących nasadzeń jako elementów wzbogacania przestrzeni publicznej, stare, kilkudziesięcioletnie drzewa są wycinane i w najlepszym wypadku zastępowane młodymi drzewkami odmian krzaczastych (łatwiejsze w utrzymaniu i kontrolowaniu, nie są zagrożeniem dla sieci miejskich, nie wytwarzają zbyt wielu liści wymagających sprzątnięcia, jednak z uwagi na zdecydowanie mniejszą biomasę nie rekompensują wycinki drzew dużych).

Obszary otwarte w granicach miasta stanowią jego bogactwo przyrodnicze pod warunkiem, że świadomie się nimi gospodaruje. Podejście samorządu Tarnowskich Gór do obszaru Natura 2000 (tarnogórskie podziemia, siedlisko rzadkich gatunków nietoperzy) jest jak najbardziej ponowoczesne – obszar po wydobyciu dolomitu został przejęty przez miasto po to, żeby zachować jego cenny przyrodniczo, unikalny charakter.

W pewnej mierze przykładem dobrego powiązania terenów zieleni miejskiej z przyrodniczymi obszarami podmiejskimi jest studium kierunków zagospodarowania przestrzennego Cieszyńska, gdzie wyraźnie zarysowane są kliny zieleni wchodzące w zwartą tkankę miejską. Problemem jest wybudowana w początku lat 80. droga krajowa, przecinająca tę strukturę.

## Dostępność

Oceniona została w dwu aspektach:

– komunikacyjnym poprzez:

- organizację i dostępność transportu publicznego,
- łatwość i bezpieczeństwo poruszania się pieszo (np. z wózkiem dziecięcym),

- możliwość poruszania się na rowerze (nie tylko trasy wycieczkowe – rekreacyjne, ale możliwość bezpiecznego przemieszczania się do pracy czy do centrum, bezpiecznego zostawiania roweru),
  - swoboda poruszania się na wózku inwalidzkim czy z innego typu niepełnosprawnością (usuwanie barier architektonicznych i przestrzennych,
- społecznym poprzez:
- możliwość uczestnictwa w życiu miejskim przez dostęp do informacji, decyzji osób decydujących niezależnie od pochodzenia, wykształcenia i kompetencji,
  - dostępność usług, edukacji, obiektów kultury, urzędów,
  - możliwość swobodnego poruszania się po mieście jako jeden z elementów inkluzji,
  - dostosowanie funkcji miejskich do potrzeb ludzi różnej kondycji i w różnym wieku.

Dostępność komunikacyjną miasta w ponowoczesnych kryteriach mierzy się łatwością poruszania po mieście, ale – co często jest za słabo podkreślane – nie samochodem, lecz pieszo, rowerem lub środkami komunikacji publicznej, przez osoby w różnym wieku i różnej kondycji fizycznej. Ważne jest bezpieczeństwo poruszania się oraz integracja systemów komunikacji publicznej.

W żadnym z badanych miast system komunikacji miejskiej i podmiejskiej nie prezentuje się zadowalająco. Wciąż najpopularniejszym środkiem transportu jest samochód, widać to zarówno w indywidualnych dążeniach, działaniach samorządów, jak i w polityce państwowej. Rozwój sieci drogowej jest ciągle traktowany jako wyznacznik rozwoju lokalnego i krajowego. Nie ma w naszym kraju zbyt wielu przykładów sprawnej, przyjaznej komunikacji publicznej, która stanowiłaby dobrą alternatywę dla poruszania się własnym samochodem. W Tarnowskich Górach i Cieszynie głosy za zwiększaniem liczby parkingów w centrum są ciągle mocniejsze niż za ograniczeniem ruchu samochodów w tej strefie. Na uwagę zasługuje fakt, iż w Cieszynie wprowadzono opłaty za parkowanie w centrum miasta, co jest jednym ze sposobów na ograniczenie liczby pojazdów i ruchu samochodowego w tej strefie.

W Tarnowskich Górach specyficznym ograniczeniem dostępności jest struktura miasta, wynikająca z włączenia w granice administracyjne miasta oddalonych od centrum, oddzielonych terenami rolnymi i przemysłowymi miejscowości, które stały się jego dzielnicami. Z punktu widzenia mieszkańców tych dzielnic dostępność komunikacyjna centrum miasta jest bardzo słaba.

W obrębie Cieszyna występuje podobny problem, najwyraźniej uwidacznia się on na przykładzie słabego połączenia kampusu uniwersyteckiego z centrum miasta – studenci wolą zostawać w kampusie lub bezpośrednio po zajęciach udawać się domu niż pokonywać pieszo nieciekawą drogę do śródmieścia.

W Zawierciu kwestia dostępności związana jest również ze strukturą miasta – z jednej strony niespójną, poprzecinaną linią kolejową, drogą krajową, terenami przemysłowymi, z drugiej – pozbawioną wyraźnie wykształconego centrum, atrakcyjnych przestrzeni publicznych, terenów rekreacyjnych. Podobnie wygląda sytuacja w Myszkowie, który stanowi połączone ze sobą niewielkie osady.

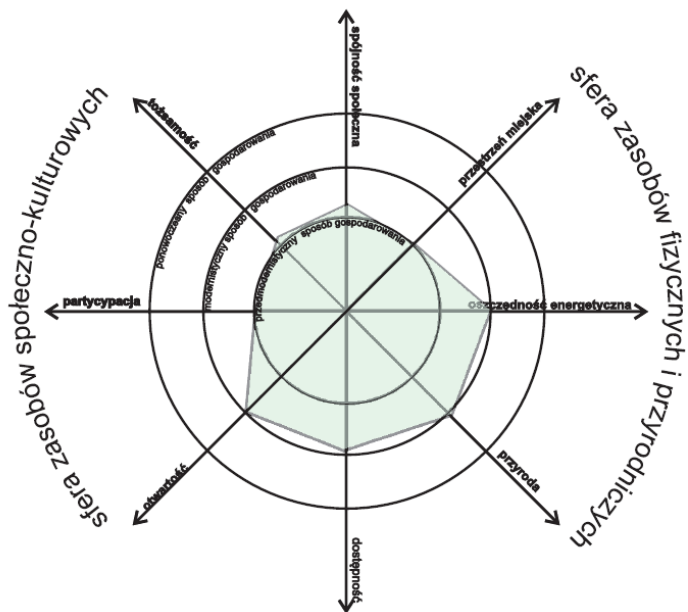
W Cieszynie znaczącą barierą dla odczuwania dostępności, oprócz komunikacji miejskiej, jest granica, biegnąca wzdłuż rzeki Olzy – tworzy ona zarówno fizyczną, jak i mentalną barierę dla mieszkańców polskiej i czeskiej części Cieszyzna. Wprawdzie nie ma już kontroli i przejść granicznych, jednak lata rozdzielania miasta na dwa organizmy osobno administrowane utrwaliły jego podział na dwie części, który zapewne potrzebuje jeszcze sporo czasu i kilku inwestycji (mostów i atrakcyjnego zagospodarowania nabrzeży), by przestał być znaczący.

We wszystkich miastach podczas realizacji nowych inwestycji daje się zaobserwować dążenie do likwidacji fizycznych barier w poruszaniu się (likwidowanie wysokich krawężników, nierównych chodników, progów, stopni i schodów itp.) – podjęcia tego typu działań wymaga prawo. Jeśli chodzi o przystosowywanie miasta dla osób o innych niepełnosprawnościach, które nie są wymagane prawem, nie widać w badanych przypadkach żadnych poważniejszych posunięć.

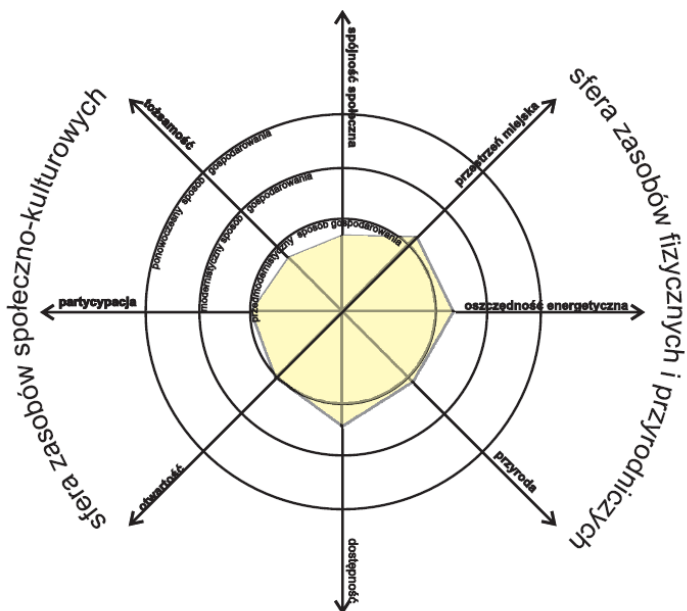
Kwestia społecznej dostępności ciekawie wyraża się na linii kontaktów urzędników miejskich z mieszkańcami. W Zawierciu podejmowane są aktywne działania na rzecz porozumienia z nieliczną społecznością Romów (szkolenia dla pracowników urzędów). W Cieszynie burmistrz osobiście odpowiada na pytania mieszkańców zadane na specjalnie założonym w tym celu forum internetowym. Wiele z tych pytań dotyczy funkcjonowania i zarządzania przestrzenią miejską – jest to więc również forma aktywnej partycypacji, która bardzo dobrze funkcjonuje. W Tarnowskich Górach w ostatnich latach przebudowano część parteru zabytkowego budynku Urzędu Miejskiego, urządzając biuro obsługi dla ułatwienia komunikacji między urzędem i mieszkańcami.

Dostępność miast dla turystów i gości nie jest zadowalająca, chociaż daje się zauważyć pewne wysiłki podjęte przez samorząd Zawiercia (umieszczanie nowoczesnych tablic informacyjnych w przestrzeni miasta) oraz w Tarnowskich Górach i Cieszynie, chociaż od miast o takich walorach historycznych oczekuje się działania na wyższym poziomie, nieograniczającego się do umieszczenia tablic informacyjnych przy zabytkach. Brakuje w tych miastach bardziej zaawansowanego systemu informacji i obsługi turystów.

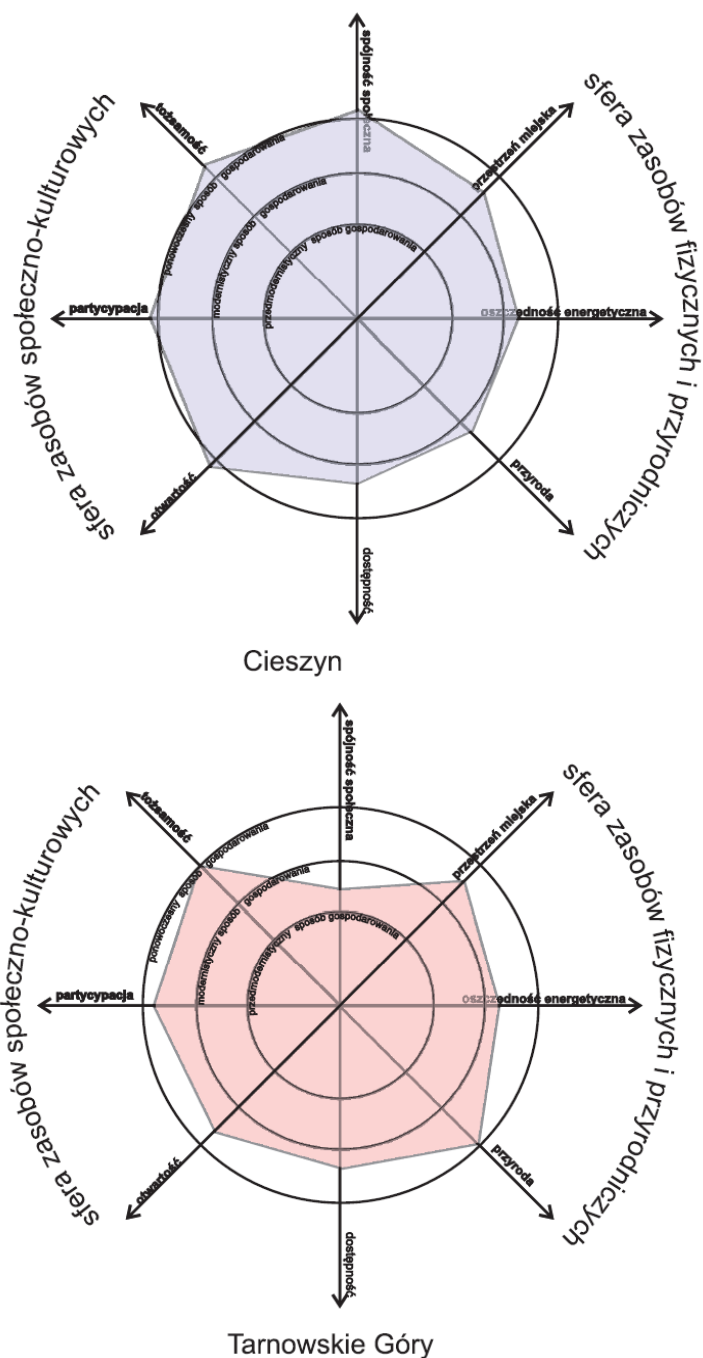




Zawiercie



Myszków



Rys. 20. Ocena stopnia zaadaptowania idei ponowoczesności do procesów gospodarowania przestrzennymi zasobami miasta

Źródło: Opracowanie własne.



Tabela 15

## Stan rozwoju badanych miast

|                                                                                           | Będzin | Bierni | Cieszyn | Kobulec | Lubliniec | Mikołów | Mysłów | Pszczyna | Radibórz | Tarnowskie Góry | Wodzisław | Zawiercie | Żywiec |
|-------------------------------------------------------------------------------------------|--------|--------|---------|---------|-----------|---------|--------|----------|----------|-----------------|-----------|-----------|--------|
| 1. Jak ocenia Pani/Pan dotychczasowy rozwój miasta?                                       |        |        |         |         |           |         |        |          |          |                 |           |           |        |
| dynamicznie                                                                               | 1      | 0      | 1       | 0       | 1         | 0       | 0      | 0        | 0        | 0               | 0         | 0         | 1      |
| dość dobrze                                                                               | 0      | 1      | 0       | 1       | 0         | 0       | 0      | 0        | 1        | 1               | 1         | 0         | 0      |
| systematycznie                                                                            | 0      | 0      | 0       | 0       | 0         | 0       | 0      | 0        | 0        | 0               | 0         | 1         | 0      |
| trudno powiedzieć                                                                         | 0      | 0      | 0       | 0       | 0         | 1       | 1      | 0        | 0        | 0               | 0         | 1         | 0      |
| 1a. Co zmieniło się na lepsze?                                                            |        |        |         |         |           |         |        |          |          |                 |           |           |        |
| rynek pracy                                                                               | 0      | 0      | 0       | 0       | 0         | 0       | 0      | 0        | 0        | 1               | 0         | 0         | 0      |
| infrastruktura drogowa                                                                    | 0      | 0      | 1       | 1       | 0         | 0       | 0      | 0        | 0        | 0               | 1         | 0         | 0      |
| infrastruktura techniczna pozostała                                                       | 0      | 1      | 0       | 0       | 0         | 0       | 0      | 1        | 0        | 0               | 1         | 0         | 1      |
| usługi i handel                                                                           | 0      | 0      | 0       | 0       | 0         | 1       | 0      | 0        | 0        | 0               | 0         | 0         | 0      |
| stan środowiska przyrodniczego                                                            | 0      | 0      | 1       | 0       | 0         | 0       | 0      | 0        | 0        | 0               | 0         | 0         | 0      |
| gospodarka przestrzenna                                                                   | 0      | 0      | 1       | 1       | 0         | 0       | 0      | 1        | 0        | 0               | 0         | 1         | 0      |
| finansowanie                                                                              | 1      | 0      | 0       | 0       | 1         | 0       | 0      | 0        | 0        | 0               | 0         | 0         | 0      |
| 13. Flagowe inwestycje w mieście w ciągu piętnastu lat?                                   |        |        |         |         |           |         |        |          |          |                 |           |           |        |
| objekty i przestrzeń publiczną w centrum miasta                                           | 1      | 1      | 1       | 1       | 0         | 1       | 0      | 0        | 0        | 1               | 1         | 0         | 0      |
| objekty i przestrzeń publiczną poza centrum miasta                                        | 0      | 0      | 0       | 0       | 0         | 0       | 1      | 0        | 0        | 0               | 0         | 0         | 1      |
| renowacja zabytków                                                                        | 0      | 0      | 1       | 0       | 1         | 0       | 0      | 0        | 0        | 1               | 0         | 0         | 1      |
| infrastruktura drogowa                                                                    | 0      | 0      | 1       | 1       | 1         | 0       | 0      | 0        | 0        | 0               | 1         | 0         | 1      |
| infrastruktura wodno-ściekowa                                                             | 1      | 0      | 1       | 1       | 0         | 1       | 0      | 1        | 1        | 1               | 1         | 1         | 1      |
| infrastruktura techniczna pozostała                                                       | 0      | 0      | 0       | 0       | 0         | 1       | 0      | 0        | 0        | 1               | 0         | 0         | 0      |
| objekty sportowo-rekreacyjne                                                              | 0      | 1      | 0       | 0       | 0         | 1       | 0      | 1        | 1        | 1               | 0         | 0         | 1      |
| objekty kulturalne                                                                        | 0      | 1      | 0       | 0       | 1         | 1       | 0      | 0        | 1        | 1               | 0         | 0         | 0      |
| objekty socjalne/społeczne                                                                | 0      | 1      | 0       | 0       | 1         | 0       | 0      | 1        | 0        | 0               | 0         | 1         | 1      |
| 14. Jakie trendy światowe, nowe idee, pomysły działań znajdują odzwierciedlenie w mieście |        |        |         |         |           |         |        |          |          |                 |           |           |        |
| segregacja śmieci                                                                         | 1      | 1      | 1       |         |           |         |        |          |          |                 | 1         |           |        |
| nowoczesne oczyszczalnie ścieków                                                          | 1      | 1      |         |         |           |         |        |          |          |                 | 1         |           | 1      |
| nowoczesne technologie energetyczne                                                       | 1      | 1      | 1       |         | 1         |         |        |          |          |                 | 1         |           | 1      |
| nowoczesne technologie i logistyka                                                        |        | 1      |         | 1       |           |         |        |          |          | 1               |           | 1         |        |
| usługi użyteczności publicznej                                                            |        | 1      |         |         |           |         |        |          |          |                 |           |           |        |
| aktywność kobiet                                                                          |        |        | 1       |         |           |         |        |          |          |                 | 1         |           |        |
| kosmopolityzm                                                                             |        |        | 1       |         |           |         |        |          |          |                 | 1         |           |        |
| podążanie za modą                                                                         |        |        |         |         | 1         |         |        |          |          |                 |           |           |        |
| budowanie hipermarketów                                                                   |        |        |         |         | 1         |         | 1      |          |          |                 |           |           |        |
| enklawy bogactwa                                                                          |        |        |         |         |           |         |        | 1        | 1        | 1               |           | 1         |        |
| osiedla zamknięte                                                                         |        |        |         |         | 1         |         |        |          |          |                 |           |           |        |
| urban sprawl                                                                              |        |        |         |         | 1         |         |        | 1        |          | 1               |           | 1         |        |
| powstawanie apartamentowców                                                               |        |        |         |         |           |         |        |          |          | 1               |           |           |        |
| roszczeniowość społeczeństwa                                                              |        |        |         |         |           |         |        |          |          |                 |           |           | 1      |
| potrzeba edukacji                                                                         | 1      |        | 1       |         |           |         |        |          |          |                 |           |           |        |
| brak odpowiedzi                                                                           |        |        |         |         |           |         |        |          |          |                 |           |           |        |
| indywidualne rozwiązania                                                                  |        |        |         |         | 1         | 1       |        | 1        |          |                 |           |           |        |
| 14a. Kto je realizuje?                                                                    |        |        |         |         |           |         |        |          |          |                 |           |           |        |
| miasto                                                                                    | 1      | 1      | 1       |         | 1         |         |        | 1        | 1        | 1               | 1         |           |        |
| mieszkańcy                                                                                | 1      | 1      | 1       | 1       | 1         |         | 1      | 1        | 1        | 1               | 1         | 1         | 1      |
| przedsiębiorcy                                                                            |        | 1      |         | 1       |           |         |        |          |          | 1               |           |           |        |
| brak odpowiedzi                                                                           |        |        |         |         |           | 1       |        |          |          |                 |           |           |        |
| 19. Jakie inwestycje miejskie są obecnie realizowane?                                     |        |        |         |         |           |         |        |          |          |                 |           |           |        |
| objekty i przestrzeń publiczną w centrum miasta                                           | 1      | 0      | 1       | 1       | 0         | 0       | 0      | 1        | 0        | 0               | 0         | 0         | 0      |
| objekty i przestrzeń publiczną poza centrum miasta                                        | 0      | 0      | 0       | 0       | 0         | 0       | 0      | 0        | 1        | 1               | 1         | 1         | 1      |
| renowacja zabytków                                                                        | 1      | 0      | 0       | 0       | 0         | 0       | 0      | 0        | 0        | 0               | 0         | 0         | 0      |
| infrastruktura drogowa                                                                    | 0      | 1      | 0       | 1       | 1         | 1       | 0      | 1        | 1        | 0               | 1         | 0         | 0      |
| infrastruktura wodno-ściekowa                                                             | 0      | 1      | 1       | 1       | 0         | 1       | 0      | 0        | 0        | 1               | 1         | 1         | 0      |
| infrastruktura techniczna pozostała                                                       | 0      | 0      | 0       | 0       | 0         | 1       | 1      | 0        | 1        | 0               | 0         | 1         | 1      |
| objekty sportowo-rekreacyjne                                                              | 0      | 1      | 0       | 0       | 1         | 0       | 0      | 1        | 1        | 1               | 0         | 0         | 0      |
| objekty kulturalne                                                                        | 0      | 0      | 0       | 0       | 0         | 0       | 0      | 1        | 0        | 0               | 0         | 0         | 0      |
| objekty socjalne/społeczne                                                                | 0      | 1      | 0       | 0       | 0         | 0       | 0      | 0        | 0        | 0               | 0         | 0         | 1      |
| ponowoczesne                                                                              | 7      | 7      | 9       | 4       | 3         | 2       | 1      | 4        | 2        | 4               | 4         | 2         | 2      |
| modernistyczne                                                                            | 2      | 3      | 3       | 5       | 4         | 2       | 0      | 3        | 3        | 4               | 3         | 2         | 3      |
| przedmodernistyczne                                                                       | 1      | 1      | 2       | 0       | 2         | 2       | 1      | 0        | 1        | 2               | 1         | 1         | 2      |

Źródło: Opracowanie własne.

## VI Rekomendacje dla gospodarowania zasobami przestrzennymi miasta w świecie ponowoczesnym

### 1. Budowanie współczesnej atrakcyjności miasta powiatowego (Małgorzata Czornik)

Postrzeganie atrakcyjności jednostki terytorialnej ma charakter subiektywny. Związane jest z predyspozycjami i ograniczeniami faktycznego lub potencjalnego jej użytkownika co do możliwości zauważania oraz właściwego wartościowania wielu jej cech. Istotną rolę odgrywają także cele zainteresowanego podmiotu, które ukierunkowują dokonywanie ocen poszczególnych zasobów miasta, wsi, powiatu czy regionu, w tym elementów jego zagospodarowania przestrzennego. Cechy planów użytkownika korzystającego z walorów miejsca pozwalają zaklasyfikować je do różnych grup czynników sukcesu realizacji jego zamierzeń, co podnosi lub obniża ich znaczenie<sup>135</sup>.

Każde miasto jest atrakcyjne jeśli istnieje. Kryterium egzystencji oznacza, że posiada zbiór użytkowników względnie trwale zainteresowanych jego ofertą. Wśród nich są osoby, które dobrowolnie chcą mieszkać na jego obszarze oraz inni, skłonni do częstego nabywania różnych produktów miejskich, głównie jednostki gospodarcze oraz zamieszkujący sąsiadujące tereny wiejskie. Mieszkańcy korzystają przede wszystkim z ofert wytwarzanych w ramach realizacji funkcji wewnętrznych miast, pozostali tworzą podstawy istnienia pozamiejskiego rynku konsumentów miejskich aktywności. Zainteresowanie pierwszej z grup można uznać za podstawową wartość konstytuującą miasto, wynikającą z zaistnienia czynników miastotwórczych. Postrzeganie przez mieszkańców atrakcyjności miasta ma wymiar sumy zalet definiujących jakość życia na jego obszarze, na którą składają się pozytywne oceny walorów przestrzeni miejskiej (woda, klimat, ukształtowanie terenu, przyroda, bogactwa naturalne itp.), położenia miasta, zalet komunikacyjnych oraz warunków podejmowania działalności gospodarczej<sup>136</sup>. Zmiany ich preferencji są ważną inspiracją dla rozwoju, który

<sup>135</sup> M. Czornik: *Atrakcyjność obszaru*. W: *Konkurencyjność miast i regionów Polski południowo-zachodniej*. Red. R. Roszkiewicz. Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu, Wrocław 1999, s. 174-179.

<sup>136</sup> J. Regulski do najważniejszych walorów użytkowych decydujących o zachowaniach przestrzennych mieszkańców zalicza warunki zamieszkania, pracy i obsługi. P. Bury, T. Markowski, J. Regulski: *Podstawy ekonomii miasta*. Fundacja Rozwoju Przedsiębiorczości, Łódź 1993, rozdz. II.

w tym kontekście jest odpowiedzią na potrzeby tej grupy użytkowników, a zasadniczą część przez nich postrzeganej atrakcyjności osadniczej określa możliwości przetrwania miasta.

Bez względu na stopień aktywności władz bądź innych użytkowników, zawsze ich funkcjonowanie w przestrzeni miejskiej generuje oddziaływania, które przekładają się na cechy miasta. Tworzone tak efekty zewnętrzne mogą stanowić zbiór jego zalet lub niekorzyści, zgodnie z definicją zawsze dostępnych nieodpłatnie, ale znajdujących się poza kontrolą ich odbiorcy<sup>137</sup>. Ich istnienie i wartość wyznacza preferencje działalności różnych podmiotów w mieście. Największy wpływ na tego rodzaju atrakcyjność mają mieszkańcy, jako najliczniejsza grupa użytkowników miasta, na co dzień generująca swoim istnieniem główne jego cechy, przede wszystkim wynikające z ich postaw, zachowań, poglądów itp. Ważni są również turyści współtworzący klimat miejsc, szczególnie w miastach, które mają ugruntowaną pozycję na mapie miejsc wartych zwiedzenia, zobaczenia, skorzystania z lokalnej oferty gastronomicznej czy hotelowej. Ich tłumy na Krupówkach w Zakopanem czy na rynku w Kazimierzu najlepiej potwierdzają atrakcyjność tych miast, gdyż oni chcą je odwiedzać, a nie muszą tego robić, zobligowani na przykład lokalizacją instytucji publicznej czy przedsiębiorstwa.

Wyróżnić można jeszcze jeden rodzaj atrakcyjności, będącej rezultatem czynnego zaangażowania podmiotów posiadających możliwości kształtowania miejskich realiów. Należą do nich przede wszystkim władze miasta oraz jednostki gospodarcze działające na miejskim rynku, które czerpią bezpośrednie korzyści z obecności różnych użytkowników w mieście. Ich starania wynikają z chęci osiągnięcia zamierzonych celów, która w przypadku władz sprowadza się do zamiaru realizacji celów polityki miejskiej i zwykle wygrania następnych wyborów, a w przypadku jednostek gospodarczych do uzyskania zadowalającego zysku z działalności, głównie finansowego, choć ważny jest również prestiż i inne niematerialne oznaki sukcesu. Atrakcyjność tworzona staraniami świadomie angażujących się użytkowników miejskich jest zwykle dobrze przemyślana i dopasowana do potrzeb odbiorców określonych produktów miejskich. Tak tworzy się dziś głównie pożądane warunki konsumpcji, wykorzystując wiele kosztownych środków marketingowego oddziaływania.

Atrakcyjność miasta należy rozpatrywać w kontekście potrzeb różnych segmentów nabywców oferty miasta. Jeśli trudno jest wyznaczyć obiektywne zasady ją wyznaczające, oznacza to również problemy z ujmowaniem tej kategorii w pełni racjonalnie. Nie wszystkie elementy składające się na nią podlegają tym samym planowaniu cech oraz zasad dysponowania nimi. Można oferować różne

<sup>137</sup> T. Markowski: *Zarządzanie rozwojem miast*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999, s. 71.

produkty miasta, ważne z punktu widzenia tworzących podaż, ale pozostaje problem postrzegania ich zalet przez grupy nabywców, a ich opinie mogą wynikać z innych niż miejskie przesłanki społecznych czy kulturowych. Trzeba jednocześnie doceniać istniejące wartości lokalne i wpływać na świadomość posiadających je, tak aby można było proponować jeszcze inne, nowe wartości, związane z rozwojem miejskim. Ważne jest, aby przekonywać do zalet produktów miejskich, łącząc korzystanie z nich na przykład z sytuacją zawodową, możliwością czy pozycją społeczną użytkownika. Tak buduje się przede wszystkim ponadregionalną rangę miasta, które chce być kojarzone z określoną grupą użytkowników.

Współczesne polskie miasta przekształcają się, ale zmiany w wielu z nich trudno jest jednoznacznie przyporządkować do konkretnych trendów. Część z nich, głównie za sprawą ambitnych przedsięwzięć władz miejskich oraz otwartości postaw mieszkańców, adaptuje przenikające idee świata ponowoczesnego, które jako zewnętrzne inspiracje motywują mieszkańców do zgłaszania nowych potrzeb i preferencji. Inne deklarują chęć trwania przy sprawdzonych wzorcach kształtowania miejskich realiów i stawiają na postawy bardziej zachowawcze, jednocześnie obserwując, które z nowych idei sprawdzą się w ciągle bardzo posocjalistycznie zagospodarowanej przestrzeni miejskiej. Realia polityczne sprzyjają zmianom, a unijna integracja ułatwia kontakty i nabywanie doświadczeń. Nowe wyznaczniki atrakcyjności muszą jednak również być postrzegane w tej skali. Oczywiście wydaje się międzynarodowy kontekst porównań zalet metropolizujących się wielkich miast, ale specyfika poziomu miasta powiatowego pozostaje dyskusyjna.

W tabeli 16 zamieszczono propozycje analizowania wybranych cech o charakterze przestrzennym, oddziałujących na stopień atrakcyjności dwóch typów miast: modernistycznych i postmodernistycznych, w oparciu o popularne w anglojęzycznej literaturze zestawienie głównych, charakterystycznych ich cech, autorstwa T. Halla. Odniesiono je do trzech rodzajów atrakcyjności, które uznaje się za ważne w realiach funkcjonowania współczesnych polskich miast powiatowych. Oceny przyznane poszczególnym atrybutom miejskim są autorską interpretacją kształtowania się najłatwiej dostrzegalnych zalet, jakie dany typ miasta swoim oddziaływaniem wydaje się generować dla określonej grupy nabywców jego oferty: inwestorów, mieszkańców, turystów.



Tabela 16

Propozycje porównania ocen atrakcyjności miast modernistycznych i postmodernistycznych (wybrane cechy o charakterze przestrzennym) we współczesnych warunkach funkcjonowania polskich miast powiatowych (D – duża, S – średnia, M – mała)

| Cechy                              | Miasta modernistyczne (MN)                                   | Miasta postmodernistyczne (MP)                                                                      | Atrakcyjność inwestycyjna |    | Atrakcyjność osadnicza |    | Atrakcyjność turystyczna |    |
|------------------------------------|--------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------|----|------------------------|----|--------------------------|----|
|                                    |                                                              |                                                                                                     | MN                        | MP | MN                     | MP | MN                       | MP |
| Struktura miasta                   | Homogeniczne funkcjonalne strefy                             | Chaotyczna wielocentrowa struktura                                                                  | D                         | M  | S                      | S  | M                        | S  |
|                                    | Dominujące handlowe centrum                                  | Wysoko okazałe centrum                                                                              | D                         | D  | S                      | S  | S                        | S  |
|                                    | Miarowy spadek cen nieruchomości oddalających się od centrum | Rozległe obszary ubóstwa                                                                            | S                         | M  | S                      | D  | M                        | S  |
| Planowanie                         | Miasta planowane w całości – totalne planowanie              | Przestrzenne „fragmenty” projektowane raczej ze względów estetycznych niż według społecznych granic | D                         | S  | S                      | D  | M                        | D  |
|                                    | Przestrzeń miejska kształtowana według społecznych granic    |                                                                                                     | D                         | -- | S                      | -- | M                        | -- |
| Architektura i miejskie krajobrazy | Funkcjonalna nowoczesność architektury                       | Ekлекtyczne „kolaże” stylów                                                                         | S                         | M  | S                      | D  | S                        | D  |
|                                    | Masowa produkcja stylów                                      | Widowiskowość, skłonność do zabawy, ironiczność                                                     | D                         | M  | D                      | S  | M                        | D  |
|                                    |                                                              | Wykorzystywanie dziedzictwa                                                                         | --                        | S  | --                     | D  | --                       | D  |
|                                    |                                                              | Produkcja dla specjalistycznych rynków                                                              | --                        | D  | --                     | S  | --                       | S  |

Źródło: Opracowanie własne z wykorzystaniem: T. Hall: *Urban Geography*. Routledge, London 1998; W. M. Jayne: *Cities and Consumption*. Routledge, London 2006.

Atrakcyjność miasta powiatowego budować mogą przedsięwzięcia stanowiące o aktywności jego użytkowników, a zorientowane na tworzenie różnych produktów miejskich. W ramach takich działalności przeprowadzane są m.in. następujące czynności: ustalenie zalet miejsc, rozpoznanie potrzeb, nadanie ofercie formy produktu i jego cech (ceny, informacji o przeznaczeniu do sprzedaży itp.). Tworzą ją również inicjatywy zaliczane do działalności promocyjnej miasta, zorientowane na cele rozwojowe, uwzględniające interesy wszystkich istotnych dla miasta grup użytkowników, ale i założenia orientacji politycznej władz miejskich, w tym poglądy na temat postulowanych do uwzględnienia trendów społeczno-kulturowych. Doceniać należy także działania promocyjne jednostek gospodarczych, które chociaż zorientowane są na osiąganie ich własnych celów, to jednak przekładają się czasami w znaczący sposób na cechy miasta. Atrakcyjność jest także bardzo często rezultatem przedsięwzięć o ogólnie rozumianym charakterze rozwojowym, to jest polepszających jakość zasobów miejskich. Najlepiej, jeśli odbywa się to zgodnie z preferencjami głównych użytkowników miasta, czyli mieszkańców, gdyż znajduje wówczas przełożenie na możliwości wspierania z zaangażowaniem środków publicznych. Jeśli pozostaje inicjatywą mniejszości bądź podmiotów zewnętrznych, narażona jest na niezrozumienie lub nawet występowanie sytuacji konfliktowych. Przedsięwzięcia rozwojowe podejmowane w warunkach akceptacji społecznej zawsze będą podnosiły zadowolenie mieszkańców miasta, czyli co najmniej wpływały na jego atrakcyjność osadniczą. Te zorientowane na zaspokajanie bieżących potrzeb będą wpływały zwykle najlepiej, gdyż jeśli ich nabywca dostaje teraz to, co chce, na warunkach jakie chce i po cenie, jaką akceptuje, to miejsce oferowania produktów do skonsumowania jest dla niego atrakcyjne właśnie dzięki dostępnej tam ofercie. Ważne jest, aby to przewidzieć i tak planować dysponowanie zasobami przestrzennymi miasta, aby w przyszłości, również z sukcesem, mogły przyczyniać się do zaspokajania potrzeb jego użytkowników, szczególnie mieszkańców. Wymaga to śledzenia zmian, w tym docenienia znaczenia pojawiania się i przenikania nowych trendów społeczno-kulturowych oraz ich potencjalnego wpływu na realia miejskie.

## **2. Ocena gospodarowania zasobami przestrzennymi miast (Małgorzata Czornik, Małgorzata Twardzik, Piotr Gibas, Adam Polko)**

Praktyczne wykorzystanie idei świata ponowoczesnego powinno uwzględniać ich lokalną użyteczność w procesie gospodarowania przestrzennymi zasobami miast. Jej ustalenie wymaga zastosowania właściwych metod, które umoż-

liwiają dokonywanie analiz i ocen skutków podejmowania konkretnych przedsięwzięć oraz prognozowanie ich oddziaływań na realizację różnych funkcji miejskich. Niezbędne wydaje się również opracowanie zbioru mierników w miarę precyzyjnie wyznaczających stopień akceptacji idei w warunkach działania zurbanizowanych jednostek terytorialnych, w tym postulatów ponowoczesności, współcześnie docierających do polskich powiatów.

## 2.1. Propozycje metod oceny gospodarowania zasobami przestrzennymi miast

Prezentowana poniżej lista metod zawiera trzynaście propozycji dokonywania analizy zmian zachodzących w przestrzeni miasta pod kątem ich oceny *ex ante* i *ex post*. Wykorzystują zarówno dane jakościowe, jak i ilościowe, w większości ściśle związane z lokalizacją badanych obiektów lub struktury przestrzennej miasta (tabela 17). Ich dobór zakłada teoretyczny wkład w refleksję nad gospodarowaniem zasobami miejskimi co najmniej pięciu następujących obszarów badań naukowych:

- analizy ekonomiczno-przestrzenne, wykorzystujące głównie dorobek matematyki wyższej, kartografii i informatyki – metody koncentracji, metoda oparta na prawdopodobieństwie zmian, analiza wymiaru fraktalnego, metody geostatystyczne, metody regresji wielorakiej i logistycznej,
- zarządzanie projektami lokalnymi – analiza kosztów i korzyści, portfele projektów oraz metoda wyboru multikryterialnego,
- badania rynku i zachowań konsumentów – analiza opinii społecznych, techniki projektcyjne,
- metody badania jakości przestrzeni – metoda oceny piękna scenerii, mapa wartości emocjonalnej,
- metody waloryzacji środowiska – metoda wyceny dóbr nierynkowych.

Tabela 17

Klasyfikacja metod oceny gospodarowania zasobami przestrzennymi według wybranych kryteriów

| Kryteria<br>Metody           | Czas zastosowania metody |         | Charakter danych wejściowych |           | Związek z miejscem |               |
|------------------------------|--------------------------|---------|------------------------------|-----------|--------------------|---------------|
|                              | Ex ante                  | Ex post | Jakościowe                   | Ilościowe | Przestrzenne       | Aprzestrzenne |
| Analiza kosztów i korzyści   | X                        |         |                              | X         |                    | X             |
| Portfele projektów lokalnych | X                        | X       | X                            | X         | X                  | X             |
| Metody koncentracji          |                          | X       |                              | X         | X                  |               |

Cd. tabeli 17

|                                            |   |   |   |   |   |   |
|--------------------------------------------|---|---|---|---|---|---|
| Analiza opinii społecznych                 | X | X | X |   | X | X |
| Techniki projekcyjne                       | X | X | X |   | X |   |
| Metoda wyboru multikryterialnego           | X |   | X |   | X | X |
| Metody oparte na prawdopodobieństwie zmian | X | X |   | X | X | X |
| Analiza wymiaru fraktalnego                |   | X |   | X | X |   |
| Metody geostatystyczne                     | X | X |   | X | X |   |
| Metody regresji wielorakiej i logistycznej | X | X |   | X | X | X |
| Mapa wartości emocjonalnej                 |   | X | X |   | X |   |
| Metody oceny piękna scenerii SBE           |   | X | X |   | X |   |
| Metody wyceny dóbr nierynkowych            | X | X |   | X | X |   |

Zestawienie metod analizy i oceny gospodarowania zasobami przestrzennymi miast przedstawia się następująco:

### 1. Analiza kosztów i korzyści (CBA – *cost-benefit analysis*)

Jest narzędziem ewaluacji rezultatów projektów, dokonywanej na podstawie efektywności alokacji zasobów<sup>138</sup>. Umożliwia porównanie ich zastosowań, uwzględniające oddziaływania o różnym charakterze, także przestrzennym. Podstawą analizy jest zestawienie całkowitych kosztów i korzyści wyboru określonego wariantu realizacji przedsięwzięcia czy rozwiązania problemu. Jej praktyczne zastosowanie utrudnia konieczność wyrażenia wszystkich nakładów i wyników projektów w wartościach pieniężnych<sup>139</sup>. Tym samym zmienne zarówno przyczyniające się do zaistnienia projektu, jak i związane z jego oddziaływaniem muszą mieć ilościowy charakter.

W przypadku oceny gospodarowania miejskimi zasobami przestrzennymi zastosowanie analizy kosztów i korzyści sprowadzać się może do ustalenia bilansu skutków realizacji określonych przedsięwzięć w odniesieniu do kosztów ich realizacji, głównie ponoszonych przez społeczność miejską. Część takich

<sup>138</sup> A. Drobnik: *Ocena projektów publicznych*. Akademia Ekonomiczna, Katowice 2005, s. 45.

<sup>139</sup> A. Drobnik: *Podstawy oceny efektywności projektów publicznych*. Akademia Ekonomiczna, Katowice 2008, s. 145.

rezultatów ma charakter korzyści dla lokalnych realiów, inne zaś mogą być postrzegane negatywnie. Wśród nich znajdują się oddziaływania globalnych trendów społeczno-kulturowych, do których można zaliczyć idee ponowoczesności. Na całkowite koszty składać się będą nie tylko nakłady konieczne na realizację planowanych zamierzeń wynikających z nich, a wykorzystujących miejskie zasoby przestrzenne w sensie technicznym czy organizacyjnym, ale i środki wydatkowane na promocje zachowań związanych z ich użytkowaniem, na przykład proekologicznych czy wspólnotowych. Jednocześnie mieszkańcy i inni użytkownicy miasta, akceptując w praktyce ponowoczesne idee, tracą część tradycyjnych wartości, których nośnikami były przekształcane elementy miejskiej przestrzeni, na rzecz wpisania się w globalnie postrzeganą atrakcyjność jednostek terytorialnych. Do korzyści zaliczyć można natomiast rozwój różnych elementów miasta w kierunku uznawanym za lepszy według ponowocześnie rozumianego pojęcia postępu, głównie poprzez nowe formy użytkowania obiektów oraz zmiany postaw i preferencji konsumentów zasadniczych elementów produktów miejskich<sup>140</sup>.

## 2. Portfele projektów lokalnych

Powstają w procesach wyróżniania zbiorów projektów<sup>141</sup> na podstawie kryteriów celowo określonych dla danego rodzaju decyzji czy przedsięwzięć. Portfel projektów definiowany jest jako „zbiór projektów, które dzielą i jednocześnie konkurują o te same zasoby i są zarządzane lub też finansowane przez tę samą organizację”<sup>142</sup>. W miastach tworzone są przez zarządzających ich rozwojem i mogą je stanowić wszystkie przedsięwzięcia składające się na jakąkolwiek formę programu rozwoju lokalnego. Portfele projektów uznaje się za dobre narzędzia analizy, pozwalające lepiej dopasować wykorzystanie zasobów miejskich do realizacji zamierzonych celów. Przyjmując, że projekt definiuje się jako „specyficzne, nowe działanie, które w sposób metodologiczny i progresywny tworzy strukturę przyszłej rzeczywistości, dla której nie ma jeszcze dokładnego

<sup>140</sup> Są to wszystkie składniki tworzące miasto jako całość, głównie fizyczne, w tym obiekty zagospodarowania przestrzennego (budynki, budowle, struktura). Za: W. Slipen w: G.J. Ashworth, H. Voogd: *Selling the City: Marketing Approaches in Public Sector Urban Planing*. Belhaven Press, London 1990, s. 66.

<sup>141</sup> Określane są często technicznymi nazwami: megaprojektów bądź projektów skonsolidowanych, złożonych z projektów cząstkowych, każdy z nich dekomponowany jest na szczegółowe zadania. Za: W. Frenkiel, A. Drobnik: *Zorientowane na cele planowanie projektów rozwoju lokalnego*. Akademia Ekonomiczna, Katowice 2005, s. 32.

<sup>142</sup> B. Wróbel: *Zarządzanie portfelem projektów jako sposób zarządzania w organizacji zorientowanej projektowo*. Krakowska Konferencja Młodych Uczonych 2008, definicja za: M. Martinsuo, P. Lehtonen: *Role of Single-project Management in Achieving Portfolio Management Efficiency*. „International Journal of Project Management” 2007, No. 25, s. 56, [www.profuturo.agh.edu.pl/pliki/Pliki\\_III\\_KKMU/Zbiory\\_referatow/527-534\\_NE\\_Wrobel.pdf](http://www.profuturo.agh.edu.pl/pliki/Pliki_III_KKMU/Zbiory_referatow/527-534_NE_Wrobel.pdf)

odpowiednika<sup>143</sup>, w realiach miejskich ich portfele pomagają planować przyszłość, w tym wdrażać zamierzenia strategiczne.

W przypadku oceny gospodarowania miejskimi zasobami przestrzennymi zastosowanie portfeli projektów ułatwia wyróżnianie rodzajów przedsięwzięć, w tym postulujących wykorzystanie idei ponowoczesnego świata. Może również dostarczyć informacji dotyczących gospodarowania wybranymi zasobami, na przykład ich lokalizacji, czasu realizacji projektu, w jakim są wykorzystywane, czy fragmentu struktury przestrzennej miasta, której przekształceniom służą. W tym kontekście adaptowanie idei świata ponowoczesnego można traktować jako kryterium wyróżniania zbioru projektów miejskich, które można uznać za realizujące aktualny popyt zgłaszany przez użytkowników miasta. Skala zaangażowania zasobów w takie projekty może być interpretowana jako rezultat zgody na użytkowanie ich skutków zgodnie z przyjmowanymi trendami.

### 3. Metody koncentracji

Metody koncentracji (nierównomierności, skupienia, jednorodności, segregacji) są charakterystykami liczbowymi służącymi do określenia stopnia nierównomierności rozkładu danej cechy między poszczególne jednostki zbiorowości. Zjawisko koncentracji wyraża się w skupieniu znacznego odsetka wartości badanej cechy w stosunkowo niewielkim odsetku jednostek zbiorowości. Brak koncentracji ma miejsce wówczas, gdy wszystkie jednostki mają jednakową wartość cechy (cecha ma wtedy rozkład równomierny). Analiza koncentracji jest związana z analizą pozostałych parametrów opisowych rozkładu, a w szczególności miar dyspersji, asymetrii oraz spłaszczenia<sup>144</sup>.

W badaniach koncentracji (w znaczeniu nierównomierności, skupienia) i lokalizacji przestrzennej działalności (lub obiektów) najczęściej wykorzystuje się analizy strukturalne oraz modele grawitacji. Wyróżnić można dwie metody badania koncentracji i lokalizacji przestrzennej: graficzną oraz analityczną. Do podstawowych metod graficznych, wykorzystywanych w badaniach koncentracji oraz lokalizacji przestrzennej działalności, należy krzywa koncentracji Lorenza<sup>145</sup>. Analiza wykresu pozwala ocenić stopień koncentracji w sposób przybliżony. Znacznie bardziej precyzyjny jest pomiar metodą analityczną, polegającą na wyznaczeniu współczynników koncentracji. Do podstawowych wskaźników koncentracji i lokalizacji przestrzennej działalności/obiektów można zaliczyć:

- wskaźnik koncentracji terytorialnej,

<sup>143</sup> H. Brandenburg: *Zarządzanie lokalnymi projektami rozwojowymi*. Akademia Ekonomiczna, Katowice 2002, s. 44, za: AFNOR (Association Française de Normalisation): *Management de projets. Principes et pratique*. Paris 1994.

<sup>144</sup> *Mierniki koncentracji i lokalizacji przestrzennej*. W: *Badania przestrzenne rynku i konsumpcji*. Red. S. Mynarski. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1992, s. 76.

<sup>145</sup> *Analiza rynku*. Red. H. Mruk. PWE, Warszawa 2003, s. 214.

- wskaźnik stopnia koncentracji,
- ważony wskaźnik koncentracji terytorialnej,
- współczynnik lokalizacji Florence’a,
- wskaźnik lokalizacji,
- wskaźnik wyposażenia terenu,
- wskaźnik przestrzennego rozmieszczenia.

Statystyczne metody analizy lokalizacji przestrzennej polegają na wyznaczeniu wskaźników lokalizacji. Najprostszą miarą przestrzennej koncentracji jest wskaźnik stopnia koncentracji, który wyraża się wzorem:

$$K = P/T$$

gdzie:

K – stopień koncentracji,

P – pole pomiędzy linią równomiernego rozkładu a krzywą koncentracji,

T – pole trójkąta 0AB pod linią równomiernego rozkładu

Stopień koncentracji [K] przyjmuje wartości w przedziale  $\langle 0;1 \rangle$ , gdzie wartość  $K = 0$  oznacza rozkład równomierny działalności/obiektów (lub innych usług), a  $K = 1$  zupełną koncentrację. Zarówno pierwszy, jak i drugi wariant rozmieszczenia sieci jest przypadkiem skrajnym, bardzo trudnym do osiągnięcia w rzeczywistości.

Jedną z miar rozmieszczenia działalności czy też obiektów na obszarze miasta jest wskaźnik koncentracji. Obliczenie wskaźnika sprowadza się do porównania alokacji dwóch zjawisk (powierzchni podobszarów lub obszarów rozpatrywanego miasta oraz liczby ludności lub gospodarstw domowych albo też liczby czy powierzchni placówek usługowych w rozpatrywanym miejscu) i oceny jej zgodności terytorialnej na podstawie liczebności w poszczególnych podobszarach. Służy on do określania stopnia terytorialnej zgodności oraz dostosowania dwóch badanych, wzajemnie porównywalnych zjawisk, z których jedno ma zazwyczaj charakter wiodący (pierwotny), a drugie – pochodny (wtórny). Według skali opracowanej przez Florence’a wartość współczynnika interpretuje się w sposób następujący<sup>146</sup>:

Tabela 18

Wartości graniczne współczynnika Florence’a

| Wielkość wskaźnika  | Stopień niezgodności | Stopień przestrzennej koncentracji |
|---------------------|----------------------|------------------------------------|
| $0 = < F < 0,25$    | duży                 | mały                               |
| $0,25 = < F < 0,50$ | średni               | średni                             |
| $0,50 = < F < 1,0$  | mały                 | duży                               |

<sup>146</sup> Ibid., s. 212-213.



Uwzględniając interpretację Florence'a można przyjąć, że przy wartości współczynnika powyżej 0,5 mamy do czynienia z wysokim stopniem koncentracji.

Metody koncentracji mogą zostać zastosowane w badaniu procesu gospodarowania przestrzennymi zasobami miast w świecie ponowoczesnym do diagnozy miast, w których ponowoczesne gospodarowanie jest skoncentrowane oraz o niskim stopniu koncentracji. W badaniu można również wykorzystać wskaźnik lokalizacji Florence'a, na przykład tworząc porządkową listę miast biorących udział w badaniu (14 wybranych miast województwa śląskiego). Utworzona hierarchia miast dotyczyłaby zawartości elementów ponowoczesnego gospodarowania zasobami przestrzennymi w miastach.

#### **4. Analiza opinii społecznych**

Do analiz opinii społecznych stosuje się najczęściej metody badań bezpośrednich, to jest wywiady bezpośrednie, pogłębione oraz ankiety. Wywiady należą do grupy metod gromadzenia informacji opartych na procesie wzajemnego komunikowania się. Jest to szczególnego rodzaju rozmowa, której celem jest uzyskanie określonego zestawu informacji. W wywiadzie najważniejsza rola przypada respondentowi, którego odpowiedzi stanowią podstawowe źródło informacji. Za pomocą wywiadu można badać wiele różnorodnych zjawisk rynkowych, m.in. poziom zadowolenia, akceptację zmian, satysfakcję, oceniać zjawiska, produkty, miejsca, sytuacje.

Metoda wywiadu bezpośredniego może być użyteczna w badaniach gospodarowania przestrzennymi zasobami miasta w świecie ponowoczesnym w zakresie rozpoznania zmian w przestrzeni miast przez ich mieszkańców czy identyfikacji występowania ponowoczesnych zjawisk w danym miejscu. Można też wykorzystać wywiad do sformułowania oceny gospodarowania zasobami przestrzennymi w miastach. W badaniach opinii społecznych wykorzystuje się również ankietę – jest to metoda oparta na procesie wzajemnego komunikowania się, ale w tym przypadku porozumienie odbywa się za pośrednictwem pisemnego przekazu informacji.

#### **5. Techniki projekcyjne**

Metody projekcyjne służą wyłącznie do pomiaru informacji jakościowych. Pytania lub bodźce kierowane do respondenta mają formę pośrednią. Respondent, oceniając postawy, motywy, zachowania innych, przypisuje im podświadomie swoje cechy. Jest to projekcja, czyli przenoszenie własnych cech na osoby lub rzeczy. Rolę instrumentów pomiarowych w metodach projekcyjnych pełnią różnego rodzaju testy: test skojarzeń słownych, uzupełnień zdań, rysunkowy, akceptacji produktu, akceptacji ceny, kolaż. Metody projekcyjne mogą zostać wykorzystane w trakcie badań nad gospodarowaniem przestrzennymi

zasobami miast w świecie ponowoczesnym na przykład w postaci testu akceptacji miejsca. Kolaż – to technika polegająca na tworzeniu obrazków z wycinków gazet i zdjęć w celu zobrazowania określonego problemu badawczego, pokazania skojarzeń z danym miejscem, produktem czy też sytuacją. Kolaż można wykorzystać do badań nad gospodarowaniem przestrzennymi zasobami miast na przykład w postaci propozycji cech zagospodarowania wyrażonych przez mieszkańców, a skonfrontowanych z postulatami ponowoczesności.

## 6. Metoda multikryterialnego wyboru (MCE)

Metoda MCE (*multi-criteria evaluation*) umożliwia ocenę użyteczności na podstawie różnego rodzaju mierników równocześnie. Metoda ta ma obecnie ponad 30-letnią tradycję, stanowiąc popularne narzędzie oceny alternatyw i wspierania procesu podejmowania decyzji (w tym decyzji przestrzennych)<sup>147</sup>. Na podstawie wag przypisanych poszczególnym kryteriom oceny (często przy określeniu ich pożądanych wartości progowych) formułowane są rekomendacje co do podejmowanego wyboru, przy jednoczesnym braku maksymalizacji każdego z kryteriów oceny z osobna<sup>148</sup>.

Użyteczność oceny wielokryteriowej polega na możliwości integrowania różnych kryteriów oceny w jeden syntetyczny wskaźnik. Priorytety nadane poszczególnym kryteriom oceny odzwierciedlają istnienie oraz hierarchię różnorodnych celów strategicznych<sup>149</sup>. W kontekście oceny wielokryteriowej można więc mówić o tak zwanym wyborze satysfakcjonującym (*satisfactory choice*), przy czym granice satysfakcji określane są jako pewien przedział wartości wskaźnika syntetycznego<sup>150</sup>. Ze względu na możliwość harmonizowania różnych kryteriów ocen oraz wyznaczania na ich podstawie miernika przydatności zasobów przestrzennych, metoda ta może być przydatna w praktycznym stosowaniu idei ponowoczesnego świata. Pozwala bowiem na wskazanie sposobów godzenia ze sobą sprzecznych interesów użytkowników miasta i tym samym łagodzenia konfliktów.

<sup>147</sup> S. Santos, V. Belton, S. Howick: *Adding Value to Performance Management by Using System Dynamics and Multicriteria Analysis*. Strathclyde Business School, „Management Science – Theory, Method & Practice” 2001, No. 19, s. 6.

<sup>148</sup> L. Biggiero, P. Laise: *Organisational behaviour and multicriteria decisionaid*. The European Academy of Management. Annual conference on: Innovation Research Management. Stockholm, May 2002, s. 2.

<sup>149</sup> Por. S. Santos, V. Belton, S. Howick: *Adding Value...*, op. cit., s. 6 oraz m.in. B. Hejmanowska: *Ryzyko procesów decyzyjnych w aspekcie dokładności baz danych GIS*. Akademia Górniczo-Hutnicza im. S. Staszica w Krakowie, Kraków 2004, <http://home.agh.edu.pl/~galia/dyda/Praca%20BHejmanowska%2020050902.pdf>

<sup>150</sup> Por. L. Biggiero, P. Laise: Op. cit., s. 2 oraz m.in. B. Hejmanowska, E. Hnat: *Wielokryterialna analiza lokalizacji zabudowy na przykładzie gminy Podegrodzie*. W: Archiwum Fotogrametrii, Kartografii i Teledetekcji 2009, Vol. 20, s. 109-121, [http://www.sgp.geodezja.org.pl/ptfit/wydawnictwa/krakow2009/10\\_Hejmanowska\\_Hnat.pdf](http://www.sgp.geodezja.org.pl/ptfit/wydawnictwa/krakow2009/10_Hejmanowska_Hnat.pdf)

## 7. Metody oparte na prawdopodobieństwie zmian: łańcuchy Markowa, klasyfikacja miękka

Najczęściej wykorzystywanymi metodami rachunku prawdopodobieństwa w ocenie gospodarowania są: łańcuchy Markowa oraz metody klasyfikacji miękkiej. Łańcuchy Markowa to metoda analizy zmian w czasie, wykorzystująca rachunek prawdopodobieństwa, przy czym przyszłe stany procesu warunkowane są jedynie stanem bieżącym (tzw. własność Markowa). Metoda, której początki sięgają 1906 roku, powstała jako uogólnienie prawa wielkich liczb na zdarzenia zależne. Jej użyteczność polega na możliwości wyliczenia prawdopodobieństwa zmian (na podstawie danych oszacowanych lub wyliczonych) w ramach poszczególnych zasobów, przeprowadzenia symulacji i postawienia prognozy co do przyszłych jej stanów<sup>151</sup>.

Metody klasyfikacji miękkiej pozwalają określić prawdopodobieństwo zaklasyfikowania obiektu do pewnej grupy na podstawie jego cech. Mogą przebiegać z wykorzystaniem wzorca (wyznaczeniem charakterystyk poszczególnych grup) lub bez niego. Mogą wykorzystywać stosunkowo proste reguły (np. najbliższego sąsiedztwa, największego podobieństwa) lub złożone algorytmy uczenia się (tzw. sieci neuronowe<sup>152</sup>). Użyteczność tych metod polega na możliwości dokonywania uogólnień i tworzenia hierarchii między zasobami, co ułatwia proces podejmowania decyzji. W ponowoczesnym świecie, w którym nic nie jest pewne, stosowanie tych metod pozwala na wyznaczenie prawdopodobnych scenariuszy wykorzystania zasobów przestrzennych. Ich użycie ogranicza więc niepewność oraz sprowadza ryzyko inwestycyjne do akceptowalnego poziomu.

## 8. Analiza wymiaru fraktalnego

Analiza wymiaru fraktalnego pozwala na porównanie zasobów pod względem stopnia skomplikowania ich kształtu oraz oszacowanie na tej podstawie stopnia ich rozwoju. Wymiar fraktalny jest w swej istocie potęgą logarytmu naturalnego będącego funkcją kolejnych pomiarów kształtu przy założeniu wzrastającej dokładności pomiarowej. Wymiar fraktalny wyliczany jest z wykorzystaniem metody piaskownicy, kroczków lub pudełkowej<sup>153</sup>.

Metoda ta może być skutecznym narzędziem przy testowaniu hipotez dotyczących m.in. stopnia wzrostu bądź rozwoju danego zasobu, stopnia wygładze-

<sup>151</sup> Por. m. in. *Łańcuchy Markowa w teorii i zastosowaniach*. Red. M. Podgórska. Szkoła Główna Handlowa, Warszawa 2002.

<sup>152</sup> Zob. m.in. P. Gibas: *Przegląd narzędzi analizy i oceny struktury społecznej, gospodarczej i środowiskowej regionu*. W: *Przedsiębiorstwa jutra – prognozowanie trendów rozwojowych w województwie opolskim. Metodologia i narzędzia badawcze*. Red. K. Malik. Pro Media Sp. z o.o., Opole 2009, s. 203-218.

<sup>153</sup> T. Bajerowski, A. Wielgosz: *Zastosowanie geometrii fraktalnej w analizie przestrzennej*. W: *Postawy teoretyczne gospodarki przestrzennej i zarządzania przestrzenią*. Red. T. Bajerowski. Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2003, s. 129-132.

nia linii rozgraniczających poszczególne użytki, tempa rozlewania się zabudowy miejskiej itd. Testowanie hipotez możliwe jest również przy identycznej wartości wymiaru fraktalnego zmierzonej dla porównywanych kształtów, w takim przypadku decyzja o przyjęciu bądź odrzuceniu hipotezy przyjmowana jest na podstawie liczby odcinków, które cechuje maksymalny wymiar fraktalny.

W ponowoczesnym świecie, odchodzącym od liniowego pojmowania i analizowania rozwoju, na znaczeniu zyskują metody odnoszące się do złożoności i nawiązujące do teorii chaosu deterministycznego. Analiza wymiaru fraktalnego pozwala na zobiektywizowanie oceny stopnia rozwoju danego zasobu przestrzennego, co jest szczególnie cenne w natłoku subiektywnych ocen wygłaszanych przez mieszkańców świata ponowoczesnego.

## 9. Metody geostatystyczne

Grupa metod statystycznych rozwijana od lat 50. XX wieku, pozwalająca na oszacowanie ciągłych lub quasi-ciągłych przestrzennie wielkości na podstawie modelu funkcji losowej<sup>154</sup>. Metody te wykorzystywane są głównie w takich dziedzinach wiedzy jak: nauki o ziemi, ekologia i ochrona środowiska, rolnictwo i gleboznawstwo, inżynieria wodno-ładowa, badania społeczno-gospodarcze. Badanie geostatystyczne opiera się (w skrócie) na analizie ciągłości przestrzennej (lub zmienności) losowej próbki wartości badanego zjawiska, dopasowaniu do niej matematycznego modelu funkcji losowej oraz przeprowadzeniu estymacji punktowej i powierzchniowej badanych wielkości<sup>155</sup>.

<sup>154</sup> Do pionierskich publikacji najczęściej zalicza się następujące opracowania: D.G. Krige: *A statistical approach to some basic mine valuation problems on the Witwatersrand*. „Journal of Chemical, Metallurgical and Mining Society of South Africa”, December 1951, s. 119-139; D.G. Krige: *A statistical analysis of some of the borehole values in the Orange Free State gold-field*. „Journal of the Chemical, Metallurgical and Mining Society of South Africa”, Septemeber 1952, s. 47-64; G. Matheron: *Le krigeage universel*. W: Fontainebleau: *Cahiers du Centre de Morphologie Mathématique*. Vol. 1. École des Mines de Paris, Paris 1969; G. Matheron: *Traité de géostatistique appliquée*. W: *Mémoires du Bureau de Recherches Géologiques et Minières*. Vol. 14. Editions Technip, Paris 1962.

<sup>155</sup> Ze szczegółami metody można zapoznać się m.in. w: *Applied GIS and Spatial Analysis*. Red. J. Stillwell, G. Clarke. School of Geography, University of Leeds, Leeds 2004; O. Schabenberg, C.A. Gotway: *Statistical Methods for Spatial Data Analysis*. A CRC Press Company, Boca Raton, London, New York, Washington 2005; M. Fujita, P. Krugman, A.J. Venables: *The Spatial Economy Cities, Regions, and International Trade*. Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, Massachusetts, London, England 1999; J.P. LeSage, R.K. Pace: *Spatial and Spatio-temporal Econometrics (Advances in Econometrics)*. JAI Press 2004; K. Kopczewska: *Ekonomometria i statystyka przestrzenna*. CeDeWu, Warszawa 2006; J. Zawadzki: *Wykorzystanie metod geostatystycznych w badaniach środowiska przyrodniczego*. Prace Naukowe, Inżynieria Środowiska, z. 49, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2005; B. Suchacki: *Ekonomometria przestrzenna. Metody i modele analizy danych przestrzennych*. C.H. Beck, Warszawa 2010.

Użyteczność metod geostatystycznych polega na możliwości oszacowania nieznanych ciągłych lub quasi-ciągłych wartości, przy czym wartości te mają odniesienia przestrzenne. W metodach geostatystycznych tworzony jest interpolowany obraz (mapa) przestrzennego rozkładu analizowanego zjawiska. Stanowi to podstawę zarówno do testowania hipotez o charakterze przestrzennym, jak i podstawę podejmowania decyzji o takim charakterze. Metody geostatystyczne w ponowoczesnym świecie mogą zostać użyte na przykład do oszacowania map reprezentujących subiektywne poglądy użytkowników miasta na zadany temat, jak choćby oceny gospodarowania zasobami przestrzennymi.

### 10. Metody regresji wielorakiej i logistycznej

Podstawą regresji wielorakiej jest funkcja (najczęściej liniowa) definiująca zależność między zmiennymi wyjaśniającymi oraz zmienną wyjaśnianą, przy czym wartość interpretacyjna współczynników regresji uzależniona jest od stopnia dopasowania funkcji do danych rzeczywistych. Generalne założenia regresji logistycznej są identyczne z założeniami regresji wielorakiej. Specyfika tej metody polega na tym, że zmienna wyjaśniana przyjmuje wartość logiczną 1, funkcja aproksymująca jest krzywą s-kształtną, zaś współczynniki regresji są wartościami stopnia wpływu zmiennych wyjaśniających określonych jako prawdopodobieństwo ich zaistnienia.

Wartość użyteczna tych metod polega głównie na ich wartości wyjaśniającej, pozwalającej na testowanie hipotez badawczych. Nie bez znaczenia jest także dostępność danych statystycznych oraz wielość metod wykorzystywanych do testowania otrzymanych współczynników i interpretowania otrzymanych wyników. Warto także zaznaczyć, że metody te są dobrze opisane w literaturze oraz szeroko stosowane w praktyce podejmowania decyzji gospodarczych. W nieliniowym, ponowoczesnym świecie metody regresji wielorakiej i logistycznej mogą być m.in. użyte do wykrycia współzależności między czynnikami warunkującymi gospodarowanie zasobami przestrzennymi.

### 11. Mapa wartości emocjonalnych

Mapa wartości emocjonalnych umożliwia przeprowadzenie diagnozy stanu przestrzeni miejskich w aspekcie preferencji użytkowników. Preferencje mierzy się określonymi stanami emocjonalnymi ludzi korzystających z danych miejsc i obiektów. W. Bonenberg wykorzystał metodę map wartości emocjonalnych, oceniając przestrzeń publiczną Poznania. W tej pracy analizę oddziaływania emocjonalnego przeprowadzono techniką ekspercką<sup>156</sup>. Wyniki zaprezentowano

<sup>156</sup> W. Bonenberg: *Mapy emocjonalne jako metody diagnozy przestrzeni publicznych – na przykładzie Poznania*. „Czasopismo Techniczne – Architektura” 2010, z. 5.

na mapach pokazujących rozkład wartości emocjonalnych przypisywanych różnym obszarom miasta. Poszczególne mapy przedstawiają agregację uczuć pozytywnych (radość, zachwyt itp.), agregację uczuć obojętnych (spokój, nuda itp.) oraz agregację uczuć negatywnych (lęk, gniew, niesmak itp.).

Mapy wartości emocjonalnych pozwalają zidentyfikować zjawisko segmentacji odczuć związanych z jakością przestrzeni, a tym samym dokonać delimitacji obszarów problemowych ze względu na preferencje użytkowników miasta. W konsekwencji mapy stają się pomocne w procesie formułowania programów funkcjonalno-użytkowych poszczególnych obszarów miejskich.

## 12. Metody oceny piękna scenerii (SBE – *scenic beauty estimation*)

W metodzie SBE ocenie poddawana jest estetyka krajobrazu<sup>157</sup>, przy czym badani są ludzie (ich opinie), a nie teren (jego cechy czy ich wartość)<sup>158</sup>. Badania składają się z czterech etapów. W pierwszej kolejności następuje podział krajobrazu na jednostki podlegające ocenie. Następnie wykonuje się zestaw 10-25 zdjęć przedstawiających scenerie danej jednostki krajobrazu. W trzecim etapie odpowiednio dobrana grupa obserwatorów dokonuje oceny punktowej przedstawianego krajobrazu. Ostatnim etapem jest zliczanie wyników na podstawie danych uzyskanych z formularzy ocen. Zdaniem J. Rylke i M. Gąsowskiej, którzy wykorzystując metodę SBE dokonali waloryzacji krajobrazu wsi warmińskich i Kanału Elbląskiego, o wiarygodności metody decyduje, po pierwsze, wykonanie zdjęć w tych samych warunkach atmosferycznych, po drugie, pokazanie ich w tym samym czasie obserwatorom, po trzecie, odpowiednio wykonana standaryzacja wyników<sup>159</sup>.

Metoda oceny piękna scenerii pozwala stwierdzić, które fragmenty krajobrazu są oceniane pozytywnie, a które negatywnie. Ponadto dzięki badaniom można zidentyfikować detale architektoniczne, które są szczególnie atrakcyjne z punktu widzenia obserwatorów. Wreszcie, dobierając odpowiednio próbę badawczą, można uzyskać informacje na temat preferencji poszczególnych grup obserwatorów co do akceptacji idei świata ponowoczesnego przejawiających się w jakości krajobrazu miejskiego.

<sup>157</sup> T.C. Daniel, R.S. Boster: *Measuring landscape aesthetics: the scenic beauty estimation method*. USDA Forest Service Research Paper, Fort Collins 1976.

<sup>158</sup> J. Rylke: *Ocena krajobrazu kulturowego*. W: *Kultura przestrzeni gminy*. Red. J.T. Królikowski, B. Rothimel, K. Juśkiewicz. Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2010.

<sup>159</sup> J. Rylke, M. Gąsowska: *Wartość krajobrazu wiejskiego i przemysłowego dla rozwoju rekreacji na przykładzie wsi warmińskich i Kanału Elbląskiego*. „Nauka, Przyroda, Technologie” 2009, t. 3, z. 1, s. 7-8.



### 13. Metody wyceny dóbr nierynkowych

Metody szacowania wartości dóbr nierynkowych można podzielić na te, które są oparte na rynkach zastępczych lub pokrewnych oraz te, które są oparte na rynkach hipotetycznych. Pierwsza grupa metod nazywana jest metodami pośrednimi, druga metodami bezpośrednimi. Metody pośrednie obejmują techniki oparte na preferencjach ujawnionych (*stated preference methods*), tzn. informacje o wartościowaniu są pozyskiwane na podstawie zachowania konsumentów na rynkach dóbr konwencjonalnych, które są powiązane z konsumpcją dóbr nierynkowych. Metody bezpośrednie obejmują techniki oparte na preferencjach deklarowanych (*revealed preference methods*), tzn. informacje o wartościowaniu pozyskiwane są wprost od konsumentów w badaniach ankietowych. Metody pośrednie służą szacowaniu wartości użytkowych, natomiast metody bezpośrednie umożliwiają oszacowanie, oprócz wartości użytkowych, również wartości pozaużytkowych, na przykład wartości opcyjnej.

Wśród metod pośrednich wyróżniamy m.in. metodę ceny hedonicznej (*hedonic price method*), w której dokonujemy dekompozycji wydatków związanych z kupnem lub wynajmem nieruchomości mieszkaniowych na kwantyfikowalne ceny i ilości, w tym dotyczące na przykład sąsiedztwa przestrzeni publicznych. Wśród metod bezpośrednich najpopularniejszą jest metoda wyceny warunkowej (*contingent valuation method* – CVM). Informacje dotyczące preferencji są uzyskiwane bezpośrednio, przy wykorzystaniu badań ankietowych. Kwestionariusz jest tak skonstruowany, aby uzyskać odpowiedź na pytanie o gotowość do zapłaty (*willingness to pay* – WTP) za dane dobro (za określoną zmianę związaną z danym dobrem, np. przyrost ilości terenów parkowych), albo o gotowość do akceptacji rekompensaty (*willingness to accept* – WTA) za utracone dobro (za zaniechanie zmiany związanej z danym dobrem) lub pogorszenie warunków (np. ekologicznych)<sup>160</sup>.

Metody wyceny dóbr nierynkowych dają możliwość przeprowadzenia oceny *ex ante* (metody bezpośrednie) oraz oceny *ex post* (metody pośrednie) projektów dotyczących zagospodarowania miejskich przestrzeni publicznych. Metoda ceny hedonicznej umożliwia ocenę zarówno pozytywnych, jak i negatywnych efektów sąsiedztwa, występujących na lokalnych rynkach nieruchomości. Stosowanie metody prowadzi do niwelowania konfliktów przestrzennych. Natomiast

<sup>160</sup> Szczegółowo metody wyceny dóbr nierynkowych, w tym w szczególności *metoda ceny hedonicznej* i *metoda wyceny warunkowej* zostały opisane m.in. w następujących pracach: *A Primer on Nonmarket Valuation*. Red. P. Champ, K. Boyle, T.C. Brown. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht 2003; A.M. Freeman III: *The Measurement of Environmental and Resources Values. Theory and methods*. Resources for the Future, Washington D.C. 2003 oraz *Metody szacowania korzyści i strat w dziedzinie ochrony środowiska i zdrowia*. Red. P. Jeżowski. Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2009.

metoda wyceny warunkowej (CVM) umożliwia oszacowanie wartości, jaką dana miejska przestrzeń publiczna posiada, z uwzględnieniem preferencji użytkowników przestrzeni. Zastosowanie metody wyceny warunkowej może mieć kluczowe znaczenie w poprawie skuteczności procesu negocjacyjnego związanego ze zmianą funkcji lub sposobu zagospodarowania miejskiej przestrzeni publicznej, gdyż daje możliwość szerszej partycypacji społecznej w podejmowaniu tego typu decyzji.

## 2.2. Propozycje mierników oceny gospodarowania zasobami przestrzennymi miast

Zastosowanie zaproponowanych metod uzupełniać powinna ewaluacja rezultatów podejmowanych przedsięwzięć, dokonywana z wykorzystaniem mierników oceny skuteczności gospodarowania zasobami przestrzennymi miast. Poniżej przedstawiono trzydzieści siedem takich mierników, z których każdy został opisany przez główne elementy jego konstrukcji oraz ogólne założenia interpretacji możliwych do uzyskania wyników wraz ze wskazaniem ich użyteczności dla prezentacji stopnia adaptacji idei świata ponowoczesnego. Za główne kryterium doboru mierników przyjęto ich użyteczność w weryfikacji osiągania celów gospodarowania przestrzenią, określonych w art. 1 Ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym<sup>161</sup>. Dokonano autorskiej adaptacji podstawowych wskazań interpretacji wyników ich zastosowania, mając świadomość dyskusyjności niektórych proponowanych wielkości granicznych oraz pewnej radykalności stwierdzeń.

Na potrzeby określenia stopnia adaptacji idei świata ponowoczesnego w polskich miastach stosowanie jednego wybranego miernika może być przedsięwzięciem bardzo ryzykownym. Wskazane wydaje się jednocześnie wykorzystywanie przynajmniej kilku z nich. Proponowane są następujące cele gospodarowania przestrzennymi zasobami miast i związane z ich osiągnięciem mierniki:

### 1. Zachowanie ładu przestrzennego

#### 1.1. Rozmieszczenie funkcji

- **wskaźnik specjalizacji lokalnej Florence’a**

Konstrukcja miernika ( $W_{sl}$ ) przedstawia się następująco:

$$W_{sl} = \frac{u_i}{U_i},$$

gdzie:

---

<sup>161</sup> Z dnia 23 lipca 2003 r. Dz.U. nr 80, p. 717.



$u_i$  – wyraża udział procentowy danej funkcji w strukturze i-tej jednostki przestrzennej (strefy miejskiej),

$U_i$  – wyraża udział procentowy danej funkcji w strukturze całego miasta.

Ustalanie wielkości wskaźnika polega na odniesieniu do siebie dwóch szczegółowych wskaźników, z których pierwszy identyfikuje udział badanej funkcji w strukturze funkcjonalnej analizowanego obszaru (strefy miejskiej – wybranego fragmentu przestrzeni miasta), zaś drugi wyznacza analogiczną relację dla całego miasta. Iloraz przyjmuje wartości od 0 – gdy badana funkcja miejska nie występuje w analizowanej strefie miejskiej, do 1 – gdy występuje pełna koncentracja w przestrzeni.

Należy zauważyć, że modernistyczne podejście preferuje istnienie monofunkcyjnych stref miejskich, w których istnieje stworzone zagospodarowanie. Ponowoczesność cechuje się raczej wielofunkcyjnością. Koncentracji podlegają ewentualnie miejsca świadczenia usług lub obszary działalności przemysłów kreatywnych (klastry). Wartość wskaźnika dla miejskich obszarów ponowoczesnych działalności powinna przyjmować najczęściej wartości pośrednie: od 0,3 do 0,7.

## 1.2. Estetyka

- **wskaźnik fraktalny obiektu**

Konstrukcja wskaźnika ( $W_f$ ) przedstawia się następująco:

$$W_f = \frac{a_i}{a_j},$$

gdzie:

$a_i$  – wymiar fraktalny kształtu obiektu powstałego później,

$a_j$  – wymiar fraktalny kształtu obiektu powstałego wcześniej.

Ustalenie wielkości wskaźnika polega na dokonaniu porównania wyznaczników estetycznych porównywalnych zasobów przestrzennych miasta, przez które rozumie się ich kształt lub ornamenty. Wyliczenie licznika lub mianownika proponowanego miernika polega na ustaleniu potęgi logarytmu naturalnego z funkcji opisującej zależność pomiędzy ilością pomiarów, dokonywanych przy kolejnych podziałach obszaru wyznaczonego w pierwszym pomiarze wielkością obiektu, a lokalizacją elementów badanego obiektu w oczkach siatki analitycznej.

Ponowoczesna estetyka zakłada odejście od surowej funkcjonalności na rzecz wyróżników podnoszących walory zasobu przestrzennego miasta. Założenie to uprawnia do sformułowania uogólnienia mówiącego, że wartość omawianego wskaźnika dla obiektów ponowoczesnych zmierza do nieskończoności, zaś dla obiektów bardziej w formie nowoczesnych do zera.

- **kolory i ich zestawienia**

Postmodernizmem w architekturze nazwano obiekty, które pojawiły się w latach 60. XX wieku i były „krzykliwą, śmiałą, różnorodną, dowcipną i kolorową” odpowiedzią na prostą i powściągliwą architekturę modernistyczną<sup>162</sup>. Ich kształty nawiązywały do potrzeby lekkości, przełamania powojennej powagi, radości, zabawy. Moderniści w latach 50. stosowali głównie kolory podstawowe i był to szczególnego rodzaju wyraz nadrzędności funkcji obiektu potrzebnego użytkownikom nad innym jego ewentualnym zastosowaniem. Pierwsi postmoderniści w zdobieniach wykorzystywali jaskrawe, zuchwałe, nieklasyczne kolory, wyrażające bunt przeciwko wcześniejszym szarościom i bielom<sup>163</sup>. Ewolucja kolorów przebiegała dalej, nawiązując do zmian postaw użytkowników budynków i budowli. Pod koniec XX wieku promowano pastele, brak skrajnych zestawień, ekologiczne odniesienia do barw natury<sup>164</sup>.

### 1.3. Ergonomia organizacji przestrzeni

- **procedura MCE: współczynnik rozmycia**

Konstrukcja miernika ( $W_r$ ) przedstawia się następująco:

$$W_r = \frac{k_r}{k_s},$$

gdzie:

$k_r$  – kryterium rozmyte, czyli zestandaryzowane dane rzeczywiste względem funkcji porządkującej (np. subiektywne poczucie odległości obiektu od miejsca uznanego za istotne dla podmiotu generującego potrzeby, oceniane przez ten podmiot w przyjętym przez niego zakresie maksymalnych wartości),

$k_s$  – kryterium stałe, czyli obiektywnie istniejące uwarunkowania przestrzenne (np. odległość obiektu od miejsca uznanego za istotne, według istniejących rozwiązań przestrzennych, wyrażana wartościami maksymalnej preferencji podmiotu).

Wartość współczynnika kształtuje się pomiędzy wartościami 0 i 1. Zero oznacza całkowity brak zgodności pomiędzy preferencjami podmiotu (optymalnym zaspokojeniem potrzeby) a obiektywnie istniejącymi elementami zagospodarowania przestrzennego, które przyczyniają się do realizacji funkcji miejskich. Najwyższa wartość oznacza pełną zgodność pożądaných rodzajów konsumpcji

<sup>162</sup> Ph. Wilkinson: *50 teorii architektury*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011, rozdz. 45: *Postmodernizm*, s. 188.

<sup>163</sup> Ibid., s. 190.

<sup>164</sup> K. McCloud w projektowaniu wnętrz nawołuje do stosowania kolorów odpowiednich dla czasów, zalecając brąz jako „najbardziej popularny kolor na ziemi”. S. Parissien: *Historia wnętrz*. Wydawnictwo Arkady, Warszawa 2010, s. 291.

z ofertą istniejącego zagospodarowania. W warunkach preferowanych przez zastosowanie idei ponowoczesności istotne są wyższe wartości, maksymalnie bliskie jedności.

- **poziom użyteczności**

Miernik użyteczności produktu lub usługi wyraża zasób korzyści, jakie daje konsumentowi posiadanie lub użytkowanie danego przedmiotu w danym czasie. Użyteczność jest pojęciem subiektywnym (nie jest konkretną wielkością liczbową, lecz kategorią porządkową, która opiera się na założeniu preferencji konsumenta) i zależy od ilości i dostępności dóbr lub usług oraz od ilości i dostępności dóbr komplementarnych czy substytucyjnych. W świecie ponowoczesnym konsumentowi nie zależy na utylitarnym rozumieniu funkcji przedmiotu (użyteczność funkcjonalna), ale na ciągłym dostarczaniu zadowolenia, dlatego też przedmiot teoretycznie może być zbędny, a nawet może szkodzić, byle był przyjemny (użyteczność niefunkcjonalna). Im wyższa użyteczność danego dobra czy usługi, tym konsument jest bardziej zadowolony. Można ją mierzyć za pomocą technik sondażowych oraz metod projekcyjnych, np. test akceptacji produktu.

- **wskaźnik kosztu funkcjonowania miasta**

Konstrukcja wskaźnika ( $W_k$ ) przedstawia się następująco:

$$W_k = \frac{k_m}{k_p},$$

gdzie:

$k_m$  – minimalny koszt, wynikający z oszacowanej wartości kosztorysowej, przy którym potrzeba przestrzena mieszkańców zostałaby zaspokojona,  
 $k_p$  – rzeczywisty koszt zaspokojenia potrzeby przestrzennej mieszkańców.

Miernik jest wykorzystywany po zakończeniu procesu inwestycyjnego. Jego wartości kształtują się w przedziale od 0 do 1, przy czym wartości bliskie zeru opisują sytuacje, gdy rzeczywisty koszt zaspokojenia potrzeb jest znacznie wyższy niż wynikałoby to z oszacowanej wartości kosztorysowej (koszt minimalny).

Ponowoczesność postuluje zapewnianie optymalnych form zaspokajania potrzeb przestrzennych każdego użytkownika miasta, co przy istniejących realiach zagospodarowania (również prawnych) nie musi być najtańsze, musi jednak przedstawiać wartość dla konsumentów zasobów miejskich. Koszt uzależniony jest od zastosowanych materiałów, technologii, pracy włożonej w wytworzenie danego dobra oraz od kosztu transportu. W ponowoczesnym świecie bardziej liczy się efekt końcowy niż funkcjonalność przyjętych rozwiązań, dlatego wskaźnik w świecie ponowoczesnym zmierza do 0.

- **współczynnik koncentracji E.M. Hoovera**

Konstrukcja miernika ( $K$ ) przedstawia się następująco:

$$K = \frac{A - B}{100}, \text{ gdzie } A = \frac{n_i}{p_i}, B = \frac{n_k}{p_k}$$

gdzie:

$n_i$  – wielkość powierzchni zajętych pod obiekty  $i$ -tego obszaru,

$n_k$  – wielkość powierzchni zajętych pod obiekty  $k$ -tego obszaru,

$p_i$  – wielkość powierzchni  $i$ -tego obszaru,

$p_k$  – wielkość powierzchni  $k$ -tego obszaru.

Zastosowanie miernika polega na wskazaniu stopnia nasycenia badanych przestrzeni obiektami. Modernistyczne podejście preferuje intensywne wykorzystanie obszaru (wartość wskaźnika bliska 1) lub rezerwacje zasobów przestrzennych (wolnych powierzchni) na rzecz inwestycji opłacalnych w przyszłości (wartość wskaźnika bliska 0). Pośrednie wartości wskaźnika od 0,3 do 0,7 należy uznać za opisujące stan względnego nasycenia obiektami badanego fragmentu przestrzeni miasta. Zgodnie z ideami świata ponowoczesnego postuluje się istnienie wolnych przestrzeni, które świadomie pozostawia się niezagospodarowanymi, aby podnieść jakość życia i działalności w mieście, w tym uniknąć zatłoczenia, hałasu, wzajemnego oddziaływania różnych użytkowników.

#### 1.4. Efekty sąsiedztwa

- **współczynnik regresji, dotyczący zmiennej będącej elementem funkcji ceny hedonicznej**

Współczynniki modelu regresji interpretuje się jako przeciętne wyceny poszczególnych cech (np. sąsiedztwo parku) badanego dobra. Przyjmuje się, że ceny te odzwierciedlają nieobserwowalne rynkowe wyceny (tzw. *implicit prices*) poszczególnych charakterystyk dobra<sup>165</sup>. Miernik ten stosuje się w sytuacjach dokonywania wyceny nieruchomości, gdy istnieje parametr zależny związany z występowaniem efektów sąsiedztwa. Współczynnik może przyjmować wartości dodatnie (w sytuacjach, gdy sąsiedztwo oferuje dodatkowe korzyści mające odzwierciedlenie w cenie) lub ujemne (w sytuacjach, gdy sąsiedztwo wpływa niekorzystnie, co pośrednio ma odzwierciedlenie w cenie). W mieście adaptującym idee ponowoczesności współczynniki mają wysoką wartość dodatnią, co oznacza, że wykorzystuje się pozytywne efekty sąsiedztwa oraz redukuje istnienie efektów negatywnych. Oznacza to, że na etapie planowania i zagospodarowywania przestrzeni obowiązuje zasada, że nie wolno szkodzić innym, nawet jeśli są słabsi, biedniejsi, inni kulturowo.

<sup>165</sup> E. Tomczyk, M. Widłak: *Konstrukcja i własności hedonicznego indeksu cen mieszkań dla Warszawy*. „Bank i Kredyt” 2010, nr 41, s. 104.

## 2. Ochrona dziedzictwa kulturowego

- **liczba obiektów dziedzictwa kulturowego zaadaptowanych na współczesne funkcje**

Miernik ten pokazuje stopień nadążania lokalnych realiów za współczesnym poziomem świadczenia usług w dziedzinie kultury. Mieszkańcy miast wykazują zarówno zainteresowanie ich historią, jak i chęć kontaktu z nią, najlepiej poprzez nowoczesne formy prezentacji. Interpretacja wyników zastosowania miernika wymaga dokonania porównań jego wielkości w różnych okresach funkcjonowania miasta lub w relacjach do innych ośrodków. Zmiany w miejskim stylu życia oddziałują na zwiększone zainteresowanie ofertą spędzania wolnego czasu. Oddziaływanie idei świata ponowoczesnego przejawia się w tworzeniu wielu alternatywnych form spędzania wolnego czasu, w tym budowaniu obiektów dziedzictwa kulturowego, w których prowadzona będzie działalność zorientowana na jego prezentację i umacnianie lokalnej tożsamości.

- **wskaźnik wielofunkcyjności obiektów kulturalnych**

Konstrukcja miernika przedstawia się następująco:

$$W_f = \frac{I_i}{I_j},$$

gdzie:

$I_i$  – oznacza liczbę rodzajów wydarzeń i działalności w obiekcie  $i$ ,

$I_j$  – oznacza liczbę rodzajów wydarzeń i działalności w obiekcie  $j$ .

Miernik pokazuje liczbę typów funkcji w badanym obiekcie kultury. Może przybierać wartości od 0 do 1. W ujęciu ponowoczesnym wskazane jest dążenie do multifunkcyjnego wykorzystywania obszarów posiadających potencjał w postaci dziedzictwa kulturowego. Poszczególne obiekty mogą stanowić zarówno atrakcje turystyczne, jak również być miejscem organizowania wydarzeń kulturalnych przeznaczonych dla mieszkańców miasta. Klasycznym przykładem tego typu dychotomii są obiekty dziedzictwa przemysłowego, które przyciągają zwiedzających, stanowiąc równocześnie bardzo często miejsce organizowania imprez kulturalnych, które nabierają szczególnego uroku w scenerii postindustrialnej.

- **rozkład opinii społecznych dotyczących żywotności tradycji związanych z obiektem lub miejscem**

Ponowoczesność preferuje odniesienia cech życia do wartości lokalnych, dziedzictwa kulturowego, miejscowej tradycji oraz swojskości. Miernik ten pokazuje miejsca intensyfikacji zjawiska (podtrzymywania tradycji, kultywowania lokalnych zwyczajów i lokalnych wartości) oraz miejsca, gdzie zjawiska takie

występują sporadycznie. Opinie mieszkańców należy kodyfikować wartościowo (w skali np. 1-5 pkt.), a następnie przedstawić skalę intensywności zjawiska (w %). Im wyższy stopień intensywności zjawiska w danym miejscu, tym bardziej ponowoczesne postawy reprezentują jego mieszkańcy. Można przy tym uwzględnić cechy respondentów różnicujące zachowania, co pozwala dokonać delimitacji różnych obszarów ze względu na preferencje użytkowników miasta.

- **współczynnik psychograficzny**

Konstrukcja miernika ( $W_{ps}$ ) przedstawia się następująco:

$$W_{ps} = \sum o_p - \sum o_n,$$

gdzie:

$W_{ps}$  – współczynnik psychograficzny ocenianego  $i$ -tego obiektu dziedzictwa kulturowego,

$o_p$  – pozytywne odczucia użytkownika wyrażone jako wartości binarne (0,1),

$o_n$  – negatywne odczucia użytkownika wyrażone jako wartości binarne (0,1).

Wartość współczynnika wyższa od zera oznacza pozytywną ocenę obiektu dziedzictwa kulturowego, czyli zadowolenie z jego istnienia przeważa nad opiniami osób źle go postrzegających. Ponowoczesny stosunek do świata preferuje taki wynik. Oznacza on bowiem szacunek dla historii i tradycji. Dodatkowo współczynnik ten może posłużyć jako podstawa uzasadniająca decyzję o zachowaniu obiektu dziedzictwa kulturowego lub zniesieniu jego ochrony, szczególnie gdy dokonane zostanie porównanie jego wartości z indykatorami obliczonymi dla innych obiektów dziedzictwa kulturowego.

### 3. Ochrona środowiska naturalnego

- **liczba i powierzchnia obiektów przyrodniczo cennych**

Wzrost liczby i powierzchni obszarów i obiektów dziedzictwa przyrodniczego w mieście świadczy o popularyzacji proekologicznego myślenia, które zaliczyć można do składników postawy akceptacji idei ponowoczesności. Ochrona tego typu miejsc dowodzi większej świadomości mieszkańców i władz miejskich dotyczącej wartości środowiska naturalnego i jego znaczenia w kształtowaniu jakości życia. Miejsca cenne przyrodniczo oprócz tego, że mogą stanowić wizytówkę miasta, pełnią również funkcję oświatową (np. ścieżki edukacyjne dla dzieci i młodzieży) oraz rekreacyjną (aktywne spędzanie wolnego czasu). Naturalne pochodzenie obiektów jest postrzegane jako bardziej cenne niż tworzenie ich z ingerencją człowieka.

- **stopień popularności zachowań proekologicznych**

Ustala się go na podstawie badania zachowań mieszkańców miasta, w tym liczby wyróżnionych aktywności proekologicznych podejmowanych w określo-

nym czasie (roku). Należy uznać go za miernik o charakterze jakościowym, chociaż jego zastosowanie może pośrednio opierać się na danych ilościowych dotyczących proekologicznych zachowań mieszkańców miast, takich jak: segregacja śmieci, oczyszczanie ścieków, nowoczesne technologie energetyczne, wykorzystanie kompostowników, zagospodarowywanie deszczówki, budynki pasywne itp. Zaadaptowanie ponowoczesnych idei w popularyzowaniu zachowań proekologicznych można mierzyć inicjatywami różnych podmiotów, w tym liczbą gospodarstw domowych, które je podejmują, w stosunku do wszystkich gospodarstw domowych w mieście.

- **rozkład opinii społecznych na temat postrzegania przyrody jako cennego zasobu**

Miernik opinii społecznych dotyczących postrzegania przyrody jako cennego zasobu informuje o świadomości potrzeby ochrony przyrody w mieście. Im więcej osób (w %) rozpoznaje walory przyrodnicze miasta i docenia je, tym większej liczby przedsięwzięć proekologicznych podejmowanych w zakresie ochrony przyrody można się spodziewać ze strony jego władz. Opinie dotyczące postrzegania zasobów przyrody należy klasyfikować według różnych kryteriów i poddawać je wartościowaniu (zazwyczaj w skali 1-5). Rezultatem pomiaru może być mapa agregacji pozytywnych opinii na temat walorów przyrody, co pozwoli dokonać delimitacji takich obszarów miasta, gdzie zasób przyrody jest szczególnie cenny w opinii mieszkańców.

- **indeks bioróżnorodności środowiska miejskiego**

Konstrukcja miernika ( $I_B$ ) przedstawia się następująco:

$$I_B = \frac{b_i}{b_j},$$

gdzie:

$I_B$  – indeks bioróżnorodności środowiska miejskiego,

$b_i$  – liczba siedlisk gatunków uznanych za rodzime na danym obszarze w  $i$ -tym roku,

$b_j$  – liczba siedlisk gatunków uznanych za rodzime na danym obszarze w roku bazowym.

Miernik prezentuje zmiany liczby miejsc występowania gatunków, przy czym wartość równa 1 oznacza stan, gdy nie następuje wzrost bioróżnorodności. W świecie ponowoczesnym dbałość o wielofunkcyjność obszarów oraz wzrastająca świadomość ekologiczna użytkowników miasta przyczynia się do generowania pozytywnych oddziaływań na cechy lokalnego życia biologicznego, przejawiających się przyrostem liczby siedlisk gatunków roślin i zwierząt uznanych



za rodzime. Zwiększanie różnorodności elementów ekosystemu ma podłoże naturalne (np. mutacje samoistne, synantropizacja) lub antropogeniczne (poprzez zamierzone lub niezamierzone wprowadzanie w przestrzeń miasta nowych gatunków). Przy zastosowaniu idei ponowoczesności przeważają działania, które nie wyręczają natury, aby tam, gdzie jest to możliwe, jej siły wystarczyły do stworzenia zadowalających cech środowiska naturalnego. W miejscach zdegradowanych postuluje się ingerencję człowieka w celu przyspieszenia procesów przekształceń i rewitalizacji.

#### 4. Zachowanie walorów krajobrazu

- **rozkład wartości emocjonalnych w przestrzeni miasta**

Miernik stosuje się jako formę prezentacji wyników techniki sondażowej wykorzystywanej do badania opinii wybranej grupy użytkowników przestrzeni miasta (jego dzielnic, kwartałów, ulic itp.). Rezultaty przedstawia mapa agregacji odczuć, która pozwala na dokonanie delimitacji różnych obszarów miejskich ze względu na preferencje ich użytkowników. Mogą one być pomocne w procesie formułowania programów funkcjonalno-użytkowych dla poszczególnych części miasta oraz przygotowywania decyzji planistycznych. W ośrodkach miejskich wdrażających idee ponowoczesności mapy takie tworzy się głównie dla zobrazowania przewag pozytywnych odczuć, świadczących o zadowoleniu różnych użytkowników miasta<sup>166</sup>.

- **rozkład ocen piękna scenerii miasta**

Miernik ten stosuje się poprzez analizę impresji miejskich. Krajobraz na zdjęciach jest oceniany przez obserwatorów w 10-punktowej skali. Następnie dokonuje się standaryzacji ocen (na podstawie średniej i odchylenia standardowego liczonego dla wszystkich odpowiedzi obserwatora) i wylicza się wskaźnik atrakcyjności krajobrazu (zaprezentowanego na konkretnym zdjęciu) dla konkretnego oceniającego. Ponowoczesność postuluje różnorodność opinii, dlatego im większe różnice w ocenach obserwatorów, tym ciekawsza i atrakcyjniejsza jest przestrzeń miejska.

- **wskaźnik wykorzystania scenerii krajobrazu miejskiego**

Konstrukcja miernika ( $S_k$ ) przedstawia się następująco:

$$S_k = \frac{i_p}{i_t},$$

gdzie:

<sup>166</sup> Np. radość, zachwyt, nadzieja, na podstawie pracy: W. Bonenberg: Op. cit.

$i_p$  – średnia wielkość imprezy realizowana w sceneriach krajobrazu miejskiego w okresie  $t$ ,

$i_t$  – średnia wielkość imprezy realizowana na terenie miasta w okresie  $t$ .

Wyznaczenie licznika wskaźnika polega na zsumowaniu wszystkich uczestników imprez organizowanych w scenerii krajobrazu miejskiego oraz podzieleniu wyników przez liczbę tych imprez. Wielkość w mianowniku powstaje w taki sam sposób, z tą różnicą, że brane są pod uwagę wszystkie imprezy organizowane w mieście oraz ich uczestnicy.

W świecie ponowoczesnym liczba organizowanych imprez, w tym zlokalizowanych w scenerii krajobrazu miejskiego, ma tendencję wzrostową. Współcześni twórcy i użytkownicy kultury szczególnie doceniają możliwość pozyskania dodatkowych atrakcji związanych z miejscem. Wielkość wskaźnika waha się w granicach od wartości 0 (brak imprez w scenerii krajobrazu miejskiego) do wartości 1 w sytuacji organizowania wszystkich imprez wykorzystujących elementy krajobrazów miejskich (podejście raczej ponowoczesne).

- **powierzchnia terenów, na których zrealizowano projekty rewitalizacji środowiskowej**

Rewitalizacja środowiskowa obejmuje projekty koncentrujące się na wykorzystaniu potencjału, jaki tkwi w zdegradowanych obszarach dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego. Ponowoczesne podejście przejawia się w świadomym wykorzystaniu elementów krajobrazu miejskiego, m.in.: punktów widokowych, dominant krajobrazowych i architektonicznych. Miejsca tego typu mają szansę stać się wizytówkami miasta, a w ich sąsiedztwie istnieje większa szansa prowadzenia aktywności kulturalnych i rekreacyjnych.

## 5. Ekonomiczne wykorzystanie ograniczonych przestrzeni

- **wielkość przychodów z nieruchomości**

Użyteczność tego miernika dla potrzeb określania cech gospodarowania zasobami przestrzennymi miasta ma charakter ograniczony. Nie podlega dyskusji, iż należy on do najważniejszych z punktu widzenia ogólnie rozumianej efektywności wykorzystania zasobów przestrzennych, ale wielkość przychodów można uznać za kryterium dominujące tylko w przedsięwzięciach zorientowanych na uzyskiwanie zysków finansowych. W realiach miejskich, gdy osiąganie celów rozwoju miasta skierowane jest na jak najlepsze zaspokajanie potrzeb jego mieszkańców oraz w dalszej kolejności innych użytkowników miejskiej przestrzeni, wielkość przychodów z nieruchomości tylko w szczególnych sytuacjach potwierdza słuszność decyzji władz miejskich lub innych podmiotów zarządzających zasobami przestrzennymi. Głównym kryterium oceny pozytyw-

ności rozstrzygnięć jest optymalne w stosunku do aktualnego popytu uzyskiwanie przychodów, przy zapewnieniu realizacji odpowiednich funkcji. Ponowoczesność preferuje sytuację, gdy nie ma dużych różnicowań przychodów pomiędzy obszarami miasta, co daje szansę na zadowolenie wielu, a nawet czasami wszystkich użytkowników miasta, uwzględniając z konieczności sytuację oferowania dobra publicznego, gdy potrzeby wspólnoty uzasadniają szczególnie rozumianą niegospodarność obiektami i nieruchomościami niezabudowanymi znajdującymi się na obszarze miasta.

- **stopa kapitalizacji na lokalnych rynkach nieruchomości**

Dotyczy takich segmentów rynku nieruchomości, które związane są z funkcjami pożądanymi w świecie ponowoczesnym: kultura, edukacja, nauka, przemysły kreatywne, społeczeństwo informacyjne. Miernik ten wyznacza się na podstawie danych uzyskanych z rynku nieruchomości. Jest to średni roczny dochód operacyjny uzyskiwany z nieruchomości do średniej ceny rynkowej nieruchomości funkcjonujących na danym rynku (nieruchomości podobne ze względu na zasięg przestrzenny, funkcje, sposób zagospodarowania). Jeśli wzrost stopy wynika ze świadczenia statutowych funkcji w obiekcie, to można stwierdzić jego bardziej ponowoczesny wkład w lokalne realia.

- **powierzchnia przeznaczana na funkcje dające zyski społeczne**

Wykorzystanie miernika wiąże się z określeniem zbioru działalności służących realizacji celów społecznych i w praktyce związane jest z istnieniem strategii rozwoju miasta lub innego dokumentu określającego zamierzenia lokalnych władz w tej dziedzinie. Precyzyjne wyznaczenie powierzchni przeznaczanej na funkcje dające zyski społeczne wymaga dokonania analizy kosztów i korzyści wykorzystania danego obszaru. Idee świata ponowoczesnego nakierowują na budowanie kapitału społecznego, który wymaga istnienia miejsc w mieście, gdzie można realizować inicjatywy integrujące lokalną społeczność i podnoszące jej zalety. Przykładem stosowania miernika może być analiza słuszności decyzji dotyczącej wyznaczenia powierzchni przestrzeni publicznej określonej wielkości (placu) w centralnej części nowego (budowanego) osiedla. Zabudowanie wszystkich działek jest bardziej dochodowe, ale pozostawienie wolnych przestrzeni z przeznaczeniem na przyszłe miejsca spotkań mieszkańców bardziej społecznie korzystne. Interpretacja wyników zastosowania miernika wymaga dokonania porównań jego wielkości w różnych okresach funkcjonowania miasta lub w relacjach do innych ośrodków.

## 6. Potrzeby interesu publicznego

- **indeks upublicznienia przestrzeni**

Konstrukcja miernika ( $I_p$ ) przedstawia się następująco:

$$I_p = \frac{p_i}{p_j},$$

gdzie:

$I_p$  – indeks upublicznienia przestrzeni dla  $i$ -tego roku,

$p_i$  – wielkość powierzchni publicznej na danym obszarze w  $i$ -tym roku,

$p_j$  – wielkość powierzchni publicznej na danym obszarze w roku bazowym.

Wartość indeksu na poziomie większym od jednostki świadczy o przyroście nowych obiektów i terenów określanych mianem przestrzeni publicznych, co może świadczyć o umacnianiu się ponowoczesnych idei w zakresie gospodarowania zasobami przestrzennymi miasta. Zgodnie z nimi współcześnie ważne jest budowanie wspólnoty. Ten dający poczucie bezpieczeństwa oraz gwarantujący kulturowe i środowiskowe odniesienia proces na obszarze miasta objawia się jako zwiększanie powierzchni przestrzeni publicznych i quasi-publicznych. Wzrost tych przestrzeni osiągany jest przy malejącym udziale własności publicznej na rzecz własności prywatnej.

- **indeks wykorzystania obiektów publicznych**

Konstrukcja miernika ( $O_p$ ) przedstawia się następująco:

$$O_p = \frac{u_{t_1}}{u_{t_0}},$$

gdzie:

$u_{t_1}$  – średnia liczba użytkowników miasta korzystających z przestrzeni publicznych w okresie  $t_1$ ,

$u_{t_0}$  – średnia liczba użytkowników miasta korzystających z przestrzeni publicznych w okresie bazowym  $t_0$ .

Jeżeli wartość indeksu wynosi 1, oznacza to, że w określonym czasie (godzinie, dniu, tygodniu, miesiącu, roku) nie zaobserwowano zmian liczby korzystających z przestrzeni publicznych. W świecie ponowoczesnym, z uwagi na rosnącą świadomość pozytywnego znaczenia przestrzeni publicznych dla użytkowników miasta, wielkość omawianego indeksu najczęściej jest wyższa od jedności.

- **rozkład opinii społecznych na temat poparcia inicjatyw dotyczących przestrzeni publicznych i zmian ich cech**

Miernik informuje o stopniu zaangażowania się lokalnej społeczności w proces tworzenia dobra wspólnego. Odpowiedzialność jednostek, które muszą opa-

nować sztukę dialogu, by utworzyć dobro wspólne, jest jednym z ważnych postulatów ponowoczesności. Im więcej osób (w %) popiera inicjatywy dotyczące przestrzeni publicznych oraz zmian ich cech, tym bardziej wykazują się akceptowaniem jej idei. Pozytywne opinie dotyczące inicjatyw w przestrzeni publicznej wskażą skalę zaangażowania mieszkańców w proces kreowania przestrzeni miasta. Rezultatem pomiaru może być mapa agregacji pozytywnych opinii, która umożliwi delimitację obszarów miasta o różnej atrakcyjności.

- **gotowość do zapłaty (*willingness to pay* – WTP) oraz gotowość do akceptacji rekompensaty (*willingness to accept* – WTA)**

Stosując metodę wyceny warunkowej, można oszacować potrzeby społeczności lokalnej wobec dóbr nierynkowych. Informacje dotyczące preferencji są uzyskiwane bezpośrednio, z wykorzystaniem badań ankietowych. Kwestionariusz jest tak skonstruowany, aby uzyskać odpowiedź na pytanie o gotowość do zapłaty (*willingness to pay* – WTP) za dane dobro (za określoną zmianę związaną z danym dobrem), albo o gotowość do akceptacji rekompensaty (*willingness to accept* – WTA) za utracone dobro (za zaniechanie zmiany związanej z danym dobrem) lub pogorszenie warunków (np. ekologicznych). Im większa skłonność do zapłaty na hipotetycznym rynku, tym większa całkowita wartość ekonomiczna danego dobra (suma wartości użytkowych i pozaużytkowych). Oznacza to w praktyce wysoką wartość nadawaną przez respondentów takim miejscom jak: parki miejskie, place i rynki, obiekty dziedzictwa kulturowego oraz różnego rodzaju inne miejskie przestrzenie publiczne.

## 7. Ochrona praw własności

- **wskaźnik bezpieczeństwa praw właścicieli do użytkowania przestrzeni**

Konstrukcja miernika ( $B_p$ ) przedstawia się następująco:

$$B_p = \frac{d_o}{d_p},$$

gdzie:

$d_o$  – liczba decyzji administracyjnych dotyczących kształtowania przestrzeni podjętych na podstawie planów miejscowych w okresie  $t$ ,

$d_p$  – liczba decyzji administracyjnych dotyczących kształtowania przestrzeni w okresie  $t$ .

Wartości miernika mogą się kształtować w przedziale od 0 do 1, przy czym wartość 0 oznacza, że żadna z decyzji podjętych w danym czasie nie została podjęta na podstawie planów miejscowych, zaś wartość równa 1 opisuje sytuację pełnego wykorzystania rezultatów planowania przestrzennego. W ponowocze-

snym świecie elementem gwarantowania ochrony praw własności jest wzrost rangi systemu planowania przestrzennego w gospodarowaniu zasobami miasta<sup>167</sup>. Prawo właściciela do różnorodnych form jej zapewniania wyklucza uznaniowość rozstrzygnięć urzędników, zastępując ich radykalizm partnerską zależnością w podejmowaniu decyzji dotyczących obszarów funkcjonalnych miasta. Wartość omawianego wskaźnika w warunkach przenikania idei ponowoczesnych zmierza do jedności, co jest efektem przyrostu decyzji podejmowanych w ten sposób.

#### 8. Ochrona zdrowia i bezpieczeństwa ludzi i mienia

##### • wskaźnik zapadalności na choroby psychiczne

Konstrukcja miernika ( $Z_p$ ) przedstawia się następująco:

$$Z_p = \frac{\frac{c_{pi} * 100}{c_{pj} * 100}}{\frac{c_{ci} * 100}{c_{cj} * 100}} = \frac{c_{pi} * c_{cj}}{c_{ci} * c_{pj}},$$

gdzie:

$c_{pi}$  – liczba zachorowań na nerwice i choroby psychiczne w  $i$ -tym obszarze lub okresie  $t_1$ ,

$c_{pj}$  – liczba zachorowań na nerwice i choroby psychiczne w  $j$ -tym obszarze lub okresie  $t_0$ ,

$c_{ci}$  – liczba zachorowań na nerwice i choroby cywilizacyjne w  $i$ -tym obszarze lub okresie  $t_1$ ,

$c_{cj}$  – liczba zachorowań na nerwice i choroby cywilizacyjne w  $j$ -tym obszarze lub okresie  $t_0$ .

We współczesnym świecie zaobserwować można wzrost liczby nerwic i chorób psychicznych jako negatywny efekt dużej szybkości zmian oraz rosnącej presji świata zewnętrznego. Jednocześnie jednak wraz z upowszechnianiem się zdrowego trybu życia oraz zdobyczami medycyny, liczba zachorowań na wiele innych chorób maleje. Wielkość wskaźnika powyżej 1, bardziej charakterystyczna dla ponowoczesnych warunków życia, wydaje się wynikać ze zwiększenia liczny stresogennych czynników otoczenia jednostki, która nieustannie stara się „żyć właściwie”.

<sup>167</sup> Temat ponowoczesnej filozofii planowania przestrzennego został rozwinięty w punkcie 2 rozdziału III.

- **wielkość powierzchni buforów bezpieczeństwa wokół stref mieszkaniowych, na przykład strefy ciszy, ekrany dźwiękochłonne, pasy ochrony**

Miernikiem jest wielkość powierzchni stref, które w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego pełnią funkcję ochronną względem sąsiadujących z nimi terenów mieszkaniowych. Im więcej tego typu stref ochronnych, tym większa dbałość o zdrowie i bezpieczeństwo ludzi i większa zgodność z ideami ponowoczesności. Należy zaznaczyć, że obecność tzw. buforów bezpieczeństwa przyczynia się do wyższych cen mieszkań ze względu na atrakcyjne atrybuty sąsiedztwa terenów otwartych i zielonych (tzw. *greenbelts*) związane z poprawą warunków aerosanitarnych i akustycznych.

#### 9. Jakość życia w mieście

- **współczynnik autokorelacji przestrzennej wysokości dochodu rozporządzalnego na osobę**

Konstrukcja miernika ( $M_i$ ) przedstawia się następująco:

$$M_i = \frac{(x_i - \bar{x}) \sum_{j=1}^n w_{ij} (x_j - \bar{x})}{\sum_{j=1}^n \frac{(x_j - \bar{x})^2}{n}},$$

gdzie:

$x_i$  – wielkość dochodu rozporządzalnego w obszarze  $i$ ,

$x_j$  – wielkość dochodu rozporządzalnego w obszarze  $j$ ,

$\bar{x}$  – średnia wielkość dochodów we wszystkich badanych obszarach,

$n$  – liczba badanych obszarów,

$w_{ij}$  – element przestrzennej macierzy wag.

Współczynnik autokorelacji przestrzennej wyraża stopień podobieństwa zamożności sąsiadów. Liczony jest według globalnej statystyki Morana I, która przyjmuje wartości istotnie ujemne, gdy obszar  $i$  jest otoczony przez obszary  $j$  o znacząco różnych wartościach średniego dochodu rozporządzalnego na osobę. Gdy wskaźnik przyjmuje wartości istotnie dodatnie, oznacza to podobieństwo wysokości dochodu rozporządzalnego na osobę w badanym obszarze oraz obszarach sąsiedzkich<sup>168</sup>. Zamożni mieszkańcy ponowoczesnych miast wykazują większe tendencje do wyboru miejsca zamieszkania w sąsiedztwie osób dysponujących porównywalnymi dochodami. Różnica pomiędzy sposobem zasiedlania socjalistycznych blokowisk a zjawiskami obserwowanymi w ostatnich latach polega na

<sup>168</sup> Por. A. Orzyńska, S. Twaróg: *Badanie autokorelacji przestrzennej krwiodawstwa w Polsce*. W: *Ekometria przestrzenna i regionalne analizy ekonomiczne*. Red. J. Suchecka. Acta Universitatis Lodziensis, Folia Oeconomica 2011, nr 253, s. 131-133.



znacznie większej swobodzie zachowań przestrzennych. Powstawanie obszarów lokalizacji miejsca zamieszkania o podobnych cechach w statystyce określa się mianem klasteryzacji.

- **indeks powierzchni miasta przeznaczonej pod usługi wyższego rzędu**

Konstrukcja miernika ( $U_w$ ) przedstawia się następująco:

$$U_w = \frac{\frac{p_{wi} * 100}{p_{w0} * 100}}{\frac{p_{mi} * 100}{p_{m0} * 100}} = \frac{p_{wi} * p_{m0}}{p_{mi} * p_{w0}},$$

gdzie:

$p_{wi}$  – powierzchnia miasta, na której świadczone są usługi wyższego rzędu w okresie  $i$ ,

$p_{w0}$  – powierzchnia miasta, na której świadczone są usługi wyższego rzędu w okresie uznanym za bazowy,

$p_{mi}$  – ogólna powierzchnia miasta w okresie  $i$ ,

$p_{m0}$  – ogólna powierzchnia miasta w okresie uznanym za bazowy.

Wyliczenie indykatora polega na odniesieniu powierzchni miasta przeznaczonej pod usługi wyższego rzędu w  $i$ -tym okresie do powierzchni ogólnej miasta w tym okresie, do analogicznych wartości w okresie uznanym za bazowy. W ponowoczesnym świecie usługi wyższego rzędu cieszą się popularnością użytkowników miasta, dlatego też powierzchnia miasta przeznaczana pod te rodzaje działalności powinna wykazywać tendencję rosnącą. W opisaney sytuacji wartość wskaźnika zmierza do nieskończoności, przyjmując wartości powyżej jedynki.

- **średni czas spędzony w centrach handlowych tej samej generacji**

Miernik średniego czasu spędzanego przez mieszkańców w centrum handlowym określonej generacji<sup>169</sup> stanowi informację na temat postaw konsumpcyjnych. Im czas jest dłuższy, tym bardziej świadczy o ponowoczesnej postawie mieszkańców danego miasta. Średni czas spędzony w centrum nowej generacji (III, IV, V) dla przeciętnego klienta wynosi około 2 godzin, zatem klient uznany za ponowoczesnego powinien w nim jednorazowo spędzać więcej niż 2 godziny. Liczba odwiedzin centrum handlowego przez klienta jest nie mniej ważna od

<sup>169</sup> Centra handlowe w zależności od struktury najemców klasyfikowane są według generacji od pierwszej do piątej, przy czym centra I i II generacji posiadają w swojej strukturze tylko handel i usługi i różnią się jedynie zakresem i liczbą placówek usługowych, centra III generacji – dodatkowo posiadają w ofercie rozrywkę i rekreację, centra IV generacji – dodatkowo usługi specjalistyczne, profesjonalne, obiekty kulturalne i biurowe, natomiast w V generacji znajdują się też hotele, osiedla mieszkaniowe, a nawet przedszkola, szkoły, szpitale, kościoły itp.

czasu spędzonego na zakupach. Ponowoczesne wzorce określają częstotliwość odwiedzin centrum jako 2-3 razy w tygodniu<sup>170</sup> po 3-4 godziny jednorazowo, co stanowi około 45-50 godzin miesięcznie.

- **wielkość powierzchni przeznaczonej pod handel wielkopowierzchniowy**

Miernik powierzchni miasta przeznaczonej na nowoczesny handel wielkopowierzchniowy informuje o stopniu koncentracji przestrzennej handlu, która stanowi przejaw ponowoczesnej praktyki gospodarczej. Im więcej powierzchni miasta zajmuje taki handel w powierzchni ogółem oraz w porównaniu do powierzchni, jaką zajmuje handel tradycyjny, tym bardziej świadczy to o postawach ponowoczesnych. Koncentracja przestrzenna handlu prowadzi do systematycznego spadku liczby małych placówek handlowych, lokalizowanych pojedynczo lub w postaci ulic handlowych, na rzecz wielofunkcyjnych, wielkopowierzchniowych, przystosowanych dla zróżnicowanych grup klientów nowoczesnych obiektów.

- **udział procentowy powierzchni miasta przeznaczonej pod usługi rekreacyjne**

Miernik informuje o stopniu wyposażenia miasta w usługi zaspokajające potrzeby spędzania czasu wolnego oraz o jakości życia mieszkańców. Im więcej powierzchni zajmują usługi rekreacyjne w powierzchni miasta ogółem oraz w porównaniu do powierzchni, jaką zajmują pozostałe usługi, tym bardziej świadczy to o postawach ponowoczesnych. Nowoczesne parki rozrywki stanowią konglomeraty zróżnicowanej oferty dla każdej grupy nabywców. Zlokalizowane są głównie w centrach miast i stanowią alternatywę dla działalności tam podejmowanych. Ponowoczesna różnorodność przejawia się w formie i ofercie nowych obiektów rekreacyjnych.

- **gęstość ścieżek rowerowych**

Rozbudowana sieć ścieżek i szlaków rowerowych świadczy o ponowoczesnych postawach związanych z jednej strony z dbałością o stan środowiska, a z drugiej o kondycję fizyczną mieszkańców miasta. W centrach miast ścieżki rowerowe przyczyniają się do redukcji efektu kongestii wywołanego przez indywidualny transport samochodowy. Ponadto przemieszczanie się po mieście na rowerze sprzyja częstszemu przebywaniu i korzystaniu z miejskich przestrzeni publicznych. Natomiast dobrze zorganizowany system ścieżek rowerowych na terenach

---

<sup>170</sup> G. Makowski: *Świątynia konsumpcji. Geneza i społeczne znaczenie centrum handlowego*. Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2003.

rekreacyjnych umożliwia aktywne spędzanie wolnego czasu w bezpieczny sposób przez całe rodziny.

- **liczba pozalokalnych produktów kulturalnych (heterogeniczność kultur)**

Miernik ten należy uznać za uzupełniający, bowiem jego interpretacja może być dyskusyjna ze względu na aspekt oceny zalet heterogeniczności kultur obecnych w mieście. Gospodarowanie zasobami przestrzennymi miasta zgodnie z ideami świata ponowoczesnego postuluje tworzenie jak największej liczby miejsc w mieście, gdzie można nabyć i skonsumować pozalokalne produkty kulturalne. Wzbogacają one ofertę miasta i mogą być uznane za działania sprzyjające metropolizacji. Ten poziom zasięgu rynku miejskiego uznawany jest za najbardziej pożądaný. Zapewnia międzynarodową rozpoznawalność jego produktów. Jednocześnie sprzyja rozwijaniu postaw otwartości i tolerancji. Miasto ponowoczesne chętnie wita gości, którzy w jego atrakcyjność wnoszą nowe inicjatywy kulturalne.

## 2.3. Przykłady zastosowania metod i mierników oceny gospodarowania zasobami przestrzennymi miast

### 1. Tarnowskie Góry – liczba i powierzchnia obiektów przyrodniczo cennych<sup>171</sup>

Waloryzacja przyrodnicza przeprowadzona na obszarze miasta w 1996 roku wyróżniła 49 powierzchni przyrodniczo cennych. W 2002 roku powierzchnia zalesiona wynosiła 35,3% powierzchni całego miasta (2955 ha). Liczba miejskich pomników przyrody wyróżnionych w 2007 roku wynosiła 123, zaś procent powierzchni obszarów chronionych – 3,14 ha (w 1998 2,8 ha). Dla porównania w Lublińcu powierzchnia takich obszarów wzrastała od 0,0% w 1998 do 0,64% w 2007 roku (od 2004 roku).

Obecnie w Tarnowskich Górach wyróżnia się następujące cenne obiekty przyrodnicze:

- Zespół przyrodniczo-krajobrazowy „Park w Reptach i dolina rzeki Dramy” – utworzony w 2002 roku. Zajmuje obszar 457 ha, z czego na terenie Tarnowskich Gór 233,63 ha.
- Zespół przyrodniczo-krajobrazowy „Doły Piekarskie” – utworzony w 2006 roku. Zajmuje ponad 47 ha.
- Rezerwat „Segiet” w Tarnowskich Górach – utworzony w 1953 roku. Zajmuje obszar 24,65 ha, z tego 3,53 ha w Tarnowskich Górach.

<sup>171</sup> Na podstawie: H. Kościelny, S. Rosenbaum: *Tarnowskie Góry. Przyroda*. Urząd Miasta Tarnowskie Góry, Tarnowskie Góry 2007 oraz internetowa strona urzędu miasta: [www.tarnowskiegory.pl](http://www.tarnowskiegory.pl)

- W 2009 roku powierzchnia lasu wynosiła 36,0% (3014 ha).
- Miejskie tereny zielone zajmują powierzchnię 208 ha.
- Na terenie Tarnowskich Gór występuje 110 pomników przyrody żywej (2 grupy drzew i 108 pojedynczych drzew) oraz 1 pomnik przyrody nieożywionej (głaz narzutowy).
- Obszar NATURA 2000 Podziemia Tarnogórsko-Bytomskie obejmuje powierzchnię ponad 3401,2 ha na terenie Tarnowskich Gór, Bytomia, Zbrośławic i Radzionkowa.

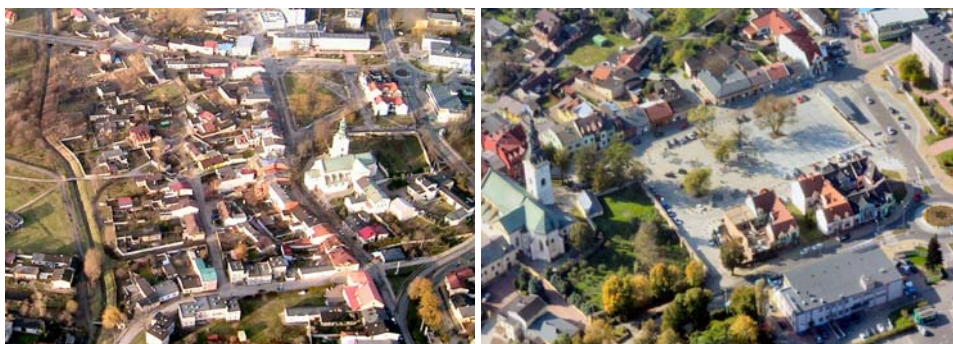
Ogólna powierzchnia miasta wynosi 83,7 km<sup>2</sup> (8372 ha). Suma wyróżnionej powierzchni: 285 ha (rezerwat i zespoły przyrodniczo-krajobrazowe) + 3014 ha tereny zalesione + 3401 ha (podziemia) = 6700 ha, z tego ok. 3300 ha na powierzchni, co wynosi 39,4% powierzchni miasta, w tym 3,4% terenów szczególnie wartościowych.

W Tarnowskich Górach w ostatnich latach nastąpił wzrost powierzchni obszarów leśnych i zmniejszenie liczby pomników przyrody. W kontekście zmian miejskich inspirowanych przenikaniem idei świata ponowoczesnego wskazać jednak należy utworzenie dwóch zespołów przyrodniczo-krajobrazowych oraz wyjątkowo cenną inicjatywę, za jaką uznać można docenienie wartości tarnogórskich podziemi. Wszystkie te przedsięwzięcia świadczą o powiększającej się świadomości mieszkańców miasta co do znaczenia miejskiego środowiska naturalnego. Miejsca cenne przyrodniczo pełnią głównie funkcje rekreacyjne.

## 2. Kłobuck – wskaźnik fraktalny rynku

Identyfikacji cech kłobuckiego rynku dokonano na podstawie zdjęć lotniczych wykonanych przed i po jego remoncie, który miał miejsce w latach 2009-2011 (rys. 21). Z założenia działania takie miały na celu podniesienie standardów korzystania z jego przestrzeni publicznej, uczynienie go wizytówką miasta oraz ładnym i jednocześnie funkcjonalnym miejscem spotkań dla jego użytkowników. Remont nawierzchni rynku miał poprawić estetykę oraz ergonomię jego funkcjonowania. Plac wyłożono kamieniem. Przestrzeń funkcjonalnie została podzielona na dwie części: bliżej kościoła umieszczono drzewa i ławeczki, pozostały wolny plac przeznaczono na miejsce organizacji imprez miejskich. „Cechą charakterystyczną nowego rynku jest wyprofilowanie jego powierzchni na kształt płyciutkiej rynny. Od ulicy Armii Krajowej plac oddzielono murkiem z kamienia. Przy nim, w jednym z narożników, usytuowano scenę z przeszklonym pawilonem zaplecza połączonym z przystankiem autobusowym, w drugim – ścianę wodną. Wyeksponowano też starą studnię, którą przykryto szkłem. Inwestycja pochłonęła prawie 7 mln zł<sup>172</sup>.”

<sup>172</sup> Źródło: [http://czestochowa.gazeta.pl/czestochowa/1,35271,8095289,Tego\\_rynku\\_Klobuck\\_nie\\_musi\\_sie\\_wstydziec.html](http://czestochowa.gazeta.pl/czestochowa/1,35271,8095289,Tego_rynku_Klobuck_nie_musi_sie_wstydziec.html), dostęp: grudzień 2011.

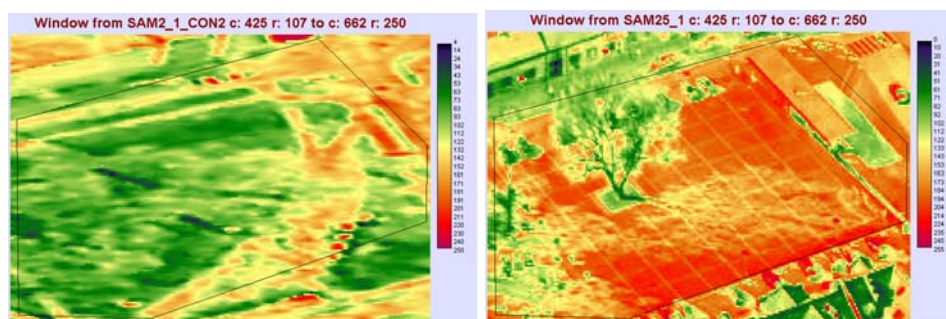


Rys. 21. Kłobucki rynek na zdjęciach lotniczych. Stan przed i po remoncie

Źródło: [http://www.zsnr1klobuck.nazwa.pl/klobuck/index.php?option=com\\_phocagallery&view=category&id=7:z-samolotu&Itemid=100](http://www.zsnr1klobuck.nazwa.pl/klobuck/index.php?option=com_phocagallery&view=category&id=7:z-samolotu&Itemid=100)

Kolejność wyliczenia wskaźnika fraktalnego sprowadzała się do wykonania w programie Idrisi Andy następującej procedury:

1. Geopozycjonowanie rastrów, czyli przekształcenie rastrów w taki sposób, by dwa zdjęcia (zrobione pod różnymi kątami i z różnych kierunków) nakładały się na siebie w odpowiadających sobie miejscach.
2. Przycięcie zdjęć do interesującego nas obszaru rynku.
3. Wyciągnięcie z mapy informacji o interesującym nas obszarze: przy założeniu, że na obydwu elementach rynku zamierzamy zmierzyć ergonomię poruszania się po nim, interesującymi nas elementami antropogenicznymi będą te, które odbijają światło w zakresie jego fali czerwonej w granicach od 128 (łącznie z nim) do 175 wielkości zestandaryzowanej w przedziale od 0 do 255.



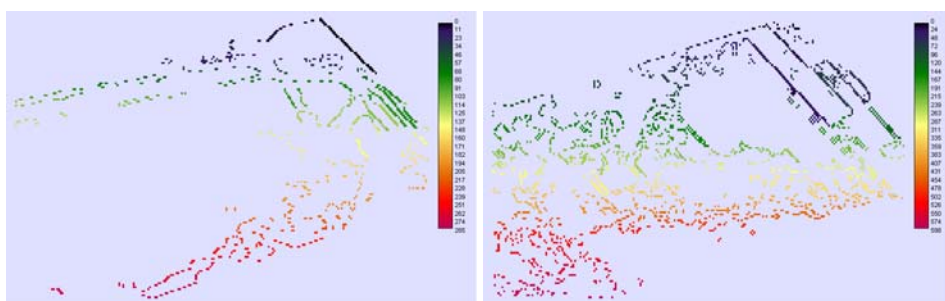
Rys. 22. Obszar podlegający analizie fraktalnej

4. Obliczenie wymiaru fraktalnego, czyli wyznaczenie wartości potęgi logarytmu naturalnego ( $a$ ), który definiuje kształt funkcji obrazującej przyrost liczby obszarów.



W przypadku, gdy wymiar fraktalny jest identyczny (a tak jest tutaj – kształtuje się on na poziomie 2,0674469), należy porównać liczbę obszarów o maksymalnym wymiarze fraktalnym (na ten aspekt stosowania tej metody zwrócono uwagę w punkcie poprzednim). W tym celu należy:

5. Zreklassyfikować mapy po to, by wyciągnąć obiekty o największym wymiarze fraktalnym, czyli stworzyć mapy typu *boolean* (prawda-falsz), na których przedstawione są tylko interesujące nas obiekty.
6. Zliczyć odrębne przestrzennie obiekty na każdej z map uzyskanych w punkcie poprzednim.



Rys. 23. Rezultat zliczania odrębnych przestrzennie obiektów o największym wymiarze fraktalnym

W omawianym przykładzie liczba wyodrębnionych przestrzennie obiektów o największej wartości wymiaru fraktalnego wynosi dla rynku przed remontem: 285 (są to głównie ścieżki wydeptane przez użytkowników miasta na zarośniętym drzewami i krzewami placu), zaś dla rynku po remoncie: 598 (są to głównie elementy antropogeniczne: scena, murek i nawierzchnia z drobnego kamienia, jak i naturalny cień drzewa rysowany za pomocą światła słonecznego na pustej płycie rynku).

Wzbogacenie liczby elementów wprowadzonych w ten fragment przestrzeni spowodowało, że współczynnik fraktalny dla prezentowanego obszaru wynosi 2,098. Świadczy to nie tylko o poprawie w zakresie ergonomii poruszania się po rynku. Z punktu widzenia idei świata ponowoczesnego oznacza to takie kształtowanie przestrzeni publicznych, które godzi ze sobą różne funkcje, formy architektoniczne oraz elementy antropogeniczne i przyrodnicze.

### 3. Mikołów – udział powierzchni przeznaczonej pod handel wielkopowierzchniowy w mieście do powierzchni handlu ogółem

Miernik ten informuje o stopniu koncentracji przestrzennej handlu, która stanowi przejaw ponowoczesnej praktyki gospodarczej. Im więcej powierzchni

miasta zajmuje handel wielkopowierzchniowy (wskaźnik przyjmuje wartości powyżej 40%) w powierzchni handlu ogółem, tym bardziej świadczy to występowaniu zachowań zaliczanych do charakterystycznych dla świata ponowoczesnego. W Aglomeracji Górnośląskiej w 2010 roku wskaźnik ten przyjmował średnio wartość 36%, w poszczególnych miastach występują jednak znaczące różnice. Mikołów jest miastem o silnych tradycjach handlu detalicznego w tradycyjnej postaci. W roku 2000 w mieście powstał pierwszy nowoczesny obiekt, jakim było centrum handlowe Auchan, o powierzchni 12 000 m<sup>2</sup>. W kolejnych latach pojawiły się supermarkety oraz sklepy dyskontowe sieci handlowych polskich i zagranicznych. Obecnie powierzchnia wszystkich placówek handlowych w mieście wynosi 66 647,4 m<sup>2</sup>, w tym obiekty wielkopowierzchniowe zajmują 20 660,2 m<sup>2</sup>. Wskaźnik procentowy udziału powierzchni handlu wielkopowierzchniowego w mieście do powierzchni handlu ogółem w Mikołowie wynosi 31% i jest niższy od średniej w Aglomeracji wynoszącej 36%. Oznacza to, że miasto to oferuje mieszkańcom niższą dostępność do nowoczesnych obiektów handlowych niż w miastach Aglomeracji, dlatego też zachowania ponowoczesne, takie jak konsumeryzm czy spędzanie czasu wolnego w centrach handlowych, stają się w nim mniej możliwe<sup>173</sup>.

### 3. Postulaty dla planowania rozwoju miast (Małgorzata Czornik)

Wnioski z przeprowadzonych badań mogą mieć wiele zastosowań. Należy do nich wykorzystanie w procesie planowania rozwoju miast, zarówno na etapie tworzenia ogólnych założeń strategii rozwoju miasta czy planów zagospodarowania przestrzennego, jak i w strategiach szczegółowych oraz dokumentach operacyjnych. W kompleksowym podejściu, jakie związane jest z wyznaczaniem długookresowych celów i kierunków zmian w mieście, ważne jest, aby uwzględniać oddziaływanie zjawisk może o mniej dostrzegalnych bezpośrednich wpływach, ale za to trwających wiele lat. W krótszej perspektywie znacznie istotniejsze wydają się silne bodźce, z którymi trzeba liczyć się w rocznych budżetach miejskich, a reagowanie na takie impulsy wymaga szybkich działań.

Kształtowanie przyszłości zurbanizowanych jednostek osadniczych w tak burzliwych czasach jak początek XXI wieku wydaje się wymagać szerokiego ujmowania oddziaływania wielu różnych zjawisk i procesów. Zmiany w globalnej rzeczywistości w ostatnim półwieczu tak znacznie przyspieszyły, że wielu

---

<sup>173</sup> Należy jednak zauważyć, że mieszkańcy Mikołowa mają do dyspozycji atrakcyjną przestrzeń handlową w rynku i jego okolicach oraz w miastach Aglomeracji.



obserwatorów prognozuje ich spowolnienie lub nawet w niektórych obszarach odchodzenie od dotychczasowych kierunków rozwoju. Wydarzenia społeczne, jakie zaistniały w 2011 roku w związku z kryzysem gospodarczym w USA i zagrożonych krajach Europy, wydają się skłaniać do refleksji nad kontynuowaniem niektórych procesów. Świat dziś już również dzieli się inaczej niż jeszcze dwadzieścia lat temu, a „arabska wiosna ludów”, reformy finansów publicznych w UE oraz imperialne ambicje Chin wydają się potwierdzać konieczność uwzględniania nowego porządku geopolitycznego. Z nim związane są przekształcenia relacji gospodarczych, które odnoszą się do działalności przedsiębiorstw zlokalizowanych w wielu jednostkach terytorialnych, orientując je na nowe rynki, klientów i produkty. Przekształcenia metropolizujących się miast są również istotną częścią tych zmian, ale ich regionalne czy lokalne oddziaływania, skutkujące przenikaniem różnych idei, wywierają wpływ na cechy aktywności w mniejszych ośrodkach.

W rezultacie przeprowadzonych badań, uwzględniając zarówno autorski charakter interpretacji wybranych idei świata ponowoczesnego, jak i opinie respondentów z czternastu miast województwa śląskiego, wyróżnić można następujące postulaty dla planowania rozwoju polskich miast, nie tylko powiatowych, ale raczej mniejszych, liczących między 20 tys. a 60 tys. mieszkańców, w znacznej części swoich granic bezpośrednio sąsiadujących z obszarami wiejskimi:

- Należy obserwować globalne trendy społeczno-kulturowe, gdyż w realiach polskich można się spodziewać, iż większość z nich, głównie poprzez przynależność do UE, dużą mobilność osób (turystyka) i jednostek gospodarczych (globalizacja) oraz wszechobecne media, ma szansę dotrzeć do wszystkich jednostek terytorialnych. Jest to proces długo trwający, ale obecnie przebiega znacznie szybciej niż w ostatnich dziesięcioleciach.
- Warto śledzić kierunki przekształceń cech najważniejszych polskich miast, w tym szczególnie procesy metropolizacyjne, które, chociaż dotyczą tylko kilku aglomeracji w kraju, są jednak dość dobrze promowane. Miasta te są „oknami na świat”, a wśród ich użytkowników funkcjonują przedstawiciele klasy metropolitalnej, czyli osoby wysoko wykształcone, bardzo dobrze zarabiające i prowadzące specyficzny styl życia, pozbawiony przynależności terytorialnej. Oni są głównymi nośnikami postępu cywilizacyjnego, generując popyt na produkty rynku światowego, zawierające przesłania nowych idei.
- Trzeba interesować się wydarzeniami społeczno-kulturowymi w sąsiednich, najbliższych położonych większych miastach, gdyż wymiana i przenikanie idei odbywa się głównie dzięki relacjom, jakie użytkownicy miast mniejszych mają z ich użytkownikami. Procesy te intensyfikują się wraz ze wzrostem powiązań, wynikającym z postępującej specjalizacji funkcji różnych jedno-

stek terytorialnych. Kontakty sprzyjają popularyzowaniu się wybranych zachowań i postaw, ale cenne są przede wszystkim takie, które wspierają rozwój miasta, a uzyskały wystarczająco wysoki poziom akceptacji w warunkach istnienia określonego zbioru lokalnych wartości.

- Należy przeprowadzać badania opinii użytkowników miast, które bywają kosztowne i pracochłonne, ale są dobrym sposobem na poznanie ich potrzeb. Najważniejsze jest zdanie mieszkańców, którzy w znacznym stopniu decydują o cechach miasta. Ich postawy, w tym otwartość na nowe trendy, ciekawość, pragnienie zmian oraz skłonność do angażowania się w przedsięwzięcia rozwojowe przyspieszają tempo przekształceń.
- Trzeba przeprowadzać konsultacje wszystkich decyzji ważnych dla rozwoju miasta, chociaż ich rezultaty mogą nawet przyczynić się do ujawnienia konfliktów społecznych. Sytuacja taka może wystąpić wówczas, gdy stanowią one jednocześnie element promocji wewnętrznej opiniowanych przedsięwzięć i część użytkowników w ten sposób dowiaduje się o planach miejskich. Zagrożenie wynikające z faktu, iż konsultacje przyczyniły się do ukonstytuowania grupy osób nieakceptujących propozycji, może jednak zostać zminimalizowane, gdyż jednocześnie pojawia się okazja (czas) na przekonanie przeciwników realizacji przedsięwzięć lub wynegocjowanie innych form rekompensaty strat uznanych przez wszystkie strony konfliktu za prawdopodobne do wystąpienia.
- Należy dokonywać analiz aksjologicznych i identyfikować lokalne systemy wartości, szczególnie gdy miasto nie posiada powszechnie przyjmowanych zbiorów norm i zasad podejmowania decyzji. Najważniejsze jest ustalenie, które rodzaje lub zakresy wartości są całkowicie nie do zaakceptowania, a które mogą znaleźć częściowe poparcie (u kogo, pod jakimi warunkami). Decyzje oparte na tych pierwszych mogą wywołać konflikty i trzeba się na nie przygotować, jeśli liderzy rozwoju miejskiego uznają, iż mimo wszystko warto promować realizację zawierających je przedsięwzięć.
- Warto interesować się realiami miejskiego rynku nieruchomości, w tym czynnikami najsilniej oddziałującymi na ceny i warunki transakcji. Skłonność do zakupu z definicji niemobilnych nieruchomości wyraża stopień atrakcyjności miasta postrzegany przez jego potencjalnych nowych użytkowników. Tym samym generuje informacje, które mogą być użyteczne nie tylko w wyznaczaniu zasad rynkowego dysponowania majątkiem trwałym miasta (w tym komunalnym) i cen korzystania z jego elementów, ale i cech oferty dóbr publicznych, uzupełniających prywatną konsumpcję zasobów przestrzennych miasta.

- Trzeba inwestować w działalności związane z kulturą, aby przybliżyć użytkownikom miasta różnych twórców i ich dzieła, prezentować nowe trendy, umożliwić uczestnictwo w ważnych wydarzeniach kulturalnych oraz podtrzymywać atrakcyjność własnych zalet w tej dziedzinie. Wszelkie tego typu działania należy uznać za rozwojowe. Inspiracje kulturalne mogą być również elementem inicjowania nowych działalności gospodarczych, opartych na potencjale twórczym jednostek funkcjonujących na obszarze miasta.
- Trzeba inwestować w edukację, która powinna obejmować działania mające na celu utrzymywanie kanonu wybranych miejskich wartości, w tym tradycji, obrzędów, wydarzeń kulturalnych itp., służących zacieśnianiu więzi członków lokalnej społeczności i tworzeniu kapitału społecznego. Ważne jest także, aby już młodych ludzi zachęcać do budowania poczucia odpowiedzialności za dobro wspólne.
- Powinno się uczestniczyć w wydarzeniach ponadlokalnych, w tym szczególnie odbywających się w najbliższym większym mieście. Należy w ten sposób m.in. podkreślać przynależność do wspólnoty regionalnej i ponadregionalnej. Ważne jest również, aby w tym kontekście dokonywać właściwych wyborów angażowania się, szczególnie gdy uwzględniać należy różnice kulturowe, religijne czy polityczne. Warto przy takich okazjach podkreślać przynależność miasta do określonego „segmentu” jednostek terytorialnych.
- Należy lepiej wykorzystywać dostępne instrumentarium planowania przestrzennego, gdyż zdarza się, że jednostki terytorialne gromadzą wiele cennych informacji w ujęciu przestrzennym, jednak nie przetwarzają ich w pełni w procesie kształtowania zagospodarowania obszaru miejskiego. Wykorzystanie tych instrumentów poprawi jakość i efektywność tego procesu.
- Warto zapoznać się i lepiej wykorzystywać zapisy zawarte w dokumentach programowych, takich jak *Nowa Karta Ateńska* czy *Karta Lipska*. Zawarte w nich strategiczne zalecenia stanowią obecnie podstawę ideową formułowania wielu programów europejskich, w tym dotyczących polityki miejskiej oraz zasad wspierania finansowego lokalnych przedsięwzięć rozwojowych.

Badania nad przenikaniem idei świata ponowoczesnego do polskich miast powiatowych, które przeprowadzono w 2010 i 2011 roku, rysują ciekawy, chociaż w dużym stopniu przewidywalny obraz kształtowania się zasad gospodarowania ich zasobami. Z jednej strony podmioty odpowiedzialne za realia miejskie, w tym głównie władze samorządowe, deklarują chęć sprostania wyzwaniom cywilizacyjnym, starają się nadążać za zmianami i ulepszać miasto, wprowadzając na jego obszar nowe obiekty i funkcje, czasami wbrew oczekiwaniom niektórych użytkowników przestrzeni miejskiej. Z drugiej strony lokalne społeczności w mniejszych ośrodkach, a do takich w większości należą miasta

powiatowe, często są ostrożne wobec nowości. Socjologowie i inni badacze motywacji zachowań grup społecznych wymieniają wiele różnych przyczyn takich postaw, jednak dla rozważań ekonomicznych istotniejsze są ich konsekwencje. Idee ponowoczesności ukonstytuowały się w innych niż polskie warunkach, są „importowanym” czynnikiem oddziaływania na miejskie procesy rozwojowe, reakcją na bodźce zaistniałe w miastach innej części świata, inaczej funkcjonujących. Docierają jednak wraz z koniecznością odniesienia się do postępującej globalizacji działalności gospodarczych, w tym nowych wyrobów i form spędzania wolnego czasu. Inspirujący jest zwłaszcza wzrost znaczenia gospodarczego turystyki, który jest m.in. rezultatem zmian politycznych, bogacenia się wielu wcześniej słabo rozwijających się państw oraz popularyzacji postaw konsumpcyjnych. Ekonomiczne motywacje mogą rozwinąć się w nowe wpływy i zależności. Ich szczególnego rodzaju forpocztą są oddziaływania o charakterze społeczno-kulturowym.

Większość impulsów do przekształceń dociera do miast poprzez kontakty mieszkańców i jednostek gospodarczych. Te dwie grupy użytkowników stanowią w najsilniejszym stopniu o realiach gospodarowania zasobami miejskimi. Pozostałe inspiracje i wzorce trafiają głównie poprzez media, zwykle oddziałujące na indywidualną skłonność do określonych zachowań. Suma takich wpływów również przekłada się na potrzeby korzystających z zasobów miasta, a ich zaspokajanie wymaga odniesienia się do zgłaszanych postulatów, czyli tworzenia nowocześniejszych produktów miejsc.

Z przeprowadzonych badań wynika również, iż polskie miasta powiatowe chcą się zmieniać. Problemem najczęściej wskazywanym są braki środków umożliwiających sfinansowanie prac modernizujących, ale w bardziej szczegółowej analizie można dostrzec również wiele obaw przed nowym, nie tyle całkowicie nieznanym, ile niedopasowanym i przez to wymagającym dodatkowych starań. Tak jest najczęściej z planami realizacji przedsięwzięć edukacyjnych, kulturalnych czy wspierających publiczne instytucje otoczenia biznesu. Wykorzystanie wielu idei ponowoczesnych wymaga dojrzałości postaw korzystających z oferty miast i władze wielu miast czasami z pewnym zażenowaniem stwierdzają, że ich użytkownicy nie chcą nawet korzystać z niektórych darmowych propozycji. Trudno jednoznacznie oceniać bariery zmian, ale w kategoriach ekonomicznych nowsze produkty czy rozwiązania organizacyjne dają zwykle szanse na zmniejszenie kosztów czy usprawnienia organizacyjne. Z punktu widzenia konsumenta miejskiego oferta publiczna jest szansą na jego rozwój, wzbogacenie wiedzy, kontakt ze sztuką czy pozyskanie lepszych warunków dla aktywności. Jeśli takim motywacjom towarzyszy akceptacja, wówczas

gospodarowanie zasobami przestrzennymi służące celom publicznym jest nie tylko społecznie uzasadnione, ale także zyskowe.

W najbliższym czasie można spodziewać się zmian zorientowanych na upodabnianie się całej przestrzeni europejskiej, zróżnicowanej kiedyś rezultatami decyzji politycznych skutkujących zapaścią gospodarki krajów Europy Środkowej, połączonej jednak wspólnymi korzeniami kulturowymi. Oddziaływania przenikające do polskich miast trafiają na podatny grunt i zyskują akceptację przede wszystkim tych ich użytkowników, którzy mają świadomość współuczestnictwa w europejskiej rzeczywistości, bez ekonomicznych kompleksów i z przekonaniem o własnych zaletach kulturowych. Wynika z tego pęd do modernizacji urządzeń miejskich, ale i zainteresowanie nowymi aspektami miejskiego stylu życia, w tym wzorcami zachowań.

## Załączniki

Badanie ankietowe przeprowadzono w jedenastu miastach powiatowych, pytając po 120 respondentów w 11 miastach oraz 60 osób w Bieruniu i w Łędzinach (powiat bieruńsko-łędzki). Tematem badania było „Gospodarowanie przestrzennymi zasobami miasta w opinii mieszkańców”. Wyniki prezentują się następująco:

### 1. Jakie jest moje miasto? ( $\Sigma = 1558$ )

Odpowiedzi pozytywne – 774      Odpowiedzi negatywne – 367

Odpowiedzi neutralne – 329      Bez odpowiedzi – 88

### 2. Czy dobrze się czujesz w swoim mieście? ( $\Sigma = 1550$ )

229 b. dobrze,      814 dobrze,      442 przeciętnie,      59 źle,      16 fatalnie

### 3. Co wyróżnia moje miasto?

| Wyróżniki                 | pozytywne $\Sigma = 470$ | Neutralne $\Sigma = 765$ | Negatywne $\Sigma = 317$ |
|---------------------------|--------------------------|--------------------------|--------------------------|
| Przestrzeń publiczna      | 49                       | 163                      | 13                       |
| Zabytki                   | 48                       | 180                      | 3                        |
| Obiekty sakralne          | 7                        | 27                       | 0                        |
| Architektura świecka      | 45                       | 35                       | 5                        |
| Zjawiska społeczne        | 164                      | 35                       | 35                       |
| Położenie miasta          | 26                       | 102                      | 0                        |
| Przyroda ożywiona         | 70                       | 16                       | 3                        |
| Infrastruktura społeczna  | 19                       | 12                       | 6                        |
| Infrastruktura techniczna | 7                        | 20                       | 34                       |
| Imprezy                   | 16                       | 8                        | 2                        |
| Estetyka                  | 27                       | 4                        | 11                       |
| Cechy mieszkańców         | 17                       | 22                       | 0                        |
| Przedsiębiorstwa          | 23                       | 49                       | 7                        |
| Zarządzanie miastem       | 10                       | 2                        | 10                       |
| Instytucje                | 1                        | 35                       | 0                        |
| Nic ważnego               | 1                        | 17                       | 193                      |

### 4. Co pokazałbyś gościom w swoim mieście? ( $\Sigma = 1907$ )

793 Obiekt zabytkowy

443 Przestrzeń publiczna

236 Przyroda

105 Obiekty kultury lokalnej

67 Nowy obiekt

61 Specyficzne miejsca

7 Nie ma co pokazać

**5. Jakie zmiany zauważasz w mieście:**

|                                            |                    |               |
|--------------------------------------------|--------------------|---------------|
| a) instytucjonalne (aktywność):            | 511 pozytywne      | 167 negatywne |
|                                            | 880 nie dostrzegam |               |
| b) w architekturze (budynki):              | 939 pozytywne      | 171 negatywne |
|                                            | 448 nie dostrzegam |               |
| c) urbanistyczne (całe miasto):            | 740 pozytywne      | 200 negatywne |
|                                            | 616 nie dostrzegam |               |
| d) komunikacyjne (transport):              | 473 pozytywne      | 466 negatywne |
|                                            | 619 nie dostrzegam |               |
| e) infrastrukturalne (drogi, rury, kable): | 737 pozytywne      | 373 negatywne |
|                                            | 450 nie dostrzegam |               |
| f) wizerunku:                              | 842 pozytywne      | 162 negatywne |
|                                            | 553 nie dostrzegam |               |
| g) inne                                    | 12 pozytywne       | 8 negatywne   |
|                                            | 752 nie dostrzegam |               |

**6. Wskaż, jakie zmiany dostrzegasz w przestrzeni miasta?**

|                       |                |               |                        |
|-----------------------|----------------|---------------|------------------------|
| a) wybudowano:        | 296 przy rynku | 580 w centrum | 130 w Twojej dzielnicy |
| b) wyburzono:         | 201 przy rynku | 442 w centrum | 69 w Twojej dzielnicy  |
| c) wyremontowano:     | 779 przy rynku | 672 w centrum | 114 w Twojej dzielnicy |
| d) odrestaurowano:    | 749 przy rynku | 536 w centrum | 46 w Twojej dzielnicy  |
| e) posadzono:         | 442 przy rynku | 531 w centrum | 148 w Twojej dzielnicy |
| f) przebudowano:      | 340 przy rynku | 542 w centrum | 75 w Twojej dzielnicy  |
| g) zmieniono funkcje: | 225 przy rynku | 402 w centrum | 47 w Twojej dzielnicy  |

**7. Jakie nowe inwestycje powstały w Twoim mieście w ostatnim dziesięcioleciu? ( $\Sigma = 4408$ )**

|                                 |                            |                       |
|---------------------------------|----------------------------|-----------------------|
| 867 centrum handlowe            | 486 obiekty infrastruktury | 216 obiekt kulturalny |
| 712 obiekt sportowo-rekreacyjny | 451 ulica                  | 305 plac miejski      |
| 582 obiekt gastronomiczny       | 437 parki, skwery          | 193 biurowiec         |
| 113 zakład przemysłowy          |                            |                       |

**8. Co wyburzono w Twoim mieście? ( $\Sigma = 1497$ )**

|                           |                        |                                |
|---------------------------|------------------------|--------------------------------|
| 536 budynek mieszkalny    | 420 zakład przemysłowy | 244 sklep                      |
| 100 obiekt gastronomiczny | 59 biurowiec           | 47 obiekt sportowo-rekreacyjny |
| 30 obiekt kulturalny      | 11 szkołę              |                                |



**9. Jakie jest Twoje ulubione miejsce w mieście? ( $\Sigma = 1640$ )**

598 Zieleń, natura    328 Rynek, centrum    140 Nie ma takiego miejsca    120 Zabytek  
 109 Mój dom, ulica, dzielnica, ogródek    96 Obiekt sportowo-rekreacyjny  
 70 Obiekt gastronomiczny    29 Obiekt kulturalny  
 6 Obiekt handlowy

**10. Jakich zmian chcesz w Twoim mieście?**

- w zagospodarowaniu przestrzeni (658 ład, 228 intensywność, 574 nowoczesność)
- w estetyce miejsc (372 styl, 396 charakter, 919 czystość)
- w wizerunku miejsc (107 symbole, 192 specyfika, 458 rozpoznawalność, 504 reprezentacyjność)
- w klimacie społecznym (353 atmosfera, 386 przyjazność, 749 bezpieczeństwo, 574 miejsca spotkań)
- w klimacie przedsiębiorczości (415 infrastruktura, 659 przychylność władz, 299 zasoby produkcyjne)
- w wydarzeniach kulturalnych, sportowych (550 poziom, 366 zasięg, 374 prestiż, 304 twórcy)

**11. Jak oceniasz przedsięwzięcia rozwojowe władz Twojego miasta? ( $\Sigma = 1560$ )**

41 bardzo dobrze    438 dobrze    761 przeciętnie    229 źle    91 nie mam zdania

**12. Czy brałeś udział w konsultacjach podczas tworzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego? ( $\Sigma = 1560$ )**

59 TAK    1501 NIE

**13. Czy w Twoim życiu liczą się wartości lokalne? ( $\Sigma = 1525$ )**

1289 TAK    236 NIE

**Czy ważne są tradycje? ( $\Sigma = 1533$ )    1409 TAK    124 NIE****14. Jakie niepożądane zachowania społeczne obserwujesz w swoim mieście? ( $\Sigma = 3592$ )**

988 alkoholizm    985 wandalizm    652 znieczulica społeczna  
 431 obojętność na sprawy miasta    303 narkomania    197 nietolerancja mniejszości

**15. Czy miasto posiada monitoring? ( $\Sigma = 1550$ )    761 TAK 237 NIE**

552 NIE WIEM

**Co powinien śledzić: ( $\Sigma = 2686$ )**

848 rynek, 1203 centrum, 466 moją dzielnicę, 169 sąsiedztwo mojego domu

### 16. Jaki obiekt/miejsce wskazałbyś jako charakterystyczny dla Twojego miasta? ( $\Sigma = 1622$ )

561 zabytek      448 przestrzeń publiczna      226 obiekty sakralne  
128 obiekty spędzania czasu wolnego      95 działalność gospodarcza

### 17. Jaki obiekt jest potrzebny w Twoim mieście? ( $\Sigma = 3393$ )

836 parkingi      552 parki, skwery, rabatki      501 obiekt kulturalny  
363 obiekt sportowo-rekreacyjny      354 centrum handlowe      272 plac miejski  
240 biurowiec      183 obiekt gastronomiczny

### 18. W jakich inicjatywach wspólnotowych zwykle uczestniczysz? ( $\Sigma = 2470$ )

746 festynach      700 imprezach kulturalnych      428 nie uczestniczę  
297 imprezach sportowo-rekreacyjnych      141 organizacjach mieszkańców  
140 imprezach edukacyjnych

### 19. Jakie są Twoje zachowania proekologiczne? ( $\Sigma = 1752$ )

866 segreguję odpady      522 nie używam toreb jednorazowych  
242 zmodernizowałem instalację grzewczą      95 udział w akcjach proekologicznych

### 20. Jakie cechy ma dom, w którym mieszkasz?

Czy Ty o nich decydowałeś? ( $\Sigma = 1535$ )      416 TAK      1119 NIE  
Meble na zamówienie ( $\Sigma = 1551$ )      497 TAK      1054 NIE,  
Projektant wnętrz ( $\Sigma = 1545$ )      86 TAK      1459 NIE  
Ozdoby na domu ( $\Sigma = 1546$ )      238 TAK      1308 NIE,  
Projekt domu ( $\Sigma = 1205$ )      202 zamawiany      1003 gotowy

### 21. Jaki jest dom Twoich marzeń?

|               |     |                                   |     |
|---------------|-----|-----------------------------------|-----|
| Duży          | 259 | w miejscu bezpiecznym i spokojnym | 114 |
| Mały          | 224 | na przedmieściu                   | 75  |
| Rodzinny      | 131 | z basenem                         | 65  |
| Luksusowy     | 91  | w górach                          | 64  |
| Jednorodzinny | 87  | z drewna                          | 51  |
| Nowoczesny    | 76  | poza miastem                      | 46  |
| Parterowy     | 73  | z tarasem                         | 39  |
| Ekonomiczny   | 70  | z poddaszem użytkowym             | 35  |
| Ekologiczny   | 62  | z garażem                         | 35  |
| Tradycyjny    | 57  | nad morzem                        | 25  |
| Piętrowy      | 41  | ze zdobieniami                    | 17  |
| Średni        | 31  | w ładnym miejscu                  | 14  |

|                |     |                            |    |
|----------------|-----|----------------------------|----|
| Apartament     | 19  | w centrum i blisko centrum | 12 |
| Kamienica      | 10  | w dużym mieście            | 11 |
| Bliźniak       | 1   | nad jeziorem               | 8  |
| Szeregowiec    | 1   | z sadem                    | 3  |
| Loft           | 1   | na Mazurach                | 1  |
| Bez odpowiedzi | 554 |                            |    |

**22. Czy znasz sąsiadów? ( $\Sigma = 1546$ )**      1483 TAK      63 NIE

**Czy ich lubisz? ( $\Sigma = 1500$ )**    729 TAK    94 NIE    677 NIEKTÓRYCH

**23. Jaką prasę czytasz? ( $\Sigma = 1826$ )**

|                      |                                                 |                                |
|----------------------|-------------------------------------------------|--------------------------------|
| 419 nie czytam       | 278 dzienniki ogólnopolskie                     | 242 prasa lokalna i regionalna |
| 171 prasa dla kobiet | 162 tygodniki opiniotwórcze                     | 109 tabloidy, brukowce         |
| 81 poradniki         | 68 prasa sportowa, motoryzacyjna, informatyczna |                                |

### Jakie programy TV najczęściej oglądasz? ( $\Sigma = 2407$ )

667 informacyjne 605 sportowe, rozrywkowe 380 filmy, seriale 363 specjalistyczne  
257 nie oglądam

**24. Jakie strony internetowe zwykle odwiedzasz? ( $\Sigma = 3302$ )**

|                             |                         |           |                             |
|-----------------------------|-------------------------|-----------|-----------------------------|
| 713 informacyjne            | 684 rozrywkowe          | 548 hobby | 465 portale społecznościowe |
| 366 zawodowe                | 173 oficjalna strona UM |           | 177 związane z miastem      |
| 122 fora mieszkańców miasta |                         |           |                             |

### Metryczka ( $\Sigma = 1560$ )

Postawa wobec rzeczywistości: 746 tradycyjna, 539 neutralna, 275 innowator

Wiek: **301** – do 20 lat      **290** – 21-30 lat      **260** – 31-40 lat      **162** – 41-50 lat

**80** – 51-60 lat      **467** – pow. 60 lat

Wykształcenie: 183 – podstawowe i mniej      319 – zasadnicze zawodowe  
710 – średnie      348 – wyższe

Mieszkam w:    742 – domu jednorodzinnym    196 – kamienicy  
                       56 – szeregowcu                    561 – bloku                    5 – inne

Mieszkam w:

|                              |                   |
|------------------------------|-------------------|
| 235 – centrum miasta         | 346 – śródmieściu |
| 660 – dzielnicy podmiejskiej | 372 – osiedlu     |

## **Wyniki wywiadów z pracownikami urzędów miast powiatowych województwa śląskiego**

(wrzesień – listopad 2011 roku)

### **1. Jak oceniany jest dotychczasowy rozwój miasta?**

Dość dobrze – 5    Dynamicznie – 4    Trudno powiedzieć – 3    Systematycznie – 1

### **2. Co się zmieniło na lepsze?**

Infrastruktura techniczna pozostała – 5    Gospodarka przestrzenna – 4

Infrastruktura drogowa – 3    Finansowanie – 2

Rynek pracy – 1    Usługi i handel – 1

Stan środowiska przyrodniczego – 1

### **3. Jakie są problemy społeczne miasta?**

Bezrobocie, brak perspektyw zawodowych – 6    Segregacja społeczna, etniczna – 5

Margines społeczny, pauperyzacja – 4    Usługi publiczne – 2

Starzenie się społeczeństwa – 1    Wykształcenie mieszkańców – 1

### **4. Jakie są problemy gospodarcze miasta?**

Likwidacja, upadek przedsiębiorstw – 6    Brak inwestorów – 5

Brak terenów inwestycyjnych – 3    Brak silnych firm – 2

Stagnacja przedsiębiorstw – 2    Monokultura – 1

Niska przedsiębiorczość – 1

### **5. Jakie są problemy przestrzenne miasta?**

Nieudolny układ drogowy – 4    Brak ładu w przestrzeni – 3

Warunki hydrologiczne – 3    Niespójność zagospodarowania – 3

Ograniczenie historyczne 3    Nie ma problemów 3

Konflikty przestrzenne – 2    Obszary przemysłowe – 1

Szkody górnicze – 1    Zbyt liberalna polityka przestrzenna – 1

Mała ilość terenów komunalnych – 1    Ukształtowanie terenu – 1

### **6. Jakich zmian w ciągu ostatnich czterech lat dokonano w MPZP?**

aktualizacja na wniosek użytkownika – 10    przygotowanie nowych planów – 7

aktualizacja z inicjatywy urzędu – 2

### **7. Jakie są główne powody zmian dokonywanych w MPZP?**

przekwalifikowanie działek pod zabudowę mieszkaniową – 11

usprawnienie procesu inwestycyjnego – 4

przekwalifikowanie na wniosek przedsiębiorców – 2

rozwiązywanie konfliktów przestrzennych – 2

### 8. Jakie są główne cele polityki przestrzennej realizowanej w mieście?

dobre/racjonalne wykorzystanie przestrzeni – 4      tworzenie nowych funkcji – 4

realizacja celów dokumentów strategicznych – 3

zachowanie, kreacja charakteru miasta – 3

ustalenie reguł gry o przestrzeń – 2

zwiększenie dochodów – 2

realizacja celów ustawowych – 1

### 9. Jakiego rodzaju narzędzia i metody wykorzystywane są w planowaniu przestrzennym w mieście?

miejscowe plany – 5

brak odpowiedzi – 5

dokumenty strategiczne – 2

aplikacje GIS – 2

opłaty, podatki – 1

### 10. W jakich inicjatywach międzynarodowych miasto bierze udział?

miasta partnerskie – 12      współpraca transgraniczna – 3      sieci miast – programy UE – 2

### 11. Jakie są efekty międzynarodowej współpracy?

kultura – 8      wymiana doświadczeń – 8      wymiana gospodarcza – 5

wspólne projekty miękkie – 4      sport – 1      wspólne projekty inwestycyjne – 1

pomoc w sytuacjach kryzysowych – 1

### 12. Jaki jest stopień wdrożenia strategii/koncepcji strategicznej?

średni stopień – 5      strategia w trakcie uchwalania – 3

brak odpowiedzi – 3      wysoki stopień – 2

### 13. Jak oceniana jest użyteczność konsultacji społecznych przeprowadzanych w trakcie tworzenia dokumentów z zakresu planowania i zagospodarowania przestrzennego?

pozytywnie – 7      wzrasta świadomość społeczna – 4      są konfliktowe – 2

są mało skuteczne – 2      są niepotrzebne, choć obowiązkowe – 2

### 14. Jakie są formy współpracy i komunikacji z mieszkańcami (suma ocen od 0 do 5)

| Formy współpracy           | 5  | 4 | 3 | 2 | 1 | 0 | Suma odpowiedzi | Suma punktów |
|----------------------------|----|---|---|---|---|---|-----------------|--------------|
| aktualizacja strony        | 10 | 3 | 0 | 0 | 0 | 0 | 13              | 62           |
| bezpośredni e-mail         | 9  | 4 | 0 | 0 | 0 | 0 | 13              | 61           |
| współpraca z lokalną prasą | 7  | 6 | 0 | 0 | 0 | 0 | 13              | 59           |
| imprezy                    | 7  | 4 | 2 | 0 | 0 | 0 | 13              | 57           |
| gazeta urzędu              | 9  | 2 | 1 | 0 | 0 | 1 | 13              | 56           |
| słupy, tablice             | 4  | 9 | 0 | 0 | 0 | 0 | 13              | 56           |

|                           |   |   |   |   |   |   |    |    |
|---------------------------|---|---|---|---|---|---|----|----|
| spotkania z mieszkańcami  | 5 | 5 | 3 | 0 | 0 | 0 | 13 | 54 |
| badania opinii publicznej | 4 | 5 | 2 | 1 | 0 | 1 | 13 | 48 |
| współpraca z parafiami    | 2 | 7 | 2 | 2 | 0 | 0 | 13 | 48 |

### 15. Jakie flagowe inwestycje przeprowadzono w mieście w ciągu ostatnich piętnastu lat?

infrastruktura wodno-ściekowa – 10      obiekty i przestrzeń publiczna w centrum miasta – 7  
 obiekty sportowo-rekreacyjne – 6      infrastruktura drogowa – 5  
 obiekty kulturotwórcze – 5      obiekty socjalne/społeczne – 5  
 renowacja zabytków – 4      obiekty i przestrzeń publiczna poza centrum miasta – 2

### 16. Jakie trendy światowe, nowe idee, pomysły działań znajdują oddźwięk w mieście?

nowoczesne technologie energetyczne – 6      *urban sprawl* – 5      segregacja śmieci – 4  
 nowoczesne technologie i logistyka – 4      enklawy bogactwa – 4  
 kosmopolityzm – 2      nowoczesne oczyszczalnie ścieków – 2  
 budowanie hipermarketów – 2      potrzeba edukacji – 2  
 indywidualne rozwiązania – 2      powstawanie apartamentowców – 1  
 aktywność kobiet – 1      podążanie za modą – 1  
 osiedla zamknięte – 1

### 17. Kto realizuje przedsięwzięcia związane z trendami światowymi, nowymi ideami, pomysłami działań?

mieszkańcy – 12      władze miasta – 7      przedsiębiorcy – 3

### 18. Skąd władze miasta czerpią pomysły na jego rozwój?

doświadczenia zagraniczne – 5      z lokalnej aktywności – 5      odpowiedź na potrzeby – 3  
 tradycja/doświadczenia – 3      wykorzystywanie szans finansowania – 3  
 eksperci zewnętrzni – 2      pomysły własne – 1

### 19. Kto jest ważnym podmiotem dla rozwoju miasta?

drobni przedsiębiorcy – 8      duże przedsiębiorstwa – 4      podmioty niegospodarcze – 3  
 inwestorzy z zewnątrz – 2      jeden lider – 2      władze powiatu – 1

### 20. Jakich inwestorów pozyskało miasto w ciągu ostatnich piętnastu lat?

firmy produkcyjne – 9      duże przedsiębiorstwa – 8      przedsiębiorstwa krajowe – 8  
 firmy handlowe – 7      firmy usługowe – 4      małe firmy – 3  
 średnie firmy – 3      władze nie pozyskały inwestorów – 3

**21. Co dali miastu inwestorzy w ciągu ostatnich piętnastu lat?**

miejsca pracy – 8                      prestiż – 3                      nic nie dali – 2                      nowe funkcje – 2  
poprawa infrastruktury – 2                      wpływy do budżetu – 1

**22. Co dostali inwestorzy w ciągu ostatnich piętnastu lat?**

ulgi podatkowe – 4                      zmiany w planach – 4                      pomoc merytoryczną – 3  
udogodnienia – 3                      nic nie dostali – 3  
miejsce pod inwestycje na preferencyjnych warunkach – 2

**23. Czy jakiś ważny obiekt lub działka w ważnym miejscu została sprzedana w ciągu ostatnich lat?**

Tak – 11                      Nie – 2

**24. Jaki obiekt lub działkę sprzedano?**                      działka – 10                      obiekt – 2**25. Gdzie zlokalizowany jest sprzedany obiekt lub działka?**

dzielnice – 10                      centrum – 7

**26. Co spowodowała sprzedaż obiektu lub działki ?**

rozwój funkcji usługowych – 8                      rozwój funkcji mieszkaniowych – 5  
zabudowanie przestrzeni – 3                      brak odpowiedzi – 3  
rozwój funkcji produkcyjnych – 1                      uporządkowanie przestrzeni – 1

**27. Jakie inwestycje miejskie są obecnie realizowane?**

infrastruktura drogowa – 7                      infrastruktura wodno-ściekowa – 7  
infrastruktura techniczna pozostała – 5  
obiekty i przestrzeń publiczna poza centrum miasta – 5  
obiekty sportowo-rekreacyjne – 5  
obiekty i przestrzeń publiczna w centrum miasta – 4  
obiekty socjalne/społeczne – 2                      renowacja zabytków – 1                      obiekty kulturotwórcze – 1

**28. Czy miasto korzysta z kredytów, innych źródeł finansowania?**

tak – 10                      pożyczki i dotacje – 5

**29. Czy coś w mieście wyburzono?**

budynki mieszkalne – 5                      obiekty przemysłowe – 5                      nic – 4  
obiekty użyteczności publicznej – 1

**30. Co wybudowano w mieście?**

nic – 8                      droga – 2                      obiekty użyteczności publicznej – 2  
obiekty handlu wielkopowierzchniowego – 2                      budynki mieszkalne – 1



**31. Jakie działania podejmujecie na rzecz ład przestrzennego?**

uporządkowanie przestrzeni śródmieścia – 6      dokumenty planistyczne – 5  
wytyczne konserwatorskie/nadzorowana estetyzacja – 3  
rozbudowa dróg/usprawnienia komunikacyjne – 3      uzbrajanie terenu – 2  
dekoracja miasta – 2      zapisy planu miejscowego – 1  
zieleńce – 1      naprawy nawierzchni – 1      uporządkowanie reklam – 1  
warsztaty architektoniczno-urbanistyczne – 1

**32. Co jest generalnym trendem zmian przestrzennych w mieście ?**

modernizacja z elementami tradycji – 6      modernizacja – 5  
podtrzymywanie tradycji – 2

**33. Jakie są ważne i symboliczne obiekty i miejsca w mieście?**

pałac, zamek – 6      rynek – 6      znaczący obiekt gospodarczy – 5      zabytek sakralny – 5  
zabytek przemysłowy – 4      układ urbanistyczny – 4      obiekt kultury – 4  
ciekawe budynki – 3      obiekt sportowy – 2      targowisko – 1

**34. W jakim stanie są ważne i symboliczne obiekty i miejsca w mieście?**

bardzo dobrym – 8      raczej dobrym – 6      wymagające odnowy – 5

**35. Czyją własnością są ważne i symboliczne obiekty i miejsca w mieście?**

miast – 10      parafii – 6      innych podmiotów publicznych – 5      prywatną – 4

**36. Jakie nowe miejsca (symbole) próbuje się kreować?**

nic – 5      obiekty turystyczno-rekreacyjne – 3      ciekawe budynki – 2  
obiekty edukacyjne – 1      obiekt sportowy – 1      układ urbanistyczny – 1  
centrum miejskie – 1      znaczący obiekt gospodarczy – 1

# Literatura

- Analiza rynku. Red. H. Mruk. PWE, Warszawa 2003.
- Anderson R., Jack S.L.: The articulation of social capital in entrepreneurial networks: a glue or a lubricant? „Entrepreneurship & Regional Development” 2002, No. 14.
- A Primer on Nonmarket Valuation. Red. Champ K. Boyle, T.C. Brown. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht 2003.
- Applied GIS and Spatial Analysis. Red. J. Stillwell, G. Clarke. School of Geography, University of Leeds, Leeds 2004.
- Ashworth G.J., Voogd H.: Selling the City: Marketing Approaches in Public Sector Urban Planning. Belhaven Press, London 1990.
- Augé M.: Nie-miejsca. Wprowadzenie do antropologii hipernowoczesności. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.
- Baker H.R.: Building multi-community rural development partnership. W: The Structure, Theory and Practice of Partnerships in Rural Development. Red. R.C. Rounds. ARRG Working Paper Series 1993, No. 5.
- Bauman Z.: Ciało i przemoc w obliczu ponowoczesności. Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń 1995.
- Bauman Z.: O ładzie co niszczy i chaosie, który tworzy, czyli o polityce przestrzeni miejskiej. „Kultura i Społeczeństwo” 1996, t. XI, nr 4.
- Bauman Z.: Globalizacja. PIW, Warszawa 2000.
- Bauman Z.: Ponowoczesność. W: Słownik społeczny. Red. B. Szlachta. Wydawnictwo WAM, Kraków 2004.
- Bauman Z.: Płynna nowoczesność. Wydawnictwo Literackie, Kraków 2006.
- Begg D.: Mikroekonomia. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.
- Bennett R.J., Robson P.J.A., Bratton W.J.A.: The Influence of Location on the Use by SMEs of External Advice and Collaboration. „Urban Studies” 2001, Vol. 38, No. 9.
- Biggiero L., Laise P.: Organisational behaviour and multicriteria decisionaid. The European Academy of Management. Annual conference on: Innovation Research Management, Stockholm 2002.
- Blakely E.J., Snyder M.G.: Place to hide. „American Demographics”, May 1997.
- Blaug M.: Teoria ekonomii. Ujęcie retrospektywne. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994.
- Bogason P., Toonen Th.A.J.: Introduction: Networks in public administration. „Public Administration” 1998, No. 76 (2).

- Bonenberg W.: Mapy emocjonalne jako metody diagnozy przestrzeni publicznych – na przykładzie Poznania. „Czasopismo Techniczne – Architektura” 2010, z. 5.
- Brandenburg H.: Zarządzanie lokalnymi projektami rozwojowymi. Akademia Ekonomiczna, Katowice 2002.
- Bristol Accord. Conclusions of Ministerial Informal on Sustainable Communities in Europe in Bristol, December 2005.
- Broszkiewicz R.: Podstawy gospodarki przestrzennej. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 1997.
- Budner W.: Lokalizacja przedsiębiorstw. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2000.
- Bugno-Janik A., Janik M.: Wojna światów. Fenomenologia konfliktów wokół budowy autostrad (i nie tylko) w Polsce. W: Fenomenologia autostrady. Aspekt socjologiczny. Red. J.A. Mikołajec, I. Sobieraj. Oficyna Wydawnicza Stowarzyszenia na rzecz Rozwoju Nauki Polskiej, Zabrze-Kraków 2008.
- Bury P., Markowski T., Regulski J.: Podstawy ekonomiki miasta. Fundacja Rozwoju Przedsiębiorczości, Łódź 1993.
- Campbell C.: The Romantic Ethic and the Spirit of Modern Consumerism. Oxford 1987.
- Carbonara N.: New model of inter-firm networks within industrial districts. „Entrepreneurship & Regional Development” 2002, No. 14.
- Charter of European Cities & Towns Towards Sustainability as approved by the participants at the European Conference on Sustainable Cities & Towns in Aalborg, Denmark, May 1994.
- Chmielewski J.M.: Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast. Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2001.
- Chojnicki Z., Czyż T.: Rozwój społeczno-gospodarczy w ujęciu regionalnym. W: Współczesne problemy i koncepcje teoretyczne badań przestrzenno-ekonomicznych. Red. T. Czyż, H. Rogacki. Warszawa 2005.
- Ciastoń A.: Miejskie przestrzenie – modernizm i postmodernizm. „Kultura Miasta” 2009, nr 2/3 (5).
- Crawford L.: Guggenheim, Bilbao and the ‘hot banana’. „Financial Times” 2008, No. 4.
- Crosby B.: Participation revisited: a managerial perspective. Center for Democracy and Governance United States Agency for International Development, Monograph No. 6, April 2000, Project #936-5470, [http://www.logincee.org/remote\\_libraryitem/2533?lang=pl](http://www.logincee.org/remote_libraryitem/2533?lang=pl)
- Czornik M.: Atrakcyjność obszaru. W: Konkurencyjność miast i regionów Polski południowo-zachodniej. Red. R. Roszkiewicz. Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu, Wrocław 1999.
- Czornik M.: Promocja miasta. Wyd. III. Akademia Ekonomiczna w Katowicach, Katowice 2005.
- Czornik M.: Miasto. Ekonomiczne aspekty funkcjonowania. Wyd. II. Akademia Ekonomiczna w Katowicach, Katowice 2008.

- Czornik M.: Oferta ponadlokalna jako przedmiot konsumpcji miejskiej. W: Koncepcje i instrumenty zarządzania procesami rozwoju i rewitalizacji miast. Red. J. Ślódczyk, E. Szafranek. *Studia Miejskie* nr 1, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2010.
- Czornik M.: Konsumpcja miejska jako determinanta rozwoju lokalnego. W: Rynkowe i społeczne aspekty konsumpcji. Red. K. Hanusik, A. Dudek. Uniwersytet Opolski, Opole 2011.
- Daniel T.C., Boster R.S.: Measuring landscape aesthetics: the scenic beauty estimation method. USDA Forest Service Research Paper, Fort Collins 1976.
- Domański R.: Gospodarka przestrzenna. Podstawy teoretyczne. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Domański R.: Przestrzenna transformacja gospodarki. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997.
- Drobnia A.: Ocena projektów publicznych. Akademia Ekonomiczna w Katowicach, Katowice 2005.
- Drobnia A.: Podstawy oceny efektywności projektów publicznych. Akademia Ekonomiczna w Katowicach, Katowice 2008.
- Drobnia A., Czornik M., Gibas P.: Ewaluacja programów rozwoju regionalnego. Weryfikacja metod oceny. W: Monitorowanie rozwoju regionu – wymiar społeczny, gospodarczy i środowiskowy. T. 1. Red. K. Malik. Politechnika Opolska, Opole 2008.
- Encyklopedia organizacji i zarządzania. PWE, Warszawa 1982.
- Evans A.W.: Economics, Real Estate & the Supply of Land. Blackwell Publishing, Oxford 2004.
- Freeman A.M. III: The Measurement of Environmental and Resources Values. Theory and methods, Resources for the Future. Washington D.C. 2003.
- Frenkiel W., Drobnia A.: Zorientowane na cele planowanie projektów rozwoju lokalnego. Akademia Ekonomiczna w Katowicach, Katowice 2005.
- Frey O.: Creativity of places as a resource for cultural tourism. W: Enhancing the city. Urban and landscape perspectives 6. Springer Science + Business Media B.V. 2009.
- Fritsh M.: Co-operation in Regional Innovation Systems. „Regional Studies” 2001, Vol. 35, No. 4.
- Fujita M., Krugman P., Venables A.J.: The Spatial Economy Cities, Regions, and International Trade. Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, Massachusetts, London, England 1999.
- Furmankiewicz M.: Funkcjonalno-przestrzenne sieci współpracy samorządów lokalnych. „Studia Regionalne i Lokalne” 2002, nr 1 (8).
- Gachowski M.: Kwestia celowości i istnienia centrum miasta w warunkach transformacji społeczno-urbanistycznej. W: Przemiany struktury przestrzennej miast w sferze funkcjonalnej i społecznej. Red. J. Ślódczyk. Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2004.

- Garreau J.: *Edge Cities: Life on the New Frontier*. Random House, New York 1991.
- Gibas P.: Partycypacja i aktywizacja społeczna jako wymóg rozwoju endogenicznego. W: *Konkurencyjność miast i regionów a przedsiębiorczość i przemiany strukturalne*. Red. A. Klasik. Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2001.
- Gibas P.: Przegląd narzędzi analizy i oceny struktury społecznej, gospodarczej i środowiskowej regionu. W: *Przedsiębiorstwa jutra – prognozowanie trendów rozwojowych w województwie opolskim. Metodologia i narzędzia badawcze*. Red. K. Malik. Pro Media Sp. z o.o., Opole 2009.
- Gibas P.: Instytucjonalizacja procesu współdziałania jako element kształtowania środowiska przedsiębiorczości. W: *Wiedza, innowacyjność, przedsiębiorczość a rozwój regionów*. Red. A. Jewtuchowicz. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2004.
- Gibas P.: Współpraca małego miasta i gmin wiejskich – przypadek ziemi żywieckiej. W: *Małe miasta a rozwój lokalny i regionalny*. Red. K. Heffner. Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2005.
- Giner J.M., Santa Maria M.J.: Territorial systems of small firma in Spain: an analysis of productive and organizational characteristics in industrial districts. „*Entrepreneurship & Regional Development*” 2002, No. 14.
- Glaeser E.: *Triumph of the City. How Our Greatest Invention Makes Us Richer, Smarter, Greener, Healthier and Happier*. The Penguin Press, New York 2011.
- Głogowska M.: Audyt, ślady, modele i gry – teraźniejszość i przyszłość narzędzi zarządzania zrównoważonym rozwojem. „*Śląskie Studia Regionalne*” 2000, nr 1.
- Gniewek E.: *Prawo rzeczowe*. Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2006.
- Golka M.: Wielokulturowość miasta. W: *Pisanie miasta. Czytanie miasta*. Red. A. Zeidler-Janiszewska. Studia Kulturoznawcze t. 9, Poznań 1997.
- Guy P.B., Pierre J.: Governance without government? Rethinking public administration. „*Journal of Public Administration Research and Theory*” 1998, No. 8 (2).
- Habermas J.: *Strukturalne przeobrażenia sfery publicznej*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Hall T.: *Urban geography*. Second Edition. Routledge, London-New York 2001.
- Heffner K., Twardzik M.: Centra handlowe w projektach rewitalizacji małych miast w województwie śląskim. W: *Rewitalizacja, gentryfikacja i problemy rozwoju małych miast*. Red. K. Heffner, T. Marszał. Studia KPZK PAN, t. CXXXVI, Warszawa 2011.
- Hejmanowska B., Hnat E.: Wielokryterialna analiza lokalizacji zabudowy na przykładzie gminy Podegrodzie. W: *Archiwum Fotogrametrii, Kartografii i Teledetekcji* 2009, Vol. 20.
- Hejmanowska B.: Ryzyko procesów decyzyjnych w aspekcie dokładności baz danych GIS. Akademia Górniczo-Hutnicza im. S. Staszica w Krakowie, Kraków 2004.

- Huxham Ch., Vangen S.: Leadership in the sharpening and implementation of collaboration agendas: how things happen in a (not quite) joined-up world. „Academy of Management Journal” 2000, Vol. 43, No. 6.
- Innovative Regions. The Importance of Place and Networks in the Innovative Economy, Collaborative Economy. Pittsburgh 1999.
- Inwestycje na rynku nieruchomości. Red. H. Henzel. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2004.
- Jagielski A.: Społeczna i przestrzenna struktura miast w świetle geograficznych badań miast polskich. W: Przestrzeń i społeczeństwo w świetle badań ekologii społecznej. Red. Z. Pióro. Warszawa 1982.
- Jałowiecki B., Szczepański M.S.: Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2002.
- Janiszewski M.: Geograficzne warunki powstawania miast polskich. Wydawnictwo UMCS, Lublin 1991.
- Jayne M.: Cities and Consumption. Routledge, London 2006.
- Jaśkiewicz M.: Wielkomiejskie przestrzenie publiczne. W: Rozwój regionalny i przestrzeń publiczna. Red. T. Markowski. Biuletyn KPZK PAN, z. 194, Warszawa 2001.
- Jędrzejczyk D.: Wprowadzenie do geografii humanistycznej. Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2001.
- Kaczmarek B.: Współdziałanie przedsiębiorstw w gospodarce rynkowej. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2000.
- Karta Lipska na rzecz zrównoważonego rozwoju miast europejskich. Lipsk, maj 2007.
- Komunikat Komisji do Rady i Parlamentu Europejskiego Polityka spójności i miasta: rola miast i aglomeracji w odniesieniu do wzrostu i zatrudnienia w regionach. Komisja Wspólnot Europejskich, Bruksela, 13 lipca 2006.
- Kopczewska K.: Ekonometria i statystyka przestrzenna. CeDeWu, Warszawa 2006.
- Krige G.: A statistical analysis of some of the borehole values in the Orange Free State goldfield. „Journal of the Chemical, Metallurgical and Mining Society of South Africa”, September 1952.
- Krige G.: A statistical approach to some basic mine valuation problems on the Witwatersrand. „Journal of Chemical, Metallurgical and Mining Society of South Africa”, December 1951.
- Kucharska-Stasiak E.: Nieruchomość w gospodarce rynkowej. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Kuźnik F.: Rynki lokalne i regionalne. W: Zarządzanie strategiczne rozwojem lokalnym i regionalnym. Red. A. Klasik, F. Kuźnik. Akademia Ekonomiczna w Katowicach, Katowice 2001.
- Landreth H., Colander D.C.: Historia myśli ekonomicznej. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.

- Landsberg P., Poprawski M., Wieliszewski P.: Kulturalne potencjały i deficyty miast powiatowych. Raport z badań. Fundacja Kultury Polskiej, Regionalne Obserwatorium Kultury UAM, Poznań-Warszawa 2010.
- Le Bon G.: Psychologia tłumu. PWN, Warszawa 1986.
- LeSage J.P., Pace R.K.: Spatial and Spatiotemporal Econometrics (Advances in Econometrics). JAI Press 2004.
- Liszewski S.: Przestrzeń miejska i jej organizacja. W: Geografia, człowiek, gospodarka. Red. A. Jackowski. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1997.
- Lovatt A., O'Connor J.: Cities and the night time economy. „Planning, Practice and Research” 1995, No. 10.
- Makowski T.: Świątynia konsumpcji. Geneza i społeczne znaczenie centrum handlowego. Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2003.
- Mańkowska-Dudek S.: Funkcje wybranych centrów handlowych w Warszawie. W: Nowe przestrzenie w mieście, ich organizacja i funkcje. Red. I. Jażdżewska. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2006.
- Markowski T.: Zarządzanie rozwojem miast. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999.
- Markowski T.: Rynkowe podstawy rozwoju w świetle teorii efektów zewnętrznych. W: Gospodarka regionalna i lokalna. Red. Z. Strzelecki. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Maslow A.: Motywacja i osobowość. Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1990.
- Matheron G.: Le krigeage universel. W: Fontainebleau: Cahiers du Centre de Morphologie Mathématique. Vol. 1. École des Mines de Paris 1969.
- Matheron G.: Traité de géostatistique appliquée. W: Mémoires du Bureau de Recherches Géologiques et Minières. Vol. 14. Editions Technip, Paris 1962.
- McNeill D.: McGuggenisation? National identity and the globalisation in the Basque country. „Political Geography” 2000, Vol. 19.
- Metody szacowania korzyści i strat w dziedzinie ochrony środowiska i zdrowia. Red. P. Jeżowski. Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2009.
- Mierniki koncentracji i lokalizacji przestrzennej. W: Badania przestrzenne rynku i konsumpcji. Red. S. Mynarski. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1992.
- Milewski R., Kwiatkowski E.: Podstawy ekonomii. Wyd. III zm. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Millon-Delsol Ch.: Zasada pomocniczości. Wydawnictwo Znak, Kraków 1995.
- Mróz B.: Consumo ergo sum? Rola konsumpcjonizmu we współczesnych społeczeństwach. W: Oblicza konsumpcjonizmu. Red. B. Mróz. SGH, Warszawa 2009.
- Murphy J.T.: Building trust in economy space. „Progress in Human Geography” 2006, No. 4 (30).
- Muszyński H.: Rozwój moralny. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1983.



- Nowa Karta Ateńska, La Nouvelle Charte d'Athènes 2003, The New Charter of Athens. Alinea, Firenze 2003, redakcja polska: Towarzystwo Urbanistów Polskich 2003.
- O'Sullivan A.: Urban Economics. McGraw-Hill Higher Education, International Edition 2000.
- Orzyńska A., Twaróg S.: Badanie autokorelacji przestrzennej krwiodawstwa w Polsce. W: Ekonometria przestrzenna i regionalne analizy ekonomiczne. Red. J. Suchacka. Acta Universitatis Lodzensis, Folia Oeconomica 2011, nr 253.
- Parissien S.: Historia wnętrz. Wydawnictwo Arkady, Warszawa 2010.
- Pelletier J., Delfante Ch.: Villes et urbanisme dans le monde. Masson, Paris 1989.
- Pierre J.: Models of urban governance: The institutional dimension of urban politics. „Urban Affairs Review” 1999, No. 34 (3).
- Planning Policy Statement: eco-towns. A Supplement to Planning Policy Statement – 1. Communities and Local Government. London 2009.
- Łańcuchy Markowa w teorii i zastosowaniach. Red. M. Podgórska. SGH, Warszawa 2002.
- Podstawy teoretyczne gospodarki przestrzennej i zarządzania przestrzenią. Red. T. Bajewski. Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2003.
- Polko A.: Ekonomiczne aspekty rewitalizacji dzielnic śródmiejskich. W: Rewitalizacja miast w Polsce. Red. P. Lorens. Biblioteka Urbanisty, t. 10, Warszawa 2007.
- Polko A.: Miejski rynek mieszkaniowy i efekty sąsiedztwa. Akademia Ekonomiczna w Katowicach, Katowice 2005.
- Polko A.: Publiczny charakter nieruchomości. „Nieruchomość” 2006, nr 2.
- Polko A.: Wielka Brytania. W: M. Czornik: Gospodarka przestrzenna w krajach Unii Europejskiej. Akty prawne, komentarze, mapy, statystyka. Część druga. Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, Katowice 2011.
- Porter M.E.: Strategia konkurencji. Metody analizy sektorów i konkurentów. PWE, Warszawa 1996.
- Requier-Desjardis D., Boucher F., Cerdan C.: Globalization, competitive advantages and the evolution of production systems: rural food processing and localized agri-food systems in Latin-American countries. „Entrepreneurship & Regional Development” 2003, No. 15.
- Rewers E.: Post-polis. Wstęp do filozofii ponowoczesnego miasta. Universitas, Kraków 2005.
- Rhodes R.A.W.: The new governance: Governing without government. „Political Studies” 1996, No. 44 (4).
- Rosenfield S.A.: Creating Smart Systems. A guide to cluster strategies in less favored regions. European Union-Regional Innovation Strategies, Regional Technology Strategies. Carribo, North Carolina 2002.
- Rylke J., Gąsowska M.: Wartość krajobrazu wiejskiego i przemysłowego dla rozwoju rekreacji na przykładzie wsi warmińskich i Kanału Elbląskiego. „Nauka, Przyroda, Technologie” 2009, t. 3, z. 1.

- Rylke J.: Ocena krajobrazu kulturowego. W: Kultura przestrzeni gminy. Red. J.T. Królikowski, B. Rothimel, K. Juśkiewicz. Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2010.
- Samuelson P.: *Ekonomia* 1. PWN, Warszawa 2004.
- Santos S., Belton V., Howick S.: *Adding Value to Performance Management by Using System Dynamics and Multicriteria Analysis*. Strathclyde Business School, Management Science – Theory, Method & Practice No. 19, Glasgow 2001.
- Schabenberg O., Gotway C.A.: *Statistical Methods for Spatial Data Analysis*. A CRC Press Company, Boca Raton, London, New York, Washington 2005.
- Ślodeczyk J.: *Przestrzeń miasta i jej przeobrażenia*. Studia i Monografie nr 298. Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2001.
- Słownik społeczny. Red. B. Szlachta. Wydawnictwo WAM, Kraków 2004.
- Smart B.: *Postmodernizm*. Zysk i S-ka Wydawnictwo, Poznań 1998.
- Spółeczno-kulturowe podstawy gospodarowania przestrzenią. Wybór tekstów. Red. B.J. Gawryszewska, J.T. Królikowski. Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2004.
- Sucheckie B.: *Ekonometria przestrzenna. Metody i modele analizy danych przestrzennych*. Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2010.
- Sudjic D.: Can Liverpool be Bilbao of the North? „The Observer”, December 15, 2008.
- Suliborski A.: Niektóre problemy badań funkcji miast w świetle podstawowych założeń koncepcji systemowej. *Acta Lodziensis, Folia Geographica* 1983, nr 2.
- Sumień T.: *Forma miasta – kontekst i anatomia*. Wydawnictwo IGPiK, Warszawa 1992.
- Szmidt B.: *Ład przestrzenny*. Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1981.
- Tallon A.: *Urban Regeneration in UK*. Routledge, London and New York 2010.
- Tatarkiewicz W.: *Dzieje sześciu pojęć*. PWN, Warszawa 1976.
- Tomczyk E., Widłak M.: Konstrukcja i własności hedonicznego indeksu cen mieszkań dla Warszawy. „Bank i Kredyt” 2010, nr 41.
- Tuan Yi-Fu: *Przestrzeń i miejsce*. Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1987.
- Ustawa o samorządzie terytorialnym z dnia 8 marca 1990 r.; od 29 grudnia 1998 r. pod tytułem: Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym. *Dz.U.* 2001, nr 142, poz. 1591.
- Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z dnia 27 marca 2003 r. *Dz.U.* nr 80, poz. 717.
- Vicario L., Martinez Monje P.M.: Another ‘Guggenheim Effect’? The Generation of Potentially Gentrifiable Neighbourhood in Bilbao. „Urban Studies” 2003, Vol. 40, No. 12.
- Voith R.: Has Suburbanization Diminished the Importance of Access to Center City. „Business Review”, May/June 2000.
- Von Mises L.: *Ludzkie działanie. Traktat o ekonomii*. Instytut Ludwiga von Misesa, Warszawa 2007.

- Wallis A.: Miasto i przestrzeń. PWN, Warszawa 1977.
- Węclawowicz G.: Geografia społeczna miast. Uwarunkowania społeczno-przestrzenne. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- White Paper on European Governance. Commision of the European Communities, Brussels, COM(2001) 428 final.
- Wilkinson Ph.: 50 teorii architektury. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011.
- Wróbel B.: Zarządzanie portfelem projektów jako sposób zarządzania w organizacji zorientowanej projektowo. Krakowska Konferencja Młodych Uczonych, Kraków 2008.
- Zawadzki J.: Wykorzystanie metod geostatystycznych w badaniach środowiska przyrodniczego. Prace Naukowe, Inżynieria Środowiska, z. 49, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2005.

## Źródła internetowe:

- [http://ec.europa.eu/governance/index\\_en.htm](http://ec.europa.eu/governance/index_en.htm)
- [http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2001/com2001\\_0428en01.pdf](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2001/com2001_0428en01.pdf)
- <http://faculty.washington.edu/krumme/450/traditions.html>
- [http://www.mrr.gov.pl/rozwoj\\_regionalny/Polityka\\_regionalna/rozwoj\\_miast/rozwoj\\_miast\\_w\\_UE/Strony/rozwoj\\_miast\\_w\\_UE.aspx](http://www.mrr.gov.pl/rozwoj_regionalny/Polityka_regionalna/rozwoj_miast/rozwoj_miast_w_UE/Strony/rozwoj_miast_w_UE.aspx)
- <http://www.newurbanism.org/newurbanism/principles.html>
- <http://www.rfsustainablecities.eu>
- <http://www.thehighline.org>



## Spis tabel

|                                                                                                                                                                                                                        |     |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Tabela 1. Procesy, trendy i zjawiska w zagospodarowywaniu przestrzeni miast europejskich .....                                                                                                                         | 33  |
| Tabela 2. Typologia zasobów przestrzennych miasta – przykłady .....                                                                                                                                                    | 48  |
| Tabela 3. Macierz zasobów przestrzennych miasta .....                                                                                                                                                                  | 50  |
| Tabela 4. Instrumentarium ponowoczesnego organizowania procesu planowania przestrzennego .....                                                                                                                         | 79  |
| Tabela 5. Propozycje rozwiązań organizacyjnych procesu planowania przestrzennego .....                                                                                                                                 | 80  |
| Tabela 6. Dostrzeganie zmian funkcji w przestrzeni miejskiej przez mieszkańców badanych miast .....                                                                                                                    | 120 |
| Tabela 7. Potrzeby zmian w estetyce miasta.....                                                                                                                                                                        | 128 |
| Tabela 8. Kolory domów wskazane przez ankietowanych mieszkańców .....                                                                                                                                                  | 129 |
| Tabela 9. Nowe inwestycje, które zrealizowano w mieście – opinia ankietowanych.....                                                                                                                                    | 132 |
| Tabela 10. Obiekty, które wyburzono w mieście – opinia ankietowanych.....                                                                                                                                              | 134 |
| Tabela 11. Ocena dominującego znaczenia konsumpcji jako postulatu ponowoczesności .....                                                                                                                                | 135 |
| Tabela 12. Obiekty potrzebne w poszczególnych miastach – opinia ankietowanych .....                                                                                                                                    | 137 |
| Tabela 13. Organizacje pozarządowe w wybranych miastach.....                                                                                                                                                           | 162 |
| Tabela 14. Instrumentarium celów i sposobu oraz efektywności użycia narzędzi gospodarowania zasobami przestrzennymi.....                                                                                               | 173 |
| Tabela 15. Stan rozwoju badanych miast.....                                                                                                                                                                            | 174 |
| Tabela 16. Propozycje porównania ocen atrakcyjność miast modernistycznych i postmodernistycznych (wybrane cechy o charakterze przestrzennym) we współczesnych warunkach funkcjonowania polskich miast powiatowych..... | 178 |
| Tabela 17. Klasyfikacja metod oceny gospodarowania zasobami przestrzennymi według wybranych kryteriów.....                                                                                                             | 180 |
| Tabela 18. Wartości graniczne współczynnika Florence’a .....                                                                                                                                                           | 184 |

## Spis rysunków

|                                                                                                                             |     |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Rysunek 1. Postponowoczesna wizja współwystępowania różnych formacji myślowych w obecnych czasach.....                      | 13  |
| Rysunek 2. Filtr dyfuzorów (uwarunkowany cywilizacyjnie) .....                                                              | 19  |
| Rysunek 3. Układ podwójny akceleratorów stopery – warstwa pozioma (uwarunkowana społecznie).....                            | 21  |
| Rysunek 4. Układ podwójny akceleratorów stopery – warstwa pionowa (uwarunkowana indywidualnie).....                         | 22  |
| Rysunek 5. Postawy jednostek w układzie podwójnym (konceptcja ogólna) .....                                                 | 23  |
| Rysunek 6. Korzystanie z miejskich zasobów przestrzennych jako dóbr prywatnych, publicznych i klubowych .....               | 61  |
| Rysunek 7. Proces degradacji i rewitalizacji miejskich zasobów przestrzennych ....                                          | 64  |
| Rysunek 8. Ważne i symboliczne obiekty i miejsca w mieście – zestawienie według rodzajów obiektu .....                      | 125 |
| Rysunek 9. Ważne i symboliczne obiekty i miejsca w mieście – zestawienie według miast.....                                  | 126 |
| Rysunek 10. Typy projektów flagowych zrealizowanych w miastach powiatowych województwa śląskiego .....                      | 138 |
| Rysunek 11. Problemy społeczne w miastach powiatowych województwa śląskiego....                                             | 139 |
| Rysunek 12. Problemy gospodarcze miasta.....                                                                                | 140 |
| Rysunek 13. Problemy przestrzenne .....                                                                                     | 141 |
| Rysunek 14. Użyteczność konsultacji społecznych z zakresu planowania przestrzennego .....                                   | 142 |
| Rysunek 15. Formy współpracy i konsultacji .....                                                                            | 143 |
| Rysunek 16. Działania podejmowane na rzecz ładu przestrzennego .....                                                        | 145 |
| Rysunek 17. Trendy zmian w badanych miastach .....                                                                          | 146 |
| Rysunek 18. Nowe przedsięwzięcia w mieście według wskazań mieszkańców .....                                                 | 147 |
| Rysunek 19. Nowe inwestycje w miastach w ocenie mieszkańców .....                                                           | 148 |
| Rysunek 20. Ocena stopnia zaadaptowania idei ponowoczesności do procesów gospodarowania przestrzennymi zasobami miasta..... | 171 |
| Rysunek 21. Kłobucki rynek na zdjęciach lotniczych. Stan przed i po remoncie. ....                                          | 211 |
| Rysunek 22. Obszar podlegający analizie fraktalnej.....                                                                     | 211 |
| Rysunek 23. Rezultat zliczania odrębnych przestrzennie obiektów o największym wymiarze fraktalnym .....                     | 212 |